

सागारधर्मामृतम् ।

माणिक्यचन्द्रदिगम्बरजैनग्रन्थमाला, द्वितीय पुण्य ।

पण्डितप्रवरागाधरविरचिनम्

सागारधर्माश्चूतम्

स्वोपज्ञ-भव्यकुमुदचन्द्रिका टीकासमेतम् ।

पादमनिवामिपण्डितमनोहरलालशाम्भिणा
मंग्रोधितम् ।

प्रकाशिका—

माणिक्यचन्द्र-दिगम्बर जैनग्रन्थमाला समिति ।

धर्मवीर नि० संवत् २४४२ ।

क्रमांक १९७२ ।

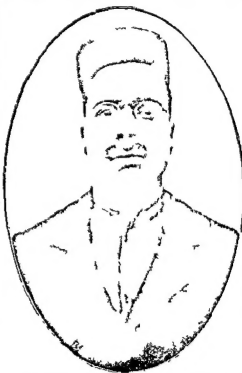

Printed by Crishnarao Sakharani Patker, at the Laxmi
Narayan Press, 402, Thakurdwar, Bombay
Published by Nathuram Premi Honorary Secretary
Manickchand D. Jains Granth Mala
Hirabag Near C. P. Tank Bombay,

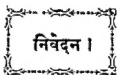
શ્રીયુક્ત લાલ નિહારાલાલજી સી ટી
માસ્ટર ગ૦ હાઈસ્કૂલ અમરાહા ।

श्रीयुक्त लाला बिहारीलालजी ।

आप अग्रवालजातीय दिगम्बर जैन हैं। बुलन्दशहरके रहने वाले हैं और अमरौहाके गवर्नमेंट हाईस्कूलमें मास्टर हैं। बड़े ही योग्य हैं। जैनधर्मके आप अच्छे जानकार हैं। उर्दूके नामी लेखक हैं। सन् १८९७ से १९०५ तक आप 'दिलआराम' नामक उर्दूका पत्र निकालते रहे हैं। उर्दूमें आपने २०-२५ ग्रन्थ लिखे हैं। जैनधर्मका प्रचार करनेकी ओर आपकी बहुत रुचि है। जैनसमाजको आपके द्वारा बहुत लाभ पहुँच रहा है। आपने एक 'जैनधर्मसंरक्षिणीसभा' स्थापित कर रखी है जो बहुत अच्छा काम कर रही है।

आपके पुत्र चिरजीवि शान्तिचन्द्रजी भी बड़े धर्मप्रेमी और होनहार युवक हैं। आपने धर्मप्रचार करनेके लिए इस ग्रन्थकी लगभग २५० प्रतिर्या लेनेकी कृपा करके इस संस्थाको बहुत ही उपकृत किया है।

स्वर्गाय दानवीर सेठ माणिरुचन्द हागचन्दजी जे. पा के कृती नामको स्मरण रखने के लिए कौनसा कार्य किया जाय, जिस समय इस विषयपर विचार किया गया उस समय यही निश्चय किया गया कि उनके नामसे एक ग्रन्थमाला निराली जाय जिसमें मसूत और प्राकृतके प्राचीन ग्रन्थोंके प्रकाशित करनेका प्रबन्ध किया जाय । ग्रन्थोंका प्रकाशित करना और उनका प्रचारकरना, यह सेठजीका बहुत ही प्यारा कार्य था, अतएव उनके स्मारकमें भी यही कार्य किया जाना करने पसन्द किया और तदनुसार स्मारकपण्डितमेटीका सम्मतिसे यह कार्य शुरू कर दिया गया । कमेटीने इस कार्यके लिए एक स्वतन्त्र समिति भी बना दी जिसकी अनुमतिसे ग्रन्थोंका चुनाव, आमद खर्चकी व्यवस्था आदि कार्य सम्पादित होते हैं ।

ग्रन्थमालाका दो अत्र एक साथही प्रकाशित किये जाते हैं । मुझे आशा थी कि मागारधर्माभूत जल्दी तैयार हो जायगा, परन्तु कई कारणोंसे इसके प्रकाशित होनेमें देरी हो गई और इसी कारण यह पहले नहीं किन्तु दूसरे अंकके रूपमें प्रकाशित होता है । आगेके लिए कवि हस्तिमल्लकृत विद्वान्त कौरवीय नाटक, और महाकवि वादिराजधूरिकृत ' पार्श्वनाथचरित ' ये दो ग्रन्थ तैयार कराये जा रहे हैं जो सभ्यता दो दो महीनेके अन्तरमें प्रकाशित हो जायेंगे ।

ग्रन्थमालाका प्रत्येक ग्रन्थ लागतके मूल्यपर बेचा जायगा, यह निश्चय हो चुका है, इसलिए यह आशा नही कि ग्रन्थमालामें कुछ मुनाफा रहेगा जिसके द्वारा यह कार्य स्थायीरूपमें चलता रहेगा । इसके अलावा इसका पण्ड भी इतना नहीं है जिसके व्याजने हमका खर्च चलता रहे, अतएव

धर्मात्मा भाइयोंको चाहिए कि एक तो प्रथमपात्रके गण्डकों यज्ञोंका प्रयत्न करे और दूसरे हमारे द्वारा प्रकाशित हुए ग्रन्थोंकी सौ सौ पनाम पनाम, या कमसे कम दस दस पाँच पाँच प्रतियाँ खरीदकर जैनमहा आरोग्य, विद्यागिणियों, निधियों और अन्यधर्मा विद्वानोंको दानें कर दिया करे। यदि जैनसमाजके धर्मात्माओंने हम और ध्यान दिया, तो हम विभाग दिलाते हैं कि हम सन्ध्याके द्वारा गैरहो। हमारा और दुर्लभ जैनग्रन्थोंका उद्धार हो जायगा और विश्वसाहित्यमें जैनसाहित्य भी एक गणनीय साहित्य समझा जाने लगेगा।

दीगाराग, धर्मरं । }
 धार्मिक गदी २ }
 म० ११७२

निर्गत—
 नाथूगामप्रेमी ।
 (अंशान्तर भरी)

पंडितप्रवर आशाधरः ।

(हिन्दीभाषात संस्कृतेऽनुवाद कारित)

अथ श्रीरिद्धिचिरोमणि व्याघ्रशाल-(कपेरशाल) जातिदिशा निजने जमा भूषयाचन, अतएवास्य आशाधरेति सार्थक नामास्ति । तस्य पितुर्नाम मल्लराजो मातुश्च श्रीरत्नी इति प्रथितम् । जम चास्य माण्डलगढे यदस्मिन् समये मेराटगज्येऽन्तर्गत , गामिलोचनेन्दुमित १०३० विक्रम सवत्सरे निरुत्पत्तिनि स्मिश्चित्समय अभूत् । एतेनपचागदधिरद्वादशशत (१२४०) विक्रमाब्द गचनापन्नस्थशहाबुद्दीनगौरिनामकेन तुल्यकराचन पृथ्वीराजराष्ट्र निजराजने कृत्वा इन्द्रप्रस्थ (दिल्ली) स्वरीयराजधानी स्थापिता । तदैव च तेन अजमेरागज्यप्रान्ते आक्रमित । यवनानां महदत्याचारेभ्य धर्म नागभयेन तक्षणे पंडितवरस्य पूज्यपितर मनुजुन मालवीयराजधान्या धारापुरी न्यवसन् । तदा तत्र परमारवशीयस्य प्रतापिनो विन्ध्यनर्मनृपस्य राज्यमासीत् । एष विन्ध्यनरेन्द्रचितयनमेंयाव्याभ्यामपि प्रथितः ।

आशाधरस्य पिता मल्लराज (मल्लराज) भुवि बहुममानित इत्यनु मीयते । अर्जुनरमदेवमहाराजस्य दामसत्यधिकद्वादशशतपरिमित (१२७२) विक्रमाब्दीयमेक दानपत्रमुपलब्धमस्ति यदमरेश्वरतीर्थे समर्पितम् । तदन्ते च “ महामाधिपतिर्माहिकराजा मल्लराजममतेन राजगुरुणा मदनेन ” इति लिखित मस्ति । अनेन ज्ञायते यत् आशाधरस्य पिता मल्लराजाख्य अर्जुनरमदेव नृपस्य साधिविर्माहिकमर्दा (पोंगेन सेमेन्री) अभूत् तच्च राजपदवी उप ब्याऽऽसीत् ।

अर्जुनरमो विन्ध्यनर्मण पौत्र मुभयनर्मणस्तनून् आसीत् । अस्य राज्यममयो विक्रमीयपत्रपठ्यधिकद्वादशशताब्दत एकादिवर्षे पूर्वे पश्चाद्वाऽस्मि इति कल्प्यते ।

आशाधरस्य रमणी मरुवतीति नाम्ना प्रख्याता । तस्या कुशित छाहटाख्य नूनुरभयत् यस्य प्रशमा तरेव स्वपकृता शिखित चाम्नि यत् महाराजाजुनदेवा अपि तद्गुणेऽनुरगा आसन् ।

यदाऽऽशाधरो धारापुरं समागतस्तदा तदायुर्निर्गतवर्षपरिमितमासीत् । तैर्नेन्द्रव्याकरणस्य जैनन्यायशास्त्राणां चाध्ययन धारामेऽगम्य कृतमिति धर्मा मृतप्रशस्मितोऽगम्यते । एतानि ग्रन्थानि तेन विदुषा विद्वद्वरमहारागव्योषा ध्यायात् श्रीरादिगणपण्डितधरमेनागम्यादधोतानि । विषयान्तराणामध्ययनं कुत्र कस्मात्कृतमिति नावगम्यते । विद्याध्ययनानन्तरं तेन सत्तारयात्रानिर्वाहय व्यापार राजमेवा वेत्यादि किं कार्यमनुष्ठितमत्र विषये किमपि न निर्णयते परमिति त्वनुमीयते यत्तस्यागेष जीवने श्रामेऽने एव व्यतीत स्यात् । व्याकरण काव्य कोश-न्याय वैश्व धर्मशास्त्रादिविषयेषु तस्यासाधारणा गति रसीत् । एषु अस्तित्वेषु विषयेषु तेन शतानि श्रामार्थिनो निष्ठापिता । एतत् ग्रन्थप्रशस्तेनैवमश्लेषे तद्दीक्षाया च केषांचिज्जिज्ञासिष्याणामुत्तरं करोति यथ यति च यदेतादृशा अनेके जना मया शिक्षासोऽनुष्ठिता । यथा-पंडित देवच न्दादयो व्याकरणभा कृता । रादीन्द्रविशालकौर्त्यादीन् पददर्शनन्यायज्ञान विधाय परवादेषु विजयं नास्ति । भद्रारजदेवचन्द्रमिनयचन्द्रादयः धर्मशा स्त्राण्यध्यापयित्वा मोक्षमार्गे प्रवर्तिता । मदनोपाध्यायादीश्च साहित्यज्ञान विधा यार्तुनदेवमहशाना सहृदयनृपाणां प्रतिष्ठाधिष्ठांरिण (राजगुरुः) कारिता । एभिः कारणैः श्रीआशाधरस्य पाण्डित्यमतिरामित्यनुमीयते ।

विन्ध्यवर्मणः साधिविग्रहिकर्मजिणा महार्वाचरिण्हेन एवदा श्रीआशा धरस्य महती प्रशंसा कृता । तेनोक्तं हे आर्य शुष्माभिः सहस्राभ्यांश्च सहो दयं भ्रातृभ्यां चास्ति, यतो यथा मूयः सरस्वती (शारदा) गूढस्तथाहर्माप सरस्वती (मातृ) पुत्रोऽस्मि । मित्रमात्रचरितं कर्णमुन्दरीनाटकादिकर्ता विद्यापतिरिह्णेन आशाधरप्रशमाकर्तुंरस्माद्विह्णकवीशान्निभेऽस्ति । शिवा पतिविह्णेन मित्रमीयसयत् शित्यधिकैकादशशत ११०० मिते काश्मीर नरेशकलशाख्यस्य राज्यसमये काश्मीरदेशगत्यतः । अयं च विह्णेन विन्ध्य रेन्द्रसमये मित्रमीयसचागदधिकद्वादशशता १२५० आनुमिते जीवित तासीत् । आशाधरेण स्वीयप्रशमाकर्त्रोदभयोर्विदुषोर्नामनी अन्येऽपि दत्ते योरेक उदयसेनो मुनिद्वितीयश्च मदनकीर्तिर्यतिपरिरासीत् । उदयमेनेन स

व्याघ्रेण बालसरसमंगरा नहम्, वाय्वा मृतो भग्मपानमुत्तमगानः नयामि न च धुः
 फलितान्दिम इति शिरोषणैर्निरोपितः । एव मदनकीर्तिर्नापि 'प्रसापुज'
 इत्युक्त्वा तस्य मृतिः कृता । उदयमेनमुनेः कश्चिदपि विशेषपाम्बियो न
 मिलितः, पर तु मदनकीर्तियतिपतिरिष्येऽधुना कतिचित् कृतातानि अग
 तानि सति । श्वेताम्बरान्ध्यागंजगोमरसुरिणा पञ्चाधिरुचतुर्दशगतविभ्रमान्धे
 १४०५, निर्मिते 'चतुर्विंशतिप्रवधा'स्यैतिहासिकग्रन्थे एषो 'मदनकीर्ति'
 ग्रन्थनामसोऽध्यायो वर्तते । तेन ज्ञायते यत् मदनकीर्तिं वादोन्द्रमिशा
 लकीर्तिः शिष्य आसीत् । स निद्रदमणी बभूव । चतसृणामपि दिशाना
 वादिनः पराजित्य तेन महाप्रामाण्येति पदमर्धादृतम् । एरुदा स गुरुणा
 निषिद्धो दक्षिणापथं प्रस्थितः विजयमनुतिष्ठन् कर्णाटसदंशं प्राप्तः । तत्र विज
 यपुरनरेशः कुनिभोजमन्याडित्योपरि मोहितो जातः तस्माच्च सभागात्
 स्त्रीयप्रवृत्तचरितरिषयः एको ग्रन्थो निर्मापितवान् । मदनकीर्तिं
 पत्ररचनया यदाब्रवीत् तदैव च राज्ञान्या मदनमञ्जरी अपि पद्या
 व्यतरे स्थिता तानि पद्यानि लिखति स्म । केषुचिद्दिनेषु व्यतीतेषु तयोः
 परस्पर प्रेमपरिभूत एको द्वितीय मनसा इच्छति स्म । नृपेणैव वृत्तमवगतः तेन
 कुपितेन मदनकीर्तिरथायाज्ञा दत्ता पशु तदर्थं बन्ध्यापि भर्तुं मनडा तदा
 विरगेन राजा स धान्तः, तौ च विवाहयूरेण बधितौ । मदनकीर्तिः गृहस्थो
 भूत्वा स्थितः अवमानानस्थापर्यन्तमपि गृहस्थ एव आसीत् । विशालकीर्ति
 गुरुणा बहु प्रयोजितः पर निर्मापि पल्लव न जातः । मदनकीर्तिः कीदृशो दशा
 अभूदित्यनेनाम्माह न निर्मापि प्रयोजनम् । अत्र तु तस्य निद्रत्तायाः मन्थोक्तिः ।
 अस्मिन् विषये न सेपि मदेहः यत् स दिग्गजविद्वानासीत् । तेन चागाधरस्य
 प्रगमा कृताऽऽसीत् । उपरि एकरिम्बन् स्थले यस्य मदनोपाध्यायस्योत्प्रेषः
 आगतः यमागाधरः काव्यशास्त्रे निपुण कृतवान् स पूर्वोक्तमदनकीर्तितो भिन्न
 एव । मदनोपाध्यायोऽर्जुनधर्मदेवस्य गुरुगमीत् । तस्योपनामं बाल्मिकी
 व्यासीत् । अर्जुनधर्मदेवेन स्वकृतमरुततटदीरायामनेरस्थलेषु लिखित
 " उक्तं चोपाध्यायेन बालसरस्वतीत्यारनाम्ना मदनेनेति । " आगाधरेणापि

स्रोपत्रधर्माभृतगीकाया 'स सालसरस्यनी महाभूमिदत्त' इति कथित । तेन निर्मिता 'परिचातमनरी' नाम्ना एका नाटिकास्ति ।

त्रिकमीयचपत्रधर्माभृतद्वादशातपीरुमतान्दे १०६७ आगाधरेण धारा नगरी त्यक्ता नलरुच्छपुरे च गन्नाऽऽनाम कृत । यमधुना 'नालरुच्छा' इति कथयति । नलरुच्छपुर धारात मोदादशक दूरे वर्तते तत्र आगवाणा निगमो निपुल आमात् । तदा मालप्रपातस्य नृपोऽर्जुनमन्देन आसीत् ।

नलरुच्छपुर गत्वा निवासकारणमागाधरो निगमनास्ता जिनधर्मोद्योतनेच्छा प्रकृत्यति । अनेन ज्ञायते यदस्मिन् ममये तेन गृहस्थाश्रमात्मनस्त्यक्त । स च कश्चिदुच्चप्रतिमाधारक भावक इव निगमतिस्म । तन्निर्मितजिनमहत्त्वनाम स्तोत्रस्य निम्नश्लोकै प्रतीयते यत्स गृहस्थाश्रमादुदामनो जात ।—

प्रभो भवाङ्गभोगेषु निर्विण्णो दुःखभीरुः ।

अप्य विज्ञापयामि त्वा शरण्यं करुणार्णवम् ॥ १ ॥

मुत्पलालसया मोहाद् भ्राम्यन्बहिरितस्ततः ।

मुखैकहेतोर्नामापि स्तवनं ज्ञातवान् पुरा ॥ २ ॥

अद्य मोहप्रहावेशशैथिल्यात्किञ्चिदुन्मुखा ।

अनन्तगुणमाप्तेभ्यस्त्वा श्रुत्वास्तोतुमुद्यत ॥ ३ ॥

ज्ञायते यदाशाधगेऽन्तिमसमयपर्यन्तं नलरुच्छपुरे एव न्यस्यत् । तन्निर्मितैप्राप्यप्रथेषु अनागारधर्माभृतस्य गीका निखिलप्रथेभ्यः पश्चादधार्त्तं त्रयादशशत वित्रमान्दे १३०० रचितास्ति, सा च नलरुच्छपुरस्थनेमिनाथचैत्यादये पर्वणा गता । तस्यान्येऽपि प्राप्यग्रन्था तपुरे एव रचिता मति ।

आगाधर प्रयोदशशतविक्रमाब्दे १३० पश्चात् रुद्रापर्यन्तं जीर्णत इति बोधु किमाप साधन नास्ति । तथापि तेन मददायु प्राप्त म्यात् । पूर्वोक्ता श्रुत्वाते स वृद्ध एव जात स्थान् । तेन धारागमनानतर मालप्रपात नृपपत्रक मिहलनामीन दृष्ट भवत् । त्रिव्यसर्ममये धारा समागत । त्रिव्यसर्ममस्तनुन भद्रगो जात । शुभसर्ममूवर्जुनचर्मण समथ स नलरुच्छपुरमागत ।

अर्जुनवर्मणो ऋषिपुत्रा नामात् अतस्तस्य प्रणिनामहजवर्मणो भ्रातुर्लक्ष्मी
वर्मणो पैत्रो देवपालः साहसमल्लापराख्या राजमिश्रमन लब्धवान् । अस्यैव
देवपालस्य समये जागाधरेण स्वीर्यजिनयज्ञकृत्य (प्रातिष्ठापाठ) रचयित्वा
समाप्तिर्नातम् । देवपालानन्तरं तत्पुत्रो जैतुगिदेवो जयमिहपराख्या राजा अभूत् ।
सागरधर्माभूतस्य टीका पण्यवर्त्यधिराजदशतयिन्माब्दे १०९६ अना
सागरधर्माभूतस्य टीका त्रयादशतयिन्माब्दे १३०० यदा समाप्तिमगात्तदा
जैतुगिदेवस्यैव शासनकाल आसीत् । आपाधरा निनप्रथमप्रर्गास्तपु रचयित
निगलितप्रधानामुल्लेखं करोति—

१ प्रमेयरत्नाकर (न्यायग्रन्थ) ।

२ भरतेश्वराभ्युदयकाव्य—स्वोपजटीकामहित ।

२ धर्माभूतशास्त्र—अस्य द्वौ भागौ स्तः । एको जनागारो द्वितीय
सागरः । द्वात्रिंशो भागो स्वोपजटीकामल्लङ्घनौ । सागरभागस्यैव पाजनामी
टीकापि स्वोपजास्ति ।

४ अष्टागहृदयोद्योतिनी टीका—इयं चाभटमहिताख्यमुपनिषद्ग्रन्थ
ग्रन्थ टीकाऽस्ति ।

५ आराधनामारटीका ।

६ इष्टोपदेशटीका—इयं पृथ्वीपादकृतेष्टोपदेशस्य टीका ।

७ अमरकोषस्य त्रियाश्लापटीका ।

८ भूपालचर्तुर्विंशतिका टीका ।

९ काव्यालंकारटीका—रुद्रस्य प्रख्यातालंकारग्रन्थस्य टीका ।

१ जिनसहस्रनाम सटीकम् ।

११ जिनयज्ञकल्प सटीकम् ।

१२ त्रिपष्टिम्भुतिशास्त्र सटीकम् ।

१३ नित्यमहोद्योतम् ।

१८ राजीमतीविप्रलम्भकाव्यं सटीकम् ।

१९ अभ्यात्मरहस्यं (योगशास्त्र) ।

१६ रत्नवयविधानम् ।

अनेनेति तभयति यत् त्रयोदशशताब्दतः पश्चात् तेनान्येषामपि ग्रन्थानां रचना कृता स्यात् । येषामुल्लेख एतत्प्रसङ्गात् नान्ति । पुरातनेषु ग्रंथेषु मध्येऽधुना जिनयज्ञकल्प, सागारधर्मांमृत, अनासारधर्मांमृत, जिनसहस्रनाम, नित्यमहोत्सोत, दृष्टोपदेश इत्यादयो ग्रन्था उपलब्धते । तेषामन्यानामन्येण भवितव्य ।

आशाधरस्य रचनातीव्रद्विष्टाति जायते चात एव तेन प्रायः स्वनिर्मितं तन्मन्त्रानामपि ग्रन्थानामुपरि टीका लिखिता गति । एतत्सागारधर्मांमृतस्य तु तेन द्वेटीके रचिते तथापि तस्य कृतौ तदसाधारणशण्डित्यमनुमीयते ।

अन्यग्रन्थमदृश तस्याय ग्रन्थोऽपि अतीव महनीयोऽस्ति, अनेनेन च स्मरणनाथ प्रकाश्यते, आत्मसाधारम्यान्व इहाग्रस्तुतो विग्रहश्च ग्रन्थो नाम्नि । इति कृत पदार्थवितेन ।

निवेदन

ज्ञाथूरामप्रमी ।

महोदयविद्वदज्ञमालायामाशाधरविषये एको विस्तृतो लेखोऽस्ति, ये महाशया विपठिष्वस्ते 'जैनामत्र आहिम, हाराबाग, बरह' इति स्थानत आनाप्य पठन्तु ।

नमो धीतरागाय ।

सटीकं

सागारधर्मामृतम् ।

श्रीवर्द्धमानमानम्य मन्दबुद्धिप्रबुद्धये ।

धर्मामृतोक्तसागार-धर्मटीकां करोम्यहम् ॥ १ ॥

समर्थनादि यन्नात्र द्रुवे व्यासभयात्कचित् ।

तज्ज्ञानदीपिकाख्यैत त्पञ्जिकायां विलोक्यताम् ॥ २ ॥

अथ चतुर्थाध्याये—

सुदृग्बोधो गलद्वृत्त मोहो विषयानि स्पृह ।

हिंसादेर्विरत कार्त्स्न्या घति स्याच्छावकोऽक्षतः ॥

इत्युक्तम् । अतो मध्यमङ्गलविधानपूर्वकं विनयेनान्प्रति सागारधर्मामृत
प्रतिपाद्यतया प्रतिजानीते—

अथ नत्वाऽर्हतोऽक्षूण चरणान् श्रमणानपि ।

तद्धर्मरागिणां धर्मः सागाराणां प्रणेद्यते ॥ १ ॥

टीका—प्रणेप्यते प्रतिपादयिष्यतेऽस्माभिः । क, 'उक्तकर्मतापन्न' धर्म
एकदेशविरतिलक्षण चारित्र्यम् । केपा, सागाराणां घट्यमाणलक्षणानां
गृहस्थानाम् । किंविशिष्टानां, तद्धर्मरागिणां तेषां धमणानां धर्मे सर्वविरति
रूपे चारित्र्ये रागिणां संहननादिदोषाद्बुर्वतामपि प्रीतिमताम्, यतिधर्मानु-
रागरहितानामगारिणां देशविरतेरप्यसम्यग्रूपत्वात् । सर्वविरतिलालसं खलु
देशविरतिपरिणाम । किं कृत्वा प्रणेप्यते, नत्वा शिरः प्रण्हीकरणादिना
विशुद्धमनोनियोगेन च पूजयित्वा । कान्, अर्हतस्तीर्थंकरपरमदेवान् । किंवि

निष्ठान्, अभ्युपगमनान्, अभ्युपगमनं सकलमोदप्रधयादाविर्भूतमेव त्रिसं
निर्मलं चरणं यद्यन्तर्गतचारित्र्यं येषां ते अभ्युपगमनान् । न केवलमईतो
नवा अभ्युपगमनानि नमस्कृत्य, आभ्युपगमिन्नाद्यामाभ्युपगमन्तर् च तत्परमार्थानि
अभ्युपगम्य आचार्योपाध्यायसाधवरान् । किंचिन्निष्ठान्, अभ्युपगमनान्
अभ्युपगमयन्नाविर्भूतमेव त्रिसं निष्ठान्, अभ्युपगमनान्, अभ्युपगमनं सकलमोदप्रधयादाविर्भूतमेव त्रिसं
निर्मलं चरणं यद्यन्तर्गतचारित्र्यं येषां ते अभ्युपगमनान् । न केवलमईतो
नवा अभ्युपगमनानि नमस्कृत्य, आभ्युपगमिन्नाद्यामाभ्युपगमन्तर् च तत्परमार्थानि
अभ्युपगम्य आचार्योपाध्यायसाधवरान् । किंचिन्निष्ठान्, अभ्युपगमनान्

किं लक्षणा सागरा इत्याह—

अनाद्यविद्यादोषोत्थ-चतुःसङ्गाद्वरातुताः ।

सश्वत्स्वज्ञानविमुखाः सागरा विषयोन्मुखाः ॥ २ ॥

टीका—अत्र भवन्तीति क्रियाप्याहार । भवन्ति । के, सागरा भगवन्
गुरुं सकलपरिमहोपमक्षणं गह्र भगवतेन वर्तमाने इति सागराः । एतदेव
अनाद्यविद्यादोषोत्थविषयोन्मुखाः स्फुटयन्ति—किंचिन्निष्ठाः सागरा भवन्ति,
सश्वत्स्वज्ञानविमुखाः सश्वत्स्वज्ञानं स्वज्ञाने

“एषो मे सागरः आह्वयान्दमनमभ्युपगमो ।

मेमा मे आह्वय आह्वयान्दमनमभ्युपगमो ॥ ”

इत्यादिपरमागमप्रवरिते श्यामावर्धे विमुखा वरात्मुखा, तत्र मुखा-
तयाऽनुरमुखा इत्यर्थः । पुनः किंचिन्निष्ठा, विषयोन्मुखा विषयेविषेण
गह्रमिष्यादित्येतिहेतुं च शुभोन्नतदुर्ध्वमनादिषु उन्मुखा सागरा द्वेषाच्च
व्यापृताः वदन्ताः । पुन एतदिति हेतुं प्रथमान्तर्गतं निर्दिशति । पुनः
किंचिन्निष्ठा, अनाद्यविद्यादोषोत्थानु गन्तागन्तानुता अविद्या अनिष्टानुवि-
दुःखानामनु विरतिगन्तानि, यस्यान्तर्गतं नास्ति न आदि, नाद्यादि-
येत्या गन्तादि, अनादिधर्मा अविद्या च अनाद्यविद्या, नैव दोषो
वातद्विषयस्यो धर्मस्य, उपाध्यायसाधवरान्, अनाद्यविद्यादोषोत्थानु
येतां ते अनाद्यविद्यादोषोत्था, गन्ता आह्वयान्दमनमभ्युपगमो
उपाध्यायसाधवरान्, तया वरात् साह्वयान्दमनमभ्युपगमो हेतुं प्रथमान्तर्गतं
वाच्यः, गन्ता एव उता मोदप्रधयादाविर्भूतमेव त्रिसं निष्ठान्, अभ्युपगमनान्
ते गन्तागन्तानु चतुःसङ्गाद्वरातुताः, अनाद्यविद्यादोषोत्था ते अनुरमुखा-

ज्वराश्च अनाद्यविद्यादोषोऽप्यथनु सम्प्राज्वरा तैरातुरा कदर्थिता । यत
एवम्भूतास्तत शशस्वशानविमुखा । अत एव च नित्यं विषयोऽनुमुखा ।
स्वपरप्रकाशात्मकत्वादात्मनो विमुखा ॥ २ ॥

भद्रयन्त्रेण तानेवाह—

अनाद्यविद्यानुस्यूतां ग्रन्थसञ्ज्ञामपासितुम् ।

अपारयन्तः सागाराः प्रायो विषयमूर्च्छिताः ॥ ३ ॥

टीका—अत्रापि भवन्तीति क्रियाध्याहारः । एवमश्रूयमाणं क्रियापदं
पुरस्तादप्यध्याहार्यम् । भवन्ति । के ते, सागारा । किंविशिष्टा विषयमूर्च्छिता,
कामिन्यादिविषयेषु ममेद भोग्यमहमस्य स्वामीत्येवं ममकाराहङ्कारविकल्प-
परतन्त्रतयाऽध्यवमिता । कथं प्रायो, बाहुल्येन सुरष्टयोऽपि चारित्र्यावरण-
कर्मोद्भवशादेव पर्यवसता सम्यग्दृष्टय । ये तु केचिज्जन्मान्तराभ्यस्तस्मिन्-
ग्रथानुभावात्साध्यायादिभिर्यमप्यनुभवन्तोऽस्मैतीनाथोपभोगन्यायेन तत्त्व-
ज्ञानदेशसयमप्रणिधानपरत्वेन भुञ्जाना अप्यभुञ्जानवदवभासन्तं तस्यभि-
चारप्रदर्शनार्थं प्राय इत्युच्यते । किं कुर्वन्तस्ते तथा भवन्तीत्याह—अपारयन्त
अशक्नुवन्त । किं कर्तुं, अपासितुं निराकर्तुं । का, ग्रन्थसञ्ज्ञां ग्रन्थे परिग्रहे
सञ्ज्ञा ममेदमिति मूर्च्छापरिणामस्ता । किंविशिष्टा, अनाद्यविद्याऽनुस्यूता
बीजाद्वुरन्यायेन सन्तस्या प्रवर्तमाना ताम् ॥ ३ ॥

एव सागारान् लक्षयित्वा तद्भावाभावादिदानयोगविद्याविद्ययोर्व्योमोपदे-
शार्थमिदमाह—

नरत्वेऽपि पशूयन्ते मिथ्यात्वप्रस्तचेतसः ।

पशुत्वेऽपि नरायन्ते सम्यग्त्वव्यक्तचेतनाः ॥ ४ ॥

टीका—पशूयन्ते हिताहितविवेकविकलतया एवम् इवाचरन्ति । के ते,
मिथ्यात्वप्रस्तचेतस मिथ्यात्वेन विपरीताभिनिवेशेन प्रत्यमाविष्ट चेतो

१ धार्त्रावातामतीनाथ पद्मिनीचलवारिवत् ।

दग्धराज्जुवदाभाति भुञ्जानोऽपि न पापमाह ॥

२ वपुर्गुहं धनं दारा पुत्रमित्राणि शत्रवः ।

सर्वधाम्यस्वभावानि मूढः स्वानि प्रपद्यते ॥

ममो येषां ते । अ गति, नरवेऽपि, नरा हि प्रायो विचारश्चतुरधेयः ।
द्विह प्रमिद्वारमद्वयेऽपि गति किं पुनस्तिपंगमादिभवे इत्यपि सार्धं । एव-
मविद्यामूलकारणं मिथ्यादर्शनं विभाव्य विद्यामूलकारणं सम्बन्धदर्शनं भाव-
विमुखाह-पञ्चवेऽपीत्यादि, नरापन्ने हिताहितविचारश्चतुर्धा नरा इवा-
श्चरति । के ते, सम्बन्धव्यपनचेतना. सम्बन्धयेन तत्सार्धध्वानलक्षणेन
सम्बन्धदर्शनपरिणामेन स्वप्ना द्रेशममवेगानुच्छेदाग्निर्धेयानुभाविः प्रतीतिषोषा
कृता येनता चैतन्यसम्पद् येषां ते । अ गति, पञ्चवेऽपि, पञ्चव्यपनचेतने
चात्र गतिन भूः । ज्ञात्वा निर्वाभावेऽपि गति सम्बन्धमाहात्म्यादेवो-
पादेयतत्त्वताः पञ्चवेऽपि भवन्ति किं पुनर्मनुष्यादय इत्यपि सार्धं ॥ ४ ॥

मृषं मामाग्यतो मिथ्यात्वनुभावं प्रदर्शयेदानीं तस्य त्रिविधस्याप्यनुभा-
वमपमानैरनुभाषयितुमाह—

केपाश्रिदन्धतमसा-यतेऽर्द्धितं ग्रहायतेऽन्येषाम् ।

मिथ्यात्वमिह गृहीतं जन्यति सांशयिकमपरेषाम् ॥५॥

टीका—अथानुसंग्यायने धोराजानविवर्तनेहेतुतया निविहापकारवशाच्चरति । किं ननु, मिथ्यात्वं । किंविशिष्टमगूहीत परोरदेशात्मन्तेन प्रवृत्त्यादनुमानं अनादिमन्तया प्रवर्तमानमन्वादिचिरव्यधिपरिणाम इत्यर्थः । केन ननु तया ह्यादिन्याह—केनाग्रिन् गृहेन्द्रियादिमात्रेण प्रेक्षितव्यमन्तर्गतम् । अ, इह संगतो । तया प्रहायने विविधाकारकारितया प्रवृत्तवशाच्चरति भूतादेशविवर्तनेन इत्यर्थः । किं ननु, मिथ्यात्वं । किंविशिष्टं, गूहीत परोरदेशादुत्पन्नमन्तर्वाधिविवर्तनमन्तर्गतं

- १ रागादिषु य सोपेयु विनाशुति न बहसम् ।
तं प्रादुः प्रार्थं प्रादुः गमन्ता इत्यभूत्तम् ॥
- २ शाहीरमानमागन्तु वेदनाप्रभवप्रदात् ।
स्वप्नेन्द्रजालसंख्या कृति नदिग उच्यते ॥
- ३ मन्वे गन्तव्य विनाशय दशाष्टं दद्यात्तव ।
यमस्य वारं मूल-मनुजगो प्रवर्तते ॥
- ४ अने धुते प्रदे तमे विनाशयितव्यमनुजम् ।
आदित्यवदा दित्यवदे मूल-मनुजगो वारं ॥

चिद्विद्वत् । केषां, अन्येषां सन्निपञ्चेन्द्रियाणां । तथा शस्यति बहुदुःखहेतुत्वा-
च्छरीरान्तःप्रविष्टकाण्डादिवदाचारति । किं तन्, मिथ्यात्वं । किमाख्यं, सांश-
यिकं मिथ्यात्वकर्मोदये सति ज्ञानावरणोदयविशेषवशान् किमिदं जीवादि-
वस्तु यथा जैनैरनेकान्तात्मकमुच्यते तथा स्यादुतस्विदन्यथेति चलिता
प्रतीतिः संशयः, संशये भव सांशयिकं इति द्वाप्राप्तनिश्चयमात्मस्वरूपं ।
केषां तत्तथा स्यादित्याह—परेषाम् इन्द्राचार्यादीनाम् ॥ ५ ॥

नन्वविद्यामूलमिध्याग्वानिमंथनसमर्थस्य सम्यक्त्वपरिणामस्य कतमा
श्रादुभावनसामग्रीत्यनुयोगे सतीदमुच्यते—

आसन्नभग्नताकर्म-हानिसञ्ज्ञित्वशुद्धिभाक् ।
देशनाद्यस्तमिध्यात्वो जीवः सन्यक्त्वमश्रुते ॥ ६ ॥

टीका—अभते प्राप्नोति । कोऽसौ, जीव आत्मा । किं तन्, सम्यक्त्वं
ज्ञापार्थध्यान । किंविशिष्टं सन्, आसन्नभग्नताकर्महानिसञ्ज्ञित्वशुद्धि-
भाक्, भग्नो रत्नत्रयाविर्भावयोग्यो जीवः, आसन्नः कतिपयभवप्राप्यनिर्वा-
णपदः, आसन्नप्राप्तौ भग्नश्चासन्नभग्नस्तस्य भावः आसन्नभग्नता, कर्म-
हानिर्मिध्यात्वादीनां सम्यक्त्वप्रतिबन्धककर्मणां यथासम्भवमुपशमः क्षयो-
पशम क्षयो वा, सञ्ज्ञा शिक्षाक्रियालापोपदेशग्राहित्व सञ्ज्ञाऽस्यास्तीति
सञ्ज्ञी सञ्ज्ञिनो भावः सञ्ज्ञित्वं,

मनोऽवष्टम्भत शिक्षा क्रियालापोपदेशवित् ।

येषां ते सञ्ज्ञिनो मर्त्या वृषकीरगजादयः ॥ इति ।

शुद्धिर्विशुद्धपरिणामः, आसन्नभग्नता च कर्महानिश्च सञ्ज्ञित्वं च शुद्धिर्हेतीत-
रेतरयोगे इन्द्रे सति ताश्चतस्रो भजने मेवते ततो मापितीति तन्नागन्तरङ्गस-
म्यग्दर्शनादिभावकारणसम्पन्न इत्यर्थः । पुनः किंविशिष्टं, देशनाद्यस्तमि-
ध्याग्वः देशना सम्यग्विरूपदेशः सा आदिर्यस्य जातिस्मरणजिनप्रतिमादर्श-
जादेर्बहिरङ्गकारणकलापस्य स देशनादि तेन अस्तं निराकृतमुपशमाद्यवस्थां
नीतं मिथ्यात्वं दर्शनमोहाख्यं कर्म तद्धेतुको वा सर्वथैकान्ताभिनिवेशो यस्य
स तथोक्तः ॥ ६ ॥

साग्यत योऽथ सम्यक्वच्यमान्यां मया सम्यग्गुरुरूपदेशोऽवश्यमगम्यन्-
म्येदानीमत्र समुपदेष्टुं प्रविरल्लभानुलोचनशोरेण दुर्लभात् सञ्जयति—

कलिमाष्टपि मिथ्यादि-श्लेषच्छात्रासु दिक्ष्विह ।

खद्योतवत्सुदेष्टारो हि द्योतन्ते कचित्कचिन् ॥ ७ ॥

टीका—द्योतन्ते प्रकाशन्ते आत्मानं दर्शयति इत्यन्ते इत्यर्थः । के ते,
सुदेष्टारो तु शोभनं निर्वाणं सङ्गं वा जीवादित्य दिग्गुणपदिसन्तीति
सुदेष्टार सम्यग्गुरवः । कचित्कचिन्, कचि कचि न सर्वत्र । कस्मिन्, इह
भरतक्षेत्रे । क्विन्, खद्योतवत् स्योतिरिदृशया यथा । कासु मनीषु, दिभु
समुपदेशेषु कस्यस्य च । किविदिष्टासु, मिथ्या सर्वधर्मान्तविषयवादगत्या
दिशो बौद्धादिवाच्युपदेशात् एव येषां दिग्गमिष्वानेकान्तोपदेशमाधारकत्वात्
तैश्चिद्व्यासु तादृशानुप्राप्तिविषयीकृतासु । कदा, कस्मिन्मातृनि कलि दुष्प-
मात्तय पञ्चमकालः स एव प्रागुद्घातकालस्तत्र । अयमर्थः—यदा वराकाले
मेघादृष्टादिनासु दिभु सूर्यादिप्रकाशाभावे कचिद्विदिष्टदेशे मद्योता द्योतन्ते
तथैव दुष्पमाया कचिद्विदिष्टदेशे समुपदेष्टार प्रकाशाने न पुन कृतपु-
गादिद्वयप्रत्ययप्रभृतिकेष्वन्यः केवलिनो वा इत्यन्ते इति । हि शब्देन कदापि
नान्तरात्माभिभवति ।

इह दुष्पमायमप्यगमध्वोर्होनिष्वदेष्टानामपि दर्शनमोद्दोषाकामनिष
मया देशानानर्हवाप्रायो भद्रका भवि पुरता देशनापो भूयानुश्रित्यागमने—

नायामहेऽथ भद्राणा मप्यत्र किमु सदृशम् ।

हेमन्यलभ्ये हि हेमाश्च लाभाय सृष्टयेत्य फः ॥ ८ ॥

टीका—नायामहे भद्रका भवि जीवा देशनापो भूयानुश्रित्यागमने ।
के, क्व । केनां, भद्राणामपि । किमु, कि पुन । गच्छन् सम्यग्दर्शनां विरोधो

१ विदुर्मम्यतया यद्वर्तमानासु तद्वत्तद्वत्तत्वात्

श्रुतागद्विषये प्रमोदजनकं यदात्मनमनन्वते ।

ये ते च प्रमोदयन्ति मज्जि बहवो ह्यनोद्विग्नरिषो

के-दशरथमामतावदिवं हर्षं तु ते कुर्वन् ॥

नायामह इत्यर्थः । क, भद्र क्षेत्रे । कदा, अद्य अस्मिन्काले । अमुमेवार्थमुत्तरा-
द्देन समर्थयते । हि यस्मादर्थः । को न स्पृहयेत् नाभिलषेत् । कस्मै, हेमा-
श्मलाभाय सुवर्णोपलप्राप्त्यर्थं । क सति हेग्नि सुवर्णे । किंविशिष्टे, अलभ्ये
लघुमशक्ये ॥ २ ॥

भद्रकर्म्य लक्षणमुक्त्वा तस्यैव द्रव्यतया देशनार्हत्वमाह—

कुधर्मस्थोऽपि सद्धर्मं लघुकर्मतयाऽद्विपन् ।

भद्रः स देश्यो द्रव्यत्वा-न्नाभद्रस्तद्विपर्ययात् ॥ ९ ॥

टीका-भण्यते । कोऽसौ, भद्र । किं कुर्वन् अद्विपन् द्वैपविषयमकुर्वन् ।
क, सद्धर्मं सन् समीचीनं प्रमाणोपपन्नो धर्मोऽभ्युदयनि धेयसोपायस्तम् ।
कया, लघुकर्मतया लघु अव्य कर्म सद्धर्मद्वैपनिमित्तं मिथ्यात्व यस्य सोय
लघुकर्मास्तस्य भावस्तथा तथा लघुकर्मतया । किंविशिष्टोऽपि, कुधर्मस्थे
प्रमाणबाधिते धर्मे आसक्तः, न केवलमुभयोर्मध्यस्थ इत्यपिशब्दार्थः । किं
पुनरमाविश्याह-देश्य धर्मे व्युपादनीयः । कोऽसौ स भद्रः । कस्मात् द्रव्यत्वात्
आगामिसम्यक्त्वगुणयोग्यत्वात् । न पुनर्देश्यः । कोऽसौ अभद्रः कुधर्मस्थ
सद्धर्मं सुखकर्मतया द्विपन् कस्मान्, आगामिसम्यक्त्वगुणयोग्यत्वाभावात् ।

इदानीमाप्तोपदेशमप्यादितशुभ्रूपादिगुणं सम्यक्त्वहीनोऽपि तद्वानिव
सद्भूतव्यवहारभाजा प्रतिभासते इति निदर्शनेन प्रव्यक्तीकरोति—

शलाकयेवाप्तगिराऽऽप्तसूत्र-

प्रवेशमार्गो मणिवच्च य स्यात् ।

हीनोऽपि रुच्या रुचिमत्सु तद्वद्

भूयादसौ सांव्यवहारिकाणाम् ॥ १० ॥

टीका-य पुरुष स्यात् भवेत् । किंविशिष्टः, आप्तसूत्रप्रवेशमार्ग एव ।
चशब्दस्यात्रावधारणार्थस्य योजनान् । सूत्र परमागमः, प्रवेशमार्गः शुभ्रूपा-
दिगुणः, सूत्रस्य प्रवेशमार्गोऽन्तर्लक्ष्यपरिच्छेदोपायः सूत्रप्रवेशमार्गः, आप्त-
प्राप्तः सूत्रप्रवेशमार्गो येन स तथोक्तः । कया, आप्तगिरा सद्गुरवाद्याः । कयेव,
शलाकयेव छिद्रकरवज्रसूचिकया यथा । किवत्, मणिवत् यथा मणिः शला-
कया आप्तप्रवेशमार्गः स्यात्, आप्तः प्राप्तः सूत्रस्य ततो प्रवेशमार्गः छिद्रयेन स

तथोक्त । असां भूयात् प्रतिभासेत । किंवा, तद्वत् दधिमानिव । केपां सांध्य-
वहारिकाणां सुनयप्रयोक्तृणाम् । केपु मध्ये, रविमत्सु सुदृष्टिं दीप्तिमणिषु
च मध्ये । किंविन्निष्टोऽपि हीनोऽपि रिक्तोऽप्यो वा । कथा, दृष्ट्या शुष्का दीप्ता
किं पुना रुचिसम्पन्न इत्यपिनादार्थ । एतेनाप्युत्पन्नसम्यक्त्यानां सुदृष्टिषु
च मध्य गणनीयतोपदिष्टा । सुदृष्टिवत्तेऽपि सतां माय्या भवन्तीति भाव ।

एव देश्यदेशकौ व्यवस्थाप्य सागारधर्मोच्चारिणमगारिणं स्थयितुमाह—

न्यायोपात्तधनो यजन् गुणगुरून् सद्दीप्तिवर्गं भज—

न्नन्योन्यानुगुणं तदर्हगृहिणीस्थानालयो ऋमयः ।

युक्ताद्वारविदार आर्यसमितिः प्राज्ञः कृतज्ञो वशी

गृण्वन् धर्मविधिं दयालुरयभीः सागारधर्मं चरेत् ॥११॥

टीका—अत्र ‘पूण्याश्चाह’ इत्यनेनाहं सप्तमी । चरितुमर्ह-
तीत्यर्थः । विधौ वा, यथोक्तगुणेन गृहिणा सागारधर्मोच्चारितव्य
इत्यर्थः । अत्र पूर्वो भद्रक उत्तरो द्रव्यपाक्षिक इति विभागः । चरेत् अनुति-
ष्टेत् । कोऽसौ, ‘न्यायोपात्तधन’ इत्यादिविशेषणैश्चतुर्दशभिः समस्तैर्धर्मैस्तेषां
विशिष्टो गृही । क, सागारधर्ममिति वाक्यार्थः । इतो विशेषयानि व्याख्या-
यन्ते । न्यायोपात्तधन, स्वामिद्रोहमिन्द्रोहविधमिनयश्चनर्थावादिगद्यांयो-
पात्तैर्नपरिहारेणाथोपाज्जनोपायभूत स्वस्ववर्णानुसृतः सदाचारो न्यायः
तेनोपात्तमुपाज्जितमात्मसात्तन धन विभवो येन स तथोक्तः । यजन्
गुणगुरून्, गुणा सदाचारस्मीकन्यादायंदाक्षिण्यस्यैवंप्रियपूर्वकप्रयमाभिमा-

- १ सर्वत्र शुचयो धीरा मुकुर्धवलगर्विता ।
स्वधर्मनिहितारमान पापा सर्वत्र शङ्किता ॥
अन्यायोपाज्जित वित्त दशवर्षाणि तिष्ठते ।
प्राप्ते स्वेकादशे वर्षे समूलं च विनश्यति ॥
यार्जितं न्यायप्रवृत्तस्य निर्वर्षोऽपि महावताम् ।
अपन्मान तु गच्छन्त सोऽदरोऽपि विमुच्यति ॥
- २ सोऽपवादभीरुष्वं दीनान्मुदरणादर ।
हनहना गुदाक्षिण्यं सदाचारं प्रकीर्तित ॥

पणादयः स्वपरोपकारिण आत्मधर्मास्तान् पूजयन् बहुमानप्रशंसासाहाय्य-
करणादिना समुहोत्सयन्, तथा गुरवो मानोपितरावाचार्यश्च तानपि पूजयन्
त्रिसन्ध्यप्रणामकरणादिनोपचरन्, तथा गुणज्ञानसयमादिभिर्गुरवो महान्तो
गुणगुरवस्तानपि धजन् सेवाजलयासनाभ्युत्थानादिकरणगणेन मानयन्,
गुणाश्च गुरवश्च गुणगुरवश्चेति विगृह्यैकशेषेण गुणगुरवस्तान् । सैद्धी,
सती प्रशस्ता परावर्णवादपारुष्यादिदोषरहिता गीर्वाण्यस्यासौ सद्धी । त्रिवर्गं
भजन्नन्योन्यानुगुण, परस्परानुपघातकं त्रिवर्गं धर्मार्थकामान् भजन् सेव-
मान । तदहंगृहिणीस्थानालय, गृहिणी कौलीन्यादिगुणालङ्कृता पत्नी,
स्थान पुरप्रामादि वास्तु च, आलया गृह, गृहिणी च स्थान च आलयश्च
गृहिणीस्थानालया, तदर्हास्त्रिवर्गयोग्या गृहिणीस्थानालया यस्य स तथा-
क्त । ऋषीमय, लज्जाया निवृत्त इव लज्जाभूयिष्ठो वा । युक्ता
हारविहार, युक्ता शास्त्रविहितावाहारविहारौ भोजनविचरणे यस्य स ।

- १ यन्मातापितरौ कृशं सहेते सम्भवे नृणाम् ।
न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥
- २ यदिच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा ।
परापवादशस्त्रेभ्यो गा चरन्तीं निवारय ॥
परपरिभवपरिवादा दास्योत्कर्षाच्च बध्यते कर्म ।
नीचैर्गोत्रं प्रतिभव मनेकभवक्रोटिदुर्मोचम् ॥
- ३ यस्य त्रिवर्गशून्यानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
स लोहकारभस्त्रव श्वसनपि न जीवति ॥
पादमायात्रिधिं कुर्वात्पादं वित्ताय खट्वयेत् ।
धर्मोपभोगयो पादं पादं भर्तव्यपापणे ॥
आयार्द्धं च नियुञ्जीत धर्मं समधिकं ततः ।
शेषेण शेषं कुर्वीत यन्नतस्तुच्छमैदिकम् ॥
- ४ अभ्युत्थानमुपागतं गृहपती तद्भाषणे नम्रता
तत्पादार्पितदृष्टिरासनविधौ तस्योपचर्या स्वयम् ।
मुने तत्र शयीत तत्प्रथमतो जह्याच्च शय्यामिति
प्राज्ञे पुनः निवदिता कुलवधूसिद्धांतधर्मा इमे ॥

आयंममिति, आयेषु सदाचरणैकप्राणेषु न तु वित्तवृत्तवित्तभट्टभण्डवटा
दिषु, समिति भेदतिर्यस्याया । मोज, उदापोहात्मकमतिज्ञानानि-
शयवान् । इतश्च, इत परोपहत जानानि न विन्दुते । पैरी,
इष्टेष्वर्थेष्वनामक्याः विरहे याऽप्रयुक्ता स्वर्गनादीन्द्रियधिकारनिरोधका-
न्तरादिष्ववर्गानिगूढपरश्च । श्रुयन् धर्मविधि, धर्मस्याभ्युदयविधे-
यसहेतोर्विधि युक्त्यागमाभ्यां प्रतिष्ठा तं श्रुयन् ग्रन्थहमाकर्णयन् ।
दपोत्तु, दु गितदु लभहानेष्टालक्षणां दृषीं शीलयन्, "धर्मस्य मूलं दपोति"

- १ यदि सासङ्गनिरता भविष्यति भविष्यति ।
अथ साङ्गानगादीषु पतिष्यति पतिष्यति ॥
- २ इदं पलमिदं क्रिया करणमेतदेव क्रमो
व्ययौव्यमनुपद्वयं पलमिदं दगौषा मम ।
आयं मुहदय द्विप्रयत्नेदेनकालविमा—
विति प्राणीवर्कियप्रयत्ने सुधो नेतर ॥
प्रयत्न प्रत्यवेधेत नरधीनमात्मन ।
किन्तु मे पशुभिस्तुल्यं किन्तु सापुर्णपरिति ॥
- ३ विधित्तुनेनं तदिहात्मवदय कृतज्ञताया समुपेहि पात्रम् ।
मुनिदपेतोऽप्यगिते कृतज्ञ समस्तमुद्वेजयते हि सौवम् ॥
- ४ भव्य किं कुशलं ममेति विष्टुगन्तु गान्धर्वं भीतवान्
सौम्यैषी धवणादिबुद्धिविभव धुवा विधायं ह्युदम् ।
धर्मं तामंकर दवागुणमयं युवराजागमाभ्यां विधनं
गृह्यधर्मदवाभुनापिहित आरयो निरालम्बर ॥
- ५ प्रणा यथाऽऽत्मनोऽर्भटा भूतानामपि ते तथा ।
आत्मोपम्येन भूतानां दपो बुधीन मानव ॥
भूयता धर्मगर्वम् धुना विहावयामंताम् ।
आत्मन प्रतिबृत्तानि परोषा न समाचरेत् ॥
अबुद्ध्याधिष्ठातां-मनुर्येत तानि ॥
आत्मवत्तुल्यं पदे ददि कीर्तयिषीष्टिहा ॥

भुतेस्तामवश्यं कुर्वाण । अघभी, अघात्पापात् दृष्टादृष्टापापफला-
त्कर्मणश्चौर्यादेर्मघपानादेश्च विभ्यत् पापभीहरित्यर्थः । एषा सक्षेपतो
म्याख्याऽत्र कृता । विस्तरतो धर्मांमृतपञ्जिकायां ज्ञानदीपिकासंज्ञिकायां
कृता, सा सर्वाऽत्र द्रष्टव्या ॥ ११ ॥

साम्प्रतं मन्दमतिविनेयानां सुखस्मृत्यर्थं सकलसागारधर्मं सङ्गृह्णाति—

सम्यक्त्वममलममला-

न्यणुगुणशिक्षाव्रतानि मरणान्ते ।

सहेखना च विधिना

पूर्णः सागारधर्मोऽयम् ॥ १२ ॥

टीका—भवति । अयं ध्यमाण सागारधर्मः । किंविष्टः, पूर्णं समग्रं । किं
किमित्याह—सम्यक्त्वं तादात्म्यविशिष्टं, अमलं शङ्कादिदोषरहितं । तथा अणु-
गुणशिक्षापूर्वाणि व्रतानि अणुगुणशिक्षाव्रतानि अणुव्रतानि गुणव्रतानि
शिक्षाव्रतानि च । किंविशिष्टानि, अमलानि निरतिचाराणि । न केवलं निर-
तिचारतत्त्वार्थश्रद्धानपूर्वाणि निरतिचाराणुव्रतादीनि किं तर्हि, मरणान्ते
विधिना सहेखना चेत्त्यर्थं सम्पूर्णं श्रावकधर्मः । शेषविशेषणानां यथास्वमंत्रै-
षान्तर्भावादनुक्तममुच्यार्थेन चशब्देन ममुच्यनाच्च । तत्र मरणमेवान्तः
मरणान्तस्तद्भवमरणं, नत्वावीचिमरणं तस्य प्रतिक्षणं सर्वप्राणिषु भावान् ।
सहेखना सम्यक् लाभाद्यनपेक्षत्वेन लेखना, बाह्येनाभ्यन्तरेण च तपसः
कायकपायाणां कृशीकरणम् । विधिस्तु सप्तदशाध्याये षड्यते । (यत्प्रति-
समयमायुषः कर्मणो निपेक्षस्योदयपूर्विका निर्जरा भवन्ति तदावीचिमरणम्)

असंयमिनोऽपि सम्यग्दृष्टा कर्मक्लेशापकर्षो भवतीत्युपदेशार्थमिदमाह—

भूरेखादिसदृक्पायवशगो यो विश्वदृष्ट्वाज्ञया

हेयं वैपायिकं सुखं निजमुपादेयं त्विति श्रदधत् ।

चौरां मारयितुं धृतस्तलवरेणेवाऽऽत्मनिन्दादिमान्

शर्माक्षं भजते रुजत्यपि परं नोत्तप्यते सोऽप्ययैः ॥ १३ ॥

दुर्निवारत्वात्स्वकाले विपश्यमानस्य कर्मणः । एतेन सम्यक्त्वग्रहणात्पूर्वमव-
द्यायुषोऽसंयतस्यापि सम्यग्दृष्टेः सुदेवत्वसुमानुपावग्यतिरेकेण सकलसंसार-
संहरणात् कर्मक्लेशापकर्षः । बद्धायुषस्तु पश्चाद्गृहीतमम्यवत्वस्य नरकगतेरपि
रनप्रभायां जघन्यस्थित्यैवानुभवनसम्भवात् बहुदुःखोपरमश्च प्रतिपादितः
प्रतिपत्तव्यः । ततः सयमलब्धिकालात्पूर्वं संसारभीरणा भग्येन सम्यग्दर्शना-
साधनायां नित्यं यतितव्यमिति विधीः पर्यवसन्नमेतस्मूत्रमधिगन्तव्यम् ॥

इदानीं धर्मशर्मवचशोऽपि मनःप्रसस्तिनिमित्तत्वात् शिष्टैरवश्यं तेन्यमि-
व्युपदेष्टुमाह—

धर्मं यशः शर्म च सेवमानाः

केऽप्येकशो जन्म विदुः कृतार्थम् ।

अन्ये द्विशो विद्वन् वयं त्वमोघा-

न्यहानि यान्ति त्रयसेवयैव ॥ १४ ॥

टीका—विदुः जानन्ति । के, केऽपि लौकिका । किं तत्, जन्म मनुष्यभव-
ग्रहणम् । किंविशिष्टं, कृतार्थं कृतं साधितोऽर्थं प्रयोजन साध्यं यस्य तत् ।
किं कुर्वाणा, सेवमाना कर्तव्यतानुरक्तबुद्ध्या साधयन्त । कं, धर्मं सुकृतम्, यश-
कीर्तिम्, शर्मं सुखम् । कथम्, एकशः एकैकम् । केचिद्धर्ममात्रं केचिद्यशोमात्रं
केचिच्च सुखमात्रं साधयन्तो वयं प्राप्तमनुष्यजन्मफला इति मन्यन्ते,
नानाचिन्तितलोकस्य । तथा अन्ये लोकच्छन्दानुवर्तिनः शास्त्रज्ञम्मन्या
विदुः । किं, जन्म । किंभूतं, कृतार्थम् । किं कुर्वाणाः, धर्मं यशः शर्म च सेव-
मानाः । कथं, द्विशः द्वे द्वे । केचिद्धर्मयशसी केचिद्धर्मशर्मणी केचिद्यश-शर्मणी
च साधयन्तो जन्म फलवन्मन्यन्त इत्यर्थः । तर्हि युष्माकं किं मतमित्यग्राह-

- १ दुर्गतावायुषोऽवन्धात्सम्यक्त्वस्य जायते ।
गतिच्छेदो न तस्यास्ति तथाप्यल्पतरा स्थितिः ॥
- २ जन्मोन्मार्ज्यं भजतु भवतः पादपद्मं न लभ्यं
तच्चेत्सर्वं चरतु न च दुर्देवता सेवता स ।
अध्यात्मं यदिह सुलभं दुर्लभं चेन्मुधाऽऽस्ते
धुयावृत्य कवलयति च कालकूटं दुमुमुः ॥

नुविशेषे । विद्य जानीम । के ते, वय लौकिकशास्त्रपरितोषकारिण । कानि,
अहानि दिनानि अर्धान्मृज्जन्ममम्यन्धीनि । किं कुर्वन्ति, यान्ति गच्छन्ति ।
किंविशिष्टानि, अमोघानि सकलानि । कथा, त्रयसेवया धर्मयशःशर्मसाधनया,
न पुनरेककस्य द्वयोर्द्वयोर्वा निर्वर्तनयेत्येवकारार्थ । एतेनाहरहर्यथाशक्ति-
धर्मादित्रय साध्यमिति विधि प्रत्येय ॥ १४ ॥

एव भावितसम्यक्त्वस्य सत्यतत्त्वसामग्रीविरहे कालादिलब्धिपलाभाद्वर्या-
रोहणीय सैयतासैयतत्वपद निर्देष्टुमाह—

मूलोत्तरगुणनिष्ठा-

मधितिष्ठन्पञ्चगुरपदशरण्यः ।

दानयजनप्रधानो

ज्ञानसुधां श्रावक पिपासुः स्यात् ॥ १५ ॥

टीका—स्यात् भवेत् । कोऽसौ, श्रावक शृणोति गुणादिभ्यो धर्ममिति
श्रावक । किं कुर्वन्, अधितिष्ठन् उपयुज्जान । कां, मूलोत्तरगुणनिष्ठो मूलानि
उत्तरगुणप्ररोहणनिमित्तत्वात् सैयमार्थिभि प्रागनुष्ठेयत्वाच्च उत्तरे मूलगुणान्
न्तरसेव्यत्वादुल्लृष्टत्वाच्च, मूलानि च उत्तरे च मूलोत्तरास्ते च ते गुणाश्च
सयमविकल्पा तेषा निष्ठा निर्वाहो दृष्टकलनिरपेक्षतया निराकुल बहन् ।
किम्भूतो भूत्वेत्याह—पञ्चगुरपदशरण्य, पञ्चानां गुरुगामहर्दादीनां पदानि
चरणा शरण्यानि शरणे आर्तिहरणे स्वात्मसमर्पणे वा साधूनि योग्यानि
यस्य स तयात् । एव सम्पददर्शनपूर्वक देशसंनिधिमधितिष्ठतो दानयजना-
भयनलक्षणमाचार कर्तव्यतया दानेत्यादिना निर्दिशति—कीदृशमथाभूत
श्रावक स्यात्, दानयजनप्रधान दान—यात्रादिभिश्चतुर्धा, यजन—नित्य-
महादियज्ञ पञ्चधा, दान च यजन च दानयजने प्रधाने मुख्ये यम्यासौ ।

१ जो तसबदादु विरदो अतिरदो तह य भावरवहादो ।

एकसमयाक्षि जीवो निरदाविरदो तिणेकमइ ॥

२ ध्यानेन शोभते योगी सयमेन तपोधन ।

सत्येन वचसा राजा गेही दानेन शोभते ॥

चातां तु श्रावकस्य गीर्णाति प्रधानग्रहणाल्लभ्यति । किं चेतिष्णु श्रावक स्यात्,
विषाम् । पातुमिच्छु उपयोक्तकाम । कां, ज्ञानमुपां स्वपरान्तरज्ञानामृतम् ।

एव पञ्चमगुणस्थानं निर्दिश्य तद्विकल्पानां भावद्रव्यात्मनामेकादशाना
मुपासकपदानां मध्येऽन्यतमं विशुद्धदृष्टिर्महाप्रतपरिपालनलालसो यथा-
त्मशक्ति य प्रतिपद्यते तमभिनन्दति—

रागादिक्षयतारतम्यविकसच्छुद्धात्मसंविदसुख-

स्वादात्मस्ववहिर्वहिस्रसवधाद्यहोव्यपोहात्मसु ।

सद्दृग्दर्शनिकादिदेशविरतिस्थानेषु चैकादश-

स्वेकं यः श्रयते यतिव्रतस्तस्तं श्रद्धये श्रावकम् ॥१६॥

टीका—श्रद्धये साधु करोत्ययमिति प्रतिपद्येऽहम् । कं, तं श्रावकं । यः
किं, य श्रयते स्वीकुरुते । किं तत्, एक पद । केषु मध्ये, दर्शनिकादि-
देशविरतिस्थानेषु एकादशसु वक्ष्यमाणेषु । कथम्भूतो भूत्वा, सद्दृ-
ग्दर्शनशुद्ध । पुन किंविशिष्ट, यतिव्रतरत यतीनामनगाराणा व्रतानि
सर्वहिसादिविरतिपरिणामास्तेषु रत आसक्त, सर्वविरतिकलशारोपणो हि
श्रावकधर्मप्रासाद । किंविशिष्टेषु भावतस्तेष्वित्याह—रागादिक्षयतारतम्येत्यादि,
क्षय सर्वघातिस्पर्द्धकानामुदयाभाव अर्थादेशघातिस्पर्द्धकानामुदय, तार-
तम्यं यथोत्तरमुत्कर्ष, रागादीनां रागद्वेषमोहानां क्षयतारम्येन विकसन्ती
आविर्भवन्ती चासौ शुद्धात्मसंविद्य निर्मलचिद्रूपानुभूति सैव तदुत्थ वा
सुखमानन्दस्तस्य स्वाद स्वसवित्याऽनुभव स एवात्मा स्वरूपं येषा तानि
तदात्मानि तेषु । क, एवभूतेषु अवहिरध्यात्मं । तर्हि द्रव्यत किंरूपेणित्याह-
वहि शरीरं वाचि मनसि च त्रसवधं आदिर्येषां स्थूलादीनां तानि त्रसव-
धादीनि तान्येव अहासि पापानि तत्कलत्रात्तेभ्यो व्यपोहो विधिपूर्वकं
देवगुरुसधर्मसाक्षिकमपोहो विरति सैवात्मा एषा तानि तेषु । ‘च’
शब्दस्थान भिन्नक्रमस्य योजनात् ॥ १६ ॥

- १ आयुःश्रीवपुरादिकं यदि भवेत्पुण्यं पुरोपाजितं
स्यात्सर्वं न भवेत् तच्च नितरामायसितेऽयात्मनि ।
इत्यार्यां मुविचार्य कार्यकुशला कार्येऽग्र मंदोद्यमा
द्रागागामिभवार्यमेव सततं प्रीत्या यतन्ते ताराम् ॥

किं लक्षणास्ते दर्शनिकादयो भवन्तीत्युच्यते—

दृष्ट्या मूलगुणाष्टकं व्रतभरं सामायिकं प्रोपथं
सच्चित्तान्नदिनव्यवायवनितारम्भोपाधिभ्यो मतात् ।
उद्दिष्टादपि भोजनाच्च विरतिं प्राप्ताः क्रमात्प्राग्गुण-
प्रौढ्या दर्शनिकादयः सह भवन्त्येकादशोपासकाः ॥१७॥

टीका—भवन्ति । के, उपासका श्रावका । कति, एकादश । किन्नामान
दर्शनिकादयः । दर्शनिकोऽथ व्रतिक इत्यादिना वक्ष्यमाणा । किं विशिष्टा-
सन्तः, प्राप्ताः प्रतिपन्नाः । किं तत्, दृष्ट्या मूलगुणाष्टकमित्यादिविरतिमि-
त्यन्तं देशसंयमं तथा द्वि-सम्यक्त्वेन विशिष्टं मूलगुणाष्टकं प्राप्तो दर्शनिकः, स एव
च व्रतभरं निरतिचाराण्यनुमतादीनि प्राप्तो व्रतिकः । एवमुत्तरेष्वपि सम्बन्ध
कर्तव्यः । व्यवायो मैथुनम्, वनिता स्त्री, उपाधि परिग्रहः, मतान् मर्त्यसाधु-
कृतमनेनेदमित्यनुमोदितान्, अपि भोजनान् मतानुद्दिष्टाच्च भोजनादपि विरतिं
प्राप्तोऽनुमतविरत उद्दिष्टविरतश्च, योऽनुमतमुद्दिष्टं च भोजनपि न कुर्यात् स किमां
न्यत्रारम्भाद्वा पापकर्मण्यनुमतिं दद्यात्, उद्दिष्टं च वसत्याच्छादनादिकमुपयुज्जी-
तेत्यपिशब्दाहम्यते । कथं ते तत्तत्पदं प्राप्ताः, सह सार्धम् । कथा, प्राग्गुणप्रौढ्या
दृष्टिमूलगुणाष्टकप्रकर्षेण सह व्रतभरं, तत्प्रकर्षेण सामायिकमित्यादियुक्त्या
ते तथा भवन्तीत्यर्थः । कस्मात्तथा भवन्ति, क्रमात् अनादिविषयाभ्यासासय-
गभग्नमनस्कतया युगपत्प्राप्तसामर्थ्यात् ।

साम्प्रतं दुरितापचयनिमित्तेज्यादिधर्मकर्मसिद्ध्यर्थं कृत्यादिपट्कर्मलक्षण
वार्तामाचरतो गृहस्थस्यावश्यभावी सावयलेशः प्रायश्चित्तेन पक्षादिभिश्च
निराकार्य इत्युपदेशार्थमाह—

नित्याष्टादिकसच्चतुर्मुखमहः कल्पद्रुमैन्द्रध्वजा-
विज्याः पात्रसमक्रियान्वयदयादत्तीस्तपःसयमान् ।
स्वाध्याय च विधातुमादृतकृपीसेवावणिज्यादिकः
शुध्याऽऽप्तोदितया गृही मललवं पक्षादिभिश्च क्षिपेत् ॥

टीका—क्षिपेत् निराकुर्यात् । कोऽसौ, गृही गृहस्थः । कं, मललव पापले-

५. कथा, शुध्या प्रायश्चित्तेन । किं विशिष्टया, आप्तोदितया । न केवलं तथा

पश्चादिभिश्च पक्षचर्यामार्धनस्त्रिभिः । विविचिष्टं सन्, आहतकृषीमेवावणि-
ज्यादिक आहतानि यथास्व प्रवर्तितानि कृषीमेवावणिज्यानि आदिशब्दान्म-
पीविधासि पानि च पञ्चाजीवनकर्माणि येन स आहतकृषीमेवावणिज्यादिक ।
किं कर्तुं, विधानु कर्तुं करिष्याम्यहमिज्यादीनि जिनागमग्रमिद्वानि पञ्च धर्म-
कर्माणीति अभ्युत्साय । कानि तानोत्पाह-नित्येत्यादि, नित्यमेव *अष्टाद्वि-
कमह सचतुर्मुखमह कर्पेद्रुम पेन्द्रैश्चञ्च्रेति पञ्चाहंपूजाविशेषा
इत्या । चतुर्मुखस्य सत्रिनिविशेषणादप्रेक्षनीयमेव परमोत्कृष्ट कर्पवृक्षस्या-
सम्भवादिनि प्रकाशयति । अत एवैन्द्रध्वजेन सह समस्यैव निर्दिष्ट । पात्रे-

उक्त च आर्प भगवन्निनमेतपादै -

प्रोक्ता पूजाहंतामिज्या मा चतुर्धा सदार्चनम् ।

चतुर्मुखमह कल्प दुमश्चाष्टाद्विकोऽपि च ॥

१ तत्र नित्यमहो नाम शश्वज्जिनगृह प्रति ।

स्वगृहानीयमानाऽर्चा गन्धपुष्पाक्षतादिका ॥

चैत्यचैत्यालयादीना भक्त्या निर्मापण च यत् ।

शामनीकृत्य दान च ग्रामादीना सदार्चनम् ॥

या च पूजा मुनीन्द्राणा गिर्यदानानुपज्ञिणा ।

स च नियमहो ज्ञेयो यथा शस्त्रयुपकर्षित ॥

४ अष्टाद्विको मह सार्वे पनिको ॥ एव स ।

२ महामकुटबर्द्धस्तु क्रियमाणो महामह ।

चतुर्मुख स विज्ञेय सर्वतोभद्र इत्यपि ॥

३ दत्त्वा किमिच्छुक दान सम्राडभिर्म प्रवर्त्यते ।

कर्पवृक्षमह सोऽयं जगदाशाप्रपूरण ॥

४ महानैन्द्रध्वनोऽयस्तु सुरराजं कृतो मह ॥

बलिपनमित्यन्य त्रिसंयासवया समम् ।

उक्तेष्वेव विकल्पेण ज्ञेयमन्यच्च तादृशम् ॥

एव विधविधानेन या महेज्या विनेशनाम् ।

विधिज्ञास्तामुदन्तीज्या कृत्ति प्राथमकस्त्विकीम् ॥

वार्ता विशुद्धतया स्या कृत्यादीनामनुष्ठिति ।

त्यादि, समा आत्मना समाना क्रिया आधानादिना उपलक्षणात्मन्प्रमतादयश्च
यस्यामी समन्विय, पात्र च समक्रियश्च अन्वयश्च दया च पौत्रममत्रियान्वय-
दयान्मदाश्रया दत्तयो दानानि तद्वत्तयस्ता, पात्रदत्ति समानदत्तिमन्वयदत्ति
दयादत्ति च । तपोऽनशनानादि सयम व्रतधारण । स्वाध्याय श्रतभावनाम् ।

किमेतपक्षादित्रयमित्याह—

स्यान्मैत्र्याद्युपवृंहितोऽखिलवधत्यागो न हि स्यामहं
धर्मावर्थमितीह पक्ष उदितं दोष विशोध्योज्झत ।
सूनो न्यस्य निजान्वय गृहमथा चर्या भवेत्साधनं
त्वन्तेऽन्नेहतनूज्झनादिश्रद्धया ध्यात्यात्मन शोधनम् ॥

टीका--स्यात् भवेत् । कोऽसौ, पक्ष अहिंसापरिणामत्वे । विमात्मा,
अखिलवधत्याग अखिलोऽनृतादिसंहितो वध प्राणतिपात, स चेह
सागारधर्मप्रमान्त्रसवधविषय एव तस्य त्यागो वर्जन । किञ्चिद्विशिष्ट, मैत्र्याद्युप-
वृंहितो मैत्र्याप्रमोदकारण्यमाध्यस्थभावनाभिरुपचित । केन, न हि स्यामहं

- १ अनुषां वर्णिता दत्ति-दयादानसमाऽन्वये ॥
- मानुकम्पमनुग्राहे प्राणिबृन्देऽभयप्रदा ।
- त्रिशुष्यानुगता सेव दयादत्तिर्मता शुभे ॥
- महानपोधनायाचर्या प्रतिग्रहपुर सरम् ।
- प्रदानमशनार्दाना पात्रदान तादिस्यते ॥
- समानायात्मनाऽन्वस्मै त्रयामन्त्रव्रतादिभि ।
- निस्तारषोक्तमायेह भूहेमाद्यतिसर्जनम् ॥
- समानदत्तिरेषा स्यात् पात्रे मध्यमतामिते ।
- समानप्रतिपत्त्यैव प्रवृत्ता धृदयाऽन्विता ॥
- आत्मान्वयप्रतिष्ठार्थं सुनवे यदशेषत ।
- श्रम समर्थवित्ताभ्या स्ववर्गस्थातिसर्जनम् ॥
- संपा सकलदत्ति स्यात् स्वाध्याय शुभभावना ।
- तपोऽनशनानृतादि संयमो व्रतधारणम् ॥

धर्माद्यर्थमित्येवमप्रकारेण सङ्कल्पेन धर्मार्थं देवतार्थं मन्त्रसिद्ध्यर्थमौपधात्य-
माह्वार्थं वा प्राणिघातं न कुर्यामिति प्रतिज्ञाय । अयं हि मन्दक्यायोऽपि
गृहवासमेव न रात्रौ च प्रवर्तितारम्भत्वादनारम्भजामेव साङ्ख्यिकीं हिमां
परिहर्तुं शक्नोति, न पुनरारम्भानुपह्विणीम्, नरया गृहिणोऽवश्यम्भावात् ।
क पक्ष स्यात्, इह एतेषु पक्षादिषु मध्ये । तथा भवेत् । काऽमी, चर्या
दशनिष्कादागम्यानुमतिविरतं यावदुपायकाचारः । कस्य गृहिणः । किं
कुर्वन्, उज्ज्वलरथवत् । किं तत्, गृहं । किं कृत्वा, न्यस्य स्थापयित्वा । कं,
निजान्तर्यामिं स्र पोष्यवर्गं धनं धर्मं च । क, मूनी पुत्रे । तदसम्भवे तत्तुल्ये
चन्द्येऽपि । किं कृत्वा, विशोष्य विधिपूर्वकं द्राघश्रितेन शास्त्रोक्तविधानेन
निराहृत्य । कं, दोषं हिंसादिकं । किंविशिष्ट, सुदित कृष्यादिद्वारेणोपपन्न । कथ-
मथो, पक्षसंस्कारानन्तरं वैराग्यपरिणामे प्रत्यहमारोहति सतीत्यर्थः । तथा
भवेत् । किं तत्, साधनं । किं, शोधनं शुद्धी रागादिदोषापनयनं । कस्य,
आत्मन विदूषस्य । कथा, ध्यात्वा ध्यानेन । किं विशिष्टया, विशदया
शुद्धया । कस्यात्, भवेहतनूज्जनान् भव चाहार ईदृश शरीरचेष्टा तनुश्च
शरीरमभेहतनवन्मासामुज्जनं नियतकालं भावशीर्व च यथोचितं परित्यागस्त-
स्यात् । क, अन्ते गृहत्यागावसाने मरणे चासद्ये । 'गु'शब्दादुदितं दोषं विशोष्ये-
त्यनुवृत्त्याप्रापि योग्यम् ॥१९॥

इदानीं पक्षादिकल्पनाद्वारेण कृतावतारान् धावकस्य त्रीन् प्रकारानुद्दिश्य
संक्षेपेण लक्ष्यन्ताह—

पाक्षिकादिभिदा त्रेधा धावकस्तत्र पाक्षिकः ।

तद्धर्मगृहस्तन्निष्ठो नैष्ठिकः साधकः स्वयम् ॥२०॥

टीका—भवति । काऽमी, धावकः । कतिधा, त्रेधा त्रिविधः । कथा,
पाक्षिकादिभिदा पक्षेण चरति दीग्यति जयति वा, पाक्षिक आदिर्यस्यामी
पाक्षिकादि, पाक्षिको नैष्ठिकः साधकश्चेति स एव तेन वा भिद् भेदो
विकल्पयनं पाक्षिकादिभिद् तथा । तानेव लक्षणतो दशयति—तत्रेत्यादि,
तत्र तस्यां पाक्षिकादिभिदि । भवति । काऽमी, पाक्षिकः । क्रिरूप, तद्धर्म-
गृहः । सम्य धावकस्य धर्मं एकदेशहिंसाविरतिरूपं व्रतं गृहं पक्षं प्रतिज्ञा-

विषयो यस्यासौ प्रारब्धदेशसंयम आवकधर्मस्वीकारपर इत्यर्थः । तथा भवति । कोऽसौ, निष्ठिन् निष्ठया चरति तत्र वा भव । किंविशिष्ट, तत्रिष्ठ तत्र धर्मे निष्ठा निरुहण यस्यासौ घटमानदेशसंयमो निरतिचारआवकधर्म-निर्वाहपर इत्यर्थः । तथा भवति । कोऽसौ, साधक समाधिमरण साधयतीति साधक । किंविशिष्ट, स्वयुक् स्वस्मिन्नात्मनि युक् समाधिर्यस्यासौ निष्पन्न-देशसंयम आत्मध्यानतत्पर इति भद्रम् ॥ २० ॥

इत्यागाधरविरचिताया स्वोपह्वयर्मावृत्तसागरधर्मदीपिकाया
भव्यकुमुदचद्रिकासञ्ज्ञायामादितो दशम
प्रवृत्ताच्च प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

एवं सागरधर्मं सूचयित्वा पात्रिकाचारं प्रपञ्चयितुं नाम प्रथमं तावद्या-
दशस्य अव्यस्य सागरधर्मोभ्युपगमो धर्माचारैरभ्यनुज्ञायते तादृशं त
दर्शयन्नाह—

त्याज्यानजस्र विषयान् पश्यतोऽपि जिनाज्ञया ।
मोहार्यक्षुमशक्तस्य गृहिधर्मोऽनुमन्यते ॥ १ ॥

टीका—अनुमन्यते त्रिषतामिन्यनुज्ञायते धर्माचार्यः । कोऽसौ, गृहिधर्मः ।
कस्य, अशक्तस्य अममथंभ्यः । किं कर्तुं, त्यक्तुः । कान्, विषयान् इष्टकामिन्या-
दीन् । कस्मात्, मोहान् प्रत्यारयानावरणलक्षणचारित्र्यमोहोदयोद्वेकान् । किं
कुर्वतोऽपि, पश्यतोऽपि प्रतिपद्यमानस्य, न पुनरनन्तानुबन्धिरागादिपरतत्रव-
त्सेव्यतयाऽभ्युपगच्छत इत्यपिशब्दार्थः । कान्, विषयान् । किंविशिष्टान्,
त्याज्यान् अमेघ्यान् । कथम्, अनस्र शक्तम् । कया, जिनाज्ञया धीतरागमर्ष-
ज्ञानुल्लंघ्यशासनेन सम्यग्दर्शनशुद्धस्य सत इत्यर्थः । इदमत्र तात्पर्यं, एकदेश-

१ विषयविषमाशनोत्थित-मोहज्वरजनिततीव्रतृणस्य ।

नि शक्तिरस्य भवत प्रायः पेयाशुपक्रमं धेयान् ॥

द्विरतिमहं करिष्यामीति प्रतिपद्यमानो गृही सूरिभिरोमित्यनुज्ञायते । एतेन
स्थोवररक्षानुमनिदोषानुपंगोऽप्याचार्याणां परिहृतो भवति ॥ १ ॥

अधुना पाक्षिकं दर्शनमिशुद्धिमभ्यासीनमहिमामिष्यधं मद्यादिविरती
नियुते-

तवादी श्रद्धयज्जैनी-माझां हिंसामपासितुम् ।

मद्यमांसमधून्युज्जे-त्पञ्च क्षीरिफलानि च ॥ २ ॥

टीका-उज्जेत् ग्वजेत् । कोऽसौ, देशसंयमोन्मुरां गृही । कानि, मद्यमांस-
मधूनि, न केवलमेतानि पञ्च क्षीरिफलानि च क्षीरिणा पिप्पलादीना पञ्चानां
फलानि । च-शब्दाद्वचनीतरात्रिभुक्त्यगालितपानीयादिक्रमप्युत्तमृजेदित्यनुक्तं
ममुचितं व्रतयति । किं कर्तुं, अपामितुं त्यक्तुं । को, हिंसा भावतो मद्यादिवि-
षयरारूपां द्रव्यतश्च तद्व्रतप्राणिप्राणव्यपरोपणलक्षणम् । किं कुर्वन्, धृदधन् ।
कां, आज्ञां । किंविशिष्टां, जैनीं जिनागममित्यर्थः । क, आर्द्रा प्रथमतः । क, तत्र
गृहिधर्मे । एतेनेदमुक्तं भवति, तारगिनाज्ञाधर्मानेनैव मद्यादिविरतिं कुर्वन्
देशव्रती स्यात् न कुलधर्मादियुष्ठा ॥ २ ॥

अथ स्वमतपरमताभ्यां मूलगुणान् विभजते-

अष्टैतान् गृहिणां मूल-गुणान् स्थूलवधादि वा ।

फलस्थाने स्मरेद् द्यूतं मधुस्थान इद्वैव वा ॥ ३ ॥

टीका-स्मरेत् स्मृतिविषयोऽयम् । कोऽसौ, मूलगुणस्थापनोद्यतः । सूतिः ।
कान्, मूलगुणान् । केषां, गृहिणां । किंविशिष्टान्, एतान् उपामकाप्ययनादि-

१ सर्वविनाशा जीवत्वसहनने स्याज्यते यतो जैने ।

स्थावरहननानुमतिस्ततः कृता तै कथं भवति ॥

२ मासादिषु दया नास्ति न सत्यं मद्यपायिषु ।

अनृशंस्यं न मर्त्येषु मधुदुग्धरसेष्वपि ॥

शास्त्रानुसारिभिः पूर्वमनुष्ठेयतयोपदिष्टान् । कति, अष्ट मद्यमासमनुपञ्चोदुम्बरफ-
लविरतिरूपान् । वा शब्द पक्षान्तरसूचने । स्वामिसंमतभद्रमते पुन सूत्रे स्म-
रेत् । किं तत्, स्थूलवधादि स्थूलहिंसानृनस्तेयमधुनग्रन्थपञ्चमम् । व, फलस्थाने
पञ्चोदुम्बरफलप्रसङ्गे तत्तिवृत्त्या वा मद्यमासमनुविरतित्रय पञ्चाणुव्रतानि चाष्टौ
मूलगुणान् स्मरेदित्यर्थः । पुनर्वा शब्द पक्षान्तरसूचने । महौपुराणमते तु—स्मरेत् ।
किं तत्, घृत । व, मधुस्थाने । करिम्न् इहैव अस्मिन्नैव स्याम्युक्ताष्टमूलगुणपक्षे
मद्यमासघृतविरतित्रय पञ्चाणुव्रतानि चाष्टौ मूलगुणान् स्मरेदित्यर्थः । स्मरेदित्य-
नेन न च सर्वत्र यमगियमादीं भुक्त्यग्रे स्मरणपरेण भविष्यमिति लक्षयति ॥

सम्प्रति मद्यस्य जन्मुभयिष्ठतानुवाङ्मुरस्सरमुपयोक्तृणामुभयलोरेयाध-
कत्वमुपदर्शयन्नवश्यत्याज्यतामाभिधत्ते—

यदेकविन्दोः प्रचरन्ति जीवा-

थेत्तत् त्रिलोकीमपि पूरयन्ति ।

यद्विष्वाश्वेमममुं च लोकं

यस्यन्ति तत् कश्यपवश्यमस्येत् ॥ ४ ॥

टीका—अस्येत् त्यजेत् । कोऽसौ, स्वहितैषी । किं तत्, कश्य मद्यः ।
अथ, अवश्य नियमेन मद्यविरतिमत स्वीकुर्यादित्यर्थः । यत् पूरयन्ति

१ मद्यमासमधुव्यागं सहोदुम्बरपञ्चकम् ।

अष्टावैते गृहस्याना मुक्ता मूलगुणा ध्रुते ॥

(सोमदेव)

२ मद्यमासमधुव्यागं सहाणुव्रतपञ्चकम् ।

अष्टौ मूलगुणानाहुर्गृहिणा श्रमणोत्तमा ॥

(समन्तभद्र)

३ हिंसास्यस्तेया-द्वज्रपरिग्रहाच्च वादरभेदान् ।

युतान्मांसा-मद्या द्विरतिर्गृहिणोऽष्ट सन्नयमी मूलगुणा ॥

४ मनोमोहस्य हेतुत्वा निदानत्वाच्च दुर्गते ।

मद्यं साङ्गि सदा त्याज्यं मिहामुत्र च दोषयुतम् ॥

विवेकं सयमो ज्ञानं सत्यं शौचं दया क्षमा ।

मयात्प्रवीयते सर्वं तृप्या बन्दिषणादिव ॥

भरन्ति । के ते, जीवा । वा त्रिलोकीमपि समस्तविष्टमपि । कथं, तत् तत् ।
चे, चदि । प्रचरन्ति सचरन्ति । के, जीवा । कस्मान् यदेकविन्दो यस्य
मद्यस्यैकस्माद् विन्दो पृथक् सकाशात्, तज्जा प्राणिनो यदि विचरेयुरि-
त्यर्थः । यतश्च गत्यन्ति भ्रमयन्ति श्रेयो, उहितं कुर्वन्तीत्यर्थः । के ते, यद्विहृषा
येन मयेन मोहितमतयः । क, लोकः । किंविशिष्टं, मम, न केवलममुं च
तद्वयमुत्तरमव च दुःसमयं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

इदानीं मद्यपानस्य द्रव्यभावाद्द्विषानिदानवमनूय तत्रिवृत्तिप्रवृत्तिशीलानां
गुणदोषौ दृष्टान्तद्वारेण स्पष्टयन्नाह—

पीते यत्र रसाह्ननीयनिवहाः क्षिप्रं म्रियन्तेऽखिलाः
कामक्रोधभयभ्रमप्रभृतयः सारथमुद्यन्ति च ।

तन्मद्यं व्रतयन् धूर्तिलपरास्क्रन्दीव यात्यापदं
तत्पायी पुनरेकपादिव दुराचारं चरन्मज्जति ॥ ५ ॥

टीका—न याति न प्राप्नोति । कोऽमी, पुरुषः । वा, आपदं विपदः । किं
कुर्वन्, व्रतयन् व्रतं कुर्वन् अमद्यपुल्लजातोऽपि देवादिसाक्षिकं निवर्तयन्नित्यर्थः ।
किं तत्, तत्रागुक्तं विनिपानप्रायं मद्यम् । क इव धूर्तिलपरास्क्रन्दीव धूर्तिलनामा
घोरो यथा । तत्पायी पुनर्मद्यपानशीलो मज्जति दुर्गतिदुःखे मज्जति । किं कुर्वन्,
चरन् अनुतिष्ठन् । क, दुराचारं अगम्यगमनाभक्ष्यभक्षणापेयपानादिकं । क
इव, एकपादिव एकपात्रामपरिव्राजको यथा । यत्र किं, यस्मिन्मद्ये पीते सति ।
म्रियन्ते विपद्यन्ते । के ते, रसाह्नजीवनिवहा रमोऽहं कारणं येषां ते रमागा
रमजा इत्यर्थः, तथा रसस्यागानि कारणानि रमागानि मद्ये रमजनका
इत्यर्थः, रमागाश्च ते जीवाश्च रमागजीवाम्नेषां निवहा सघाताः । किं वि-

१ रसजानां च बहुना जीवानां योनिरिष्यते मद्यम् ।

मद्यं भवतां तेषां हिंसा सचायतेऽवश्यम् ॥

समुत्पद्य विपद्येद् देहिनोऽनेकशः किल ।

मद्ये भवन्ति बालेन मनोमोहाय देहिनाम् ॥

शिष्टा, अखिला ममस्ता । कथं, क्षिप्र पानानन्तरमेव । तथा उद्यन्ति उत्पद्यन्ते । के ते, कामादयः । न मति, यत्र पीते सति । कथं, साधय पापेन निन्दया वा सह । कामो योन्यादी रिरस्ता, भ्रमो मिथ्याज्ञान चक्रवृद्धस्येव शरीरभ्रमण, कामश्च क्रोधश्च भय च भ्रमश्च कामक्रोधभयभ्रमा ते प्रभृतय प्रमुखा येयामभिमानहास्यारतिशोकादीना ते ॥ ५ ॥

अथाचारविशुद्धिगणितानां पिशिताशनं गच्छमाणं प्राह—

स्थानेऽश्रन्तु पलं हेतोः स्वतश्चाशुचिकदमलाः ।

श्वादिलालावदप्यशुः शुचिर्मन्याः कथं नु तत् ॥६॥

टीका—अश्रन्तु भक्षयन्तु । के ते, कदमला जातिकुलाचारमलिना । किं नन्, पल मास । किंविशिष्ट, अशुचि । कस्मात्, हेतोः शुक्लशोणितलक्षणात् कारणान्, न केवलं हेतोः स्वतश्च स्वभावेन भक्ष्यवर्ज्यभक्ष्यभेदस्यैव भावं धेयर्थं । कथं, स्थाने युष्म कदमलानां तथाप्रवृत्त्युपपत्तेः । नु अहो । कथमशुः कथं सत्त्वेषु गह्वरमहे । अन्यारम्य (अन्तर्त्ये) मेतन् । गह्वरे सत्त्वगदा विधानात् । के ते, शुचिर्मन्या आचारविशुद्धमामानं मन्यमाना । किं तत्, पलं । किंविशिष्ट, श्वादिलालावदपि श्वादीनां शुक्लरक्षिप्रकश्येनादीनां लाला मुखस्ताव-
श्वादिलाला सा अस्मिन्नस्तीति श्वादिलालावन्, अथवा श्वादिलालया तुल्यं श्वादिलालवन् शुक्लादिलालायुक्तं तत्तुल्यं वा । अपि विरमये ॥ ६ ॥

साम्प्रत स्वयमेव पञ्चान्व प्राप्तव्यं पञ्चेन्द्रियस्य मन्त्रादेर्भक्षणमनूपागमुग्रे क्षमाणान् प्रत्याह—

हिंस्रः स्वयम्मृतस्यापि स्यादश्रन् वा स्पृशन्पलम् ।

पक्वापक्वा हि तत्पेक्षयो निगोर्दौघसुतः सदा ॥ ७ ॥

१ भक्षयन्ति पलमस्तचेतना समधानुमयदेहमभवम् ।

यद्वदन्ति च शुचित्वमात्मन किं विडम्बनमत परं युषा ॥

यतो मांसादिना पुमो दमो दान दयार्द्रता ।

सत्यर्थाचमनाचारा न स्तुतिपादयोऽपि न ॥

टीका—स्यान् भवेत् । काऽर्मा, पुमान् । किंविशिष्ट, हिंस्रं द्रव्यहिंसाशीलं । भावहिंसायास्तु मासभक्षणे दर्पकरतरत्वेन व्यथ्यमाणत्वात् । किं कुर्वन्, अभन् । स्वादन् स्पृशन् वा हस्तदिना सयोजयन् । किं तत्, पल मास । कस्य, स्वय-
ग्मृतस्यापि भोक्तुं प्रयत्नमन्तरेणापि त्यक्तप्राणस्य मर्षमहिषादेः किं पुनरा-
गमनावधिनस्येभ्यपिशद्व्यर्थं । कुत इत्याह हि यस्मात् । भवन्ति । का, स्तपेय
तस्य पलस्य पेय्य कोशा । किंविशिष्टा, निगोदौघमुत निगोद्वाना
साधारणागजीवानामेकशरीरभोक्तृणां मनन्तप्राणिनामोघा सहघातास्नान्
सुवन्ति जनयन्तीति निगोदौघमुत । किं कदाचिन्ने पाह-मदा मर्ददा ।
किंविशिष्टा माय, पञ्चैषका पञ्चाश्रपकाश्चेति विगृह्यकशेषणपञ्चापका इत्यस्य
लोपस्तेन पञ्चा आमा पच्यमानाश्चेत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ मासस्य प्राणिहिंसातिरेकप्रभववेनेन्द्रियदर्पकरतरत्वेन च भावहिंसा-
इतुवानुवादपुरस्सरं तद्भक्षणं नरकादिगतिविवर्तननिमित्तवेनोपदिशन्नाह—

प्राणिहिंसार्पितं दर्पं मर्पयत्तरसं तराम् ।

रसयित्वा नृशंसं स्वविवर्तयति समृतौ ॥ ८ ॥

टीका—विवर्तयति द्रव्यक्षेत्रकालभावे परिवर्तयति । कोऽर्मा, नृशंस
भूरकर्मकृत् । क, स्व अत्मान् । क, समृतौ समारे । किं कृत्वा, रसयित्वा
आम्वाद्य । किं तत्, तरसं मासं । किंविशिष्टं प्राणिहिंसार्पितं पक्षेन्द्रियजीव

- १ अभिमानभयजुष्ण्या हास्यासत्कामशोककोपाया ।
हिंसाया पर्याया गर्वऽपि च नरकनिहिता ॥
न विना प्राणिविषनामासस्योत्पत्तिरिष्यते यस्मान् ।
मासं भक्षतस्तस्मात् प्रसरत्यनिवारिता हिंसा ॥
ये भक्षयन्त्यन्यपलं स्वकीयपलपुटये ।
त एव घातका यत्र बद्धा भक्ष्यं विना ॥
मातास्वादनपुच्छस्य दहिनी देहिनी प्रति ।
इन्तु प्रवर्तते बुद्धिः शक्तिरिव दुर्धियः

- २ आमा वा पञ्चा वा खदति वा स्पृशति वा पिशितपेशीम् ।
न निहन्ति सन्तनिचिन् रिष्टं बहुर्जावकोटीनाम् ॥
आमास्वपि पञ्चास्वपि विपच्यमानानां मांसपेशीषु ।
सातत्येनोत्पादस्तज्जानीना निघातानाम् ॥

यधसम्पादितं । किं कुर्वत्, अपेयत् सम्पादयत् । कं, दपं मद्रावेशं । कथं, तरां
आतिशयेनेत्यऽव्ययमिदम् । मृष्टाक्षादिभ्योऽतिशयेन प्राणिन्यादुत्पन्नं तद्व-
हर्षकरं चेत्यर्थः ॥ ८ ॥

इदानीं मङ्किलिकस्यापि पलभक्षणस्य वेष तद्विगतिनिष्ठायाश्च गुणमु-
दाहरणद्वारेण दर्शयति—

भ्रमति पिशिताशनाभि-ध्यानादपि सौरसेनवत्कुगतीः ।
तद्विरतिरतः सुगतिं श्रयति नरश्चण्डवत्खदिरवद्वा ॥ ९ ॥

टीका—भ्रमति परापरविवर्ते परिवर्तयति । कोऽमी, जीवः । का, कुगतीः
नरकादिभवनग्रहणानि । कस्मात् पिशिताशनाभिध्यानादपि मायमक्षणमङ्कत्पान्,
किं पुनस्तद्वक्षणादित्यपिशिब्दार्थः । किवत्, सौरसेनवत् सौरसेनराज्ञा तुल्यं ।
तथा श्रयति लभते । कोऽसौ, नर । कां, सुगतिं स्वर्गादिवर्ति । किंविशिष्टः सन्,
तद्विरतिरतः पिशितनिवृत्तावाम्क । किवन्, चण्डवत् चण्डनामोज्जयिन्यां
मातङ्गो यथा । अथवा खदिरवत् खदिरसारो नाम भिद्गुल्लो यथा ॥ ९ ॥
अधुना मांसं सतां भक्षणीयं प्राण्यद्वात्ममुद्रादिवदित्यनुमानाभिधानप्रहा-
षदोन्मासप्रक्षणदक्षिणान् प्रत्याह—

प्राण्यद्गत्वे समेऽप्यन्नं भोज्यं मांसं न धार्मिकैः ।

भोग्या स्त्रीत्वाविशेषेऽपि जनैर्जायैव नाम्बिका ॥१०॥

टीका—भोज्यं भोक्तव्यं । किं तत्, अन्नं मुद्रादिषाम्प रसरक्तविकारजवा-
भावान् । न तु भोज्यं । किं तत्, मांसं रसरक्तविकारजन्मात् । कै, धार्मिकै-
र्धर्ममहितारूपं चरति । न सति, प्राण्यद्गत्वे जीवकायत्वे । किंविशिष्टे,

१ पचेन्द्रियस्य कस्यापि वषे तन्मांसप्रपन्ने ।

यथा हि नरकप्राप्तिर्न तथा धान्यभोजनात् ॥

धान्यशक्ते प्राणिवध परमेकोऽवशिष्यते ।

गृहिणा रेशयमिना स तु नारदन्तवाधकः ॥

मांसखादकगतिं विभृशन्तः शस्यभोजनरता इह सन्तः ।

प्राप्नुवन्ति मुरसम्पदमुच्चैर्जनशासनक्षुण्णो गृहिणोऽपि ॥

समेऽपि अत्रेमासयोस्तुत्येऽपि, न च प्राणिकायवाद्यान्यस्यापि मासवमुप-
कल्प्य, यो य प्राणिकाय स स मासमिति व्याप्तेरभावात् । अन्यथा वृक्षवा
दशोकादीनामपि निम्नरूपनाप्रमङ्गान् । यत भोग्या अनुभवनीया ।
काऽसौ, जायैर, न पुनरभिका माता भोग्या । कैर्जनै लोकै । इ सति,
स्त्रीत्वाविशेषेऽपि भार्यामात्रो स्त्रीत्ये तुत्येऽपि ॥ १० ॥

अथ क्रमप्राप्तान्मधुदोषानाह—

मधुकृद्वातघातोत्थ मधुशुष्यपि बिन्दुशः ।

खादन् वज्रात्यच सप्त ग्रामदाहांहसोऽधिकम् ॥ ११ ॥

टीका—व नाति आमना योजयति । कोऽसौ, पुमान् । कि तत्, अध पाप ।
कियत्, अधिक अतिरिक्त । कम्मान् सप्तग्रामदाहाहम् ग्राममसकदाहकपातवान् ।
किं कुर्वन्, खादन् भक्षयन् । कि तर मधु क्षौद्र । किमात्रमपि बिन्दुश बिन्दु
मात्रमपि । किंविशिष्ट मधुकृता भक्षिकाभ्रमरमशकादीना मधुकरप्राणिना घात
सङ्घस्तस्य घातो नाशस्तस्मादुत्था उत्पत्तिरस्य तन्मधुकृद्वातघातो य । पुन

१ मास जीवशरीर जीवशरीर भवत वा मासम् ।

यद्वन्निम्बो वृक्षो वृक्षस्तु भवेन्न वा निम्ब ॥

शुद्ध दुग्ध न गोर्मास वस्तुवैचित्र्यमीश्वर ।

विषन्न रत्नमाहेय विष च निषेदे यत ॥

हेय पल पय पेय समे सत्यार्थ कारणे ।

विषद्रोरायुषे पत्र मूल तु मृतय मत्तम् ॥

२ ग्रामसप्तविंशतिरिति । तु यता न मधुमनिकस ।

तुल्यमचलनलेन कुत्रान्व-जिम्नगापातिचल न जायत ॥

यक्षिणादिषति सारथ कुबी मैत्रे क गणविनाशनस्पृष्ट ।

पापकर्दमनिषेधनिम्नगा यस्य हत करणा कुतस्तना ॥

स्वयमेव विगलित यद् गहीतमथवा बलेन निजगोलान् ।

तत्रापि भवति हिंसा तदाश्रयप्राणिना घातात् ॥

३ अनेकजन्तुसङ्घान निघातनसमुद्भवम् ।

जगुप्सनीय ल लाव त्क स्वादर्यात् माक्षिन्म् ॥

माक्षिकागर्भसम्भूत बालाण्डकनिपाटनात् ।

जात मधु कथ सन्त सेवते कललाकृति ॥

एकैककुमुमक्रोडादसमाप्य माक्षिका ।

यद्वमन्ति मधूच्छिद्य तद्वमन्ति न धामिका ॥

फलपुरत्र काकोदुम्बरिका । किञ्चिद्विशिष्टानि, आर्द्राणि, न केवलमार्द्राणि ताम्यदन्
स्थूलसूक्ष्मप्राणिनो हन्ति, किं तर्हि शुष्काण्यपि कालोच्छिन्नताम्यपि ।
ताम्यदन् स्वमात्मानं हन्ति । कस्मात् रागयोगतः प्रीतिसम्बन्धान् । अन्तः
दीपकवादिदम्बादित्रयि योऽयम् । तत्रापि रागावतारद्वारेणाभघातस्यो
क्तत्वात् ॥ १३ ॥

अथ निशाभोजनागालितजलोपयोगयोर्मद्याद्युपयोगप्रदोषमयवापरि
हारमाह—

रागजीववधापाय-भूयस्त्वात्तद्वदुत्सृजेत् ।

रात्रिभक्तं तथा युज्या-न्न पानीयमगालितम् ॥ १४ ॥

टीका—उत्सृजेद्वर्जयेद्वात्मिक । किं तत् रात्रिभक्तं रात्रात्तत्राशयः । किञ्चित्
तद्वन् मद्यपानादिवत् । कस्मात् रागेत्यादि, रागश्च जीववधश्च अपायाश्च
जलोदरादयस्ते भूयामो दिनभोजनादतिशयेन बहवो यत्र तद्वागजीववधापा
यभूयस्तस्य भावस्तत् तस्मान् । तथा न युज्यात् नोपयुज्जीति । किं तत्, पानीय
जल पेयत्वात्तैलघृतादि वा मयं द्रवद्रव्याकिञ्चिद्विशिष्टं, मगालितं वस्त्रादपरिमृतम् ।

साम्प्रतमनस्तमितभोजिनः सफलं किञ्चिद्विशिष्टान्तेन मुग्धजनप्ररोचनायं
प्रकटयति—

चित्रकूटेऽत्र मातङ्गी यामानस्तमितप्रतात् ।

स्वभर्त्रा मारिता जाता नागश्रीः सागराङ्गजा ॥ १५ ॥

टीका—जाता उपना । काऽमौ मातङ्गी अग्नेवाम्बिनी । किञ्चिद्विशिष्टा, साग
राङ्गजा सागरदत्तश्रेष्ठिपुत्री । किनाम्नी, नागश्री । क, चित्रकूटे । किञ्चिद्विशिष्टे ऽत्र
गुतस्मिन्नेव मालप्रदेशस्योत्तरस्यादिशि प्रसिद्धे । कस्मान् यामानस्तमितवनान्
याम प्रहरमात्रं पालितादनस्तमितभोजननियमान् । किञ्चिद्विशिष्टा मती, मारिता ।
केन स्वभर्त्रा जागतिकनाम्ना ॥ १५ ॥

एव कृतपरिकर्मणा पाक्षिकश्चात्रेण स्थूलहिंसादिप्रतिरूपि यथामशक्ति
भावनीयेत्युपदेशार्थमाह—

१ अर्कलोकेन विना भुक्तान् परिहरेत्तथ हिंसाम् ।

अणि बोधितप्रदीपो भोज्यशुषा सूक्ष्मजीवानाम् ॥

स्थूलहिंसानृतस्तेय पैथुनग्रन्थवर्जनम् ।

पापभीरुतयाऽभ्यस्ये ब्रह्मवीर्यनिगूहक ॥ १६ ॥

टीका—अभ्यसेद्भावेत् । सोऽसौ, धारक । किं तत्, स्थलेत्यादि, वक्ष्यमाणलक्षणं स्थूलहिंसादिविरतिरूपमनुग्रहतपश्चक्रम् । यथा, पापभीरुतया, न तु रागादिभयेन, तनस्तदभ्यासे धर्मक्षपणाऽनिष्टे । किंविशिष्टं सन्, ब्रह्मवीर्यनिगूहकं ब्रह्माहारादिना क्षिप्तं सैव नैसांगिकं धीर्यं तयोर्निगूहकस्तदनुसारित्यर्थः ॥ १६ ॥

युव हि स्थूलहिंसाविरतिमभ्यस्यता वेद्यादाविष सृतेऽप्यासक्तिर्न कर्तव्येऽप्युपदिशति—

युते हिंसानृतस्तेय लोभमायापये सजन् ।

क स्व क्षिपति नानर्थं वेद्याखेटान्यदारवत् ॥ १७ ॥

टीका—कानर्थं न क्षिपति, सर्वस्मिन्धर्मादिभ्यः व्यापारयतीत्यर्थः । क, एवं आत्मानं जाति च । किं कुर्वन्, सजन् गृह्णीन्, कान्तुकमात्रेण युत-
प्रीतिरस्य पाक्षिकेण त्यक्तुमशक्यत्वादयमुच्यते । क सजन्, युते । किंविशिष्टे,
दिप्ता प्राणातिपातः, अनृतमसंयवचनं, सत्यं धीर्यं, लोभो मायार्थं, माया ब्रह्मता,
ता प्रकृता प्राप्तिर्येण कृता अस्मिन्निति हिंसादिमये । किंयत्, वेद्यायामाभेदे
यत्तदोरेषु च यथा । वेद्यादिविष हिंसादिमयत्वादायज्जन स्वस्य ज्ञातीनां च
पुण्यार्थभ्रंशस्य सुप्रसिद्धत्वात् ॥ १७ ॥

अथ प्रतिपादानुरोधादधर्माचार्याणां मृदाविरोधेन देवानामानां चोपलम्भा-
ज्जाय तरेणाष्टमूलगुणानुरोद्धुमाह—

१ सवानधंप्रयत्न मधन धीवस्य सप्त मायाया ।

दुरात्परिहर्तव्यं चौर्याद्यवस्यत् पुनम् ॥

२ कौर्यान् वगन कदम्बमग्न शय्या धरा पापुना

जस्ताभ्यामिदं कुटुम्बकजनशह सराया रिता ।

व्यापारा परबन्धनानि गुह्यधर्मोऽस्य महान्तो द्विप

प्राय सैव दुरोदरभ्यतनिन सगरवत्तुमः ॥

मद्यपलमधुनिशाशन-

पञ्चफलीविरतिपञ्चक्रासनुती ।

जीवदया जलगालन-

मिति च कचिदष्टमूलगुणा ॥ १८ ॥

टीका—वर्तते । के मूलगुणा । कति, अष्ट । क, कचित् शास्त्रे । कथ, मद्येत्यादि, पञ्चफली पञ्चाना फलाना समाहार पिप्पलादिफलपञ्चकमित्यर्थ, तद्विरतिरेक एवात्र मूलगुण, आसनुति त्रिकालदेववन्दना, मद्य च पल च मधु च निशाशन च पञ्चफली च ताम्य पञ्चभ्यो विरतस्तार्सा पञ्चक, सद्यासनुतिश्च ते द्वे, जीवदया अनुकम्पा, जलगालन चेति ॥ १८ ॥

मृतमुपसहरन् सार्वकालिकमम्यन् वशुद्धिपूर्वकमद्यादिविरतिकृता कृतो-
पनीतिनां ग्राम्हणक्षत्रियविशा जिनधर्मध्रुव्यधिकारितामाविष्कृतुमाह-

यावज्जीवमिति त्यक्त्वा

महापापानि शुद्धधी ।

जिनधर्मश्रुतेर्योग्य

स्यात्कृतोपनयो द्विजः ॥ १९ ॥

टीका—स्याद्भवेत् । कोऽसौ, द्विज द्विजांसो मातृगर्भे जिनसमयज्ञानगर्भे
‘सोऽपादान् द्विजो ब्राह्मणक्षत्रियविशामम्यतम ’ अथो वर्णा द्विजातीय इति
यचनात् । किंविशिष्ट, कृतोपनय कृता यथाविष्णुपकल्पित उपनयो मांजी-
यन्धादिलक्षणोपनीतिप्रिया यस्य स तथोक्त । किंविशिष्ट स्यात् योग्योऽधि-
कारी । कस्या, जिनधर्मधने चीतरागमर्वशोपदिष्टस्य धर्मस्य धृति ध्वज
शास्त्र वा उपासका यपनादि तस्या । किं कृष्या, शुद्धधी सम्यक्त्वविशुद्ध
शुद्धि सन् । त्यक्त्वा । कानि, महापापानि महद्भिषुलमनन्तसत्सारकारण पाप
येभ्यस्तानि मद्यपानादीनि प्राक्प्रबन्धेनाक्तानि । कथ यावज्जीव जीवितायधि ।
कथ, इति भवेन प्रसारण ॥ १९ ॥

१ अद्यर्वादिदुस्तरादुपनिषत्तानान्यमूनि परिवर्ज्य ।

जिनधर्मदेशनाया भवन्ति पात्राणि शुद्धधियः ॥

सहजामहायां चालीकिरीं गुण्यस्यदमुद्रहतो भव्यान् यथासम्भवमगम-
यथाह—

जाता जैनकुले पुरा जिनदृषाभ्यासानुभावाद्गुणै
र्येऽयत्नोपनतैः स्फुरन्ति मुकृतामग्रेसराः केऽपि ते ।
येऽध्युत्पद्य कुट्टवकुले विधिवशादीक्षोचिते स्वं गुणै-
र्विद्याशिल्पविमुक्तवृत्तिनि पुनन्त्यन्वीरते तेऽपि तान् ॥

टीका—सन्ति । के ते, केऽपि प्रविरता सम्प्रति बहूनामभावात् । किंवि-
शिष्टा, अग्रेसरा सम्यक्त्वमहचारिपुण्योदयोऽगुण्या । केर्णा, मुकृता वृत्तपु-
ण्यानां । ये कि, ये स्फुरन्ति लोकचित्ते चमत्कारं कुर्वन्ति । केः, गुणै सम्यक्त्वा-
दिभि । किंविशिष्टै, यन्नापेनतैः प्रयत्नमन्तोण प्राप्तं सहजैरित्यर्थ । किंवि-
शिष्टा सन्तो, जाता उत्पन्ना । व, जैनकुले जिनो देवता येषां ते जैना-
स्तेषां कुलं पूर्वपुरापरम्पराप्रभवो वशास्तत्र, जिनात्मगर्भाधानादिनिर्वाण-
पर्यन्तक्रियामंत्रसरकारयोग्ये महान्वय इत्यर्थ । वस्मान्, पुरा पूर्वजन्मनि
जिनवृत्तस्य सर्वज्ञोपधर्मस्याग्याम, अमृष्टप्रवृत्तिमन्त्यानुभावो माहात्म्य
तज्जनितपुण्योदयमभ्याम् । तथा अन्यीरतेऽनुगच्छन्ति । के, तेऽपि । कान्,
तान् पूर्वोक्तान् जैनकुलजातान्, तस्यदृशा भवन्तीत्यर्थ । ये कि, ये पुनन्ति
प्रविरताकुर्वन्ति । कं, स्वमात्मानं । केः, गुणैः बह्व्यमाणतत्त्वार्थप्रतिपत्त्यादिभिः ।
किं कृत्वा, उपपन्नजित्त्वा । व, कुट्टवकुलेऽपि मिथ्यादृष्टिब्रह्मेऽपि । अपितत्र
विस्मये भिन्नप्रम । किंविशिष्टे, दीक्षोचिते दीक्षा व्रतारिच्छरणं व्रतोऽगुण्य
वृत्तिरिति यावत्, या चाग्रोपासकदीक्षा जिनमुद्रा वा उपनीत्यादिगैस्कारो
वा । पुनः किंविशिष्टे, विद्याशिल्पविमुक्तवृत्तिनि विद्याश्रान्तीयनायं गीतादि-
शास्त्रं, शिल्प कारकर्म, ताभ्यां विमुक्ता तनोऽभ्या वृत्तिर्वातां कृत्यादिदृष्टान्तो
जीवनोपायो यत्र तस्मिन् । वस्मान्, विधिवशान् मिथ्यात्वमहचारिपुण्यो-
दययोगान् ॥ २० ॥

इदानीं द्विजालिषु कुरुप्रमाथानमिध्याधर्मपरिहारेण विधिवज्जिनोपमागं
माधिय्य स्वाध्याययानवलादनुभवमाणि निगमन्तं भव्यमभिहोति—

तत्त्वार्थं प्रतिपद्य तीर्थकथनादादाय देशव्रतं
तदीक्षाग्रधृतापराजितमहामन्त्रोऽस्तदुदैवतः ।
आङ्गं पूर्वमथार्थसंग्रहमधीत्याधीतशास्त्रान्तरः
पर्वान्ते प्रतिमासमाधिमुपयन्धन्यो निहन्त्यंहसी ॥

टीका—निहन्ति नाशयति । कोऽसौ, धन्यः सुकृती । के, अंहसी द्रव्य-
भावपापे इत्यर्थः । किं कुर्वन्, उपयन् अभ्यस्यन् । कं, प्रतिमासमाधिं रात्रि-
प्रतिमायोगं । क, पर्वान्ते पर्वणामासि मासि द्वयोरष्टम्योर्द्वयोश्चतुर्दशयोरन्ते
अवमाने रासावित्तरथः । किंविशिष्टं सन्, अधीतशास्त्रान्तरं अधीतानि विष-
डितानि शास्त्रान्तराणि सांगतादिग्रन्था व्याकरणादीनि च येनासौ । किं कृत्वा,
अधोत्य पठित्वा । कम्, अर्थसङ्ग्रहं उद्धारग्रन्थमुपधृत्य, सूत्रमपि । किंविशिष्टं,
माङ्गं आचाराद्वादिद्वादशाङ्गाधितं, न केवलमाङ्गं, पौर्वं च चतुर्दशपूर्वगतश्रुता-
धितम् । अथ शब्दोऽत्र चार्थः । किंभूतो भूत्वा, अस्तदुदैवतं सप्तमिष्यादेव-
तायणः । पुनः किंविशिष्टो भूत्वा, तदित्यादि, तस्य देशव्रतस्य टीक्षा अङ्गं
पूर्वं यस्य तत्तदीक्षाग्रं उपामकदीक्षापूर्वकं घृतो गुरुमुष्यादारितोऽपराजितो
नाम महान् गणधरदेवादीनां पूज्यो मन्त्रः पञ्चनमस्काराण्यो येन स तदीक्षा-
ग्रधृतापराजितमहामन्त्रः । किं कृत्वा, आसाद्य लब्ध्वा । किं तत् देशव्रतं
तदीक्षामूलगुणाष्टकादिकं । किं कृत्वा, प्रतिपद्य निश्चितः । कं, तत्त्वार्थं जीवा-
दिकं । कस्मात्, तीर्थकथनात् तीर्थस्य घर्माचार्यस्य गृहस्थाचार्यस्य वा कथ-
नादाकथ्यग्रन्थात् । घृता अष्टौ मिष्यादशो दीक्षान्वयत्रियाः क्रमेण संश्लेषाद्-
श्लोका विस्तरतस्तु ज्ञानप्रदीपिकायामार्गे वा द्रष्टव्याः । अत्रार्थोक्तः श्लोको
यथा—

अयंतारो वृत्तलाभः स्थानेलाभो गर्भप्रहः ।
पूजोराध्यं पुण्यं यशो हृदयैर्योऽप्योगिता ॥

- १ गुरुर्जनयिता तत्त्व-ज्ञानं गर्भं मुक्तकृतः ।
तथा तद्भावतीर्णोऽसौ भव्यात्मा धर्मजन्मना ॥
- २ ततोऽस्य वृत्तलाभः स्थातुर्देव गुरुपादयोः ।
प्रणतस्य मतमातं विधानेनोपसेदुषः ॥

- ३ तत कृनोपवासस्य पूजाविधिपुरस्सरम् ।
 स्थानलाभो भवेदस्य तत्रायमुचिता विधि ॥
 जिनालये शुचौ रंगे पद्ममष्टदलं लिखेत् ।
 विलिखेद्वा जिनास्थान-मण्डलं समवृत्तकम् ॥
 अक्षणेन पिष्टचूर्णेन सलिलालोडितेन वा ।
 वर्तन मण्डलस्येष्टं चन्दनादिद्रवेण वा ॥
 तस्मिन्नष्टदले पद्मे जने वाऽऽस्थानमण्डले ।
 विधिना लिखने तरङ्गे विंशतिरचितार्चने ॥
 जिनाचार्याभिमुखं सूरि-विधिर्ननं निवेशयेत् ।
 तत्रोपासकदीक्षेय-मिति मूर्ध्नि मुहु स्पृशन् ॥
 पञ्चमुष्टिविधानेन स्पृष्ट्वैनमधिमस्तनम् ।
 पूतोऽसि दीक्षयेत्युक्त्वा सिद्धशेषं च लम्भयेत् ॥
 तत पञ्चनमस्कार-पदान्गस्मायुपादिशेत् ।
 मन्त्रोऽयमखिलात्पापा-स्त्रां पुनीतादितीरयन् ॥
 कृत्वा विधिमिमं पश्चात्पारणाय विसर्जयेत् ।
 शुरोऽनुग्रहात्सोऽपि सम्प्रीतः स्वं गृहं गजेत् ॥
- ४ इत्यन्त कालमज्ञानात्पूजिताः स्थ कृतादरम् ।
 पूज्यास्त्विदानीमस्माभि-रस्मत्समयदेवताः ॥
 ततोऽपमृषितेनाल-मन्यत्र स्वैरमास्यताम् ।
 इति प्रकाशमेवैता नीत्वान्यत्र कचिस्यजत् ॥
 गणग्रहः स एवः स्यात्प्राक्तनं देवतागणम् ।
 विसृज्यार्चयतः शान्ता देवताः समयोचिताः ॥
- ५ पूजाराध्याह्नयया ख्याता विद्याऽस्य स्वादतः परा ।
 पूजोपवाससम्पत्त्या गृह्णतेऽह्णार्थमेप्रहम् ॥
- ६ ततोऽन्या पुण्ययज्ञाह्वया क्रिया पुण्यानुबन्धिनी ।
 शृण्वत पूर्वविद्याना-मर्थं सत्रप्रचारिणः ॥
- ७ तदास्य दृढचर्याह्वया त्रिया स्वसमयश्रुतम् ।
 निष्ठाप्य शृण्वतां ग्रन्थान्वाङ्मानन्याय कथन ॥
- ८ दृढमतस्य तस्यान्या क्रिया स्वादुपयोगिता ।
 पयोपवासपर्यन्ते प्रतिमायोगधारणम् ॥

अथ शूद्रस्याप्याहारादिषु द्विमतो ब्राह्मणादिवर्द्धनक्रियाकारिव यथोचित-
मनुमन्यमानः प्राह-

शूद्रोऽप्युपस्कराचारः-

वपुश्शुभ्राऽस्तु तादृशः ।

जात्या हीनोऽपि कालादि-

लब्धौ ह्यात्माऽस्ति धर्मभाक् ॥२२॥

टीका—अस्तु भवतु । कोऽसौ, शूद्रोऽपि । किंविशिष्ट, स्तादृशो
जिनधर्मश्रुतेर्योग्यः । किंविशिष्ट सन्, उपस्कर आसनाद्युपकरण,
आधार मद्यादिविरति, वपुः शरीर, तेषां त्रयाणां शुभ्यां पवित्रतया
विशिष्टः । कुत इत्याह—जात्येत्यादि, हि यस्मादस्ति भवति । कोऽसौ, आत्मा
जीवः । किंविशिष्टा, धर्मभाक् धावकधर्माधारकः । कस्यां सत्यां कालादि-
लब्धौ कालादीनां कालदेशादीनां लब्धौ धर्माधारधनयोग्यतायां सत्याः ।
किंविशिष्टोऽपि, हीनो रिक्तोऽल्पो वा किं पुनरुत्कृष्टो मध्यमो वेत्यपिशङ्कायं ।
कया, जात्या वर्णमभ्यूह्या । वर्णलक्षणमार्गे यथा-

जातिगोत्रादिकर्माणि शुक्लध्यानस्य हेतवः ।

येषु तं स्तुत्योवर्णां शेषां शूद्रा प्रकीर्तिताः ॥

इत्थमानृशस्यममृषाभापिव परस्वनिरुत्तिरिच्छानियमो निषिद्धासु च
स्त्रीषु ब्रह्मचर्यमिति सर्वमाधारणधर्ममभिधायेदानीमभ्ययनं यजनं दानं
ब्राह्मणक्षत्रियविशां समानो धर्मोऽध्यापनयाजनप्रतिग्रहाश्च ब्राह्मणानामेवेति
विशेषतस्तस्यास्यानार्थमुत्तरप्रवन्धमुपक्रममाणो यजनदिविधानाय पाक्षिक-
तावदेव नियुक्ते-

यजेत देव सेवेत गुरुन्पात्राणि तर्पयेत्

कर्म धर्म्यं यज्ञस्य च यथालोकं सदा चरेत् ॥ २३ ॥

टीका—यजेत् पूजयेत् । कोऽसौ, धावकः । क, देव दीव्यते स्तूयते
इन्द्रादिभिरिति देवः परमात्मा न । तथा सेवेत उपासीत । कोऽसौ, धावक-
कान् गुरुन् धर्माचार्यादीन् । तथा तर्पयेत् प्रीणयेत् । कोऽसौ, धावकः ।
कानि, पात्राणि संपूज्यमानमोक्षकारणगुणान् । तथा आचरेत् अनुतिष्ठेत् ।

कोऽसौ, श्रावक । किं तत्, कर्म भूत्वाऽऽश्रितानिग्यादिना वक्ष्यमाणं ।
 किंविशिष्ट, धर्म्यं दयाप्रधानत्वाद्धर्मादनपेतं, न केवलं धर्म्यं यत्तत्त्वं च धर्म्यं
 तावदवश्यमाचरणीयं तच्चेत्कीर्त्यर्थं स्यात्तदा सुतरां भद्रकर्मिण्ययमर्थश्च-
 द्रेनाचीयते । अनुक्तममुच्ये वाऽत्र च तेनायुष्य च कर्म माह्यमुद्धृतोत्थानश-
 रीरचिन्तादन्तधावनादिकमायुर्वेदप्रसिद्धमाचरेदिति लभ्यते । कथं, यथाशक्तं
 लोकस्यानतिक्लमेण लोकानुसारेणत्यर्थः । यो य आलोक आसौपदेशप्रकाश-
 म्तेन तेन तत्तत्कर्मचरेदिति ग्राह्यम् । कथं, सदा नित्यम् ॥ २३ ॥

इतोऽष्टादशभिः पञ्चजिनपूजां प्रपञ्चयन्—

यथाशक्ति यजेताहं-देवं नित्यमहादिभिः ।

सङ्कल्पतोऽपि तं यथा भेकवत्स्वर्गमाहीयते ॥ २४ ॥

टीका—यजेत् । कोऽसौ, श्रावकः । कं, अहंदेवं । कथं, यथाशक्ति वा या
 शक्तिस्तथा । कै,—नित्यमहादिभिः वक्ष्यमाणं । यतो महीयते पूज्यो भवति ।
 कोऽसौ, जीव । किंविशिष्टो, यथा ताच्छील्येन साधुत्वेन वा यजमान । कं,
 त अहंदेवं । कल्पसङ्कल्पतोऽपि यजेऽहमहंदेकमिति चिन्तयन्, किं पुनः
 कायेन गन्धाद्यतादिभिर्वाचा च विचित्रस्त्वनरनरपचरक्षित्यपिशदार्थं । य
 महीयतेऽसौ, एव स्वर्गे महर्दिकदेव स्वामीति भावा पूज्यत इत्यर्थः ।
 किञ्च, भेकवत् राजगृहनागरे भ्रेष्टिचरो दहुरो यथा ॥ २४ ॥

अथ नित्यमहमाह—

प्रोक्तो नित्यमहोऽन्वहं निजगृहार्जीतेन गन्धादिना
 पूजा चैत्यगृहेऽर्हतः स्वविभवैश्वर्यादिनिर्माणम् ।

- १ दानं पूजा जिनं शीलमुपवासधनुर्विधः ।
 धावकाणां मतो धर्मः संसाराण्यवाकः ॥
 आराध्यन्ते जिनेन्द्रा गुरुषु च विनतिधार्मिके प्रीतिर्दृष्ट
 पात्रेभ्यो दानमापमिहतजनकृते तच्च कारुण्यमुपधा ।
 तत्त्वाम्बासः स्वकीयप्रतरनिरमलं दर्शनं यत्र पश्यं
 तद्गार्हस्थ्यं मुचानामितरदिह पुनर्दुःखदो मोहपाशः ॥

भक्त्या ग्रामगृहादिशासनविधादान त्रिसन्ध्याश्रया
सेवा स्वेषुपि गृहेऽर्चन च यमिनां नित्यप्रदानानुगम् ॥

टीका—श्रोत प्रवचने कथित । कोऽसौ, नित्यमह । किं, पूजा । कस्य, अर्हत । क, चैत्यगृहे । केन, गन्धादिना चन्दनाक्षतपुष्पादिना । किंविशिष्टेन, जीतेन चैत्यालय प्रापितेन । कस्मा, -स्त्रितगृहात् । कथ, -मन्त्रे दिने दिने । तथा श्रोतो नित्यमह । किं तत्, चैत्यादिनिर्माण चैत्यचैत्यालयादिनिष्पादन । कस्मात्, स्वविभवान् निजधनविनियोगात् । तथा श्रोतो नित्यमह । किं तत्, ग्रामगृहादिशासनविधादान ग्राम सबसथ, गृह वेदम आदिशास्त्र-क्षेत्रहटादिपरिमह, ग्रामगृहादे शासनविधया शासनविधानेन दान । कथा, भक्त्या । तथा श्रोता नित्यमह । कि, सेवा आराधना । कस्य, अर्हत । किंविशिष्टा, त्रिसन्ध्याश्रया त्रैकालिकी । इ, गृहे । किंविशिष्टे, स्वे निजे, अपिशब्दाच्चेत्यगृहे च । न केवलमर्हत्पूजादिक नित्यमह श्रोत, अर्चन च पूजा । केपा, यमिना सयतानो । किंविशिष्ट, नित्यप्रदानानुग अहरह प्रकृत-दानमन्त्रे ॥ २५ ॥

अथाष्टाहिकेन्द्रध्वजां लक्षयति—

जिनार्चा क्रियते भव्यै-र्या नन्दीश्वरपर्वणि ।

अष्टाहिकोऽसौ सेन्द्रायैः साध्या त्रिन्द्रध्वजो मह ॥२६॥

टीका—श्रोत सूरिभि । कोऽसौ, -वसौ मह । किमाख्य, आष्टाहिक । या किं, या क्रियते । का, -सौ जिनार्चा अर्हत्पूजा । के -भग्यैर्भायुकलोकै समभूयकरणज्ञापनार्थं बहुवचन । इ, नन्दीश्वरपर्वणि प्रतिवर्षमापादकार्तिक-फाल्गुनमितपक्षेष्वष्टम्यादिदिनाष्टके । तथा श्रोत । कोऽसौ, इन्द्रध्वजाल्यो मह । काऽसौ, सा जिनार्चा । किंविशिष्टा, साध्या क्रियमाणा । के -त्रिंदायै इन्द्रप्रतीन्द्रसामानिकादिभि । तुर्विशेषे ॥ २६ ॥

अथ महामह निदिशति—

भक्त्या मकुटवद्धैर्या जिनपूजा विधीयते ।

तदारूपा सर्वतोभद्र-चतुर्मुखमहामहा. ॥ २७ ॥

टीका—भवन्ति । वा,—स्तदाख्या तस्या जिनपूजाया आख्या नामानि । किं किं, सर्वतोभद्र इति, चतुर्मुख इति, महामह इति च तिस्रोऽन्वयाः । तत्र सर्वत प्राणिवृन्दे कल्याणकरणात्मसर्वतोभद्र, चतुर्मुखमण्डपे विधीयमानवाद्यचतुर्मुख, अष्टाङ्गिहापेक्षया गुरुवाम्महामह । या किं, जिनपूजा विधीयते । कै,—मं कुट्टरद्वैर्मुकुटानि बद्धानि सामान्तादिभिर्येषां ते मकुटयद्वा मण्डलेश्वरास्ते । कया, भक्त्या, न तु चक्रवर्त्यादिभयादिना । एषोपि कल्पवृक्षवत् केवलमग्र प्रतिनियतजनपदविषय दानादिकम् ॥ २७ ॥

अथ करपट्टक्षमहमाह—

किमिच्छकेन दानेन जगदाशा प्रपूर्य यः ।

चक्रिभिः क्रियते सोऽर्ह-घृष्टः कल्पद्रुमो मतः ॥ २८ ॥

टीका—मत पूर्वाचार्यैः समत । कोऽसौ मोऽर्हघृष्ट । किमाख्य, कल्पद्रुम कल्पवृक्षनामा । य किं, य क्रियते । कै,—चक्रिभिः सघ्राद्भिः । किं कृत्वा, प्रपूर्य प्रत्येकं पूरयित्वा । का,—जगदाशा लोकानां मनोरथान् । केन, दानेन त्यागेन । किंविशिष्टेन, किमिच्छकेन किमिच्छन्तीति प्रथमपूर्वकं याचकेच्छानुरूपं क्रियमाणेन ॥ २८ ॥

सम्प्रति बलिस्नपनादिजिनपूजाविशेषाणां नित्यमहादिष्वेवान्तर्भावमाह—

बलिस्नपननाट्यादि नित्य नैमित्तिकं च यत् ।

भक्त्या कुर्वन्ति तेष्वेव यथास्य विकल्पयेत् ॥ २९ ॥

टीका—विकल्पयेत् नित्यमहादीनामेव भेदमाचक्षीत विद्वान् । किं, तत् तत् । केषु, तेष्वेव नित्यमहादिषु । कथं, यथास्व यथायोग्य । यत्किं, यत्कुर्वन्ति निर्वर्तयन्ति । के ते, भक्ता भक्तिमन्तः । किं तत्, बलिस्नपननाट्यादि, बलिरूपहार, स्नपनमभिषेक, नाट्य गीतनृत्यवाद्य आदिशब्दात्प्रतिष्ठारययात्रादि । किंविशिष्टं, निम्न ग्रन्थहविषेयं । तथा नैमित्तिकं पर्वकर्मस्यम् ॥ २९ ॥

गृहार्थी जलादिपूजानां प्रत्येकं फलमालपति—

वार्धारा रजस शमाय पदयोः सम्यक्प्रयुक्ताहृत
सद्ग्रन्थस्तनुसौरभाय विभवाच्छेदाय सन्त्यसता ।

यष्टु स्रग्दिर्विजस्रजे चरुमास्वाम्याय दीपस्त्वपे
धूपो विश्वद्वगुत्सवाय फलमिष्टार्थाय चार्घ्याय सः॥३०॥

टीका—भवति । कोऽसौ, वार्धारा वारो जलस्य धारास्तुति । कस्मै,
शमाय अनुद्रेकाय । कस्य, रजसः पापस्य ज्ञानरगाचरणकर्मणोर्वा । कस्य,
यष्टुरामन पूजयितु । किंविशिष्टा सती, प्रयुक्ता सम्पादिता । कयो,
पदयोश्चरणयो । कस्य, अर्हंतो जिनेन्द्रस्य । कथ, सम्यक् यथोक्त
विधानेन । तथा भवति । कोऽसौ, सद्रन्ध धीचन्दनद्रव्य । कस्मै,
तनुसंसारभाय शरीरसौगन्ध्यनिमित्तम् । कस्य, यष्टु । किंविशिष्टं सन्, अर्हंत
पदयो सम्यक् प्रयुक्त । तथा सन्ति भवन्ति । के, अक्षता असङ्गद्वन्द्वुला ।
कस्मै, विभवाच्छेदाय विभवास्याणिमादिविभूतेर्द्रविणस्य वाऽच्छेदो निरन्त
रप्रवृत्तिस्तदर्थं । शेष पूर्ववन् । तथा भवति । का,—सौ धक् पुष्पमाला ।
कस्य, दिविजस्रजे स्वर्गजन्ममन्दारमालार्थं । तथा भवति । कोऽसौ, चर
नैवेद्य । कस्मै, उमास्वाम्याय लक्ष्मीपतित्वार्थं । तथा भवति । कोऽसौ, दीप
आरातिक । कस्य, त्वपे दीप्यर्थं । तथा भवति । कोऽसौ धूप । किंवि
शिष्ट, अर्हंत पदयो सम्यक्प्रयुक्त । कस्मै, विश्वद्वगुत्सवाय यष्टु परमसौ
भाम्यार्थं । तथा भवति । किं तत्, फल बीजपूरादि । कस्मै, इष्टार्थायाभिम-
तवस्तुप्राप्त्यर्थं । तथा भवति । कोऽसौ, स ५ तत्त्वादर्थं पुण्याञ्जलिरित्यर्थं ।
कस्मै भव,—स्वर्गाय पूजाविशेषार्थं । अथवा स इत्यनेन पूर्वोक्त इष्टार्थ एव
परामृश्यते तेनायमर्थं कथ्यते । यद्ययष्टुरामनोऽभिमतं वस्तु गीतादिकं तेन
जिने सम्यक्प्रयुक्ते तत्तद्विशिष्टगीतादिवस्तुनोऽर्घ्याय मूल्याय स्यात्तन्मम्पाद्य
तीत्यर्थं ॥ ३० ॥

अथ जिनेज्याया सम्यक्प्रयागाविष्णुपदेशपुरस्सर लोकोत्तर फलविशेष
माविष्करोति—

चैत्यादौ न्यस्य शुद्धे निरुपरमनिरौपम्यतत्तद्गुणौघ-
श्रद्धानात्सोऽयमर्हन्निति जिनमनसैस्तद्विधोपाधिसिद्धे ।
नीराद्यैश्चारुकाव्यस्फुरदनशुगुणग्रामरज्यन्मनोभि-
र्भव्योऽर्चन् दृग्विशुद्धिं प्रबलयतु यया कल्पते तत्पदाय॥३१॥

टीका—प्रबलयतु प्रबला प्रकृष्टस्वफलदानसमर्थां करोतु । कोऽसौ, भग्नो
 भाक्तिक । का, दृग्विशुद्धिं शङ्कादिदोषरहिततत्त्वधदान । किं कुर्व, अर्चन्
 पूजयन् । क, जिन । कै, नीराद्यै जलगन्धाक्षतादिभि । किंविशिष्टै, सर्वै
 इत्युक्तत्वाद्वाच्यवस्थान्यभुक्तशेषावादिपापहेतुदोषमुक्तै । पुन किंविशिष्टै,
 तद्विधोपाधिसिद्धे निष्पापसाधननिष्पन्नै । पुनरपि किंविशिष्टै, चार्चित्यादि—
 धारुणि दोषनिरासाद्गुणालङ्कारस्वीकाराच्च सद्ब्रह्मदयावर्जकानि, काम्यानि
 लोकोत्तरवर्गनारमणीयगणपद्यवाध्यानि, अननुगुणग्रामा अनूना महता
 गुरुणा गुणाना निसर्गनिर्मलवसंस्कारभ्यातिशयादीना ग्रामा सद्ब्रह्मा, चारु
 काम्यै स्फुरन्तो भावुकलोकचित्तेषु चमत्कुर्वन्तोऽननुगुणग्रामास्तै रजयन्ति
 प्रियमाणानि मनासि येषु तानि तै । किं कृत्वा अर्चन्, न्यस्य सोऽयमहं-
 क्षिति उत्सर्पणावसर्पणनृतीयचतुर्थकालयोर्ध्वशुद्धिशततिशयसमेत समवसू
 तावष्टमहाप्रातिहार्यविराजितस्नान्योपदेशेन भग्नलोक पुनीतवान् सोऽहंके-
 चायमिति नामस्थापनाद्रव्यभावे स्थापयित्वा । क, जिन । क, चैत्यादां कैये
 प्रतिमाया, आदिशब्देन तदलाभे जिनाकाररहितेऽप्यक्षमादौ । किंविशिष्टे,
 शुद्धे निर्दोषे रक्षाकाररहिते इत्यर्थ । कस्मा, प्रितित्यादि निरुपरमा अविन
 श्वरा निरोपम्या असाधारणास्तत्तद्गुणा व्यवहारेण दर्शनविशुद्ध्यादिभावना
 प्रमुखकल्याणपञ्चकलक्षणा निश्चयेन चिदचिदज्ञयद्रव्याकारविशेषस्वरूपास्ते
 पामोधे ममूहे धदान रुचितरोऽनुरागस्तस्मात् । इत्य ता दृग्विशुद्धिं
 प्रबलयतु भग्नो यया दृग्विशुद्ध्या प्रबलीकृतया कलरते समग्रते भग्नः ।
 कस्मै, तत्पदाय तीर्थकरत्वाय । एकस्या अपि दृग्विशुद्धेरुत्कर्षस्य तीर्थकरत्वा-
 ल्यपुण्यविशेषबन्धहेतुवप्रसिद्धे ॥ ३१ ॥

अधुना व्रतभूषितस्य जिनवदुरिष्टफलविशेषमभिधत्ते—

द्वपूतमपि यष्टार मईतोऽभ्युदयश्रियः ।

श्रयन्त्यहम्पूर्विकया किं पुनर्नतभूषितम् ॥ ३२ ॥

टीका—अयन्ति आश्रयन्ति । का, अभ्युदयश्रिय पूजार्थं शिखरं विशिष्टव-
 लपरिजनकामभोगतत्पद । क, यष्टार पूजक । कस्य, अहं । किंविशिष्ट,
 द्वपूतमपि सम्यक्स्वविशुद्ध । अपि विस्मये । कया, अहम्पूर्विकया अह
 पूर्वमह पूर्वमित्यहम्पूर्विका तया अहप्रथमिकया । किंपुन, विशेषतः अयन्ति ।

का, अभ्युदयप्रिय । क अहंतो यष्टार । किंविशिष्ट, प्रतैर्दशतो हिंसादिविर
विलक्षणेर्भूषितमलकृतम् ॥ ३२ ॥

जिनपूजान्तरायपरिहारोपायविधिमाह—

यथास्वं दानमानाद्यैः सुखीकृत्य विधर्मणः ।

सधर्मण स्वसात्कृत्य सिद्ध्यर्थी यजतां जिनम् ॥ ३३ ॥

टीका—यजतां पूजयतु । कोऽसौ, सिद्ध्यर्थी जिनपूजासम्पूर्णता स्वात्मोप-
लब्धि वा अभीप्सु । क, जिन । कि कृत्वा, स्वसात्कृत्य स्वार्थीनान् कृत्वा ।
कान्, सधर्मण जिनधर्मभाविताम् । कि कृत्वा, सुखीकृत्य अनुकूलान् कृत्वा ।
कान्, विधर्मण शिवादिधर्मरतान् सर्वधर्मबाह्यान् वा । के यथास्व यथा-
योग्य । दानमानाद्यै अर्थविनियोगसत्काराभ्युत्थानासनप्रदानादिभिरावर्जनो-
पायै ॥ ३३ ॥

स्नानापास्तदोषस्यैव गृहस्थस्य स्वयं जिनयजनेऽधिकारित्वमन्यस्य पुनश्च
आविधेनैवान्येन तद्याजन इत्युपदेशार्थमाह—

स्नयारम्भसेवासंलिष्ट स्नात्वाऽऽकण्ठमथाक्षिरः ।

स्वयं यजेतार्हत्पादा नस्नातोऽन्येन याजयेत् ॥ ३४ ॥

टीका—यजेत् पूजयेत् । कोऽसौ, भाक्तिको गृही । कान्, हत्पादान् जिनच-
रणान् । केन, स्वयमात्मना । किं कृत्वा स्नात्वा शौचं कृत्वा । कथं, आकण्ठ

१ नित्यं स्नानं गृहस्थस्य देवाचनपरिग्रहे ।

यतेस्तु दुर्जनस्पर्शात्स्नानमन्यद्विगृहीतम् ॥

वातातपादिसंस्पृष्टे भूरिताये जलाशये ।

अवगाह्याचिरत्स्नान-मत्ताऽन्यद्वालिप्तं भजेत् ॥

पादजानुकटिप्रीवा शिरः पर्यन्तसध्रयम् ।

स्नानं पञ्चविधं श्रेयं यथादोषं शरीरिणाम् ॥

ब्रह्मचर्यापपन्नस्य निवृत्ताम्भकर्मणः ।

यद्वा तद्वा भवेत्स्नान-मन्यमन्यस्य तु द्वयम् ॥

सर्वारम्भविजृम्भस्य ब्रह्मनिष्ठास्य देहिना ।

अविधाय बहिः शुद्धिं नास्तीति सास्त्राधिकारिता ॥

कण्ठावधि । अथ अथवा । आशिर मस्तकावधि, यथादोष जलेन शुचीभूये
 स्वर्थ । किंविशिष्ट मनु, श्यादीति, स्त्रीमेवया कृप्यादिकर्ममेवया च सङ्क्षिप्त-
 ममन्ताश्याये मनसि चोपतस, अस्वेदतन्द्रालस्यदीर्घमनस्यादिदोषनृपितकाय-
 मनस्क इत्यर्थ । सोऽस्नात किं कुर्यादित्याह-याजयेत्पूजया सयोजयेत् ।
 कोऽसौ, अस्नातस्तथाविधो गृही । कानऽ, हंत्वादान् । केन, कर्त्राऽप्येन स्नानेन
 समस्तचारिसतीर्थ्येन धर्मकादिना ॥ ३४ ॥

वैत्यादिनिर्माणस्य कल्पविशेषममर्धनया विधेयतामभिधत्तं—

निर्माण्यं जिनचैत्यतद्गृहमठस्वाध्यायशालादिफं
 श्रद्धाशक्त्यनुरूपमस्ति महते धर्मानुबन्धाय यत् ।
 हिंसारम्भविवर्तिना हि गृहिणां तत्तादृगालम्बन-
 मागल्भीलसदाभिमानिकरसं स्यात्पुण्यचिन्मानसम् ॥

टीका-निर्माण्य काराणणीय । किं तन्, तज्जिनैचैत्यादि । फं, पाक्षिकथा
 वक्रे । किंविशिष्ट, श्रद्धाशक्त्यनुरूप श्या सामर्थ्येन च मरुत । यत्किं,
 यदस्ति भवति । कस्मै, धर्मानुबन्धाय धर्मस्यानुबन्धोऽलम्बलाभो लम्बप
 रिरक्षणं रक्षितवर्धनमित्येयमात्मकस्तस्मै । किंविशिष्टाय, महते विपुलाय ।
 धृतेन वैत्यालयादिनिर्माणे सावद्यदोषशङ्कानिरस्ना । यदाह तत्तापमपि न
 पाप यत्र महान् धर्मसम्बन्ध इति । हि यस्मान् । श्यान् भवेत् । किं तन्, मानस
 मन । किंविशिष्ट, पुण्यचिन् पुण्य सुहृन् चिनोनि वर्धयति, अथवा पुण्या
 पवित्रा निर्मला चिन् सवित्तिर्वस्य सपुण्यचिन् । केपां, गृहिणां गृहस्थानां

आप्लुत सम्नुधान्तं पुचिबामोविभूषित ।

मौनगवममम्पत्र कुर्याद्वाचनाविधिम् ॥

दन्तधावनपुडास्यो मुगवागोवृत्तानन ।

असञ्जानन्दमसर्गं सुधैर्दवानुवाचरेत् ।

१ यदप्यात्मभतो हिता हिताया यापमम्भय ।

तथाऽप्यत कृतारम्भो महापुण्य ममस्तुते ॥

निरालम्बनधर्मस्य स्थितिर्यस्मात्तत्त गतम् ।

मुक्तिप्रसादतोषान-माप्तैर्गो जिनाय ॥

किंविशिष्टानां, हिसारम्भविवर्तिनां हिसाप्रायः आरंभः कृष्यादिः तत्र विवर्तन्ते विविधं परिणमन्तेऽभीष्टमिति तद्विवर्तिनस्तेषां । किंविशिष्टं तत्, तदित्यादि, तज्जिनचैत्यचैत्यालयादि तादृकीधयात्रादि, आलम्बनं दम्बिशुच्यर्जं, प्रागल्भी प्रौढि, आभिमानिकरसः अहङ्कारानुरक्तो हर्ष, तच्च तादृक् तत्तादृक् तच्च तदालम्बनं च तस्य प्रागल्भी तथा लसन् द्योतमान स्वसवित्तिनिपयीभवन् आभिमानिकरसो यस्मिन् तत् तथोक्तम् ॥ ३५ ॥

शास्त्रविदामपि प्रायः प्रतिमादर्शनेनैव देवादितेवापरां मतिं कुर्वाणं कलिकालमप्यवदते—

धिगदुष्पमाकालरात्रिं यत्र शास्त्रदशामपि ।

चैत्यालोकादृते न स्यात् प्रायो देवविशा मतिः ॥ ३६ ॥

टीका—धिक् निन्दामीत्यर्थः । कां, तु पमाकालरात्रिं तु पमा पञ्चमकालः कालरात्रिर्मरणनिशेव दुर्निवारमोहावहृत्वात् । यत्र किं, यस्यां न स्यात् । काऽसौ, मतिरन्तः करणप्रवृत्तिः । किंविशिष्टा, देवविशा देव परमात्मानं विशत्यनन्यशरणाभूय श्रयणीति विवन्तादजायतयाप् । केपा, शास्त्रदशामपि श्रुतचक्षुषामपि । कथं, कृते विना । कस्मान्, चैत्यालोकात् प्रतिमादर्शनात् । कथं, प्रायो बाहुल्येन । केपास्त्रिन् ज्ञानवैराग्यपराणां चैव्यदर्शनमन्तरेणापि मनः परमात्मानं संश्रयतीति भावः ॥ ३६ ॥

कलौ धर्मस्थितिः सम्पक्चैत्यालयमूलैवेत्यनुशास्ति—

प्रतिष्ठायात्रादिव्यतिकरशुभस्वैरचरण-

स्फुरद्धमोद्धर्षप्रसररसपूरास्तरजसः ।

कथं स्युः सागाराः श्रमणगणधर्माश्रमपद

न यथाहर्द्वेहं दलितकलिलालाविलसितम् ॥ ३७ ॥

टीका—तत्र नगरादीं कथं स्युः, कथमपि न भवेयुस्त्वित्यर्थः । के ने, सागारा गृहस्थाः । किंविशिष्टा, प्रतिष्ठेत्यादि, आदिशब्द पूजाभिषेकजागरणाद्यर्थः । व्यतिकरः प्रपट्टकः, स्वरं स्पृष्टुन्दं, उद्धर्ष उत्पन्नः, प्रसरश्चिरानस्थापित्वं, रमः हर्षो जलं वा, रजः पापं रेणुश्च, प्रतिष्ठायात्रादीनां व्यतिकरे शुभं प्रशस्तं

पुण्याद्यवर्णकारणं स्वैरं चरणं मनोवाक्कायस्यापारस्तेन स्फुरद्भासी धर्मोद्भवे-
स्तस्य प्रसरः स एव रसपूरे जलप्रवाहस्तेनास्तं रक्षादितं रजो येषां ते तथा ।
कथं स्युस्तत्र । यत्र किं, यत्र न भवति । किं तन्, अर्हद्देहं त्रिनैवैवालयः ।
किंविशिष्टं, दलितं टिष्ठं खण्डितं कलिशीलाविलसितं मठपत्त्यादिदुर्णयो
निरंकुशविमृग्भमाणसङ्कशपरिणामो यः यत्र तस्मिन्कलिशीलाविलसितं ।
पुनः किंविशिष्टं, धमजगणधर्माधमपदं भ्रमणस्य यतिसङ्घस्य धर्मार्थ-
माधमपदं निवासस्थानम् ॥ ३७ ॥

कलां यस्यतिविशेषं विना सतामप्यनवस्थितचित्तत्वं दर्शयति—

मनो मठकठेराणां वात्ययेवानवस्थया ।

चेक्षिष्यमाणं नाद्यत्वे क्रमते धर्मकर्मसु ॥ ३८ ॥

टीका—न क्रमते नोत्सहते । किं त,—मनः । केषां, मठकठेराणां धमति-
द्विरिद्राणामरण्यादिवासिनां यतीनामित्यर्थः । च, धर्मकर्मसु धर्मार्थसु क्रियासु
आवश्यकदिपु । कदा, अद्यत्वे अस्मिन् काले । क्रियमाणं, चेक्षिष्यमाणं श्रुतं
पुनः पुनर्वा चाल्यमानं । कथा, अनवस्थया परापररागादिविवर्तनपरिणत्या ।
कथेव, वात्ययेव वात्यमण्डल्या मूढ्यादिर्यथा ॥ ३८ ॥

विमर्शम्याने विना महोपाध्यायादीनामपि शास्त्रान्तस्तत्त्वज्ञानदी स्थिर्यं
प्रथयति—

विनेयवद्दिनेतृणांमपि स्वाध्यायशालया ।

विना विमर्शशून्या धीर्दृष्टेऽप्यन्धायतेऽन्धनि ॥ ३९ ॥

टीका—अन्धायते अन्धमिचारमानमाचरति तत्त्वं न पश्यतीत्यर्थः । काऽसौ,
धीर्बुद्धिः । केषां, विनेतृणामपि । केषामिष, विनेयवन् उपाध्यायानाम्
शिष्याणां यथा । च, अप्यनि मार्गे अर्थादज्ञात्वे नि धेयमि यः । किंविशिष्टेऽपि,
दृष्टेऽपि । अभ्यस्तेऽपि । किंविशिष्टा सती, विमर्शशून्या अन्तरत्त्वबहोदक्षिपुरा ।
कथं, विना । कथा, स्वाध्यायशालया पाठम्यानेन । तत्तद्व्यादिष्वनुदर्थं
धेयोऽर्थं नियमेन कारयेदिति प्रतिपत्तव्यम् ॥ ३९ ॥

सत्रानुरोधचारमानयोस्तु कः पश्यन्नुपमाया विधापने बह्वारम्भरतानां
गृहस्थानां त्रिनपूतार्थं पुनराटिकादिनिर्माणे दोषाभावं च प्रकाशयन्नाह—

सत्रमप्यनुकम्प्यानां सृजेदनुजिघृक्षया ।

चिकित्साशालवदुप्ये-न्नेज्यायै वाटिकाद्यपि ॥ ४० ॥

टीका—सृजेदिति मांसेत्याक्षिकः । किं तत्, सत्रमद्यप्रदानस्थानं अपिशङ्का-
त्तया च । किं तत्, चिकित्साशालवत् व्याधिप्रतीकारस्थानं यथा । कया,
अनुजिघृक्षया उपकर्तुमिच्छया । वेपा,—मनुकम्प्यानां कृपाविषयानां क्षुत्तृष्णा-
तानां व्याधितानां च । तथा न दुप्येष्टं दुष्टं भवेत् । किं तत्, वाटिकादि
आदिशङ्काद्वार्पापुष्करिण्यादि । किमर्थं,—मित्रार्थं पूजार्थं । अपिशङ्केनानाद-
रार्थेन विषयसुखार्थं कृप्यादिकं कुर्वतां यद्यपि धर्मबुद्ध्या वाटिकादिविधाने
लोके व्यवहारानुरोधादेषो न भवति, तथापि तदकुर्वतामेव ऋषीणां
पुण्यादिना तेषामपि जिनं पूजयतां महान् गुणो भवतीति शङ्क्यते ॥ ४० ॥

निर्व्याजभक्त्या येन केनापि प्रकारेण जिनं सेवमानानां समस्तदुःखोच्छेद-
मितस्तत् समस्तमीहितार्थसम्पत्तिं चोपदिशति—

यथाकथञ्चिद्भजतां जिनं निर्व्याजचेतसाम् ।

नश्यन्ति सर्वदुःखानि दिशः कामान्दुहन्ति च ॥ ४१ ॥

टीका—नश्यन्ति निवर्तन्ते । कानि, सर्वदुःखानि शरीरमनस्तापाः । केषां
निर्व्याजचेतसां निर्मायमनसां भास्तिहानामित्यर्थः । किं कुर्वतां, भजतां सेव-
मानानां । क, जिनं । यथाकथञ्चित् येन केनापि स्तपनपूजास्तवनादिप्रकारेण ।
तथा दुहन्ति प्रपूरयन्ति । का, दिशः । कान्, कामान् मनोरथान् ।
यद्यरकामयन्ते जिनपदार्थस्तत्सर्वत्र लभन्ते इत्यर्थः ॥ ४१ ॥

एवं जिनपूजां विधेयतयोपदिश्य तद्वस्तिष्ठादिपूजामपि विधेयतयोपदे-
शुमाह—

जिनानिव यजन्ति ध्यानसाधून् धर्मं च नन्दति ।

तेऽपि लोकोत्तमास्तद्वच्छरणं महलं च यत् ॥ ४२ ॥

टीका—नन्दति अन्तरङ्गबहिरङ्गविभूत्या संवर्धते । कोऽर्सा, जीव । किं
कुर्वन्, यजन् पूजयन् । कान्, सिद्धान् सुखारम्भान् । तथा साधून् सिद्धिसाध-
यन्तीत्यन्वर्थनामानुसरणादाचार्योपाध्याययतीन्, न केवलं तान्, धर्मं च व्यव-

हारनिश्चयरूप रत्नप्रप । कानिव, जिगानिव भहेतो यथा । कुत इत्याह—यद्यस्मात् । वर्तन्ते । के ते, अपि मिहमाधुधर्मा । किंविशिष्टा, लोकोत्तमा लोकेषु दृष्टा, तथा शरणमातिहरणमपायपरिरक्षणोपाया इत्यर्थे । तथा मद्गल पापापहा पुण्यप्रदाश्च । किं च तद्वत् जिनवत् ॥ ४२ ॥

सकलपूज्यपूजाविधिप्रकाशनेनानुमाहिकाया सम्यक्भूतदेवताया पूजाया मन्त्रयन्नाह—

यत्प्रसादान्न जातु स्यात् पूज्यपूजाव्यतिक्रमः ।

तां पूजयेज्जगत्पूज्यां स्यात्कारोद्भूतरां गिरम् ॥ ४३ ॥

टीका—पूजयच्छेयोऽर्था यजेत । को, तां गिर भूतदेवतो । किंविशिष्टो, स्यात्कारोद्भूतरा स्यात्प्रदप्रयोगेण सर्वधैकान्तवादिभिरजय्यो । पुन किंविशिष्टां, जगत्पूज्यां विधिलोकानामर्घ्यां । यत्प्रसादान् यस्या अनुमहान् न स्यान् न भवेत् । कोऽर्था, पूज्यपूजाव्यतिक्रम पूज्यानां अहंमिहमाधुधर्माणां पूजायां व्यतिक्रमो यथोक्तविधिरूपः । कथं, जातु कदाचिदपि ॥ ४३ ॥

श्रुतपूतका परमार्थतो गिनपूतका एवेत्युपदिशति—

ये यजन्ते श्रुतं भक्त्या ते यजन्तेऽञ्जसा जिनम् ।

न किञ्चिदन्तरं प्राहु राज्ञा हि श्रुतदेवयोः ॥ ४४ ॥

टीका—यजन्ते पूजयन्ति । के ते, पुमांस । क, जिन । केन भक्त्या परमार्थेन । ये कि, ये यजन्ते । किं तन्, पुन । कथा, भक्त्या । हि परमात् । न प्राहु न भुवन्ति । के ते, आत्मा गुरुव । किं तन्, भन्तर भेद । कयो, श्रुतदेवयो भवचनपरमात्मनो । कीदृश, किञ्चित् यदेव श्रुत न एव देवो व एव च देवस्तदेव श्रुतमित्यर्थः ॥ ४४ ॥

एव देवपूजाविधि मक्षेपेणोपदिश्य साक्षादुपकारकत्वेन गुरुणामुरासने निरव निपुह्ने—

उपास्या गुरवो नित्य मप्रमत्तेः शिवाग्निभिः ।

तत्पक्षताक्ष्यैस्तान्त-श्वरा वित्रोरगोत्तरा ॥ ४५ ॥

टीका—उपास्या सेव्या । के ते, गुरव धर्माशपनायां प्रयोगद्वार । के, शिवाग्निभिः परमकल्याणकामै । किंविशिष्टै, मन्त्रिरप्रमत्तै प्रमादरहितै ।

कथं, नित्यं शश्वत् । यतो भवन्ति । के ते, तपक्षताक्ष्यपक्षान्तश्चरा तेषां गुरुणा पक्षस्तदायत्ततया वृत्तिः स एव साक्ष्यपक्षो गरुडपतत्र तत्रान्तर्मध्ये चरन्ति तदन्तश्चरा । किंविशिष्टा भवन्ति, विज्ञोरगोत्तरा विज्ञा प्रथमाद्ध-
मानुष्ठानविषये अन्तरायास्त एवोरगा सर्पा अपकारकवात् तेभ्य उत्तरा
परे तद्दूरचारिण, धर्मानुष्ठानप्रयूहसर्पेर्नाभिभूयन्त इत्यर्थः ॥ ४५ ॥

गुरुणास्तिविधिमाह—

निर्व्याजया मनोवृत्त्या सानुवृत्त्या गुरोर्मन ।

प्रविश्य राजवच्छब्दिनयेनानुरञ्जयेत् ॥ ४६ ॥

टीका—अनुरञ्जयेदामनि रक्त कुर्यात् । कोऽर्सा, श्रेयोऽर्थी । किं त, न्मन
श्चित्त । कस्य, गुरोराराध्यस्य । केन विनयेन अभ्युधानादिना कायिकेन,
हितमितादिप्रतिपादनेन वाचनिकेन शुभचित्तनादिना चित्तेन च । कथं,
शश्वत् नित्यं । किं कृत्वा, प्रविश्यान्तश्चरित्वा । किं तत्, गुरोर्मन । कया
मनोवृत्त्या चित्तप्रवृत्त्या । किंविशिष्टया, निर्व्याजया निर्दम्भया । पुन किंवि-
शिष्टया, सानुवृत्त्या छन्दानुवृत्तिमहितया । कस्येव, राजवत्, राज्ञो यथा
सेवकवर्गः ॥ ४६ ॥

विनयेनानुरञ्जयेदित्येतद्धं व्यनक्ति—

पार्श्वे गुरुणा नृपवत्प्रकृत्यभ्यारिका क्रिया ।

अनिष्टाश्च त्यजेत्सर्वा मनो जातु नु दूषयेत् ॥ ४७ ॥

टीका—त्यजेत् व्रजेत् उपामक । का, क्रियाश्चष्टा । सर्वा । किंविशिष्टा,
प्रकृत्यभ्यारिका स्वभावादतिरिक्ता वैकारिकी कोपेहास्यविवादादिका । न
केवलं ता अनिष्टाश्च शास्त्रनिषिद्धाश्च पर्यस्तिकोपाध्यादिका । क, पार्श्वे
मर्माणि । केपा, गुरुणा । केपामिव नृपवत् राज्ञो यथा । तथा न दूषयेत् न
विकारयेत् । किं तत्, राज्ञामिव गुरुणा मनः । कथं जानु कदाचिदपि आत्मा-
वस्थायामपात्यर्थः ॥ ४७ ॥

१ निष्ठेयनमवष्टम्भ जृम्भण गानभजनम् ।

असंयभापण नर्म हास्य पादप्रसारणम् ॥

अभ्याख्यान करस्काट करण करताडनम् ।

विकारमगसस्कार वर्जयेदतिमतिधौ ॥

माग्नत पात्राणि तर्पयेदित्यादिपूर्वोद्दिष्टदानादिविधिप्रपञ्चायमाह—

पात्रागमविधिद्रव्य देशकालानतिक्रमात् ।

दान देय गृहस्थेन तपश्चर्ये च शक्तित ॥ ४८ ॥

टीका—देय दातव्यं । किं तन्, दान रत्नद्रव्यानुमाहक वस्तु । केन, गृह-
स्थेन । कस्मात्, पात्रागमनतिक्रमात् यथापात्र यथाऽऽगम यथाविधि यथाद्रव्य
यथादेश यथाकाल चेत्यर्थः । तथा चर्यमनुष्ठेय गृहस्थेन । किं तन्, तपोऽनश-
नादि । कस्मात्, शक्तित निजसामर्थ्यानुसारेण दानतपसी कुर्यादित्यर्थः ॥ ४८ ॥

मग्न्यग्दत्तो नित्यमवश्यतया विधीयमानयोर्दानतपमोरवश्यम्भाविन बल-
विशेषमाह—

नियमेनान्वहं किञ्चिद्यच्छतो वा तपस्यत ।

सन्तपवश्यं महीयांस परे लोका जिनश्रितः ॥ ४९ ॥

टीका—अवश्य निश्चित । सन्ति भवन्ति । के ते, लोका । किंविशिष्टा ,
परे जन्मान्तराणीत्यर्थः । किंविनिष्टा सन्ति, महीयांस इन्द्रादिपदलक्षणा ।
कस्य, जिनश्रित परमात्मान सेवमानस्य भग्न्यस्य । किं कुर्यतो, यच्छतो
ददत तपस्यतो वा तपश्चरत । किं, किञ्चित् यद्वा सद्वा शास्त्रविहितं ।
केन, नियमेन अवश्यतया । कथं,—मन्वह दिनेदिने ॥ ४९ ॥

यद्यर्थं यद्दानं कर्तव्यं तत्तदर्थमाह—

धर्मपात्राण्यनुग्राहाण्यमुत्र स्वार्थसिद्धये ।

कार्यपात्राणि चात्रैव कीर्त्यं न्वाचित्यमाचरेत् ॥ ५० ॥

टीका—अनुग्राहाणि उपकाराणि धेयोऽर्थिना । कानि, धर्मपात्राणि
रत्नद्रव्यमाधनपरा नरा । किमर्थं, स्वार्थसिद्धये । अमुत्र परलोके स्वर्गा-
दिमुक्त्यमप्यर्थमिच्छार्थं । तथा अनुग्राहाणि । कानि, कार्यपात्राणि श्रितार्थ-
साधनमहाया । कस्य, अत्रैव जन्मनि स्वार्थसिद्धये पुण्यार्थमग्राहये ।
तथा आचरेदनुनिष्ठेन् गृही । किं तन्, आचित्य दानप्रियवचनाभ्यामन्यत्र
सन्नोपोत्पादन । कस्य कीर्त्यं यशोऽर्थेन् ॥ ५० ॥

१ ययमप्युपन्यासा पात्राणामुपकारकम् ।

दान यथावर्थं देयं वैद्याव्यविधानिना ॥

धर्मपात्राणां यथागुण सन्तर्पणीयत्वमाह—

समयिकसाधकसमयद्योतकनैष्ठिकगणाधिपान्धनुयात् ।

दानादिना यथोत्तरगुणरागात्सद्गृही नित्यम् ॥ ५१ ॥

टीका—समयिको गृही यतिर्वा जिनसमयश्रित, साधको ज्योतिषमन्त्र
वादादिलोकोपकारकशास्त्रज्ञ, समयैद्योतको वादित्वादिना मार्गप्रभावक,
नैष्ठिको मूलोत्तरगुणश्लाघ्यतपोऽनुष्ठाननिष्ठ, गणोधिप धर्मोचार्यस्तादृग्गृह-
स्थाचार्यो वा एतान् पञ्च धिनुयात् प्रीणयेत् । कोऽसौ, सद्गृही पाक्षिक
श्रावकस्त्रैर्वर्णिको वा गृहस्थ । केन, दानादिना दानमानासनसम्भाषणादिना ।
कस्मात्, यथोत्तरगुणरागात् या य उत्तर उत्कृष्ट समयिकादीनां मध्ये तस्य
तस्य गुणेषु प्रीतिन, अथवा यो यो यस्योत्कृष्टो गुणस्तत्र तत्र प्रीत्या त
धिनुयादिति योज्यम् । अत्र श्रमणोपासकेषु मुमुक्षुषु रत्नप्रयानुग्रहबुद्ध्या
सन्तर्पण पात्रदत्ति, बुभुक्षुषु च गृहस्थेषु वात्सल्येन यथार्हमनुग्रह समान
दत्तिरिति विभागः ॥ ५१ ॥

समदत्तिविधानोपदेशार्थमाह—

स्फुरत्येकोऽपि जेनत्व गुणो यत्र सतां मत ।

तत्राप्यर्जनै सत्पानै र्येत्य खद्योतवद्रवौ ॥ ५२ ॥

- १ गृहस्थो वा यतिर्वाऽपि जैन समयमास्थित ।
यथाकालानुग्राह्य पूजनीय मुद्यतिभिः ॥
- २ ज्योतिर्मन्त्रनिमित्तज्ञ मुप्रज्ञ कायकर्मसु ।
मान्य समयिभि सम्यक्परोक्षार्थं+++धी ॥
- ३ दीक्षायान्नाप्रतिष्ठाया क्रियास्तद्विरहे कुत ।
तदर्थं परपृच्छाया कथं च समयोन्नति ॥
- ४ मूलोत्तरगुणश्लाघ्यैस्तपोभिर्निष्ठितास्थिति ।
साधु साधु भजेत्पूज्य पुण्योपाज्जनपण्डितैः ॥
- ५ ज्ञानकाण्डे क्रियाकाण्डे चानुवर्त्यपुरस्सर ।
सूरिर्दिव इवाराध्य ससाराब्धितरण्डक ॥

टीका-द्योत्य प्रकाश्य प्रभाष्य । कै, मत्पात्रे ज्ञानतपोऽधिके । किंविशिष्टे, -रजने शिवादिभक्तिप्रहाविष्टे । क, तत्रापि तपोज्ञानरहितेऽपि जने । किवत्, यद्योतवत् स्वयन्तिरिव । कस्मिन्, रवौ रविसन्निधाने ज्योतिरिङ्गणा यथा निष्प्रभा भवन्ति तथा स्फुरन्जनत्वगुणपुस समीपे मिथ्यादृष्टिधार्मिका इत्यर्थः । यत्र किं, यत्र स्फुरति प्रतपति । कोऽसौ, जैन-वगुण निन एव देवो मे भवान्बोत्तारक-वादित्यभिनिवेशधर्मः । किंविशिष्टोऽपि, ज्ञानतपोरहित, किं पुनस्तत्प्रहित इत्यपिशब्दार्थः । किंविशिष्टे, सत्ता मत साधुनामिष्ट ॥ ५२ ॥ श्रेयोऽर्थिना जैनानुग्रहानुभावमाह-

वरमेकोऽप्युपकृतो जैनो नान्ये सहस्रश ।

दलादिसिद्धान् कोऽन्वेति रससिद्धे प्रसेदुपि ॥ ५३ ॥

टीका-वर भवतु । कोऽसौ, जैन । किंविशिष्टे, उपकृतोऽनुगृहीत । किंविशिष्टोऽपि, एकाऽपि । न वर । के, अन्ये अजैना । किंविशिष्टा, उपकृता । कियत्, सहस्रश सहस्रमस्या । अत्र दष्टा तमाह-को, न कश्चित् । भवति अनुवर्तते । कान्, दलादिमिद्धान् दल र्धाञ्जरहितकृत्रिमसुवर्णादिद्रव्य आदि शब्दादूर्णोत्कर्षादि तत्र तेन वा सिद्धान् प्रसिद्धान् । क मति, रससिद्धे पारदेन दारिद्र्यस्याधिचरादिनिगकरणशक्त्या प्रतीते पुमि । किंविशिष्टे, प्रसेदुपि प्रसद्धे अनुग्रहोच्यते ॥ ५३ ॥

नामादिनिक्षेपविभक्ताना चतुर्णां जैनाना पात्राय यथात्तर विशिनष्टि-

नामत स्थापनातोऽपि जैनः पात्रायते तराम् ।

स लभ्यो द्रव्यतो धन्यैर्भावतस्तु महात्माभि ॥ ५४ ॥

टीका-पात्रायते तरा अजैनपात्रेभ्योऽतिशयेन सयुज्यमाननिर्वाणकारण गुणलक्षणपात्रवदाचरति, सम्यक्श्रवमहचारिपुण्यास्तदकारणान् । कोऽसौ, जैन । केन, नामत सञ्ज्ञामात्रेण, न पर नाम्ना स्थापनानाऽपि सोऽप्य जैन इति कल्पनामात्रेणापि । लभ्य प्राप्य । कोऽसौ, स जैन । केन, द्रव्यतो द्रव्येण आगामिर्जनत्वगुणयोग्यत्वेन विशिष्ट । कै, धन्यै पुण्यवद्भि । स एव तु भावतो भावेन जैनत्वगुणयोगन लभ्य । कै, महात्माभ महाभावे ॥ ५४ ॥

भावजैन प्रणि निष्पाधिशीतिमतोऽभ्युदयनि श्रेयममम्पद फलमाह-

प्रतीतजैनत्वगुणेऽनुरज्यन्निर्व्याजमासंसृति तद्गुणानाम् ।

धुरि स्फुरन्नभ्युदयैरदसस्त्वस्त्रिलोकीतिलकत्वमेति ॥ ५५ ॥

टीका—एति गच्छति । कोऽसौ, गृही । किं कुर्वन्, अनुरज्यन् स्वयमेवानु-
रागं कुर्वन् । कथं, निर्व्याजं निच्छन्न । अ, प्रतीतं प्रसिद्धो जैनत्वगुणो यस्य
सस्मिन् प्रतीतजैनत्वगुणे । किं, मेति त्रिलोकीतिलकत्वं परमपदं । किंभूतो
भूत्वा, नृस त्रितृण्यभूत इत्यर्थः । के, अभ्युदयैराज्ञैश्चर्यादिभिः । किंविशिष्ट-
सन्, अदसोऽदृष्टमदं सम्पदव्यवहारिपुण्योदययागोन् । किं कुर्वन्, स्फुरन्
दीप्यन् । अ, धुरि अग्रे । केषां तद्गुणानां प्रतीतजैनत्वगुणानां । कथम् आममृति
संसारं यावन्, भवे भवे जनानामप्रणीर्भवन्नित्यर्थः ॥ ५५ ॥

गृहस्थाचार्याय नदभावे मध्यमपात्राय वा कन्यादिदानं पाक्षिकश्चाधकस्य
कर्तव्यतयादिशति—

निस्तारकोत्तमायाथ मध्यमाय सधर्मणे ।

कन्याभूहेमहस्त्यश्व-रथरत्नादि निर्वपेत् ॥ ५६ ॥

टीका—निर्वपेत् दद्यात् गृही । किं तत्, कन्या कुमारी, भूर्भूमि, हेम
काञ्चन, हस्ती गज, अश्वो वाजी, रथं रथन्दनं, रत्नं यज्जादि, आदिशब्देन
चत्वारिंशद्गृहणगाराद्येवजातीयकमन्यदपि त्रिवर्गसाधनाधयं वितरेत् । कर्म, सधर्मणे
समान आत्मना समो धर्मं क्रियामन्यव्रतादिलक्षणो गुणो यस्य तस्मै किंवि-
शिष्टाय, निस्तारकोत्तमाय संसारार्गवोत्तारकाया गृहिणा मध्ये प्रधानाय न
केवलं तस्मै तदलाभे च मध्यमाय अनुत्तमाधमाय । अथशब्दोऽत्र पक्षान्त-
रमूचनेऽधिकारे वा । अत्र जघन्यविषया समदत्तिं व्याख्याय मध्यमविषयाऽ
सावधिमिप्रते इत्यर्थः । यन्पक्षया गृहस्थस्य गुणाधिकस्यापि मध्यमपात्र-
त्वात् ॥ ५६ ॥

सधर्मस्य कन्यादिदाने हेतुमाह—

आधानादिक्रियामन्त्र-व्रताद्यच्छेदवाञ्छया ।

प्रदेयानि सधर्मस्य कन्यादीनि यथोचितम् ॥ ५७ ॥

टीका—प्रदेयानि प्रकृष्टं कृत्वा दातव्यानि गृहिणा । कानि, कन्यादीनि ।
केभ्य, सधर्मस्य सार्धमिकेभ्यः । कथं, यथोचितं यो यो यद्दानस्य योग्यस्तरस्मै

तस्मै तद्वातव्यमित्यर्थः । क्या, आधानादीत्यादि-आधान गर्भाधानविधान
मादिर्यासा प्रीतिसुप्रात्यादीनामासोक्तानां क्रियाणां ता आधानादयस्ताश्च ता
क्रियाश्च कर्माणि गृहस्थानामवश्यकार्याणि, मन्ता प्रणयामत्तेराधानादिक्रिया-
सम्बन्धिन ण्वासोक्ता अपराधितमन्त्रो वा, व्रतानि मद्यविरत्यादीनि आदिश-
ब्दोद्भवपूजापात्रदानादिधर्मकर्माणि तयामच्छेद सानत्येन प्रवृत्तिस्तत्र वाञ्छा
आकांक्षा तया ॥ ५३ ॥

सम्यक्कन्यादानाविधि तत्फल चाह-

निर्दोषां सुनिमित्तमूचितशियां कन्यां वराहं गुणैः
स्फूर्जन्त परिणाय धर्म्यविधिना यः सत्करोत्यञ्जसा ।
दम्पत्योः स तयोस्त्रिवर्गघटनात्त्रैवर्गिकेष्वग्रणी-
भूत्वा सत्समयास्तमोहमहिमा कार्ये परेऽप्यूर्जति ॥ ५८ ॥

टीका-यो गृही । अञ्जसा धृष्टापरत्वन । साधर्मिक सत्करोति सम्मानयति
यथोचितव्यादिदानेनोपचरति । किं कृत्वा, परिणाय युक्तिनो वरणविधान
मग्निदेवद्विजमाक्षिक च पाणिग्रहण विवाहस्त कारयित्वा । केन, धर्म्यविधिना
धर्म्या धर्मादनपेता ब्राह्मप्राजापरत्यापदेवाश्चत्वारो विवाहस्तेषां यथाहं प्रयो-

१ धर्म्यविवाहविधिरापे यथा-

तयोऽस्य सुर्वनुज्ञाना-दिष्टा वैवाहिकी क्रिया ।
वैवाहिके कुले कन्या-मुचितां परिणयेयत ॥
मिदार्चनविधिं सम्य-प्रिर्वर्त्य द्वियमत्तमा ।
कृतामित्रयसम्पूजा कुयुंस्तत्प्राक्षिकां प्रियाम् ॥
पुण्याधने ऋचिर्त्तगद-प्रतिमाभिमुख तयो ।
दम्पत्यो परया भूत्या कार्यं पाणिग्रहोन्मव ॥
वेद्यां प्रणीतममीनां त्रयं द्वयमर्थककम् ।
ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रशप्य विनिवेशनम् ॥
पाणिग्रहणदीक्षायां नियुक्तं तद्भूवरम् ।
आसत्ताहं चरेद्भ-वनं देवाभिष्टाक्षिकम् ॥

(शोभन्प्रमृष्टे ।)

गेण । किं कुर्वन्त, स्फूर्जन्त विचारफवेतसि स्फुरन्त । कै,—गुणै । किंविशिष्टे,
चराहर्वरयितुयोग्ये कुलशीलसानाथ्यविद्यावित्तसौरूप्ययोग्यवयोर्थित्वे । कां
परिणाय्य, वन्यां । किंविशिष्टा, निर्दोषां सामुद्रिकशास्त्रोक्तदोषरहिता ।
पुन किंविशिष्टा, सुनिमित्तसूचितशिवा सुनिमित्ते सामुद्रिकदूतज्योतिषादि-
भविष्यच्छुभाशुभज्ञानोपायै सूचित प्रकाशित शिव स्वस्य वरस्य च कल्याणं
यस्यास्ता । स किमित्याह—ऊर्जति ममर्थो भवति । कोऽसौ, स यथाविधि
कन्यादाता । इ, कार्येऽवश्यकृत्ये । किंविशिष्टे परेऽपि पारलौकिके न केवल
लौकिके इत्यपिशब्दाथं । किंविशिष्ट मन्, सदित्यादि—सत्समय जिनप्रवच-
नमार्थसङ्गतिर्वा तेनास्तो निराकृतो मोहस्य चारित्राचरणकर्मणो महिमा मुख्यं
येन स तथोक्त । किं कृत्वा, भूत्वा । किम्भूतो,—ऽग्रणी प्रधान । कैषु मध्ये,
त्रैवगिकेषु धर्मार्थकामानाचरत्सु । कस्मात् त्रिवर्गघटनात् धर्मार्थकामसम्पा-
दनात् । कथो,—स्तयो स्वकन्यातद्वरलक्षणयोर्दम्पयोर्नायापत्यो ॥ ५८ ॥

सत्कन्याप्रदानं साधर्मिकोपकारकरणद्वारेण महान्तं सुकृतलाभमेवभासय,
आह—

क्रान्त्वा स्वस्योचिता भूमिं तीर्थभूमीविहृत्य च ।
स्वगृहे प्रविशेद्भूत्या परया तद्गृह्वरम् ॥
विमुक्तकण पश्चात्स्वगृहे शयनायकम् ।
अधिशय्य यथाकाल भोगाद्यैरपलालितम् ॥
सन्तानार्थमृतावेव कामसखा मिथा भवेत् ।
शक्तिकालव्यपेक्षोऽयं क्रमोऽशक्तेष्वतोऽयथा ॥
१-२ द्वौ हि धर्मा गृहस्थानां लौकिकः पारलौकिकः ।
लोकान्ध्रयो भवेदाद्य परं स्यादागमभयम् ॥
सर्वं एव हि जनानां प्रमाणं लौकिको विधिः ।
यत्र सम्यक्त्वहानिर्न यत्र न व्रतदूषणम् ॥
स्वजात्यैव विशुद्धानां वर्णानामिह रत्नवत् ।
तत्क्रियाविनियोगाय जैनागमविधिः परम् ॥
यद्भवभ्रातृनिर्मुक्तिं हेतुर्धास्तत्र दुर्लभा ।
ससारव्यवहारे तु स्वतः सिद्धे नृपाऽऽगमः ॥

सत्कन्यां ददता दत्त सत्रिवर्गो गृहाश्रमः ।

गृह हि गृहिणीमाहुर्न कुड्यवटसंहतिम् ॥ ५९ ॥

टीका-दत्तो वितीर्णं सगृहिणा साधर्मिकाय । कोऽमौ, गृहाश्रम गृहे
आश्रमो धर्मानुष्ठान गृहमेव वाऽश्रमस्तप स्थान । किं कुर्वता, ददता । का,
सत्कन्या सती प्रशस्ता कर्लान्यादिगुणोपेता मामुद्रिकोन्दीपरहिता च कन्या
कुमारी सत्कन्या तां । किंविशिष्टो गृहाश्रमो दत्त, सत्रिवर्गो धर्माधिक्यमाना
सगृहिणीमूलत्वान् । तथाहि-धर्मः स्वदारमन्तोपायामकमयमलक्षणो देवा-
दिपरिचरणस्वरूप सत्पात्रदानादिस्वभावश्च, अर्धो वैश्यादिभ्यस्मनश्चापतर्जनेन
निष्प्रायूहमर्धस्योपाजनादुपात्तितस्य च रक्षणाद्रक्षितस्य च वर्धनाद्यथाभार्यं
ग्राममुवर्णादिमत्प्राप्ति, 'मङ्गल्यरमणीयस्य प्रीतिसम्भोगशोभिनी रश्मिरस्या
भिलाषस्य नाम काम' इति स्मृतिरिति वचनात् कामश्च यथेष्टमाभिमानि-
करसानुविद्मर्वेन्द्रियप्रीतिहेतु कुलाङ्गनामङ्गिनी मुशतीति । हि यस्मात् ।
आहु भुवन्ति विद्वान् । किं, गृह । की, गृहिणी । कुलपरमी । न आहु । किं
तत्, गृह । कुड्यवटसंहति भित्तियशादिच्छादनमदघातम् ॥ ५९ ॥

कुलस्त्रीपरिमह लोकद्वयाभिमतपल्लमभ्यादकावात् प्रवर्गिवस्य विधेयन-
योपदिशति—

धर्मसन्ततिमहिष्ठां रतिं वृत्तबुलोज्जतिम् ।

देवादिसत्कृतिं चेच्छन्सत्कन्यां यत्नतो वदेत् ॥ ६० ॥

टीका-वहेत् परिणयेत । कोऽमौ, धावक । की, सत्कन्या मती । प्रशम्ना
सतश्च सज्जनस्य कन्या सत्कन्या तां । कस्मात् यत्नत प्रयत्नेन नन्दनया ।
किं कुर्वन्, इच्छन् भाकांशन् । किं किं, धर्मसन्तति धर्माधिक्यं मन्तानिरपम्यानि
अथवा धर्मस्य सन्ततिरविच्छेदो धर्मसन्ततित्वा, तथा भट्टिष्टामनुपङ्गा
रतिं सम्भोग, तथा वृत्तबुलोज्जति वृत्तस्याचारस्य कुलस्य च वरास्य गुरुस्य
वा वरानिरङ्गनित्वा, तथा देवादिसत्कृति देवद्विजातिधियाध्वजसङ्कारम् ॥ ६० ॥

दुष्कृतस्याकलशस्य वा पाशस्य भूम्पादिदानाच्च कश्चिदुपकार म्यादित्य
मुमर्धमवश्य सत्कन्याविनिषोगन सधर्मानमनुगृहीयादिति विधिष्यवधार-
नार्थमर्थान्तरन्यासेन समर्पयते—

सुकलत्रं विना पात्रे भूहेमादिव्ययो वृथा ।

कीटैर्दन्द्यमानेऽन्तः कोऽम्बुमेकाद्द्रुमे गुणः ॥६१॥

टीका—भवति । कोऽसौ, भूहेमादिव्ययः भूमिसुवर्णादिदान । कथम्भूतो, वृथा व्यर्थः । क, पात्रे संयुज्यमानमोक्षकारणगुणे गृहिणि । कथं, विना । किं तत्, सुकलत्रं सत्पत्नी । अत्र दृष्टान्तमाह—को भवति, न कश्चिन् । कोऽसौ, गुण उपकारः । कस्मात्, अम्बुमेकात् जलमेवनात् । क, द्रुमे वृक्षे । किं क्रियमाणे, दन्द्यमाने गृहितं भक्ष्यमाणे । कैः, कीटैः घृणैः । क, अन्तर्मध्ये ।

विषयमुखोपभोगेनैव चारित्रमोहोदयोद्रेकस्य शक्यप्रतीकारत्वात्तद्वारेणैव तस्मादपयत्यात्मानमिव साधर्मिकमपि विषयेभ्यो व्युपरमयेदित्युपदेशार्थमाह—

विषयेषु सुखभ्रान्तिं कर्माभिमुखपाकजाम् ।

छित्वा तदुपभोगेन त्याजयेत्तान्स्ववत्परम् ॥ ६२ ॥

टीका—त्याजयेद्विमोचयेत् । कोऽसौ, सद्गृही । कं, परं कन्यादिदानेन विषयीक्रियमाणं साधर्मिक । कान् तान्, सुकलत्रादिविषयान् । किं तत्, स्ववत् आत्मानं यथा । किं कृत्वा, छित्वा प्रशमय्य । का, सुखभ्रान्तिं सुखयन्तीति सुखा सुखहेतव इमे सुखं वेति विषयांसमति । केषु, विषयेषु । किंविशिष्टा, कर्माभिमुखपाकजां कर्मणश्चारित्रमोहस्थाभिमुखो निजफलदानोद्यत पाको रस कर्माभिमुखपाकस्तस्मात् जाता । छित्वा प्रशमय्य । कां, सुखभ्रान्तिं । केन, तदुपभोगेन विषयानुभवनेन ॥ ६२ ॥

दुष्पमाकालवशात्प्रायेण पुरुषाणामाचारविध्वज्दर्शनाद्विचिकित्माकुलितचित्तस्य दातुं सौचित्यविधानार्थं चतुर श्लोकानाह—

दैवाल्लब्धं धनं प्राणैः सहावश्यंविनाशि च ।

बहुधा विनियुञ्जानः सुधीः समयिकान्क्षिपेत् ॥ ६३ ॥

टीका—क्षिपेत् धिगिमान् सम्भाषणमात्रस्याप्ययोग्यानित्याक्षवर्णवादेन तिरस्कुर्वादिति काणां न क्षिपेदिति प्रतिषेधे पर्यवस्यति । कोऽसौ, सुधीः श्रेयोऽर्थी गृही । कान्, समयिकान् समयाधितान् गृहस्थान् यतीन् वा । किं कुर्वाणो, विनियुञ्जानो व्ययमानः । किं तत्, धनं । कतिधा, बहुधा बहुभि

प्रकारे लज्जाभयपक्षपातादिभिः । किंविशिष्टं धनं, लब्धं प्राप्तं । कस्मात्, देवात्पुण्योदयाच्च पुष्ट्यकारात्, तस्य संसारे गौणत्वात् । किंविशिष्टं, मन्त्रव्य-
विनाशि नियमेन गत्वरं । कथं, सह । कै, प्राणिः ॥ ६३ ॥

किं तर्हि कुर्यादित्याह—

विन्यस्यैदंयुगीनेषु प्रतिमासु जिनानिव ।

भक्त्या पूर्वमुनीनर्चेत्कृतः श्रेयोऽतिचर्चिनाम् ॥ ६४ ॥

टीका—अर्चेत् पूजयेत् । कोऽसौ, महद्गुह्य । कान्, पूर्वमुनीन् प्राप्तानसा-
धून् । क्या, भक्त्या । किं कृत्वा, विन्यस्य नामादिविधिना निक्षिप्य । केषु,
ऐदंयुगीनेषु अस्मिन् युगे साधुषु । कास्विव कान्, प्रतिमासु जिनानिव प्रति-
विम्बेष्वर्हन्तो यथा । यत कुतो भवति, न कुतश्चिन् । किं तन्, श्रेय पुण्यं ।
केषाम्, अतिचर्चिनाम् अतिमात्रं क्षोदकाराणाम् ॥ ६४ ॥

- १ भुक्तिमात्रप्रदाने तु का परीक्षा तपस्विनाम् ।
ते सन्त सन्त्वसन्तो वा शूद्रो दानेन शुष्यति ॥
सर्वारम्भप्रवृत्ताना गृहस्थाना धनवयः ।
बहुधाऽस्ति ततोऽत्यर्थं न कर्तव्या विचारणा ॥
यथा यथा विशिष्यन्ते तपोज्ञानादिभिर्गुणैः
तथा तथाऽधिकं पूज्या मुनयो गृहमेधिभिः ॥
दैवाल्लब्धं धनं धनैर्वसव्यं समयाश्रिते ।
एको मुनिर्भवेत्तुल्यो न लभ्यो वा यथागमम् ॥
उच्चावचजनप्रायः समयोऽयं जिनेशिनाम् ।
नैकस्मिन्पुरुषे तिष्ठे देकस्तम्भ इवालयः ॥
ते नामस्यापनद्रव्य भावन्यासैश्चतुर्विधाः ।
भवन्ति मनुयः सर्वे दानमानादिकर्मसु ॥
उत्तरोत्तरभावेन विधिस्तेषु विशिष्यते ।
पुण्यार्जने गृहस्थाना जिनप्रतिकृतिष्विव ॥
काले कलौ चले चित्ते देहे चात्रादिकोटके ।
एतच्चित्रं यदद्यापि जिनरूपधरा नराः ॥

पुनस्तदर्थसमर्थनार्थमाह—

भावो हि पुण्याय मत शुभ पापाय चाशुभ ।

तदुप्यन्तमतो रक्षेद्दीर समयभक्तिः ॥ ६५ ॥

टीका—हि यस्मात् । पुनरिष्ट । कोऽसौ, भात्र परिणाम । कस्मै, पुण्याय मुहूर्तनिमित्त । किंविशिष्ट, शुभ प्रशस्त । तथा मत । कोऽसौ, भाव । किंविशिष्टो,—ऽशुभोऽप्रशस्त । कस्मै, पापाय पातकनिमित्त । यत् एवमत एतस्मात्कारणात् । रक्षेन्निवारयेत् । कोऽसौ, धीरोऽविभ्रान्तकृति । क त, भाव । किं कुर्वन्त, दुप्यन्त विकुर्वन् । कस्मात्, समयभक्तिं जिन-
आसन कलौ धारयन्तोऽभी भवो जिनवन्मान्या इत्यनुरागबुद्ध्या ॥ ५६ ॥

ज्ञानतपसा पृथक् समुदितयोश्च तद्वता च पूजयेत् युक्तिमाह—

ज्ञानमर्च्य तपोऽङ्गत्वा त्तपोऽर्च्य तत्परत्वं च ।

द्वयमर्च्यं शिवाङ्गत्वात्तद्वन्तोऽर्च्या यथागुणम् ॥ ६६ ॥

टीका—अर्च्यं पूज्य गृहिणा । किं तत् ज्ञान साधकस्य दीक्षायात्राप्रति-
ष्ठाद्युपयोगि । कुत, तत्तपोऽङ्गत्वादनशनादितपोनिमित्तत्वात् । तथा अर्च्यं । किं तत्, तपो नैष्टिकस्य । कस्मात् तत्परत्वं ज्ञानातिशयहेतुत्वात् ज्ञान परमुकृष्ट यस्मादिति श्रुत्युत्पत्त्याश्रयणात् । तथा अर्च्यं । किं तत् द्वय ज्ञानतपोयुगल गणाधिपस्य । कस्मात्, शिवाङ्गत्वान्मोक्षकारणत्वात् । तथा अर्च्या । के ते, तद्वन्तो ज्ञानिनस्तपस्विनो ज्ञानतपोयुक्ताश्च । कथं, यथागुण यो यो गुणो यस्याधिकस्तेन तन त त विशेषेण पूजयेदित्यर्थः ॥ ६६ ॥

अथ मित्यादृष्टश्च सुपात्रेणैवाक्षदानादुरपक्षस्य पुण्यस्य फलविशेषमपात्रे
चार्यं विनियोगस्य धैर्यं प्रतिपादयितुमाह—

न्यग्मध्योत्तमकुत्स्यभोगजगतीभुक्तावशेषादृपा-

त्ताद्वपात्रवितीर्णभुक्तिरमुह्यदेवो यथास्वं भवेत् ।

यथा पूज्य जिनेन्द्राणा रूप लेपादिनिर्मितम् ।

तथा पूर्वमुनिच्छाया पूज्या सम्प्रति सयता ॥

(पर्वण्युत्सवादिगता ।)

सद्दृष्टिस्तु सुपात्रदानसुकृतोद्रेकात्सुभुक्तोत्तम-

स्वभूमर्त्यपदोऽश्रुते शिवपद व्यर्थस्त्वपात्रे व्ययः ॥६७॥

टीका—भवेत् जायेत । कोऽमौ, अनुदन्निध्यादृष्टिर्नैव । किं भवेत्, देव सुर । कथं, यथास्व यद्यत्स्वमात्मीय दानं तत्तदनतिव्रमेत्यर्थः । किंविशिष्टं सन्, तादृक्पात्रवितर्णिभुक्तिं तादृग्भ्यो न्यग्मध्योत्तमकुत्सितेभ्यः पात्रेभ्यो वितर्णिणो दत्ता भुक्तिराहारो येन स तथोक्तः । कम्माद्भवेत्, वृषात् पुण्यविशेषात् । किंविशिष्टान्, न्यागित्यादि,—न्यक् जघन्य एकपद्भ्योपमभोग्यत्वात्, उत्तमस्त्रिपद्भ्योपमभोग्यत्वात्, कुत्स्य सुस्वादुसृष्टपुण्यपलाशनवृत्ति-त्वादेकोक्तादिदेहयोगाच्च । न्यक्च मध्यमश्च उत्तमश्च कुत्स्यश्च न्यग्मध्योत्तम-कुत्स्यास्ते च ते भोगाश्च न्यग्मध्योत्तमकुत्स्यभोगास्तैरुपलभिता जगत्सो भूमयो जघन्यभोगभूमिर्मध्यमभोगभूमिरुत्तमभोगभूमिः कुभोगभूमिश्चेति चतसस्तासु भुक्ता कल्पवृक्षादिसम्पादितेष्टविषयोपभोगमुखेन निजीर्णश्रमाववशेषश्चोद्धृतो यो धृपस्तस्मान् । तत्र मिध्यादृष्टिर्न्यग्मध्यपात्राय सुदृष्टिलक्षणायाहारदानं दत्त्वा जघन्यभोगभूमौ, मध्यमपात्राय सम्यक्त्वाणुवनपवित्राय मध्यभोगभूमौ, उत्तमपात्राय सम्यग्दर्शनमहायतभूषिताय चोत्तमभोगभूमौ, निरातङ्कभोगान् भुक्त्वा स्वायुक्षये यथायोग्यं गच्छेत् । तत्तत्पात्रसन्निधाना तथाविधशुभपरिणामविशेषोपपत्त्या तादृक्पुण्यप्रचयानुभावात् । स एव च कुपात्राय सम्यक्तरहितव्रततपोयुक्तायाहारं दत्त्वा कुभोगभूमौ निर्भूषाविवर्ण-गुहावृक्षमूलनिवास्येकोक्तादिशरीरो भूत्वा स्वसमानपरन्या सह यथास्व निराबाधतया भोगं भुक्त्वा पल्योपममात्रस्वायुक्षये मृत्वा स्वर्गे वाहनदेवो ज्योतिष्को वा व्यन्तरो वा भयनवामी वा भूत्वा वीर्यं दुर्गतिदुःखानि मुञ्चन् ससरति । किं च ये भोगभूमिषु ये च मानुषोत्तरपर्यन्तादृहि प्राक्च स्वयम्भ-पर्वतात्तिर्यङ्गो ये च म्लेच्छराजगज्जतुरगादयो वेश्यादयो वा नीचामानो

पात्रापात्रलक्षणं यथा—

१-२ उत्तिष्ठपात्रमनगरमणुप्रताप

मध्यं व्रतने रहितं मुदा जघन्यम् ।

निर्दंशनं व्रतनिकाययुतं कुपात्रं

युग्मोज्जितं नरमपात्रमिदं हि विद्धि ॥

भोगभाजो दृश्यन्ते ते सर्वे कुपात्रदानतो यथापरिणाममुत्पन्नेन मिथ्याव-
सहचारिणा पुण्येन तथा स्युरिति निर्णयः । अद्युते प्राप्नोति । कोऽसौ,
सद्दृष्टिः सम्यक्त्वविशुद्धो जीवः । तुर्विशेषे । किं, शिवपदः । किंभूतो भूत्वा,
सुष्ठु यथेष्ट भुक्तानि उत्तमानि महद्दिकानि स्वर्भुवा कल्पापपन्नदेवानां
मर्त्यानां च चक्रवर्त्यादीनां पदानि येन स सुभुक्तोत्तमस्वर्भूमत्यपदः । कस्मात्-
सुदान्नदानमुकृतोद्रेकान् सुपात्राय महातपोधनाय त्रिविधपात्राय वा दानं
मनुग्रहार्थं स्वस्यातिसर्गस्तस्माज्जातं मुकृतं पुण्यं तस्योद्रेकादुदयात् । भवेत् ।
कोऽसौ व्ययः अर्थविनियोगः । कः, अपात्रः सम्यक्त्वप्रतरहितप्राणिनिः ।
किंविशिष्टो, स्वर्थो विपरीतफलो निष्फलो वा ॥ ६७ ॥

इदानीं पात्रदानपुण्योदयफलभाजा भोगभूमिजानां जन्मप्रभृतिः सप्ताह-
सप्तकभाविनीरवस्था निर्देष्टुमाह—

उत्तमपत्तं साहू मज्जमपत्तं च सावया भणिया ।

अविरदसम्मादग्ना जहणपत्तं मुभयव्यम् ॥

मिथ्यात्वप्रस्तचित्तपु चारित्रा + + भागिपु ।

दोषायैव भवेद्दानं पयः पानामवाप्तिपु ॥

काण्यादथर्वाचित्यात्तया किञ्चिद्दिशन्ति ।

दिशदुद्धृतमेवात्र गृहे भुञ्जते न कारयेत् ॥

सत्कारादिधिवायया दशनं दूषितं भवत् ।

यथा विशुद्धमप्यम्बु विपमानसगमान् ॥

पात्राय विधिना दत्त्वा दानं मृत्वा समाहिना ।

अच्युतात्तपु कपपु जायन्ते शुद्धदृष्टयः ॥

ज्ञात्वा धर्मप्रसादेन तत्र प्रभवमात्मनः ।

पूर्यान्ति जिनाचार्यास्ते भक्त्या धर्मस्य वृद्धये ॥

१-अपात्रदानतः सिद्धिः फलपापतः परम् ।

लभ्यते हि फलखेदो बालुकापुञ्जपेपणे ॥

अपात्राय धनं दत्ते यो हित्वा पात्रमुत्तमम् ।

साधुं विहाय चौराय तदर्पयति स स्फुटम् ॥

सप्तोत्तानशया लिहन्ति दिवसान्स्वांगुष्ठमार्यास्तत
को रिद्गन्ति तत पदैः कलगिरो यान्ति स्खलद्भिस्तत ।
स्थेयोभिश्च तत कलागुणभृतस्तारुण्यभोगोद्वृता
सप्ताहेन ततो भवन्ति सुदृगादानेऽपि योग्यास्तत ॥६८॥

टीका—लिहन्ति आस्वादयन्ति । के, आर्या भोगभूमिजमनुजा । क,
स्वांगुष्ठ । कान्, दिवसान् । कति, सप्त जन्मानन्तर सप्ताहमित्थं । किंवि-
शिष्टा सन्त, उत्तानशया उत्तानमनधोमुख शेरते । तत प्रथमसप्ताहानन्तर
रिद्गन्ति पद्भ्या सर्पन्ति । के, आर्या । कस्या, कौ भूमौ । कान्, सप्तदिव-
सान् । ततो द्वितीयसप्ताहानन्तर यान्ति सञ्चरन्ति । के, आर्या । कस्यां,
कौ । कै, पदै पादभ्याम् । कि कुर्वन्ति, स्खलद्भिर्व्रतवपतन्ति । किंवि-
शिष्टा सन्त, कलगिरो मनोहरवाचः । ततस्तृतीयसप्ताहानन्तरमार्या सप्ता-
हेन सप्तभिर्दिनै स्थेयोभि स्थिरतरै पदै यान्ति गच्छन्ति । कस्या, कौ
पृथिव्या । ततचतुर्थसप्ताहानन्तरमार्या सप्ताहेन सप्तभिर्दिनै कल्पीतादि-
गुणांश्च लावण्यादीन् विव्रतो भवन्ति । तत पञ्चमसप्ताहानन्तर सप्ताहेनार्या
तारुण्यभोगोद्वृता उदितोदितयैवना अविच्छिन्नमयादीष्टविषयाश्च भवन्ति ।
तत षष्ठसप्ताहानन्तर सप्ताहेनार्या योग्या भवन्ति । क, सुदृगादाने सम्प-
क्चग्रहणे । अपिर्विस्मये ॥ ६९ ॥

अथ मुनिदेयनिर्णयार्थमाह—

तप धृतोपयोगीनि निरवधानि भक्तितः ।

मुनिभ्योऽन्नौषधावास पुस्तकादीनि कल्पयेत् ॥ ६९ ॥

टीका—कल्पयेदुपकारयेत् । सद्गृही । कानि, अन्नौषधावामपुस्तकादीनि ।
आदिशद्देन पिच्छिकाकमण्डल्वादीनि । केभ्यो, मुनिभ्यः सयनेभ्यः । कस्मान्,
भक्तितः । किंविशिष्टानि, तप धृतोपयोगीनि तपस धृतज्ञानस्य चोपका-
रकाणि । पुन किंविशिष्टानि, निरवधानि पिण्डशुभ्रुक्तोद्गमोत्पादनादिदोष-
हितानि ॥ ६९ ॥

अन्नादिदानफलानां क्रमेण निदर्शनान्माह—

भोगित्वाद्यन्तशान्तिप्रभुपदमुदय संयतेऽन्नप्रदाना
च्छीपेणो रुमिपेधाद्धनपतितनया प्राप सर्वौषधाद्धिम् ।
प्राक्तज्जन्मर्षिणासावनशुभकरणात्सूकर स्वर्गप्रदं
कौण्डेश पुस्तकार्चावितरणविधिनाऽऽद्यागमाम्भोधिपारम्

टीका—प्राप लब्धवान् । कोऽसौ, श्रुपेणो नाम राजा । कम्, उदयम-
मुदय । किंविशिष्ट, भोगित्वाद्यन्तशान्तिप्रभुपद भोगित्वमुत्तमभोगभूमिज
त्वमादावते च शान्तिप्रभो शान्तिनाथनीर्थहरस्य पद यस्य त । कस्माद्,—
अप्रदानात् विधिवद्वाहारवितरणात् । क, मयते सयमभाजि आदित्यगन्या
स्थारिजयसञ्चारणर्षियुगले । बीजत्वमात्रविवक्षाऽत्र । तथाविधाभ्युदयस्यो
त्तरपुण्यविशेषोदयसम्पाद्यत्वात् । तथा प्राप । काऽसौ धनपतितनया घृणभमे
नाभिधाना पूर्वभवे राज्ञो देवकुलस्य सम्मार्जिका । का प्राप सर्वौषधाद्धि
सर्वेषां ज्वरातिसारात्त्रिधाधीनामौषध चिकित्सित तस्य ऋद्धिरप्याहृतसि
दिस्ता । कस्मान् रुमिपेधात् व्याधिप्रतीकारार्दापधादे दोषनिषेधात् । क
सपते तपोधने । तथा प्राप । कोऽर्मा सूकरो वराह । क, स्वर्ग । किंविशिष्टम्
अप्य सौधर्मे महर्द्धिकदेवत्वमित्यर्थ । कस्मात् प्रागित्यादि—प्राक्च पूर्वं तद्य
तालकालिक च प्राक्ते, प्राक्ते च ते जन्मनी च प्राक्तज्जन्मनी तयो ऋषेर्वासा
वने निवासरक्षणे तयो शुभकारण शुभाभिसन्धिपरिणामस्तस्मान् । पूर्वभवे
मुनेरावामदानाभिप्रायेण तद्भवे च रक्षणाभिप्रायेणेत्यर्थ । तथा कोण्डशोऽपि
शोविन्दाख्यगोपालचरा ग्रामकूटपुत्र सन् कौण्डेशो नाम मुनिश्च प्राप । कम्
आगमाम्भोधिपार द्वादशाङ्गधृतसारपर्यन्त । कन पुस्तकस्य भर्चाया पूजाया
वितरणस्य च दानस्य विधिना करणेन ॥ ७० ॥

जिनधर्मानुबधार्थमसता मुनीनामुत्पादने सतां च गुणातिशयसम्पादने
प्रयत्नविधानार्थमाह—

जिनधर्म जगद्धन्धु मनुबध्दुमपत्यवत् ।
यतीञ्जनयितुं यस्येत्तथोत्कर्षयितुं गुणैः ॥ ७१ ॥

टीका—यस्यैव प्रयतेत । सदृशम् । किं कर्तुं, जनयितुम् अपूर्वानुत्पादयितुं । कान् साधून् । त्रिवत्, अपत्यवत् पुत्रान्यथा । किं कर्तुम्, अनुबध्नु सन्तत्या प्रवर्तयितुं । कं, जिनधर्मं । किंविशिष्टं, जगद्वन्धुं लोकानामुपकारकं । तथा यस्येन् । किं कर्तुम्, उत्त्प्रेयितुम् उद्घृष्टान् कर्तुं । कान्, वर्तमानान् यतीन् । कै, -गुणं धृतज्ञानादिभिः । जिनधर्ममित्यादि पूर्ववदग्रापि योज्यम् ॥ ७१ ॥

सम्प्रति पुरुषाणां दुष्कर्मगुणत्वादुणातिशयाभिदेदेशनात्तदुत्पादने निष्फलः प्रयत्न इति गृहिणा मनोभङ्गनिषेधार्थमाह--

श्रेयो यत्नवतोऽस्त्येव कलिदोषाद्गुणशुतौ ।

असिद्धावपि तस्मिद्धौ स्वपरानुग्रहो महान् ॥ ७२ ॥

टीका--अस्त्येव नियमेन भवति । किं तत्, धेयः पुण्य । वस्य, यत्नवतः प्रयतमानस्य गृहस्थस्य । कस्मिन्विषये, गुणशुतौ गुणातिशयशालिनौ विषये । कस्या मत्याम् अपिद्धावपि आवृत्त्या गुणशुतावनिष्पत्तावपि । कस्मात्, कले पञ्चमकालस्य पापकर्मणो वा दोषादपराधात् प्रातिलोभ्यादित्यर्थः । तस्मिद्धौ महालाभमाह । भवति । कोऽसौ, स्वपरानुग्रह स्वस्य धैर्यावृत्त्यकरस्य परस्य च सार्धमिकस्य सामान्यजनस्य च अनुग्रह उपकार । किंविशिष्टो, महान् विपुल । कस्या सत्यां, तस्मिद्धौ तेषां गुणशुता निष्पत्तौ । कस्मात्, कलिदोषादुष्कर्मप्रतिघातात् देवदुर्योगादित्यर्थः ॥ ७२ ॥

महाव्रतमनुमनं वा विभ्रत्यः स्त्रियोऽपि धर्मपात्रनयाऽनुग्राह्या इति समर्थयितुमाह--

आर्यिकाः श्राविकाश्चापि सत्कुर्याद्गुणभूषणाः ।

चतुर्विधेऽपि सद्ध्ये यत्फलत्पुस्तमनल्पशः ॥ ७३ ॥

टीका--सत्कुर्यादथोक्तविनयप्रातिपत्त्यादिना आनर्जयेत् सदृशम् । का, आर्यिका उपचरितमहाव्रतधरा स्त्री, न केवलं तां श्राविकाश्च यथाशक्तिमूलोत्तरगुणमृत तदुपासिकाश्च । अपिशब्दाच्च केवलं प्रतिन्योऽप्रतिपरिपि मन्मानयेदित्यर्थः । किंविशिष्टा, गुणभूषणा गुणा धृततप शलादयो भूषणान्वलङ्करणानि यासा ताः । यद्यस्मात् । फलति इष्टं सम्पादयति । किं तत्, रसं

विधिवत्प्रयुक्त भक्तवत्सायादि । इ, सङ्घे गुणसङ्घाते प्राणिगणे । ऋषिनिष्ठे, चतुर्विधे यत्पापिनाश्रावकधाविनाप्रकारे । न केवलमहर्षित्वचैत्याल्लभ्यतेषु विधिवत्प्रयुक्तमार्माय धनमल्पश प्रभूत भूत्वा फलति किं तर्हि, सङ्घःऽपीत्य-
विशब्दार्थः । एतेन सप्त गृहिणो धनव्ययस्थानानीत्युपदिष्ट वेदितव्यम् ॥ ७३ ॥

एव धर्मपात्रानुग्रह गृहस्थस्याग्र्यकार्येनोपदिश्य सम्प्रति कार्यपात्रानु-
ग्रहविषुपदेशार्थमाह—

धर्मार्थकामसध्रीचो यथैचित्यमुपाचरन् ।

सुधीस्त्रिवर्गसम्पत्त्या प्रेत्य चेह च मोदते ॥ ७४ ॥

टीका—मोदते प्रल्हादते । कोऽर्मे। सुधी मद्बुद्धि । कथा, त्रिवर्गस-
म्पत्त्या धर्मार्थकामसम्पदा । इ प्रे य ज मान्तरे । इहास्मिञ्जन्मनि । द्वा च
शब्दा जन्मद्वयऽपि तुर्यवक्षता सूचयत । किं कुर्वं—उपाचरन् उपकुर्वन्
ऋणीकर्मन्यान् कुर्वन् । कान्, धर्मार्थकामसध्रीच त्रिवर्गसङ्कारिण पुरुषान् ।
कथं यथैचित्य यद्यस्य यस्य योग्य दानमानादिक तत्तत्तस्य तस्य कुर्वन्नि-
त्यर्थः ॥ ७४ ॥

एव समदत्ति पात्रदत्ति च प्रत्ययेनाभिधायेदानीं दद्यादत्ति विधेयतमत्वे
नोपदिशन्नाह—

सर्वेषां देहिनां दुःखाद्विभ्यतामभयप्रदः ।

दयाद्रो दातृधैरयो निर्भी सौरूप्यमश्नुते ॥ ७५ ॥

टीका—अश्नुते प्राप्नोति । कोऽर्मे, अभयप्रद प्राणादिभयापसारक ।

- १ तेनाधात धृतं सर्वं तन तप्त पर तप ।
तेन कःस्न कृतं दानं य स्यादभयदानवान् ॥
धर्मार्थकाममोक्षाणां जीवितं मूलमिष्यते ।
सङ्क्षता न किं दत्तं हरतां तन्न किं हृतम् ॥
दानमन्यद्भवेन्मा वा नरधेदभयप्रदः ।
सर्वपामव दानानां यतस्तद्दानमुत्तमम् ॥
यो भूतेष्वभयं दद्यान् भूतेभ्यस्तस्य नो भयम् ।
याद्विग्वितायते दानं तादृगाभ्यास्यते फलम् ॥
सौरूप्यमभयादाहुराहायद्रोगवान्भवेत् ।
आरोग्यमपि धाम्नेयं धुनास्वात् धृतमेवली ॥

(शेषस्वप्नपृष्ठे)

केषां देहिना प्राणिना । किं कुर्वतां, विभ्यर्ता व्रस्यतां । कस्मान्, दुःखा
देहमनरतापान् । विषतां सर्वेषां । किम्, अभुते, सारूप्य रूपातिशय । उपर
क्षणास्थैर्यं गाम्भीर्यं तेजस्वित्वमादेयत्वं सौभाग्यं सौम्यत्वं त्यागित्वं भोगित्वं
यथास्वित्वं निरामयत्वं चिरजीविष्यमित्यादिलोकोत्तरगुणप्राप्ताः । किंविशिष्टं मन
निर्भां सर्वतो भयराहितं । किंविशिष्टोऽमौ, दयार्द्रं करणामृदुहृदयं । पुन
किंविशिष्टो, दातृधारेय अन्नादिदातृणामप्रणी । धर्मार्थकामर्माक्षणां जीवि
समूलावाजीवितप्रदं किमभिमतं न ददातीति भावः ॥ ७५ ॥

अथ कर्मधर्ममित्यादि प्राक् सूतित प्रपञ्चयन् धितभरणकृपादानपुरस्सर
दिवाभोचनमुपादिशक्तीरादीनां रात्रावप्यप्रत्यारयेयतामात्म्यानि-

भृत्वाऽऽश्रितानवृत्त्याऽऽर्तान्कृपायाऽनाथितानपि ।

भुञ्जीतान्यभ्युपज्य-ताम्यूलैलादि निश्यपि ॥ ७६ ॥

टीका--भुञ्जीत भोदनादिवमुपभुञ्जीत गृही । क, अग्निं दिन । कि
कृत्वा, भृत्वा पोषयित्वा । कान्, आश्रितान् अनन्वस्वामिकान् मानुषान्
तिरश्चञ्च । किंविशिष्टान्, अपूर्या जीयनाभावेनार्ता अनवस्थायित्वाप्तान्,
न केवलमाश्रिताननाश्रितानपि भृत्वा । कया कृपया करुणया, न केवल
तया कृत्वा दिवा भक्षादिकं भुञ्जीत । निश्यपि रात्रावपि भुञ्जीत । न तत्र
भैरव्यादि अभ्युपज्य, भैरव्यर्थापथ ताम्यूलं प्रमुक्तं, पूजा प्रमिष्टा । आदिता
ब्देन जातीफलकर्पूरादिमुपयामनप्रावट्प्रवपरिग्रहः ॥ ७६ ॥

मनोभूरिव कान्ताहं गुवर्णोद्भिरिव स्थिरः ।

सस्त्वानिव गम्भीरा विस्त्वानिव भासुरः ॥

आदेयं शुभं सौम्यस्वार्गा भोगी यशोनिधिः ।

भवम्यभयदानेन चिरजीवी निरामयः ॥

सेव्यानामप्यर्थांता सेवायामसम्भवयोः कालपरिधिस्तथा प्रत्याख्येयता
मुपदिश्य तत्प्रत्याख्यान फलवत्तया समर्थयते—

यावन्न सेव्या विषयास्तावत्तानाप्रवृत्तिः ।

व्रतयेत्सव्रतो दैवान्मृतोऽप्युत्त सुखायते ॥ ७३ ॥

टीका—आप्रवृत्तितो व्रतयेत् आप्रवृत्तेर्निवृत्तिर्मेऽस्य ताम्बूलादेरिति
नियमयेद्गृही । कान्, तान् ताम्बूलकामिन्यादिविषयान् । कथं, तावन्
तावन्त काल । यावन्कि, यावन्त काल । न सेव्या न सविनु सम्भाव्या । के
ते, विषया । एवं कृते किं फल स्यादित्याह—सुखायते सुखमनुभवति ।
कोऽयं, स तथा कृतनियम । इ, अमुत्र परलोके । किंविशिष्टो, मृत ।
कस्मात्, दैवात् कर्मवशात् । किंविशिष्ट सन्, सव्रतस्तथाव्रतभावित ॥७३॥

तपश्चर्यं च शक्तिरित्युक्तं तद्विशेषविधिमभिधत्ते—

पञ्चम्यादिविधिं कृत्वा शिवान्ताभ्युदयप्रदम् ।

उद्द्योतयेद्यथासम्पन्नमित्ते प्रोत्सहेन्मनः ॥ ७४ ॥

टीका—उद्द्योतयेत् उद्यापयेत् । क, पञ्चम्यादिविधिं पञ्चम्या पुण्याञ्ज
लिमुक्तावलिरसत्रयादिविधान । किंविशिष्ट, शिवान्ताभ्युदयप्रदं नि श्रेयसाच्च
सानशत्रुचक्रभरादिपदसम्पादक । किं कृत्वा यथाज्ञाय परिसमाप्य । कथम्
उद्द्योतयेत्, यथाम्पत्यथाविभव । ननु नित्यानुष्ठाने सत्यपि किमिदमनुष्ठीयते
इत्याह—प्रोत्सहेत् नित्यानुष्ठानापेक्षया प्रकर्षणोत्साहं गच्छेत् मनश्चित्त ।
इ, निमित्ते नैमित्तिकानुष्ठाने ॥ ७४ ॥

अथ व्रतग्रहणरक्षणच्छेदोपस्थापनविधीनुपदिशति—

समीक्ष्य व्रतमादेयमात्त पालय प्रयत्नतः ।

छिन्न दर्पात्ममादाद्वा प्रत्यवस्थाप्यमञ्जसा ॥ ७५ ॥

टीका—आदेयं ग्राह्यं श्रेयाऽर्थिना । किं तत् व्रत । किं कृत्वा, समीक्ष्य
आत्मानं देशकालस्थानसहायार्थांश्च सम्यगालोच्य । तथा पालय रक्षणार्थं
व्रत । किंविशिष्टम्, आत्तं तथा गृहीत । कस्मात्, प्रयत्नतः प्रवृत्त्यननया ।

टीका—स्यजेत् परिहरेत् । कोऽसौ, सुधी. शास्त्रबलेन हिंसाया. फलमे-
नदिति निश्चितमतिः । कां, हिंसां प्राणातिघातं । किंविशिष्टं, साङ्कटिकीं
भुम्भुं जन्तुमासाद्यार्थिभ्येन हन्मीति सङ्कल्पपूर्विकां । आरम्भजा तु हिंसाऽशक्य-
प्रत्याख्यानानि तत्र यतनामेव कुर्यादिति भावः । क मति, आरम्भेऽपि कृप्या-
दिकर्मण्यपि प्रवर्तमानः । कथं, सदा निर्वृत्तं । हि यस्मान् भवति । कोऽसौ,
धीमरो मात्स्विकः । किंविशिष्ट, उच्चः पाप. उत्कृष्टपातकी । किं कुर्वन्नपि,
अहन्मत्स्यान् हनिष्यामीत्यभिधानेन प्रवृत्तेऽमारयन्नपि । कस्मान्, कर्षकान्
कर्षणप्रवृत्तात् । किं कुर्वन्तो, धनतोऽपि देवदाहणकुटुम्बाद्यर्थं धान्यमुत्पादयि-
ष्यामीति अभिधानविशेषेण प्रवृत्ताद्बह्वन्तपि मारयन्त ॥ ८२ ॥

परिविधेयतया व्यवस्थाप्यमानं हिंसादिप्राणिनां कथं प्रतिविधातुमाह—

हिंसदुःखिसुखिप्राणिघातं कुर्यान्न जातुचित् ।

अतिप्रसङ्गश्चभ्राति-सुखोच्छेदसमीक्षणात् ॥ ८३ ॥

टीका—न कुर्यात् अयोऽर्थो । क, हिंसदुःखिसुखिप्राणिघातं । कथं, जातु-
चित् कदाचिदपि । कृतः, अतीत्यदि-हिंसा व्याघ्रादयः । अत्र केचिदाहुः,
हिंसजीवा हन्तव्या । हिंसे लोकस्मिन्हते भूयसां रक्षा कृता भवति । ततश्च
धर्माधिगम पापोपरमश्च स्यात् । तदयुक्तमतिप्रसङ्गान् । सर्वेषां प्राणिनां
हिंसतया हन्तव्यतानुपद्धान् । तथा च लाभमिच्छता तथावादिना मूलोच्छेदः
स्यात् । न च दुरक्षणाभिप्रायेणापि हिंस हिंसनो धर्म पापोच्छेदो वा
युज्येत । दयामूलत्वात्तयो । यच्च समारमोचक. प्रचक्षते दुःखिनो जीवा हन्त-
व्यास्तेषां विनाशो दुःखविनाशमभवादिति, तदप्ययुक्तं । तेषां स्वल्पदुःखानां
निहतानां नरकेऽनन्तदुःखे संयोजनाया दुर्निवारत्वात् । अन्ये त्वाहुः-सुखिनो
हन्तव्याः यतः ससारे सुख दुर्लभं । सुखिनश्च हता. सुखिन एव भवन्तीति
तदप्यमङ्गलं । सुखिनां हन्यमानानां दुःखावेशेन सुखोच्छेदस्वावश्यमभावात् ।
दुःखमृष्युना च दुःखीनानुसन्धानादुरन्तदुर्गतिदुःखावर्तनिवर्तनान् । तदल-
सतिप्रसङ्गेन । स्वगता परगता वा यथाकथञ्चिद्विद्यमाना हिंसा न धर्माप-
स्यात् । किं तर्हि, पातकमभवात्येवेति प्रतिपद्यमानैर्यथाशक्ति तत्परित्यागे
धर्माधिभिः सन्तत यतितप्यमिति आत्मसूक्तोपनिषत् ॥ ८३ ॥

अथ पाक्षिकस्य रत्नविशुद्धयर्थां लोकानुवृत्त्यर्थांश्च विद्या कृप्यनयोपदिशति-

स्थूललक्षः क्रियास्तीर्थ-यात्राया इति शुद्धये ।

कुर्यात्तथेष्टभोज्याद्याः प्रीत्या लोकानुवृत्तये ॥ ८४ ॥

टीका—कुर्यात् । कोऽमौ, स्थूललक्षः स्थूल व्यवहार लक्षयन्यालोचयतीति स्थूललक्षो व्यवहारप्रधानो बहुप्रदश्च गृही । का, क्रिया । किविशिष्टा, तीर्थयात्राया तीर्थान्यूर्जयन्तादीनि पुण्यपुरपाप्युपितस्थानानि तेषु यात्रा गमन, आदशत्वेन रथयात्राक्षपकयात्रानिषिद्धिकागमनादय, तीर्थयात्रा आद्या यासु ता । किमर्थं, इति शुद्धये सम्यक्त्वनिर्मलीकरणार्थं । तथा स्थूललक्षः क्रिया कुर्यात् । किविशिष्टा, इष्टभोज्याद्या इष्टा सधर्माणस्वजना मित्रादयो भोज्यन्ते स्वगृहे भोजन कार्यन्ते यस्या मा इष्टभोज्या क्रिया, सा आद्या आसु अतिथिपूजनभूतबल्यादिक्रियासु ता । कया, प्रीत्या हर्षेण मोदनेन । किमर्थं, लोकानुवृत्तये लोकचिन्तावर्जनार्थम् ॥ ८४ ॥

श्रेयोऽर्थिनः कीर्तनार्थनीयत्वमाह—

अकीर्त्या तप्यते चेतश्चेतस्तापोऽशुभास्तव ।

तत्तत्प्रसादाय सदा श्रेयसे कीर्तिमर्जयेत् ॥ ८५ ॥

टीका—तप्यते सङ्क्षिश्यते । किं तत्, चेतश्चित्त । कया, अकीर्त्या अवशमा । भवति च । कोऽमौ, चेतस्तापो मनःकालुष्य । किविशिष्टो, अशुभास्तव पापहेतु । यत एव तत्तस्मात्कारणान् । अर्जयेन् उपाजयेन् । गृही । का, कीर्ति । कथं, सदा । कर्म, तत्प्रसादाय चेन प्रत्यर्थम् । कर्म तत्प्रसाद, श्रेयसे । अथवा श्रेयसे । पुण्यकारणाय तत्प्रसादायेति व्याख्येयम् ॥ ८५ ॥
कीर्तुं पानं नोपायमाह—

परासाधारणान्गुण्य-प्रगण्यानमर्पणान् ।

गुणान् विस्तारयेन्नित्यं कीर्तिविस्तारणोद्यतः ॥ ८६ ॥

टीका—विस्तारयेद्विपुलीकुर्यात् । कोऽमौ, कीर्तिविस्तारणोद्यतो यथा प्रमाद्वन्तत्पर । कान्, गुणान् दानमत्यर्शोचशिल्पादीन् । किविशिष्टान्, परामाधारणान् अनन्यमदृशान् । पुनः किविशिष्टान्, गुण्यप्रगण्यान् गुणवन्ति प्रकर्षेण माननीयान् । पुनरपि किविशिष्टान्, अधमर्पणान् पापविध्वान् ॥ ८६ ॥

पृथविधाचारपरस्य आवकस्योत्तरोत्तरभूमिकाश्रयमेव सकृद्विस्तारदात्रो
ह्यविधिमुपदिशति—

सैषः प्राथमकल्पिको जिनवचोऽभ्यासामृतेनासकृ-

न्निर्वेदद्रुममावपन् शमरसोद्गारोद्गुरं विभ्रति ।

पाक कालिकमुत्तरोत्तरमहान्त्येतस्य चर्याफला-

न्यास्वाद्योद्यतशक्तिरुद्धचरितमासादमारोहतु ॥ ८७ ॥

टीका—आरोहतु चतुः। कोऽपी, सैष स एवेत्यर्थः । पादपूगऽत्र सेर्जोप ।
कोऽसौ, प्राथमकल्पिकः प्रारब्धदेशस्यम् । कमारोहतु, उद्धचरितमासादं
महेष्वनान्त्यनिधर्मसौधः । किंविशिष्टं सन्, उद्यतशक्तिरुद्धतमामर्थः । किं
कृत्वा, आस्वाद्यानुभूय । कानि, चर्याफलानि दर्शनिकादिप्रतिमाफलानि ।
वस्य, एतस्य निर्वेदद्रुमस्य । किंविशिष्टानि, उत्तरोत्तरमहान्ति यथोत्तर
गृथूनि । किं कुर्वन्ति, विभ्रति धारयन्ति । किं, पाकमारमीयपरिणति परिपाक
च । किंविशिष्ट, कालिक कालकृत । पुनः किंविशिष्ट, शमरसोद्गारोद्गुरं शम
प्रशममुख स एव रसो रसनेन्द्रियग्राह्यो गुणस्तस्योद्गारोऽभिप्यक्तिस्तेनोद्गुर-
मुत्करं स एव वा उद्गुरो यत्र । किं कुर्वन्, आवपन् पिबन् पोषयन् । क
निर्वेदद्रुमः समारशरीरभोगवैराग्यवृक्षः । केन, जिनवचोऽभ्यासामृतेन
जितागमभावनापीयूषेण । कथम्, अमृदुदभीक्ष्णमिति भद्रम् ॥ ८७ ॥

इयाशाधरविरचिताया स्वोपज्ञधर्ममृतमागारधर्मदीपिकाया

भब्यकुमुदचन्द्रिकासन्ज्ञायामादिन एकादश

प्रक्रमाच्च द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥२॥

तृतीयोऽध्यायः ।

नैष्ठिकलक्षणमाह—

देशयमघ्नकपायक्षयोपशमतारतम्यवशतः स्यात् ।

दर्शनिकाद्येकादशदशावशो नैष्ठिकः सुलेश्यतरः ॥ १ ॥

टीका—स्याद्भवेत् । कोऽसौ, नैष्ठिकः । आवकः । किंविशिष्टो, दर्शनिकाद्ये-
कादशदशावशः, दर्शनं निर्मलमद्यादिभिरत्याहितातिशयं सम्यक्त्वमस्यास्तीति
'अतिशयने ठावत्' इति ठः । एवं प्रतिकादिप्रयो व्युत्पाद्याः । दर्शनिक
आदिर्यासां प्रतिकादीनां ता दर्शनिकादय एकादशदशाः आवकसंयमस्या-
नानि, तासां वशं पारतम्यं यस्य स घटमानदेशसंयम इत्यर्थः । कस्मान्,
देशेत्यादि—देशयमघ्ना अप्रत्यारयानावरणाख्या. कपाया म्रौधाद्यस्तेषां
क्षयेनोदयाभावेन प्रत्याग्यानावरणकपायोदयविशिष्टेन युक्त उपशमं सदवस्था
तत्क्षयोपशमस्तस्य तारतम्यं यथोत्तरमुत्कर्षस्तद्दशतस्तत्पारतम्यात् । पुन
किंविशिष्टं स्यात्, सुलेश्यतरः । लिपति स्वीकरोति पुण्यपापे स्वयं जीवा
यया सा लेदयो, अथवा लिशत्यर्पकरोत्यात्मानमिति लेदया कपायोदय-

१ लिम्पयामीकरोत्यात्मा पुण्यपापे यया स्वयम् ।

सा लेदयेत्युच्यते सद्भिर्द्विविधा द्रव्यभावात् ॥

प्रवृत्तियौगिकी लेदया कपायोदयरचिता ।

भावतो द्रव्यतो देहच्छवि पौरोभयी मता ॥

कृष्णा नीलाऽथ कापोती पीता पद्मा सिता मृन्ता ।

लेदया षडभिः सदा ताभिर्गृह्यते कर्म जन्मभिः ॥

योगाविरतिमिथ्यात्वकपायजनितोऽङ्गनाम ।

संस्कारो भावलेदयाऽस्ति कस्मादास्तवकारणम् ॥

कापोती कथिता तीव्रो नीला तीव्रतरो त्रिर्न ।

कृष्णा तीव्रतमो लेदया परिणामः शरीरिणाम् ॥

पीता निवेदिता मन्द पद्मा मन्दतरो बुध ।

शुद्धा मन्दतमस्तामा वृद्धिं षटस्थानयायिनी ॥

रजिता योगप्रवृत्ति सैवा भावत, द्रव्यतन्तु शरीरविलेय्या । सा च
द्वितय्यपि कृष्णादिभेदेन पौडा, कृष्णा नीला कापोती पीता पद्मा शुद्धा

निर्मूलस्कन्धयोऽष्टेक्षु भाषा शासोपशास्यो ।
उच्चये पतितादाने भावलेय्या फलाधिनम् ॥
पदपद चतुर्षु विज्ञेयास्तिस्रस्तस्य शुभाश्रितुः ।
शुद्धा गुणेषु पदस्वेका सेय्या नित्यमग्निमम् ॥
रागद्वेषप्रहाविष्टो दुर्महो दुष्टमानसः ।
क्रोधमानादिभिरर्ताः प्रमस्तोऽनन्तानुबन्धिभिः ॥
निर्दयो निरनुक्रोशो मयमोसादिलम्पटः ।
सर्वदा वदनागच्छ कृष्णलेय्यान्वितो जनः ॥
होषी मानी मायी लोभी । रागी द्वेषी मोही शोकी ।
हिंस्र क्रूरशत्रुर्भारो । मूर्ख स्तब्ध स्वार्थाकांक्षी ॥
निद्रालु कामुको मन्द कृत्याकृत्याविचारकः ।
महामूर्खो महारम्भो नीललेयो निगद्यने ॥
शोकभीमस्तरासूयापरनिन्दापरायणः ।
प्रशंसति सदाऽऽत्मानं रूपमानं प्रहृष्यति ॥
वृद्धिहानी न जानाति न मूढ स्वपरान्तरम् ।
अहङ्कारप्रदमरण समस्तो कुरते क्रियाम् ॥
आधितो नितरां दत्ते रणे मर्तुमपीहने ।
परकीयमघोष्वङ्गी युक्त कापोतलेयया ॥
ममर्शितबिदूषो हिताहितविवेचकः ।
वदान्य सदयो दध पीतलेयो महामना ॥
शुचिदानरतो भरो विनीतात्मा प्रियवदः ।
साधुपूजोपत साधु पद्मलेयो नयकियः ॥
निनिदानोऽनहकार पशुपालेज्जितोऽशठः ।
रागद्वेषराजीव शुद्धलेय्य स्थिराशयः ॥
तेजः पद्मा तथा शुद्धा सेय्यास्तिस्रः प्रशस्तिकाः ।
महेष्मनुजमं प्राप्तः कमेयः प्रतिपद्यते ॥

चति । मशस्ता ऐश्या यस्यासी सुलेश्य प्रहृष्ट पाक्षिकापेक्षया सुलेश्य ।
सुलेश्यतर भयवा सर्वेऽपि यथोत्तर विमुदतरलेदया स्यु ॥ १ ॥

दर्शनिकादीनुद्दिशस्तेषा गृहित्वग्रहचारित्वभिधुक्त्वानि जघन्यमध्यमाते-
मन्वाद्य विभक्तुमार्यादयमाह—

दर्शनिकोऽथ व्रतिकः सामयिकी प्रोपधोपवासी च ।

साचित्तदिवाभैथुन-विरतो गृहिणोऽणुयमिषु हीनाः पद॥२॥

अग्रह्यारम्भपरि-ग्रहविरता वर्णिनस्त्रयो मध्याः ।

अनुमतिविरतोद्दिष्टवि रतावुर्भा भिक्षुकौ प्रकृष्टौ च॥३॥

युग्म ।

टीका—अथशब्दोऽग्रानन्तर्यार्थं प्रत्येक योज्य । भवन्ति । के, ध्रावका ।
कति, पद । किंविशिष्टा भवन्ति, हीना जघन्या । केषु मध्ये, अणुयमिषु ।
ध्रावकेषु न केवल हीना गृहिणश्च । क क , दर्शनिकोऽग्रानन्तर व्रति-
कस्तत सामयिकी तदनु प्रोपधोपवासी तदनन्तर भचित्तविरतोऽपि दिवा
भैथुनविरतश्च । भवन्ति । के ते, त्रय । किंविशिष्टा, मध्या अणुयमिषु मध्ये
मध्यमा । पुन किंविशिष्टा, वर्णिनो ग्रहचारिण । कति त्रय । किमाख्या,
अग्रह्यारम्भपरिग्रहविरता अग्रह्यविरत, आरम्भविरत परिग्रहविरतश्च
। तदनन्तर भवत । के, उर्भा । किंविशिष्टा, प्रकृष्टौ अणुयमिषु मध्ये
उत्कृष्टौ । पुन किंविशिष्टा, भिक्षुकौ । अल्पा भिक्षा पापपेक्षया यथोक्ता
। किमाख्या, अनुमतिविरतोद्दिष्टविरतौ ॥ २।३ ॥

नैष्टिकोऽपि यादृश सन् पाक्षिकस्यपदेशमेव लभते तादृश दर्शयति—

दुर्लेश्याभिभवाज्जातु विषये कचिदुत्सुकः ।

स्खलन्नपि कापि गुणे पाक्षिकः स्यान्न नैष्टिकः ॥ ४ ॥

१ पदत्र गृहिणो ज्ञेयाग्रय स्युर्ग्रहचारिण ।

भिक्षुर्वा द्वौ तु निर्दिष्टौ तत स्यात्सर्वतो यति ॥

आद्यास्तु पङ्कजघन्या स्युर्मध्यमास्तदनु त्रय ।

शेषी द्वावुत्तमावुर्भा जनेषु त्रिनशासने ॥

टीका—स्याद्भवेत् गृही । किंविशिष्ट, पाक्षिको न नैष्ठिक । किंविशिष्ट
मन्, उत्सुक सोत्कण्ठाभिलाष । क, विषये इन्द्रियाध । किंविशिष्टे, क्वचिन्
कामिन्यादीनामन्यतमे न सर्वत्र । कदा, जातु कदाचिन्न सर्वदा । कस्मात्,
दुर्लभ्याभिभवात् दुर्लभ्यया कृष्णनीलकापोतीनामन्यतमया अभिभव कुत
श्चिन्मित्राच्चेतनशक्तेस्तादृक्मस्कारोद्बोधस्तस्माद्भेतो न वाऽऽभित्य । न केवल
तथा भवन् । स्वलक्ष्मि अतिघार गच्छन्न अनन्यस्तपूर्वत्वात्सयमस्य दुर्धर-
त्वाद्वा मनस । क, गुणे । किंविशिष्टे, कापि मयविरत्यादीनामन्यतमे न
सर्वत्र ॥ ४ ॥

दर्शनिकादीनामा स्वस्वानुष्ठानदार्ढ्याद्ब्रह्मयत एव दशनिकादिव्यपदेश
स्याद्भावतस्तु पूर्वपूर्वोऽस्माविति बोधयन्नाह—

तद्दर्शनिकादिश्च स्थैर्यं स्वे स्वे व्रतेऽप्रजन् ।

लभते पूर्वमेवार्थाद्ब्रह्मपदेशं न तूत्तरम् ॥ ५ ॥

टीका लभते । कोऽसौ, दर्शनिकादिश्च दर्शनिकप्रतिकादिरपि श्रावकवि-
कल्प । क, व्यपदेश सन्ज्ञा । किंविशिष्ट, पूर्वमेव प्राक्तनमेव । न तु न पुन ।
उत्तर परापेक्षया पर । कस्मात्, अर्थान् परमार्थतो व्यवहारादुत्तरमपि लभते ।
क्वचित्, तद्वन् नैष्ठिकमाग्रवत् । कि कुर्वन्, अन्नजन् अगच्छन् । कि नत्, स्थैर्यं
स्थिरत्वं क्वचिद्वाचित्कयाचिदचलनम् । क, स्वे स्वे व्रते निरतिचाराष्टमूल
गुणादिलक्षणे ॥ ५ ॥

एतदेव समर्थयितुमाह—

प्रारब्धो घटमानो निष्पन्नश्चार्हतस्य देशयमः ।

योग इव भवति यस्य त्रिधा स योगीव देशयमी ॥ ६ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, स देशयमी श्रावक । कतिधा, त्रिधा त्रिप्रकार ।
क इव, योगीव यथा प्रारब्धयोगो घटमानयोगो निष्पन्नयोगश्चेति
नेगमादिन्यापेक्षया त्रिविधो योगी तथा प्रारब्धदेशसयमो घटमानदे-
शसयमो निष्पन्नदेशसयमश्चेति त्रिविध श्रावकोऽपि स्यादित्यर्थ । यस्य किं,
यस्यार्हतस्य त्रिनेकशरणस्य मतो भवति । कोऽसौ, देशयमो देशसयम ।
किंविशिष्ट, प्रारब्ध उपजान्त, तथा घटमान सम्पद्यमान, तथा निष्पन्न
पर्यन्त प्राप्त, क इव, योग इव समाधिर्यथा ॥ ६ ॥

एव स्थलशुद्धिं विधायाधुना दर्शनिकस्वरूपनिरूपणार्थं श्लोकद्वयमाह—

पाक्षिकाचारसंस्कार दृढीकृतविशुद्धदृक् ।

भवाद्भगवोधनिर्विण्णः परमेष्ठिपदैकधीः ॥ ७ ॥

निर्मूलयन्मलान्मूल गुणेष्वग्रगुणोत्सुकः ।

न्याय्यां वृत्तिं तनुस्थित्यं तन्वन्दर्शनिको मतः ॥ ८ ॥

युग्म ।

टीका—मत एवम्भूतनयादिष्ट सूरिभिः । एतेन त्रैगमनयादेशात्पाक्षिकस्यापि दर्शनिकत्वमनुज्ञातं भवति । ततो न 'आवकपदानि देवैरेकादश देशितानीत्यनेन विरोधः, पाक्षिकस्य द्रव्यतो दर्शनिकात्वात् । कोऽसौ, मत दर्शनिकः । क्लृप्तिः, पाक्षिकाचारस्य पूर्वाध्याये प्रपञ्चेनोक्तस्य संस्कार उत्कर्षस्तेन दृढीकृता निश्चलत्वं नीता विशुद्धा निर्दोषा दृक् दर्शनं येन स पाक्षिकाचारसंस्कारदृढीकृतविशुद्धदृक् तथा भवाद्भगवोधनिर्विण्ण भवाद्भगवोऽस्मात्परमेश्वरविषया अथवा भवाद्भगवोऽस्मात्परमेश्वरविषया यो भोगो गृहीत-पूर्वक कामिन्यादिविषयसेवनं ततो निर्विण्णो विरक्तः प्रत्याख्यानावरणाख्य चारित्र्यमोहकर्मविपाकघटात् कामिन्यादिविषयान् भजन्नपि तत्रावृत्तमेवानिबन्ध इत्यर्थः, तथा परमेष्ठिपदैकधीः परमेष्ठिपदैषु अर्हदादिपञ्चगुरुरचरणेषु एका धतिन्तर्हर्षित्यस्य स तथोक्तः । आपदाकलितोऽपि दर्शनिकस्तन्निवृत्त्यर्थं शासकवृत्तादन् कदाचिदपि न भजते । पाक्षिकस्तु भजत्यपीत्येवमर्थमेकग्रहणम् । तथा निर्मूलयन् मूलादपि निरस्यन् । कान्, मलान् अतिचारान् । केषु मूलगुणेषु तथा अग्रगुणोत्सुकः अग्रगुणे प्रतिपदे उत्सुकोऽनुष्टानुमुक्तं पठितः । तथा तन्वन्ननुबन्धन् । को, वृत्तिः कृत्वादिवाता । किंविशिष्टो न्याय्यो

१ आदावतं स्फुटमिह गुणा निमला धारणाया

पापध्वान्तं प्रतनयमानं कुर्वता आवर्णीयम् ।

कर्तुं शक्यं स्थिरमुद्भरं मन्दिरं गतं दूरं

न स्थेयोभिन्तममृते निमित्तं प्रावजालं ॥

२ वृत्तिं वणिक्त्यां गौरवमुपायं शुभिनः नृपम् ।

लोकद्वयाविहङ्गा च धनार्थी सधयेत् क्रियाम् ॥

स्ववर्णकुलप्रतानुरूपा । किमर्थं सन्निवृत्त्यै शरीरवर्तनार्थं न विषयोपसेवनार्थं
एवविधलक्षणो दर्शनिको नाम श्रावको मन्यते ॥ ७।८ ॥

अथ मद्यादिव्रतघोतनार्थं तद्विक्रयादिव्रतिषेधार्थमाह—

मद्यादिविक्रयादीनि नार्यः कुर्यान्न कारयेत् ।

न चानुमन्येत मनो वाक्यैस्तद्व्रतश्रुते ॥ ९ ॥

टीका—न कुर्यात् । कोऽसौ, भावो दर्शनिकः । कानि, मद्यादिविक्रया
दीनि मद्यादीनां मद्यमांसमधुनवनीतप्रभृतीनां विक्रयादीनि आदिशब्दात्म
न्यानकमस्कारोपदेशाद्युपादानं । तथा न कारयेत् । न चानुमन्येत नाप्यनु
मतिं दद्यात् । कै, मनोवाक्यै मनसा वाचा कायेन च । किमर्थं, तद्व्रतश्रुत
मद्यविरयाद्यष्टमूलगुणनिर्मलीकरणार्थम् ॥ ९ ॥

यच्छीलनाम्नमद्यादिव्रतक्षति स्यात्तदुपदेशार्थमाह—

भजन्मद्यादिभाजस्त्रीं स्तादृशैः सह संसृजन् ।

भुक्त्याऽऽदौ चैति साकीर्तिं मद्यादिविरतिक्षतिम् ॥ १० ॥

टीका—एति गच्छति । कोऽसौ, मर्ता पुमान् । का भर्तादिविरतिक्षति
म् अष्टमूलगुणहानिं । किंविशिष्टां, साकीर्तिं वाच्यतामहिता । किं कर्तुं,
भजन् सेवमानः । का स्त्री । किंविशिष्टा मद्यादिभाजो मद्यमांसमदिसन्नि
न केवलं ता भजन् संसृजन् समर्गं कुर्वन् । कै सह तद्व्रतभंगादि
भाग्निं पुम्भिः । क भुक्त्यादौ भाजनभाजनमासनार्थम् ॥ १० ॥

एव नामाच्यतो मूलव्रतानिचारनिवृत्तिमभिधाय मद्याग्निनातिचारनिवृ-
त्त्यर्थमाह—

सन्धानकं त्यजेत्सर्वं दधि तक्रं दूधहोपितम् ।

काञ्जिकं पुष्पितमपि मद्यव्रतमलोऽन्यथा ॥ ११ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, दर्शनिकः । किं तत्, सन्धानकं । किंविशिष्टं,
सर्वं । एतेन काञ्जिकवटकादेरपि हेयत्वं दर्शयति । उक्तं च—

१ मद्यादिस्त्रादिगेहपु पानमन्नं च नाचरेत् ।

तदामत्रादिसम्पर्कं न कुर्वीत कदाचन ॥

एव स्थलशुद्धि विधायानुना दर्शनिकस्वरूपनिरूपणार्थं श्लाकद्वयमाह—

पाक्षिकाचारसंस्कार दृढीकृतविशुद्धदृक् ।

भवाङ्गबोधनिर्विण्णः परमेष्ठिपदैकधीः ॥ ७ ॥

निर्मूलयन्मलान्मूल गुणेष्वग्रगुणोत्सुकः ।

न्याय्यां वृत्तिं तनुस्थित्यै तन्वन्दर्शनिको मतः ॥ ८ ॥

युगम् ।

टीका—मत एवम्भूतनयादिष्ट सूरिभिः । एतेन नैगमनयादेशात्पाक्षिकस्यापि दर्शनिकत्वमनुज्ञातं भवति । ततो न 'श्रावकपदानि देवैरेकादश देशितानीत्यनेन विरोधः, पाक्षिकस्य द्रव्यतो दर्शनिकत्वात् । कोऽर्सा, मत दर्शनिकः । किलक्षण, पाक्षिकाचारस्य पूर्वाध्याये प्रपञ्चेनोक्तस्य संस्कार उत्कर्षस्तेन दृढीकृता निश्चलत्व गीता विशुद्धा निर्दोषा इक् दर्शन येन स पाक्षिकाचारसंस्कारदृढीकृतविशुद्धदृक् तथा भवाङ्गभोगनिर्विण्ण भवाङ्गभोगा ससारशरीरेष्टविषया अथवा भवाङ्ग ससारकारण यो भोगो गृद्धि-पूर्वक कामिन्यादिविषयसेवनं तदा निर्विण्णो विरक्त प्रत्याख्यानावरणाख्य चारित्रमोहकर्मविपाकवशात् कामिन्यादिविषयान् भजन्नपि तदाकृतमेवानिर्बन्ध इत्यर्थः, तथा परमेष्ठिपदैकधीः परमेष्ठिपदैषु अर्हदादिपञ्चगुरवर्णेषु एका धीरन्तराष्ट्रियस्य स तपोक्तः । आपदाकुलितोऽपि दर्शनिकस्तद्विशुद्धयै शास नदेवतादीन् कदाचिदपि न भजते । पाक्षिकस्तु भजन्यपीयेवमर्थमेकग्रहणम् । तथा निर्मूलयन् मूलादपि निगस्यन् । कान्, मलान् अतिचारान् । केन मूलेगुणेषु तथा अग्रगुणोत्सुकः अग्रगुणे प्रतिकपदे उत्सुकोऽनुष्ठानमुत्कृष्टतः । तथा तन्वन्ननुबन्धन् । वा, वृत्तिं कृत्वादिवातां । किंविशिष्टो, न्याय्या

१ आदावेते स्फुटमिह गुणा निमला धारणाया

पापध्वान्तं प्रतनपमलं कुर्वता श्रावकीयम् ।

कर्तुं शक्यं स्थिरमुरुभरं मन्दिरं गतपूरं

न स्थेयोभिन्दतममृते निर्मितं प्रावजालं ॥

२ कृद्धिं वणिच्या गोरक्षमुपायैर्गुणैश्च नृपम् ।

लोकद्वयाविरुद्धा च धनार्थी सधमेत् क्रियाम् ॥

स्ववर्णकुलप्रतानुरूपो । किमर्थं तनुस्थित्यै शरीरवर्तनार्थं न विषयोपसेवनार्थं
एवविधलक्षणो दर्शनिको नाम भावको मन्यते ॥ ७।८ ॥

अथ मद्यादिव्रतघोतनार्थं तद्विक्रयाद्विप्रनिषेधार्थमाह—

मद्यादिविक्रयादीनि नार्यः कुर्यान्न कारयेत् ।

न चानुमन्येत मनो-वाक्कायैस्तद्व्रतघ्नते ॥ ९ ॥

टीका—न कुर्यात् । कोऽमौ, आर्यो दर्शनिकः । कानि, मद्यादिविक्रया
दीनि मद्यादीनां मद्यमाममधुनवनीतप्रभृतानां विक्रयादीनि आदिशब्दात्म
न्धानकमस्वारोपदेशाद्युपादानं । तथा न कारयेत् । न चानुमन्येत नाप्यनु
मतिं दद्यात् । कै, मनोवाक्कायै मनसा वाचा कायेन च । किमर्थं, तद्व्रतघ्नत
मद्याविरत्याद्यष्टमूलगुणनिर्मलीकरणार्थम् ॥ ९ ॥

यच्छीलनान्मद्यादिव्रतक्षति स्यात्तदुपदेशार्थमाह—

भजन्मद्यादिभाजस्त्री स्तादृशैः सह संसृजन् ।

भुक्त्याऽऽर्द्धां चैति साकीर्तिं मद्यादिविरतिक्षतिम् ॥ १० ॥

टीका—एति गच्छति । कोऽमौ, मती पुमान् । कां मद्यादिविरतिक्षति
म् अष्टमूलगुणहानिं । किंविशिष्टा, साकीर्तिं वाच्यतामहितो । किं कुर्वन्,
भजन् सेवमानः । का स्त्री । किंविशिष्टा, मद्यादिभाजो मद्यमामाद्विमविनी ।
न केवलं ता भजन् ममृतं च मसर्गं कुर्वन् । कै सह तादृशैर्भद्यादि
भाजिभिः पुम्भिः । क, भुक्त्यार्द्धां भाजनभाजनामनादां ॥ १० ॥

एव सामान्यतो मूलव्रततिचारनिवृत्तिमभिधाय मद्यादिव्रततिचारनिवृ-
त्त्यर्थमाह—

सन्धानकं त्यजेत्सर्वं दधि तक्रं द्रव्यहोपितम् ।

काञ्जिकं पुष्पितमपि मद्यव्रतमलोऽन्यथा ॥ ११ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽमौ, दर्शनिकः । किं तत्, मधानकं । किंविशिष्टं,
सर्वं । एतेन काञ्जिकवटकादेरपि हेयत्वं दर्शयति । उक्तं च—

१ मद्यादिस्तादिगेहेषु पानमग्नं च नाचरेत् ।

तदामशादिसम्पर्कं न कुर्वन् कदाचन ॥

जायन्तेऽनन्तशो यत्र प्राणिनो रसकायिका ।

सम्भानानि न वक्ष्यन्ते तानि सर्वाणि भक्तिका ॥

तथा त्यजेत् । किं तत्, दधिनश्च नधि च मधित च । किंविशिष्ट, पुष्पित ब्रह्मोपित अहोरात्रिद्वयमतिमान्त । तथा त्यजेत् कांजिक, धान्याम्ल, सपुष्पमिव जात । अपिदाददाद्वयहोपित च । अन्यथा उक्तविपर्यये । भवति । कोऽस्मी, मद्यमतमल मद्यविरण्यतिचार ॥ ११ ॥

मासविरण्यतिचारानाह—

चर्मस्थमग्मः स्नेहश्च हिंस्वसंहृतचर्म च ।

सर्वं च भोज्यं व्यापन्नं दोषः स्यादामिषप्रते ॥ १२ ॥

टीका—स्वात् भवेत् । किं तत्, चर्मस्थमग्म प्रमुखमुपयुज्यमान । किं स्वात्, दोषोऽनिवार । क, आमिषप्रते मासविरण्ये प्रतिपन्नाया । किं किं नदित्याह—अग्मेऽजल, स्नेहश्च घृतादिक दोष स्यात् । किंविशिष्ट, चर्मस्थ दृश्यादिरथ जल कुतुषादिस्थ च घृतादिकमुपयुज्यमान । एतेन खटिकायादिस्थवश्च टिकादिस्थवृत्तफलादीनां चर्मोपनद्धचालनीशूर्पटिकापुष्कलकणिकादीनां च त्याज्यतामुपलक्षयति । तथा हिगु रामठ दोष स्यात् । किंविशिष्टम्, असह्य नचर्म असह्य स्वस्वभावेनापरिणामित चर्म येन तत् 'असवृत्तचर्म'नि वा पाठ । तत्र चर्मणा छादित चर्मणि बद्ध प्रसारित वा रामठ न गृहीयादिति भाव । उपलक्षणमतम् । तेन तथाभूत लवणाद्यपि । तथा भोज्य भक्षघृतादिभ्यः । किंविशिष्ट, व्यापन्नं कुक्षित स्वादचलितमिति यावत् ॥ १२ ॥

मधुमतातिचारनिवृत्त्यर्थमाह—

प्रायः पुष्पाणि नाश्नीयान्मधुग्रतविशुद्धये ।

वस्त्यादिष्वपि मध्वादि-मपांगं नाहति त्रती ॥ १३ ॥

टीका—नाश्नीयात् न भक्षयेत् मधुविरत । कानि, पुष्पाणि । किमर्थं, मधुग्रतविशुद्धये क्षौद्रविरण्यतिचारनिवृत्त्यर्थं । कथं, प्राय । तेन मधूकमहातक-पुष्पाणां शक्यशोधनत्वाच्चात्यतनिषध । शुष्कत्वाच्चागकेसरादीनामपीति लक्षयति । तथा नाहति न कर्तुं योग्यो भवति । कोऽस्मी, तृती मधुमांसमद्येभ्यो-तिशयेन निवृत्त । क, मध्वादिमयोग माक्षिकमासमद्योपयोग । केषु, वस्त्या-

दिपु बलिर्कर्मपिण्डप्रदाननेत्राभनसेचनलनाग्रास्तादिपु किं पुन स्वास्थ्यानु
वृत्तिवाजीकरणादिविधिष्वित्यपिशब्दार्थं ॥ १३ ॥

पञ्चोदुम्बरविरत्यतिचारपरिहारार्थमाह—

सर्वं फलमाविज्ञातं वार्ताकादि त्वदारितम्
तद्वज्रलादिसिम्बीश्च स्वादेन्नोदुम्बरग्रती ॥ १४ ॥

टीका—न स्वादेन भक्षयेत् । काऽसौ, उदुम्बरग्रती पिप्पलादिकलनिवृत्त
किं तत्, फल सर्वं । किंविशिष्टम्, अविज्ञातमज्ञातनाम । तथा न स्वादेत् ।
किं तत्, वार्ताकादि । आदिशब्देन कर्षरवद्वृत्तफलादि । किंविशिष्टम्, अदा
रितमभिन्न अशाधितमध्यमित्यर्थं । तथा भलादिमिम्बी भलराजमापप्रमुख
फलिका न स्वादेत् । किंत् तद्वत् अदारिता इत्यर्थं ॥ १४ ॥

अनन्तमितभोजनातिचारमाह—

मुहूर्तेऽन्ये तथाऽऽद्येऽहो वलभाऽनस्तमिताशिनः ।
गदच्छिदेऽप्याम्रघृता द्युपयोगश्च दुप्यति ॥ १५ ॥

टीका—दुप्यति दोषो भवति । काऽसौ, वलभा भोजन । क, मुहूर्ते घटिका
द्वये । कस्य अहो दिनस्य । किंविशिष्टे, अन्ये पर्यन्तवतिनि । तथा गाय
प्रथमे । कस्य, अनस्तमिताशिन अनस्तमिते सूर्येऽभातीत्येवमतस्य । तथा
दुप्यति । काऽसौ, आम्रघृताद्युपयोग चतुर्चारचाचमोचादिकलाना घृतक्षारे
धुरसाणीना च सेवन । कस्य गदच्छिदे रोगनिवृत्त्यर्थं, किं पुन स्वास्थ्यानु
वृत्त्याद्यर्थमित्यपिशब्दार्थं ॥ १५ ॥

जलगालनप्रतातिचारनिवृत्त्यर्थमाह—

मुहूर्तपुग्मोर्ध्वमगालनं वा दुर्वाससा गालनवम्बुनो वा ।
अन्यत्र वा गालितशेषितस्य
न्यासो निपानेऽस्य न तद्गतेऽर्च्यः ॥ १६ ॥

टीका—अर्च्य इति लिङ्गिपरिणामेन सम्प्रत्ययः । न अर्च्यं निष्प्रमिच्यर्थं ।
किं तत्, अगालनमथावण । कस्य वम्बुनो जलस्य । कथं, मुहूर्तपुग्मोर्ध्वं घटि
काचनुष्णानुपरि । क, तद्गते गालितवल्गुपाननिष्ठाया । वाशब्दाभ्यांऽपि वल्गु-

स्पर्शमुच्ये । तथा नार्घ्यं । किं तत्, भग्नुनो गालनं । केन, दुर्वाससा अल्प-
मच्छिद्रजर्जरादिवस्त्रेण । तथा नार्घ्यं । कोऽर्घ्यो, न्यायं स्थापनं । कस्य, भग्नुनः ।
किंविशिष्टस्य, गालितशेषितस्य वस्त्रस्त्रावितादुद्धरितस्य । अ, निषादे जलाशये ।
किंविशिष्टे, अन्यत्र स्वाधारजलाशयादन्यास्मिन् । भय—

“ पञ्चवरमहियाह सत्तवि वमणाह जो विज्जेह ।

मम्मत्तविमुदमहं सो वमणमावभो भणिभो ॥”

इति वमुनन्दिमैद्वान्तिमते ॥ १६ ॥

दर्शनिकस्य घृतादिन्यसननिश्चितमुपदेष्टुं तपामिहामुत्र चापायावद्यथायव-
मुदाहरणद्वारेण व्याहरन्नाह—

घृताद्धर्मतुजो वरुस्य पिशितान्मघाद्यदूनां विप-

चारोः कामुकया शिवस्य चुरया यद्रक्षदत्तस्य च ।

पापद्धर्था परदारतो दशमुखस्योच्चरन्नुश्रूयते

घृतादिव्यसनानि घोरदुरितान्युज्जेत्तदार्यस्त्रिधा ॥ १७ ॥

टीका—उज्जेत् त्यजेत् । कोऽर्घ्यो, आर्घ्यं मङ्गला गृही । कथं, त्रिधा मनोवा-
द्यापकृतकारितानुमते । कानि, घृतादीनि व्यवसनानि । घृतमाममघवेदयाचोर्ध्व-
पापद्विपरदातोपमेवनानि । किंविशिष्टानि, घोरदुरितानि घोरानि दुर्गन्धिदु-
स्वकारणानि दुरितानि पापानि येन्यस्तानि । कथं, तत्तस्मात् । यद्यस्मादनुभू-
यते वृद्धपरम्परया आकर्ण्यते । का र्घ्या, विपत् । कथम्भूता । उर्ध्वं प्रहृष्टा ।
कस्मात्, घृतात् घृतकीडनात् । कस्य, धर्मतुजो धर्मपुत्रस्य युधिष्ठिरस्य । तथो-
च्चावपदनुधूयते । कस्य, वरुस्य वरुनाशो राज्ञः । कस्मात्, पिशितान् भोजनमश-
णात् । तथोर्ध्वविपदनुधूयते । केन, यदूना यदोरपत्यानी यादवानां । कस्मात्,
मघात् मघपात्रात् । तथा उर्ध्वविपदनुधूयते । कस्य, चारो चारुदत्तनाम्न-
श्चेष्टिनः । कथा, कामुकया वेशोपमेवनया । तथा उर्ध्वविपदनुधूयते । कथा,
चुरया चौरिकया । कस्य, शिवभूतिनाम्नो द्विजस्य । तथा उर्ध्वविपदनुधूयते ।
कस्य, यद्रक्षदत्तनाम्नोऽन्यथप्रवर्तिनः । कथा, पापद्धर्ता आनेरुकेन । तथा उर्ध्व-
विपदनुधूयते । कस्य, दशमुखस्य रावणस्य । कुत, परदारतः परस्त्रीयमना-
भिलाषनिर्वन्धन ॥ १७ ॥

व्यसनशब्दनिरुक्तिद्वारेण घृतादेर्घोरदुरितक्षेप प्रत्यावर्तनहेतुत्वं समर्थं
नद्विरतस्य तन्ममानफलत्वाद्वातुपाताद्युपव्यसनानामपि दूरपरिहरणीयानामु-
च्यदिशति-

जाग्रत्तीव्रकपायकर्कशमनस्कारार्पितैर्दुष्कृतै-

श्चेतन्यं तिरयत्तमस्तरदपि घृतादि यच्छेयसः ।

पुंसो व्यस्यति तद्विदो व्यसनमित्याख्यान्त्यतस्तद्वतः

कुर्वीतापि रसादिसिद्धिपरतां तत्सोदरीं दूरगाम् ॥ १८ ॥

टीका-आख्यान्ति व्यपदिशन्ति । के ते, विदो विद्वांसः । किं तत्, घृता-
दिमयसकं । किमाख्यान्ति, व्यसनं व्यसनमिति शब्देन व्यवहरन्तीत्यर्थः । कथं,
नत् तस्मात् । यद्यस्मात्, व्यस्यति प्रत्यावर्तयति । किं तत्, घृतादि । कान्,
पुंसः पुरुषान् । कस्मात्, श्रेयस अरुह्यमाणं प्रापयतीत्यर्थः । किं कुर्वत्, तिरयत्
छादयत् । किं तत्, चेतन्यमन्तस्तत्त्वं । कैः, दुष्कृतै र्पापैः । किंविशिष्टं,
जाग्रदित्यादि, जाग्रद्विनिर्त्योदितैस्तन्मिदुर्निवारं कथयै । प्रोधादिभि कर्कश-
दृक्कर्मबन्धमग्नादनोद्यतो मनस्कारश्चित्तप्रणिधान तेनार्पितैरात्मना सयोजितैः ।
किं कुर्वदपि, तरदपि अतिव्रामन् । किं तत्, तमो मिथ्यात्वः । किं पुनर्मि-
थ्यात्वे विवर्तमानमित्यपिशब्दार्थः । यत एवं तन एतस्मात् कारणात् कुर्वीत
विद्वीत । कोऽसौ, तद्वत् यतादिविरति प्रतिपन्नः । कां रसादिसिद्धिपरता-
मपि, न पर घृतादिपरतामित्यपिशब्दार्थः । किंविशिष्टां, दूरगां दूरवर्तिनीं ।
किंविशिष्टां, यतस्तन्मोदरीं घृतादिव्यसनसदृशीं, दुरन्तदुर्गुणबन्धधेयः प्रत्या-
वर्तनहेतुत्वाविशेषात् । रसादीत्यादिशब्देनाज्जनगुटिकापादुकाविवरप्रवेशादि
गृह्यते ॥ १८ ॥

घृतनिवृत्त्यतिचारमाह-

दोषो होढाद्यपि मनो-विनोदार्थं पणोज्झिनः ।

हर्षामर्षोदयाद्गत्वात् कपायो हंहसेऽञ्जसा ॥ १९ ॥

टीका-भवति । किं तत्, हंढादि । हंढा परस्परस्पर्धया धावनादि
आदिशब्देन घृनदर्शनादि । किं भवति, दोषोऽतिचारः । कश्च, पणोज्झिन

यण नतमुज्जतीत्येवमस्तस्य । किमर्थं मनोविनोदार्थमपि मनोऽपि रमयितुं प्रयुज्यमानं दोषः, किं पुनर्धनार्थं । कुतो, हर्षामर्षोदयाद्गन्वात् प्रमोदत्रोद्धोऽभवहेतुत्वात् । पुनरपि समर्थयितुमाह-हि यस्माद्भवति । कोऽसौ, कयायो रागद्वेषपरिणामः । कस्मै, अहमे पापनिमित्तः । कन अञ्जना परमार्थेन ॥१९॥
वेद्याध्ययनमलातिचारनिवृत्त्यर्थमाह-

त्यजेत्तैर्यत्रिकासक्तिं वृथाढ्यां पिङ्गसङ्गतिम् ।

नित्यं पण्याद्गमनात्पागी तद्वेद्गमनादि च ॥ २० ॥

टीका--त्यजेत् । कोऽसौ, पण्याद्गमनात्पागी वेद्यानिवृत्तिव्रतः । किं किं, तैर्यत्रिकामासक्तिं गीतनृत्यवाद्येषु सेवानियन्तः । आसक्तिर्ग्रहणाच्चैत्वालयादीं धर्मार्थं गीतध्वजं न दोष इति लक्षयति । तथा वृथाढ्यां प्रयोजनं विना विचरणां त्यजेत् । तथा पिङ्गसङ्गतिं विटं महमाङ्गत्वं त्यजेत् । पिङ्ग इति पिद् 'मिट्' अनादरे । सेटन मिट् अनादरः । सिट् अनादरेण गावति गच्छति वा । 'अन्यतोऽपि चेति' ङ प्रपञ्चोदरादित्वात्सस्य च षत्वः । तथा तद्वेद्गमनादि वेद्यागृहगमनसम्भाषणसंकारादि त्यजेत् नित्यमियनेन सर्वदा । अत्र व्रते य न कुर्वत दुर्निवारत्वादित्युपदिशति ॥ २० ॥

चौर्यव्यसनमलोपदेशायमाह-

दायादाज्जीवतो राजवर्चसाद्गृह्णता धनम् ।

दायं वाऽपहुवानस्य काचौर्यव्यसनं शुचि ॥ २१ ॥

टीका--क, कस्मिन्देशे कालं च । अर्चादध्ययनं चोरिकापरिहारव्रतः । शुचि निरतिचारं भवति न क्षापीयर्थं । कस्य, पुनः किं कुर्वतो, गृह्णतः । स्वीकुर्वतः । किं तत्, धनं मामनुवर्णादिद्रव्यं । कस्मान्, दायादान् दायं कुलमाधारणं द्रव्यमादत्ते इति दायादोऽप्यत्रादिस्तस्मान् । किं कुर्वतो, जीवनं । मृतस्य तु यथायाय स्वीकुर्वतो नास्ति दोषः । कस्माद्गृह्णतो, राजवर्चसान् नृपतेजसं न जातिकुलदेशकालाद्यनुरोधात् । तथा अपहुवानस्य भ्रात्रादिभ्यः अपलपतः । कः दायम् ॥ २१ ॥

पापनिवृत्तिरित्यतीतिचारनिषेधार्थमाह-

वस्त्रनाणरूपुस्तादि-न्यस्तजीवच्छिदादिकम् ।

न कुर्यात्त्यक्तपापार्द्धं स्तद्धि लोकेऽपि गर्हितम् ॥ २२ ॥

टीका—न कुर्यात् । कोऽयं, त्यक्तपापार्द्धं । किं तत्, वस्त्रेयादि, वस्त्राणि पद्मरङ्गपटादीनि, नाणकानि सीतारामट्टादीनि, पुस्तादीनि च लेप्यचित्र काष्ठाश्मदन्तधात्वादिशिल्पानि, वस्त्राणि च नाणकानि च पुस्तादीनि च वस्त्रनाणरूपुस्तादीनि तेषु न्यस्तो नामोच्चारणपूर्वकं सोऽयमिति स्थापितो जीवः प्राणी गजतुरगादिमत्स्य छिदादिकं लण्डनावर्तनभञ्जनादि । हि यस्मात् भवति । किं तत्, वस्त्रादिन्यस्तजीवच्छिदादिकं । किंविशिष्टं, गर्हितं निन्दितं । क, लोकेऽपि व्यवहर्तुं जनमध्येऽपि न परं शान्ते ॥ २२ ॥

परदारव्यसनदोषनिषेधार्थमाह—

कन्यादूषणगान्धर्वं विवाहादि विवर्जयेत् ।

परस्त्रीव्यसनत्यागव्रतशुद्धिविधित्सया ॥ २३ ॥

टीका—विवर्जयेत् । कोऽयं, परदारवर्ज्यं । किं तत्, कन्येत्यादि । कन्यादूषणं कुमाराणां अभिगमनं स्वविवाहनाथं दोषोद्भावनं वा, गान्धर्वं विवाहो यो मातुः पितुर्नृन्धूना चाग्रामाण्यात्परस्परानुरागेण मिथं समवायाद्बधूवरान्या क्रियते, आदिशब्देन हरविवाहो हरणादि । कया, परस्य स्त्री परस्त्री तत्र तदेव वा व्यसनं तस्य त्यागं स एव व्रतं तस्य शुद्धिर्निर्दोषता तत्र विधिन्मा कर्तुमिच्छा तया ॥ २३ ॥

मद्यमांसव्यमननिवृत्त्योऽस्त्रनीचारा प्रागेवोक्ता । इदानीं यतो लोकद्वयं विरुद्धबुद्ध्या आत्मना विरतिं क्रियते परस्मिन्नपि तत्प्रयोगः तद्व्रतविशुद्धयर्थं न विदध्यादित्यनुसारित—

व्रत्यते यदिहामुना—प्यपायावद्यकृत्स्वयम् ।

तत्परेऽपि प्रगोक्तव्यं नैव तद् व्रतशुद्धये ॥ २४ ॥

१ पुण्यसहिद्याश्च सत्तद् वसनाद् जो विवर्जयेद् ।

सम्मतविमुक्तमर्द्धं सो दग्धमावयो भणियो ॥

टाका—व्रत्यते सकल्पपूर्वं प्रत्याख्यायते । किं तत्, यत् वस्तु । किञ्चिदृष्टम्, अपायावयकृन् अपायोऽभ्युदयनि प्रेयसभ्रजनोपाय, अवय गह्वं, अपायश्चावय चापायावये ते करोति तत् । क, इहास्मिजन्मनि । तथाऽमुत्र परजन्मनि । केन व्रत्यते, स्वयं आमना । किं तत् व्रतविपर्ययकृत वस्तु । नैव प्रयोक्तव्य प्रयोज्य । क, परेऽपि आत्मनीव पुरषान्तरेऽपि । कस्य, व्रतशुद्धये प्रकृतव्रत-निर्मलकिरणार्थम् ॥ २४ ॥

एव प्रतिपन्नदशनप्रतिमस्य श्रावकस्य स्वप्रतिज्ञानिर्वाहार्थमुत्तरेण प्रबन्धेन शिक्षा प्रयच्छन्नाह—

अनारम्भबंधं मुञ्चेच्चरेन्नारम्भमुद्धुरम् ।

स्वाचारप्रतिलोम्येन लोकाचारं प्रमाणयेत् ॥ २५ ॥

टीका—मुञ्चेत् त्यजेत् । दर्शनिक । कम्, अनारम्भबन्ध तप सयमादि-माघनतनुस्थिरयाया कृप्यादित्रियाया अन्यत्र प्राणिहिंसा । एतेन यदुक्त स्वामिसमन्तभद्रदेवै—‘दर्शनिकस्तत्त्वपथगृह्य’ इति दर्शनप्रतिमालक्षणं तदपि सगृहीतं तथाविधहिंसाविरातिविष्युपदेशेन पञ्चाशुव्रतानुसरणविधानोपदेशान् । तथा न चरेत् न कुर्यात् । कम्, आरम्भ कृप्यादिक । किञ्चिदृष्टम्, उद्धुरम् आत्मनिर्वाहभर । परेण हि कृप्यादिविषया वारयतो द्वन्द्वलाघवाच्च सादृशी प्रतिज्ञातधर्मकमानुष्ठाने गृहिणो विहस्तता भवति यादृशी तामात्मना कुर्वत सा स्यात् द्वन्द्वावर्तविवर्तनात् । तथा प्रमाणयेत् प्रमाणं कुर्यात् न विमवाद-येदित्यर्थः । क, लोकाचार स्वामिसेवाश्रयविप्रवादिन । केन स्वाचाराप्रति-लोम्येन आमप्रतिपन्नव्रतानुष्ठानानुपधातेन ॥ २५ ॥

धर्मे पत्न्या सुतरा व्युत्पादनविधिमुपदिशति—

व्युत्पादयेत्तरां धर्मे पत्नीं प्रेम परं नयन् ।

सा हि मुग्धा विरुद्धा वा धर्माद् भ्रंशयते तराम् ॥ २६ ॥

टीका—व्युत्पादयेत्तरा । अपादिष्युपाद्यात् धर्मेऽतिशयेन व्युत्पन्नां कुर्यात् अपवा धर्मविपर्यये सर्वमपि परिवार च पत्नीं च व्युत्पादयन् पत्नीं ततोऽतिश-येन तत्र व्युत्पादयेदिति व्याख्येय । कोऽसौ, दर्शनिक । का, पत्नीं भार्या ।

ऽ, धर्मे । किं कुर्वन्,—अयन् प्रापयन् । का, पत्नी । किं तत्, प्रेम स्वस्मिन् धर्मे न स्नेह । किंविशिष्ट, परमुत्कृष्ट । हि यस्मात् भ्रशयते तदा परिवारा (दा) दतिशयेन प्रच्यावयति । काऽसौ, सा पत्नी । क, पुरुष । कस्मात्, धर्मात् । किंविशिष्टा सती, मुग्धा धर्मे मूढा धर्ममजानतीत्यर्थः । तथा विहृदा पुस्ति धर्मे वा द्वेषिणीत्यर्थः । इदमत्र तात्पर्यं धर्ममजानानो विरक्तश्च परिजनो नर धर्मात्प्रच्यावयति । ततोऽप्यतिशयेन तादृग्विधा गृहिणी । तदधीनत्वाद्गृहिणो धर्मकार्याणाम् ॥ २६ ॥

प्रेम पर नयन्नित्यस्य समर्थनार्थमाह—

स्त्रीणां पत्युरपेक्षैव परं वैरस्य कारणम् ।

तन्नोपेक्षेत जातु स्त्री वाञ्छन्लोकद्वये हितम् ॥ २७ ॥

टीका—भवति । किं तत्, वैरस्य कारणं वैरस्य विरागताया हेतुः । अथवा वैरस्य विरोधस्य कारणः । किंविशिष्ट, परमुत्कृष्ट । कासा स्त्रीणां । किं तत्, उपेक्षैव अनादर एव, न तु वैरूप्यनिर्धनत्वादि । कस्य पत्युर्भर्तुः । यत एव तत्-स्मात् । नोपेक्षेत, नोपेक्षणीयत्वेन पश्येत् । कोऽसौ, पुमान् । का, स्त्री स्त्रिय कदा जातु कदाचिदपि धर्माद्यनुष्ठानकाले । किं कुर्वन्, वाञ्छन् अभिलषन् । किं तत्, हितं सुखं सुखकारणं च । क, लोकद्वयेऽपि इहलोके परलोके च ॥ २७ ॥

कुलस्त्रियाऽपि धर्मादिकमिच्छन्त्या भर्तृच्छन्दानुवृत्तिरेव वर्तन्त्येति प्राम-
द्विकी स्त्रिया शिक्षा प्रयच्छन्नाह—

नित्यं भर्तृमनीभूय वर्तितव्यं कुलस्त्रिया ।

धर्मश्रीशर्मक्रीत्येककेतनं हि पतिव्रताः ॥ २८ ॥

टीका—वर्तितव्यं मनोवाक्यकर्मभिराचरितव्यं । कया, कुलस्त्रिया कुलीन-
नार्या । किं कृत्वा, भर्तृमनीभूय अभर्तृमना भर्तृमना भूत्वा पतिचित्तानुव-
र्तनेनैव चिन्त्यं वाच्यं चेष्टितव्यं च । कथं, नित्यं सर्वदा । हि यस्मात् । भवन्ति ।
का, पतिव्रता पतिसेवैव द्यत प्रतिज्ञा शुभकर्मप्रवृत्तिर्वा यासा ता इत्यर्थः ।
किं भवति, धर्मेत्यादि—धर्मस्य पुण्यस्य, श्रियो विभूतेर्भारत्याश्च, शर्मण

आनन्दस्य, कीर्तयिष्यन्त एकमुत्कृष्टमव्यभिचारी केनन गृह ध्वनौ वा यास्ता
धर्मश्रीशर्मकात्यंकेकेतन । नित्य धर्मादिमन्यो धर्मादिविख्याता वा इत्यर्थ ॥२८॥

धर्माचार्यिन कुलस्त्रियामप्यत्यासक्ति निषेधयन्नाह—

भजेद्देहमनस्तापशमान्तं स्त्रियमभ्रवत् ।

क्षीयन्ते खलु धर्मार्थकायास्तदतिसेवया ॥ २९ ॥

टीका—भजेत् सेवेत । कोऽसौ त्रैवर्णिक विशेषणादर्शनिक आचरक ।
का, स्त्रिय । कथं, यथा भवति देहमनस्तापशमान्तं शरीरमनसो सन्तापो
पशमां यथा भवति न पुनरत्यामक्त्या । किंवत्, अन्नवत् भोजनं यथा । खलु
यस्मात् । क्षीयन्ते क्षयं यान्ति । के, धर्माथकाया धर्मा, धनं शरीरं च
श्रीण्यपि । कया, तन्मतिमेवया अन्नस्येव स्त्रिया अप्यतिमात्रोपयोगिनः ॥

पुत्रस्योत्पादनादिप्रयत्नविधिमाह—

पुत्रोत्पादनविधिस्त्वयमष्टाङ्गहृदयाक्तः—

- पूर्णषोडशवर्षा स्त्री पूर्णविशेन सङ्गता ।
शुद्ध गर्भाशये मार्गे रक्ते शुक्लेऽनिले हृदि ॥
वीर्यवन्नं सुतं सूतं ततो न्यूनाब्दयो पुनः ।
रोम्यल्पायुरध्वनौ वा गर्भो भवात् नैव वा ॥
शुकं शुक्रं गुरुं स्निग्धं मधुरं बहुलं बहु ।
पृतमाधिकतैलाम सद्गर्भायार्त्तव पुनः ॥
लाक्षारसशशाङ्गाम धौतं यच्च विरक्ष्यते ।
शुद्धशुक्लास्तव स्वस्थं सरकं मिथुनं मिथः ॥
स्नेहं पुमवन्नं स्निग्धं शुद्धं शालितवस्तिक्म् ।
नरं विशेषात्क्षीराप्यमधुरांपथसंस्कृतं ॥
नारीं तैलेन मार्पथं पित्तं समुपाचरेत् ।
क्षामप्रसन्नवदनां स्फुरच्छाणिपयोधराम् ॥
सस्ताक्षिपुर्क्षीं पुष्कामा विद्यदुत्तमतीं स्त्रियम् ।
पदं सङ्कोचमामातिं दिनेऽताते यथा तथा ॥

प्रयतेत सधर्मिण्यामुत्पादयितुमात्मजम् ॥

व्युत्पादयितुमाचारे स्ववत्त्रातुमथापथात् ॥ ३० ॥

टीका—प्रयतेत परमादर कुर्यात् । कोऽसौ, दर्शनिक । किं कर्तुम्, उत्पादयितुं जनयितुं । कम्, आत्मजमौरस पुत्र । क्षेत्रज्ञाद्येकादशपुत्राणामनभ्युपगमात् । कस्या, सधर्मिण्या समानो धर्मो अस्यामस्तीति नित्ययोगे 'इन्' कुलस्त्रियामित्यर्थः । आत्मनो जान आत्मज इत्यन्वयतासिद्ध्यर्थं कुलस्त्रिरक्षाया नित्यं यतितव्यमिति प्रतिपत्तव्यं । तथा प्रयतेत । कोऽसौ, स । किं कर्तुं, व्युत्पादयितुं विविधमुत्कृष्टं ज्ञानं प्रापयितुं । कम्, आत्मजः । क, आचारे कुललोकसव्यवहारे । कियन्, स्ववत् आत्मना तुल्यः । तथा प्रयतेतासी । किं कर्तुं, त्रातुं रक्षितुं निवर्तयितुमित्यर्थः । कम् आत्मजः । कस्मात्अपथान् धर्मादिभ्रंशनोपायात् दुराचारादित्यर्थः । स्ववदित्यत्रापि योग्यः । अवशब्दः समुच्चयः ॥ ३० ॥

सत्पुत्ररहितेन श्रावकेणोत्तरपदं प्रति प्रोत्साहो दुष्कर इत्यदिति दृष्टान्तेनोपपद्यमानाचष्ट—

विना सुपुत्रं कुत्र स्वं न्यस्य भारं निराकुलः ।

गृही सुशिष्यं गणिवत् प्रोत्सहेत परे पदे ॥ ३१ ॥

ऋतावर्तात् योनिः स्याच्छुक्कनात् प्रतीच्छति ।

मासेनोपचितं रक्तं दमानिभ्यामूर्तं पुनः ॥

इयं कृष्णविगन्धश्च वायुर्योनिमुखान्नुदेत् ।

ततः पक्षेक्षणादेव कल्याणध्यायिनी उग्रहम् ॥

स्रजालङ्काररहिता दर्भसस्तरशायिनी ।

धैर्यं यावकं स्तोत्रं कोष्ठशोधनकर्शनम् ॥

पर्णशरावे हस्ते वा भुञ्जीत ब्रह्मचारिणी ।

चतुर्थेऽङ्गि ततः स्नाता शुद्धमात्म्याम्बरा शुचि ॥

इच्छन्ती भर्तृसदृशं पुत्रं पश्येत्पुरः पतिम् ।

ऋतुस्तु द्वादशानिशा पूर्वास्तिस्रोऽथ निन्दिता ॥

एकादशी च युग्मासु स्यात्पुनोऽन्यासु कन्यकाः ।

टीका—कुत्र कस्मिन् पुंसि । स्वमात्मीय । भार पोष्यादिनिर्वाहभर ।
 न्यस्य स्थापयिवा । निराकुला निद्रन्द् सन् । प्रोसहेत प्रवृष्टमुद्योग कुर्यात्
 न क्वापीत्यर्थः । कोऽसौ, गृही प्रवृत्तवाद्दर्शनिक । क, पदे सयमस्थाने ।
 किंविशिष्टे परे व्रतिकप्रतिमाया वानप्रस्थाद्याध्रमे वा । कथं विना अत-
 रेण । क, सुपुत्र आत्मसमानमात्मज । क्विबत्, गणिवत् धर्माचार्यो यथा ।
 क मुशिष्यमात्मसमानमेवाचार्यादिना । कुत्र धमणे । स्व भार सम्पन्नि
 बाहुलक्षण । न्यस्य निराकुलो निर्व्यापक्ष सन् परे आत्ममस्कारादौ
 मोक्षपदे वा प्रोसहेत, न क्वापीत्यर्थः । इदमत्रैदम्पर्यं— दर्शनिन्नेन धर्मा-
 चार्येण च पर पदमाध्रयितुमिच्छता सपुत्र सच्छिष्याश्चामवशिष्या-
 दनीय ॥ ३१ ॥

प्रकृतमर्थमुपसहरन् व्रतिकप्रतिमारोहणयोग्यता सूत्रयन्नाह -

दर्शनप्रतिमामित्यमारुह्य विषयेष्वरम् ।

विरज्यन् सत्त्वसज्जः सन्नृती भवितुमर्हति ॥ ३२ ॥

टीका—अहंति योग्यो भवति । कोऽसौ, श्रावक । किं कर्तुं, भवितु सम्पत्तु-
 किंविशिष्टो, प्रती व्रतिकप्रतिमावान् । किंविशिष्ट सन् सत्त्वमज धैर्यादि-
 सात्त्विकभावानिष्ट किं कुर्वन्, विरज्यन् स्वयमेव विरक्तिं गच्छन् । केषु विष-
 येषु कामिन्यादिषु । कथं—मर पाक्षिकापेक्षया स्वस्य च प्राप्तनावस्थापेक्षया
 तिरोधन । किं कृत्वा, आरुह्य पर्यन्त प्राप्य । का दर्शनप्रतिमा । कथम्,
 इत्थमनेन पाक्षिकाचारमस्कारेत्यादिपूर्वोक्तप्रकारेणेति भद्रम् ॥ ३२ ॥

इत्याशाधरविरचिताया स्वोपश्रधर्मानृतसागारधर्मदीपिकाया

भव्यकुमुदचन्द्रिकासञ्ज्ञायामादितो द्वादश प्रक्रमाव

तृतीयोऽध्याय समाप्त ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ मतिकप्रतिमामध्यायश्रवेण प्रपञ्चयिष्यन् प्रथमं तावत्तत्क्षणे संगृह-
ञ्चाह—

सम्पूर्णदृग्मूलगुणो निःशल्यः साम्यकाम्यया ।

धारयन्नुत्तरगुणानक्षूणान्त्रतिको भवेत् ॥ १ ॥

टीका—भवेत् । कोऽसौ, मतिक । किं कुर्वन्, धारयन् अकृच्छ्रेण दधन् ।
कान्, उत्तरगुणान् दध्यमानान् । किंविशिष्टान्, अक्षूणान् निरतिचारान् ।
कया, साम्यकाम्यया इष्टानिष्टयो रागद्वेषोपरमवान्छया, न पुनर्लाभादीच्छया ।
किंविशिष्टं सन् सम्पूर्णदृग्मूलगुणः सम्पूर्णा उपयोगमात्राश्रयेणान्तरेद्गुणचेष्टा-
मात्राश्रयेण च बहिरङ्गान्तिचारेण रहितत्वाद्वज्रण्डा इक् सम्यक्त्वं, मूलगुणाश्च
यस्य स तथोक्तः । पुनः किंविशिष्टः, निःशल्यः शृणाति हिनस्तीति शल्य
शरीरानुप्रणोशिकाण्डादि, शल्यामिव शल्यं कर्मोदयविकारः शरीरमानमबा-
धाहेनुत्त्वान् । तन् त्रिविधं मिथ्यान्वमायानिदानभेदान् । मिथ्यात्वं विपरी-
ताभिनिवेशः, माया वज्रता, निदानं तत्र संयमाद्यनुभावेन कांक्षाविशेषः,
शल्यविकृष्टान्तो निःशल्यः ॥ ननु च सम्पूर्णदृग्मूलगुण इत्यनेनैव शल्यपरि-
हारस्य सिद्धत्वात् न्यर्थमिदमिति चेन्नम्य, किन्त्वचिरप्रतिपन्नप्रतप्तस्य पूर्ववि-

१ तत्र संयमाद्यनुभावेन कांक्षाविशेषा निदानम् । तद् द्वेषा प्रशस्तेतरभेदात्
प्रशस्तं पुनर्द्विविधम् । विमुक्तिमसारनिमित्तभेदान् तत्र विमुक्तिनिमित्तं कर्मक्ष-
याद्याकाङ्क्षा । उक्तं च—

कर्मव्यपार्ये भवदुःखहानिं शोधिं समाधिं जिनबोधसिद्धिम् ।

आकाक्षितं क्षीणकषायवृत्तेर्विमुक्तिहेतुः कथितं निदानम् ॥

जिनधर्मसिद्धयर्थं तु ज्ञान्याद्याकाङ्क्षणं ससारनिमित्तम् ।

जातिं कुलं बन्धविवर्जितत्वं दरिद्रतां वा जिनधर्मसिद्ध्यै ।

प्रयाचमानस्य विशुद्धरूपे ससारहेतुर्गदितं निदानम् ॥

मोक्षेऽपि मोहादभिलाषदोषो विशेषतो मोक्षनिषेधकारी ।

यत्तस्ततोऽध्यामरतो मुमुक्षुर्भवेत्किमन्यत्र वृत्तोभिलाषः ॥

अमसंस्कारारोप्यमाणतत्परिणामानुसरणनिवारणार्थं भूयो यन् क्रियते । उप-
देशे च पौनस्त्यं न दोष ॥ १ ॥

शल्यत्रयोद्धरणे हेतुमाह—

सागारो वाऽनगारो वा यन्निःशल्यो व्रतीष्यते ।

तच्छल्यवत्कुट्टव्यायानिदानान्युद्धरेद्दृढः ॥ २ ॥

टीका—यद्यस्मात्कारणान् । इष्यते । कोऽसौ, व्रती । किंविशिष्टो, निःशल्य-
किंविशिष्ट सन्, सागारो वा अनगारो वा । अत्रेयं भावना—शल्यपगमे
सत्येव व्रतसम्बन्धाद्व्रती मन्यते, न हि साधुपरतिमात्रतत्सम्बन्धान् यथा बहु-
क्षीरधृतो गोमानिति व्यपदिश्यते । बहुक्षीरधृताभावात् सतीष्वपि गोषु न
गोमान्, तथा सशल्यत्वात् सत्त्वपि व्रतेषु न व्रती । यन्तु निःशल्यः स
व्रतीति । तत्तस्मात् । उद्धरेत् निष्कासयेत् । कोऽसौ, व्रतार्थी । कानि, कुट्टव्या-
यानिदानानि । कस्मात्, हृदो हृदयान् । किन्, शल्यवन् शल्यानि यथा ॥ २ ॥

शल्यसहचारीणि व्रतानि धिक्पूर्वमाह—

आभान्त्यसत्यद्व्यायानिदानैः साहचर्यतः ।

यान्यव्रतानि व्रतबहुःखोदकाणि तानि धिक् ॥ ३ ॥

टीका—धिक् निन्द्यानि । कानि, तानि अव्रतानि व्रताभासानि । किंविशि-
ष्टानि, तु खोदकाणि यतः तु खमुदकं उत्तरफलं येषां तानि । यानि किं, यानि
आभान्ति आभासन्ते । कानि, अव्रतानि । किन्, व्रतवत् व्रतानि यथा ।
कस्मात्, साहचर्यतः सहचारित्वान् । कैः, असत्यदशा मिथ्याग्वेन मायया
निदानेन च ॥ ३ ॥

उत्तरगुणनिर्णयार्थमाह—

पञ्चधाऽणुव्रतं त्रेधा गुणव्रतमगारिणाम् ।

शिक्षाव्रतं चतुर्थेति गुणाः स्युर्द्वादशोत्तरे ॥ ४ ॥

टीका—स्यु भवेयुः । के, गुणा संयमविकल्पाः । केषाम् अगारिणां
गृहिणां । किंविशिष्टा, उत्तरे मूलगुणान्तरमेक्यत्वादुत्कृष्टत्वाच्च । कति,

द्वादश । कथं,—मित्यनेन प्रकारेण । भवति । किं तत्, अणुव्रत अणुव्रता-
पेक्षया लघुव्रतमाहिंसादि । कतिधा, पञ्चधा अस्य पञ्चधात्व बहुमतत्वादित्येते
अचिन्तु राभ्यभोजनमप्यणुव्रतमुच्यते । तथा भवति । किं तत्, गुणव्रत । कतिधा,
त्रेधा । गुणार्थमणुव्रतानामुपकारार्थं यत् गुणव्रतं दिग्विस्तृतादीनामणुव्रतानु-
बृहणार्थत्वात् । तथा भवति । किं तत्, शिक्षाव्रत । कतिधा, चतुर्धा शिक्षायि
अभ्यासाय व्रत देशावकाशिकादीनां प्रतिदिवसान्वसनीयत्वात् । अत एव
गुणव्रतादस्य भेदः । गुणव्रतं हि प्रायो वावर्त्तयिकमाहुः । अथवा शिक्षा-
विधोपादानं शिक्षाप्रधानं व्रतं शिक्षाव्रतं देशावकाशिकादेर्विशिष्टश्रुतज्ञान-
भावनापरिणतत्वेनैव निर्वाह्यत्वात् ॥

सामान्येन पञ्चाणुव्रतानि लक्षयन्नाह—

विरतिः स्थूलवधादेर्मनोवचोऽङ्गकृतकारितानुमतैः ।

कचिदपरेऽननुमतैः पञ्चाहिंसात्रणुव्रतानि स्युः ॥५॥

टीका—स्यु भवेयुः । कानि, अहिंसात्रणुव्रतानि । कति, त्रयः । विरति
निवृत्तिः । कस्मात्, स्थूलवधादेः । कैः, मन इत्यादि—कृतादयो भावे कसा-
धना । मनश्च वचश्च अङ्गं च मनोवचोऽङ्गानि, तेषां प्रत्येकं कृतं च कारितं
चानुमतं च मनोवचोऽङ्गाङ्गकृतकारितानुमतानि तैः । केषां पञ्चाणुव्रतानि स्युः,
कचिद्गृहवासनिवृत्ते धावके तथा अपरे गृहवासनिरते धावके । अननुमतैर-
नुमतिवर्जितैस्तैः पङ्क्तिस्तानि स्युरिति संक्षेपः । इतो विस्तरः—स्थूलजी-
वादिर्विषयवान्मिथ्यादृष्टीनामपि हिंसादित्वेन प्रसिद्धत्वाद्वा स्थूलो वधादि-
स्थूला हिंसानृतस्तेषामङ्गपरिग्रहा इत्यर्थः । ततो मनसा वाचा कायेन च
पृथक्करणकारणानुमननैर्निवृत्तिरहिंसामूनास्तेष्वङ्गव्यापपरिग्रहादपि पञ्चा-
णुव्रतानि कचिद्गृहवासनिवृत्ते धावके भवेयुरित्युक्तं कर्षणवृत्त्याऽणुव्रतान्युपदिश्यन्ते ।
यान्यपरे गृहवासनिरते धावकेऽननुमतैरनुमतिविवर्जितैर्मनस्करणादिभिः पङ्-
क्तिभिः स्थूलहिंसादिनिवृत्त्या सम्प्रयन्ते तानि मध्यमवृत्त्या व्रतान्यभिमत्यन्ते ।
तस्याप्ययादिभिर्हिंसादिकरणे तत्कारणे वा अनुमतेरसक्यप्रतिषेधत्वात् । स

उक्तं चारित्रासारे—

१ षष्ठादमत्याचीयांश्च कामाद्वर्ग्यानिवर्त्तनम् ।

पञ्चधाऽणुव्रतं राभ्यभुक्तिं षष्ठमणुव्रतम् ॥

एष द्विविधत्रिविधाऽपि स्थूलहिंसादिविरतिभङ्गो बहुविधत्वात् श्रेयान् । अपिशब्द प्रकारान्तरेणापि स्थूलहिंसादिनिवृत्तेरणुपपत्त्यापनार्थः । शब्दत्वा हि मत प्रतिपन्न सुखनिर्वाह श्रेयोऽर्थं च स्यात् । तद्विरतिभङ्गा करणादिप्रिकेण योगप्रिकेण च विनिश्चयमाणा एकोनपञ्चाशद्भवन्ति । यथा हिंसां न करोति मनसा १, वाचा २, कायेन च ३, मनसा ४, मनसा कायेन ५, वाचा कायेन ६, मनसा वाचा कायेन च ७, एते करणेन सप्तभङ्गा एव कारणेन सप्त । अनुमत्याऽपि सप्त । तथा हिंसां न करोति न कारयति च मनसा १, वाचा २, कायेन ३, मनसा वाचा ४, मनसा कायेन ५, वाचा कायेन ६, मनसा वाचा कायेन च ७, एते करणकारणभ्यां सप्त । एव करणानुमतिभ्यां सप्त । कारणानुमतिभ्यामपि सप्त । करणकारणानुमतिभिरपि सप्त । एव सर्वे मिलिता एकोनपञ्चाशद्भवन्ति । एते च त्रिकालविषयत्वाप्रत्याख्यानस्य कालत्रयेण गुणिता सप्तचत्वारिंशदधिकं शतं भवन्ति १४७ । त्रिकालविषयता घातीनस्य निन्दया साम्प्रतिकस्य सत्वरणेनानागतस्य च प्रत्याख्यानेनेति । एते च भङ्गा अहिंसाप्रसक्तवृत्तान्तरेष्वपि द्रष्टव्या अग्रेय भावना दिक । तत्र तावद्वाहुल्येनोपदेशात् द्विविधत्रिविधभङ्गमाधित्योच्यते । स्थूलहिंसां न करोत्यात्मना न कारयत्यन्येन मनसा वाचा कायेन चेति । तथा स्थूलहिंसां न करोति न कारयति मनसा वाचा । यद्वा मनसा कायेन अथवा वचसा कायेन चेति । तत्र यदा मनसा वाचा न करोति न कारयति तदा मनसाऽभिमन्थिरहित एव वाचाऽपि हिंसकमप्रवक्षेच कायेनैव दुश्चेष्टादि अभ्यन्तियत्यरोति । यदा तु मनसा कायेन न करोति न कारयति तदा मनसाऽभिमन्थिरहित एव कायेन दुश्चेष्टादि परिहरन्नेवानाभोगाद्वार्ध्वं हन्ति घातयामि येति मृत । यदा तु वाचा कायेन च न करोति न कारयति तदा मनसाऽभिमन्थिरहित एव करोति कारयति च । अनुमतिस्तु त्रिभिरपि सर्वप्रचारित । एव शेषविवक्षया अपि भावनीया । स्थूलग्रहणमुपलक्षण । तेन निरपरोधमकल्पपूर्वकहिंसा र्दानामपि ग्रहणम् । एतेन-"दण्डो हि केयलो लोकाभिम् चामु च रक्षति । राजा शर्मा च पुत्रे च यथादोष मम धृत" इति वचनादपराधकारिणु यथाविधदण्ड

प्रणेतृणामपि चक्रवर्त्यादीनामणुग्रतादिधारण पराणादिषु च बहुश श्रूयमाण
न विरुध्यते । आत्मीयपदवीशक्यनुसारेण तं स्थूलहिंसादिविरते प्रतिज्ञा
नात् ॥ ५ ॥

स्थूलविशेषण व्याचष्टे—

स्थूलहिंस्याद्याश्रयत्वात् स्थूलानामपि दुर्दशाम् ।
तत्त्वेन वा प्रसिद्धत्वाद्बधादि स्थूलमिष्यते ॥ ६ ॥

टीका—इष्यते अभिमन्यते आचार्ये । किं तत्, बधादि हिंसादिपापकम-
पन्नक । किंविशिष्टमिष्यते, स्थूल । कस्मात्, स्थूलहिंस्याद्याश्रयत्वात् स्थूला
बादरा हिंस्यादयो हिंस्यभाष्यमोषपरिभोग्यपरिग्राह्या आश्रया आलम्बनानि
यस्य तत्तदाश्रय तद्भावात् । तथा बधादि स्थूलमिष्यते । कस्मात्, प्रसिद्धत्वात्
सम्प्रतिपन्नत्वात् । केषां, स्थूलानामपि । किलक्षणानां, दुर्दशा मिष्यादृष्टीना
केन, तत्त्वेन बधादिभावेन । बाशद्वात्स्थूलकृतत्वाच्चेत्यनुक्तं समुचीयते ॥ ६ ॥

इदानीमौत्सर्गिकमहिंमाणुग्रत व्याचष्टे—

शान्ताद्यष्टरूपायस्य सङ्कल्पैर्नवभिस्त्रिसान् ।
अहिंसतो दयार्द्रस्य स्यादहिंसेत्यणुग्रतम् ॥ ७ ॥

टीका—स्याद्भवेत् । किं तत्, अणुग्रत । किमाप्यम् अहिमेति अहि
सात्य । कस्य, शान्ताद्यष्टरूपायस्य शान्ता शमद्गता शमिता वा आत्मा
अनन्तानुबन्धिनो अग्रत्याप्यानावरणाश्च अष्टौ कषाया क्रोधदयो यस्य
येन वा तस्य । पुन किंविशिष्टस्य, दयार्द्रस्य करणामृदुहृदयस्य । प्रयो-
जनोद्देशेन कदाचिन् स्थावरघाते प्रवृत्तावप्यनुकम्प्यमानमानसस्येति भावः ।
किं कुर्वन्, अहिंसतो द्रव्यभावप्रणैरवियोजयत । कान्, त्रिसान् द्वित्रिचनु
पञ्चेन्द्रियजीवान् । किं, सङ्कल्प उत्तरसूत्रद्वयनिर्दिष्टैर्हिंसाभिसन्धिभिः । कनि
भि, नवभि मनोवाक्यै पृथक्करणकारणानुमननैरित्यर्थः । अत्र करणग्रहणं
कर्तुं स्वातन्त्र्यप्रतिपत्त्यर्थः । कारणाश्रयण परप्रयोगापेक्षः । अनुमननोपादान
प्रयोजकस्य मानसपरिणामप्रदर्शनार्थः । तथाहि—असहिंसा स्वयं न करोमि
असान् हिनस्मीति मनःसङ्कल्पं न करोमीत्यर्थः । तथा मनसा असहिंसामन्य

न कारयामि ग्रसन् हिंसय हिंसयेति मनसाऽन्यप्रयोजको न भवामीत्यर्थः ।
 अत्र हिंसयेति हन्त्यर्थाच्चेति हिनस्तेश्चुरादिपाठाणि जन्तस्य रूपं । तथाऽन्यं
 ग्रसहिंसां कुर्वन्तं मनसा नानुमन्ये सुन्दरमनेन क्रियते इति मनःसङ्कपं न
 करोमात्यर्थः । एवं वाचा स्वयं ग्रसहिंसां न करोमि ग्रसन् हिनस्मीति स्वयं
 वाचं नोच्चारयामीत्यर्थः । तथा वाचा ग्रसहिंसां न कारयामि ग्रमान् हिंसय
 हिंसयेति वाचं नोच्चारयामीत्यर्थः । तथाऽन्यं ग्रसहिंसां कुर्वन्तं वाचा नानु-
 मन्ये माधु क्रियते स्वयेति वाचं नोच्चारयामीत्यर्थः । तथा वायेन ग्रसहिंसां
 स्वयं न करोमि ग्रसहिंसने दृष्टिमुष्टिमन्धाने स्वयं कायव्यापारं न करोमीत्यर्थः ।
 तथा वायेन ग्रसहिंसां न कारयामि ग्रसहिंसने हस्तादिसङ्गत्या कायेन परं
 न प्रेरयामीत्यर्थः । ग्रसहिंसां कुर्वन्तमन्यं कायेन नानुमन्ये ग्रसहिंसने प्रवर्त-
 मानमन्यं नखच्छोटिकादिना नाभिनन्दामीत्यर्थः ॥ ७ ॥

एतदेव पद्यद्वयेन समृद्धाह—

इमं सत्त्वं हिनस्मीति हिन्धि हिन्ध्येष साध्विमम् ।

हिनस्तीति बदनाभिसन्दध्यान्मनसा गिरा ॥ ८ ॥

चर्तेत न जीववधे फगादिना दृष्टिमुष्टिसन्धाने ।

न च वर्तयेत्परं तत्परे नखच्छोटिकादि न च रचयेत् ॥ ९ ॥

टीका—नाभिमन्दध्यात् न सङ्कल्पयेत् । कोऽर्था, स्वयङ्गृहः धावकः ।
 कं, वधं हिंसां । केन, मनसा तथा गिरा वाचा । कथमिति किमिति, हिन्-
 स्मि हन्मि । कं, मत्त्वं जीवं । किञ्चिदष्टम् इमं पुरोचर्त्तिनं । तथा हिन्धि,
 हिन्धि मारय मारय । कं, इमं । तथा हिनस्ति हन्ति । कोऽर्था, एव पुनः
 यम्, इमं । कथं, माधु मुदरं । न चर्तेत न व्याप्रियेत । कोऽर्था, स्वयङ्गृहः ।

जीववधे जीवानां मत्त्वकल्पितग्रसदागिनां प्राणव्यपरोक्षेण । च विषये,
 दृष्टिमुष्टिसन्धाने दृष्टि चक्षुः मुष्टिर्हस्तांगुलीवन्धविशेषः, दृष्टिमुष्टिश्च दृष्टिमुष्टी
 ताभ्यां सन्धानं संयोजनं यस्मिन् द्रष्टृमिविषये तत् दृष्टिमुष्टिसन्धानं पुनःका-
 मनादिभ्युपकरणवस्तु तस्मिन् । स्वयङ्गृहस्यापि धावकस्य तस्मादिति
 गधे फगादिना हन्ताङ्गुल्यापह्नावाक्त्रेण न प्रवर्तयेत्यर्थः । उक्तं च—

आसन शयन यान मार्गमन्थञ्च वस्तु यत् ।

अदृष्ट तत्र सेत्रेन यथाकाल भजन्नपि ॥

दृष्टिग्रहण ज्ञानत्रियोपलक्षण । मुष्टिग्रहण च ग्रहणादिक्रियोपलक्षण । तथा न च वर्तयेत् । कोऽसौ, त्यक्तगृह । क, पर क, तादृशो जीववधे । तथा न च रचयेत् न कुर्यात् । किं नत् नवच्छोटिकादि । घ, तत्परे जीववधे स्वयमेव वर्तमान पुंसि ॥ ८ ॥ ९ ॥

शुच्य त्यक्तगृहस्योपासकस्याहिसाणुमत्तविधानमुपदिश्येदानीं गृहवर्तिनस्तदुपदिशन्नाह—

इत्यनारम्भजां जह्याद्विसामारम्भजां मति ।

व्यर्थस्थावरहिंसावद्यतनामावहेद्रुही ॥ १० ॥

टीका—जह्यात् त्यजेत् । कोऽसौ, गृही गृहवर्तिश्चावक । का हिंसा । किंविशिष्टाम् अनारम्भजा अनारम्भे आसनोपवेशनादौ जाता तत्सम्भविनीमित्यर्थ । उक्तञ्च—

गृहकायाणि सर्वाणि दृष्टिपूतानि कारयेत् ।

अथ जह्यात् इति अनेन त्यक्तगृहोपासकोपदिष्टेन प्रकारेण । तथा आवहेत् कुर्यात् । कोऽसौ, गृही । का, यतना समितिपरता । वध्य, मृत्युर्हित्य वा, हिंसा । किंविशिष्टाम्, आरम्भजा कृप्याचारम्भसम्भविनी । किंवत्, व्यर्थस्थावरहिंसावत् मिष्ययोग्नैकेन्द्रियवधे यथा ॥ १० ॥

स्थावरवधादपि निवृत्तिमुपपादयति—

यन्मुक्त्यङ्गमर्हिसैव तन्मुमुक्षुरुपासक ।

एकाक्षवधमप्युज्ज्ञेयः स्यान्नावर्ज्यभोगकृत् ॥ ११ ॥

१ हिंसा द्वेधा प्रोक्ताऽऽरम्भानारम्भभेदतो दक्षे ।

गृहवासता निवृत्ता द्वेधाऽपि त्रायते ता च ॥

गृहवासमेव नरतो मन्दरूपाय प्रवर्तितारम्भ ।

आरम्भजा स हिंसा शक्नोति न रक्षितुं नियतम् ॥

टीका— यद्यस्माद्भवति । किं तन्मुख्यं मोक्षसाधनम् । किं, अहिंसैव
द्रव्यभावहिंसाविरमणमेव । तत्तस्मात् । वाग्नेत् त्यजेत् । कोऽसी, उपासकः
धावकः । किंविशिष्टो, मुमुक्षु बुभुक्षोर्नास्ति नियम इति भावः । कम्, एका-
क्षरधर्मपि तसहिंसाविव स्थावरहिंसामपि । य किं, य एकाक्षरधर्मः । न
स्यात् । किंविशिष्ट, अवर्ग्यभोगकृत् अवर्ग्यानां वर्ग्यमितुमशक्यानाभाववर्ज्यानां
वा अर्जनीयानां भोगानां सेव्यार्थानां कारणम् ॥ ११ ॥

साद्रूपिकवध नियमयति—

गृहवासो विनाऽऽरम्भान्न चारम्भो विना वधात् ।

त्याज्यः स यत्नात्तन्मुख्यो दुस्त्यजस्त्वानुषङ्गिकः ॥ १२ ॥

टीका— न भवति । कोऽसौ, गृहवासो गेहाश्रमः । कथं, विना । कस्मात्
आरम्भान् कृष्यादिजीवनोपायात् । तथा न भवति । कोऽसौ, आरम्भः । कथं
विना । कस्मात्, वधात् प्राण्युपमदनात् । यत एव तत्तस्मात्त्याज्यः । कोऽसौ
स वधः । किंविशिष्टो, मुख्य इह जन्तुमासाद्याधिक्येन हन्मीति सङ्कल्पप्र-
भवः । कस्मात्, यत्नात् अवधानात् । तुर्विदोषे, तेन भवति । कोऽसौ, आरम्भः ।
किंविशिष्टा, दुस्त्यजः त्यक्तुमशक्यः । किंविशिष्ट, आनुषङ्गिकः कृष्याद्यनुपपत्तो
जातः कृष्यादी क्रियमाणे सम्भवन्नित्यर्थः ॥ १२ ॥

प्रयत्नहेया हिंसा मुपदिशति—

दुःखमुत्पद्यते जन्तोर्मनः संक्लिश्यतेऽस्यते ।

तत्पर्यायश्च यस्यां सा हिंसा हेया प्रयत्नतः ॥ १३ ॥

- १ जे तसकाया जीवा पुव्वुद्धिं ण हिमिदव्वा ते ।
एमिदियावि निवारणेण पढमं वदं भूलम् ॥
स्तोर्ककेन्द्रियघातान् गृहिणा सम्पन्नयोर्मविपयाणाम् ।
क्षेपस्थावरमारणविरमणमपि भवति कर्तव्यम् ॥
भूषय पवनप्रीना तृणादीनां च हिंसनम् ।
यावत्प्रयोजनं स्वस्थं तावत्कुर्यादन्तुजितम् ॥

टीका—हेया स्याज्या गृहिणा । काऽसौ, हिंसा । कस्मात्, प्रयत्नतः प्रणिधानेन । उत्पद्यते । किं, दुःखं शरीरं दुःखं क्लेशः । कस्य, जन्तोर्जीवस्य परजीवस्य वा । तथा सङ्गिष्यते सन्तप्यते । किं तत्, मनश्चित्तं जन्तोः । तथाऽस्यते विनाश्यते । कोऽसौ, तत्पर्यायः स चासौ पर्यायश्च तत्पर्यायो वर्तमान-भवग्रहणम् ॥ १३ ॥

अहिंसाशुभ्रताराधनोपदेशार्थमिति उत्तरः प्रबन्धः । तत्र सावत्प्रयोजनारमा-श्रित्येदमुच्यते—

सन्तोषपोषतो यः स्यादल्पारम्भपरिग्रहः ।

भावशुद्धयेकसर्गोऽसावहिंसाशुभ्रतं भजेत् ॥ १४ ॥

टीका—भजेत् आराधयेत् । कोऽसौ, गृही । किं तत्, अहिंसाशुभ्रतं । यः किं, यः स्यात् । किंविशिष्टोऽल्पारम्भपरिग्रहः आरम्भश्च परिग्रहश्च ममदे-महमस्येति बुद्धिमाहो भार्याद्यर्थः आरम्भपरिग्रही, अल्पो दुर्भ्यान्प्रकर्षानु-स्यादकौ आरम्भपरिग्रही यस्य स तथोक्तः । कस्मात्, सन्तोषपोषतो घृते-प्रकर्षात् । पुनः किंविशिष्टो, भावशुद्धयेकसर्गो मनःशुद्धावेकाग्रः ॥ १४ ॥

पञ्चातिचारान् परिहरन् वाङ्मनोगुप्त्यादिभावनापञ्चकेनाहिंसाशुभ्रतमुपयु-ज्जीतेत्युपदिशति—

मुञ्चन् बन्धं बधच्छेदावतिभारादिरौपणम् ।

भुक्तिरौपं च दुर्भावाद्भावनाभिस्तदाविशेत् ॥ १५ ॥

टीका—आविशेदुपयुज्जीतः । कोऽसौ, प्रतिकः किं तत्, अहिंसाशुभ्रतः । काभिः, भावनाभिः चागुह्या मनोगृह्या ईर्ष्यासमित्या आदाननिक्षेपणममित्या आलो-कितपानभोजनेनेति पञ्चभिरभ्यासविशिष्टैः । किं कुर्वन्, मुञ्चन् वर्जयन् । किं तत्, बन्धादिपञ्चकः । कस्मात्, दुर्भावादिति समन्वयः । इतो विस्तरः—बन्धो रज्ज्वा-दिना गोमनुष्यादीना नियन्त्रणः । स च पुत्रादीनामपि विनयप्रणयार्थं विधीयते अतो दुर्भावादित्युक्तः । दुर्भावो दुष्परिणामः प्रबलकषाणोदयमाश्रित्य त्रियमाणो यो बन्धस्त वर्जयन्नित्यर्थः । अत्रायं विधिः—बन्धो द्विपदाना चतुष्पदाना वा स्यात् । सोऽपि सार्थकोऽनर्थको वा तत्रानर्थकस्तावच्छावकस्य कर्तुं न युज्यते

सार्धं पुनरसौ द्वेधा । सापेक्षो निरपेक्षश्च । तत्र सापेक्षो यो दामप्रध्यादिमा शिथिलेन चतुष्पादानां विधीयते यश्च प्रदीपनादिषु मोक्षयितुं हेतुः वा शक्येत । निरपेक्षो यश्चिश्चलमत्यर्थममी बद्धयन्ते । द्विपदानां तु दामदामीचो रजारादिप्रमत्तपुत्रादीनां यदा बन्धो विधीयते तदा सविप्रमणा पृवामी बन्धनीया रक्षणीयाश्च यथाऽग्निभयादिषु न विनश्यन्ति । यद्वा द्विपदचतुष्पदा श्रावकेण त एव संप्राप्या ये बद्धा एव तिष्ठन्तीति प्रथमोऽतिचारः । यथो दण्डकशास्त्राभिघातः । सोऽपि दुर्भावादिधीयमानो बन्धवदतिचारः । यदि पुन कोऽपि न करोति विनयः तदा त मर्माणि सुखं वा लतया दवरकेण वा सकृत् दिवा ताडयेदिति द्वितीयोऽतिचारः । छेदः कर्णनासिकादीनामवयवानामप्यनयनः । सोऽपि दुर्भावात्क्रियमाणोऽतिचारो निर्दयः हस्तादीनां छेद इत्यर्थः स्वास्थ्यापक्षया तु गण्डग्रणादिच्छेदनदहनादिकं समान्त्वनं कुर्वतोऽपि नातिचारः स्यादिति तृतीयः । अतिभारादिरोपणं न्यायभारादतिरिक्तस्य यो दुमशक्तस्य भारस्यारोपणं वृषभादीनां पृष्ठस्वन्धादौ वाहनोपाधिरोपणः । तदपि दुर्भावात्त्रांघ्राहोभादां क्रियमाणमतिचारः । अत्रायं विधिः - श्रावकेण तावत् द्विपदादिवाहनेन जीविका प्रागेव मोक्षयेत्येव धेष्ट पक्षः अध्यायोऽसौ न स्यात्तदा द्विपदा यत्तत् भारं स्वयमुत्क्षिपति अवतारयति च तावन्मेव वा वाह्यते मोक्ष्यते चोचितवेलायाम् । चतुष्पदस्य तु यथोचितभारं किञ्चिद्भूतं क्रियते । हलशकटादिषु पुनरुचितवेलायामसौ मुच्यते इति चतुर्थः । भुजिरोधोऽक्षपानादिनिषेधः । सोऽपि दुर्भावाद्बन्धवदतिचारः । तीक्ष्णशुषादिपीडितप्राणी म्रियत इत्यादिनिरोधो न कस्यापि कर्तव्यः । अपराधकाराणि च चाच्यं वेदेदद्य ते न दास्यते भोजनादिकमिति । स्वभोजनवेलायां तु नियमतपृवान्यं भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीतान्यत्रोपशान्तिक्रियस्यज्वरादिभ्याधितेभ्यः । शान्तिनिमित्तं चोपशान्त्यापि कारयेदिति पञ्चमः । किंवदुना मूलगुणस्या हिंसाक्षयस्यातिचारो यथा न भवति तथा यतनया वर्तितव्यम् ॥ १५ ॥

उक्तमेवार्थं सुगंधधिया सुगन्धं यथं किञ्चिदुपमगृह्णाद्—

गवाद्यनैष्ठिकां वृत्तिं त्यजेद्वन्धादिना विना ।

भोग्यान् वा तानुपेयात्तं योजयेद्वा न निर्दयम् ॥ १६ ॥

टीका—स्यजेद्वर्जयेत् । कोऽसौ, नैष्टिक । पाक्षिकस्य तु नास्ति नियमः । का, वृत्तिर्जीवनार्थं व्यापारः । कै, गवाक्षगोमहिषतुरगादिभिः । एष प्रशस्यतमः पक्षः । वा अथवा । उपेयात् परिगृह्णीयात् नैष्टिकः । कान्, पृतान् गवादीन् । किंविशिष्टान्, भोग्यान् बाह्यदोहादावुपयोक्तुं शक्तान् । कथं, विना केन, बन्धादिना नियन्त्रणताडनादिना एष मध्यमः पक्षः । अथवा न योजयेत् स्वयमन्येन वा न विधापयेत् नैष्टिकः । क, त बन्धादिः । कथं, निर्दयः । एषोऽधमः पक्षः । 'व्रतानि पुण्याय भवन्ति जन्तो—न सातिचाराणि निषेवितानि । सस्यानि किं कापि फलन्ति लोके मलोपलीढानि कदाचनापि ॥ अत्राह कश्चिन्—ननु हिमैव श्रावकेण प्रत्याख्याता न बन्धादयः ततस्तत्करणेऽपि न दोषो हिंसाविरतेरखण्डितत्वात् । अथ बन्धादयोऽपि प्रत्याख्यातास्तदा तत्करणे व्रतभङ्ग एव विरतिखण्डनात् । किं च बन्धादीनां प्रत्याख्येयत्वे व्रतेयत्तां विशीर्येत प्रतिव्रतमतिचारव्रतानामाधिक्यादिति । एव च न बन्धादीनामतिचरतेति । अत्रोच्यते । सत्यमस्मिन् प्रत्याख्याता न बन्धादयः । केवलं सत्प्रत्याख्यानेऽर्थतस्तेऽपि प्रत्याख्याता द्रष्टव्या हिंसापायत्वात्तेषां । न च बन्धादिकारणैः व्रतभङ्गः किन्वतीचार एव । कथं ? द्विविधः हि व्रतः अन्तर्वृत्त्या बहिर्वृत्त्या च, तत्र मारयामीति विकल्पाभावेन यदा कोपाद्यवेशात्परमप्राणप्रहाणमविगणयन् बन्धादौ प्रवर्तते न च हिंसा भवति तदा निर्दयताविरत्यनपेक्षतया प्रवृत्तत्वेनान्तर्वृत्त्या व्रतस्य भङ्गो हिंसाया अभावाद्बहिर्वृत्त्या पालनमिति देशस्य भङ्गजननादेशस्यैव पालनादतिचारव्यपदेशः प्रवर्तते । तदुक्तं—“न मारयामीति कृतव्रतस्य विनैव मृत्युः क इहातिचारः । निगद्यते यः कुपितः बन्धादीन् करोत्यसौ स्यन्नियमानपेक्षः ॥ मृत्योरभावाच्चिन्त्यमोऽस्ति तस्य कोपाद्याहीनतया हि भङ्गः । देशस्य भगादनुपालगाच्च पूज्या अतीचारमुदाहरन्ति ।’ यद्योक्तं व्रतेयत्तां विशीर्येतेति तदुक्तं विशुद्धाहिंसासत्त्वात् हि बन्धादीनामभाव एवातः स्थितमेतत् बन्धादयोऽतिचारा एवेति ॥

एतद्वे सगृह्णाह—

न हन्मीति व्रतं नुध्यन्निर्दयत्वान्न पाति न ।

भनक्त्यघ्नन् देशभङ्गत्राणाच्चतिचरत्यधीः ॥ १७ ॥

टीका—न पाति न पालयति । कोऽसौ, अधीरज्ञोऽममीक्ष्यकारी । किं तत्, न हन्मीति व्रतं न मारयामीति नियमः । किं कुर्वन्, कुप्यन् प्राधावेशं गच्छन् । सुतो न पाति, निर्दयत्वात् करुणारहितत्वात् । तथा न भनक्ति न नाशयति । काऽसौ, अधी । किं तत्, न हन्मीति व्रतं । किं कुर्वन्,—अप्यन् प्राणैर्वि-
मविबोजयन् । किं तर्हि करोतीत्याह—अतिचरति व्रतमतिक्रम्याधिवर्तते । तु पुन । यस्मात्, देशभङ्गग्राणात् भङ्गाश्च प्राण च भङ्गग्राण देशस्यान्तर्बहिर्विषु-
भयरूपवर्तकदेशस्य भङ्गग्राणमन्तर्हृत्वा भञ्जनं बहिर्वृत्त्या च पालनं तस्मात् ॥ १७ ॥

अतिचरतीति पदार्थमभिव्यक्त्यु भुक्तिरोधन चेत्यत्र चशब्देन समुचितं पाति चारजातं वक्तुमाह—

सापेक्षस्य व्रते हि स्यादतिचारोऽशभञ्जनम् ।

मन्त्रतन्त्रप्रयोगाद्याः परेऽप्युह्यास्तथाऽत्ययाः ॥ १८ ॥

टीका—हि यस्मात् । स्याद्भवेत् । कोऽसौ, अतिचारः । किं स्यादशभञ्जनं अन्तर्हृत्वा बहिर्वृत्त्या वा खण्डनं । कस्य, सापेक्षस्य । क, व्रते प्रतिपद्यमर्हि साव्रतं न भनज्मीति अपेक्षमाणस्य पुनः । तथा ऊह्या वितर्क्या । क, अत्यया अतीचाराः । किंविशिष्टा, मन्त्रतन्त्रप्रयोगाद्या मन्त्र इष्टकर्मसाधनसमर्थं पठितसिद्धोऽक्षरपिण्डः, तन्त्र मिर्दापधित्रिया मन्त्रश्च तन्त्र च मन्त्रतन्त्रे तयोः प्रयोगो विधिवकर्मणि व्यापारणं स आद्यो येषां ध्यानादीनां ते मन्त्र-
तन्त्रप्रयोगाद्या गतिस्तम्भमतिस्तम्भोच्चादनादिदुष्टकर्मसाधनहेतवः, न केवलं ते परेऽपि शास्त्रान्तरनिर्दिष्टाश्च । कथमूह्या । तथा तेन व्रतापेक्षापूर्वकं तदे-
कदेशभञ्जनलक्षणेन प्रकारेण मन्त्रादिहृत् ॥ १८ ॥

यथादीनामतिचारत्वसमर्थनपुरस्सरमतिचारपरिहारे यत्नं कारयन्माह—

मन्त्रादिनाऽपि बन्धादिः कृता रज्ज्वादिवन्मलः ।

तत्तथा यतनीयं स्यान्न यथा मलिनं व्रतम् ॥ १९ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, बन्धादि बन्धनताडनादि । किं स्यात् मलः । योदितशुद्धिप्रतिबन्धित्वादिमाणव्रतानिचारस्यालङ्घ्यदेशभञ्जनस्यापि तेन

त् । किंविशिष्ट , कृतो विहितः । केन, मन्त्रादिना मन्त्रतन्त्रादिना, न केवलं
रज्ज्वादिनेत्यपिशब्दार्थः । केनेव, रज्ज्वादिवत् पाशकशादिना यथा । तत्तस्मा-
च्चतनीयं भ्रम्यादिभावनालक्षणया प्रमादपरिहारपूर्वकचेष्टारूपया च यतनया
चर्तितव्यं । कथं, तथा तेन विशुद्धाध्यवसायलक्षणेन प्रकारेण । यथा किं, यथा
न स्यात् । किं तन्, यतं । किंविशिष्टं, मलिनं मातिचारम् ॥ १९ ॥

अहिमाणुव्रतस्वीकारविधिमाह—

हिंस्यहिंसकहिंसातत्फलान्यालोच्य तच्चतः ।

हिंसां तथोज्जेन्न यथा प्रतिज्ञाभङ्गमाप्नुयात् ॥ २० ॥

टीका—उज्जेन् यतयेत् । कोऽसौ, धावक । कां, हिंसां । कथं, तथा
सेन स्वशक्त्यनुसारलक्षणेन प्रकारेण । किं कृत्वा, आलोच्य गुरुसधर्मधेयोऽ
र्थिभिः सह विमृश्य । कानि, हिंस्यहिंसकहिंसातत्फलानि । वध्यवधकवधत-
त्साध्यानि । कस्मान्, तत्त्वतः यायात्म्येन । यथा किं, यथा नाप्नुयात् । कोऽसौ,
अन्ती प्रतिपन्नव्रत । कं, प्रतिज्ञाभङ्गं नियमवर्णनम् ॥ २० ॥

हिंसमादीलक्षयति—

प्रमत्तो हिंसको हिंस्या द्रव्यभावस्वभावकाः ।

प्राणास्तद्विच्छिदा हिंसा तत्फलं पापसञ्चयः ॥ २१ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, हिंसकः । किरूपः, प्रमत्तः कपायाद्याविष्टः ।
अप्रवृत्तचित्तद्विच्छिदाहिंसामहाव्रणोपदेशप्रस्तावे प्रागिति न पुनरिह प्रपञ्च्यते । तथा
भवन्ति । के, हिंस्या प्राणाः । किमात्मानो, द्रव्यभावस्वभावका द्रव्यात्मकाः
पुद्गलविवर्तरूपा भावात्मकाश्च चिन्परिणामलक्षणाः । तथा भवन्ति । काऽसौ,
हिंसा । विच्छिदा, तद्विच्छिदा तेषां द्रव्यभावप्राणानां वियोगकारणं । तथा
भवति । किं तन्, तत्फलं हिंसासाध्यः । किं, पापसञ्चयः दुष्कर्मवन्धः ॥ २१ ॥

गृहिणोऽप्यहिंसाव्रतनैर्महयाय विधिविशेषमाह—

कपायविकथानिद्राप्रणयाक्षविनिग्रहात् ।

नित्योदयां दयां कुर्यात्पापध्वान्तरविप्रभाम् ॥ २२ ॥

टीका—कुर्यात् । कोऽमौ, अहिमाणुमतनैर्मल्यार्थी । कां, दयामनुकम्पा । किंविशिष्टां, नित्योदयां अविच्छिन्नोहासां । पुन किंविशिष्टां, पौषध्वान्तर-विप्रभां पापं बन्धाद्यतिचारदुष्कृतं तत् ध्वान्तमिव पुण्यप्रकाशविरोधित्वात् । तत्र रविप्रभावात्तदनवगाह्यत्वात् । कस्मात्, कषायेत्यादि—कषायाः क्रोधादय, विकथा मार्गविरद्धा कथाः, निद्रा मुक्ताप्रपरिणामहेतुः स्वापः, प्रणयो मोहः स्नेहानुबन्धान्ममायमिति ग्रह, अक्षाणि स्पर्शादिविषयरागद्वेषपरिणतानोन्दि-याणि, तेषां पञ्चदशप्रमादानां विनिग्रहान् । त्वधिपूर्वकनिग्रहान् । अत्र मार्गवि-रद्धा कथाः भक्तस्त्रीदेशराजसम्बन्धिन्यः । तत्र भक्तकथा—इदं चेदं इयामाक-षायमोदकादि साधु भोग्य, साध्वनेन भुज्यते, अहमपि चेदं भोग्ये इत्यादि-रूपा । तथा स्त्रीकथा स्त्रीणां नेपथ्याद्गृहारह । वभायादिवर्णनरूपा 'कणोटी सुरतो-पचारचतुरा' लाटी विदग्धा प्रियेत्यादिरूपा वा । तथा देशकथा—दक्षिणपथ प्रचुराश्रयानस्त्रीममभोगप्रधान, पूर्वदेशो विचित्रवस्त्रगुडवर्णदशालिम्प्यादि-प्रधान, उत्तरापथे शूरा पुरपा, जविनो वाजिनो, गोधूमप्रधानानि धान्यानि, सुलभं कुंकुमं, मथुराणि द्राक्षादाडिमकपित्थादीनि, पश्चिमदेशे सुखस्पर्शानि वस्त्राणि सुलभा इक्षव, सित वारीत्येवमादि । राजकथा—शूरोऽस्मदीयो राजा सधन शौण्ड गजपतिर्गौड, अधपतिस्तुरष्क इत्यादिरूपा । एवं प्रतिकृत्वा अपि भक्तादिकथा वाक्याः । यदा तु रागद्वेषावनास्कन्दन् धर्मकथाङ्गत्वेन अर्थकामकथा कथयति तदा न वैकथिक स्यात् । एव प्रणयस्वापि धर्मविरोधि-त्वेनैव प्रमादत्वं बोध्यम् ॥ २२ ॥

गृहस्थस्याहिंसादुष्परिपाल्यत्वशङ्कामपाकरोति—

विष्वग्जीवाघते लोके क चरन् कोऽप्यमोक्षत ।

भावैकसाधनो बन्धमोक्षो चेन्नाभविष्यताम् ॥ ३२ ॥

१ पुण्यं तेजोमयं प्राहुः प्राहुः पापं तमोमयम् ।

तत्पापं पुंसि किं तिष्ठेद्दयादीधितिमालिनि ॥

स्नेहानुविद्धहृदयो ज्ञानचरित्रान्वितोऽपि न श्लाघ्यः ।

दीप इवापादयिता कज्जलमलिनस्य कार्यस्य ॥

टीका—अमोक्षयत मोक्षमगमिष्यत् । कोऽसौ, कोऽपि मुमुक्षु । किं कुर्वन् यन् चेष्टमान । कस्मिन् व न षापि प्रदेशे । कस्मिन्, लोके जगति । किंविशिष्टे, त्रिपञ्चजीवचित्ते समन्ताग्ज-तुष्ट्यासे । चेष्टादि वा नाभ-विषयता नाजनिष्यता । कौ, यन्मोक्षौ । किंविशिष्टौ, भविकसाधनौ भावपरिणाम एकमुत्कृष्ट प्रधान साधन निमित्त ययो । तत्र शुभाशुभोपयोगी पुण्यापापरूपवन्वस्य शुद्धोपवागश्च मोक्षस्य प्रधान कारणमिति विभाग ॥ २३ ॥

पुनर्मतिचारपरिहारद्वारेणाहिमाणुजतपरिचालनमुपदिश्य माग्मत रात्रि-भोजनवर्जनप्रतबलेन तदुपदिशन्नाह—

अहिंसाव्रतरक्षार्थं मूलप्रतविशुद्ध्ये ।

नक्तं भुक्तिं चतुर्धाऽपि सदा धीरस्त्रिधा त्यजेत् ॥ २४ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, व्रती । कौ, भुक्तिं भोजन । कतिधा, चतुर्धाऽपि अन्नपानस्वाचल्यप्रकारमपि । कदा, नक्त रात्रौ । कथं, सदा सर्वदा याव-ज्जीव । कथं, त्रिधा मनोयाक्यै । किंविशिष्टं सन् धीरं परीपहापमै रक्षोभ्य सत्प्रभावनानिष्ट इत्यर्थः । किमर्थं अहिंसाव्रतरक्षार्थं मूलवत विशुद्ध्ये च मूलगुणान्विमलीकर्तुंमहिमाणुजत च रक्षितुमित्यर्थः ॥ २४ ॥

दृष्टादृष्टोपभूयिष्ठमपि रात्रिभोजनमाचरन्त वक्त्रभणि या तिरस्कुर्वन्नाह—

जलोदरादिकृयूकाद्यङ्गरूपपेक्षयजन्तुकम् ।

मेताद्युच्छिष्टमुत्सृष्टमप्यश्वनिश्यहो सुखी ॥ २५ ॥

टीका—अहं आश्चर्यं कष्ट च । भवति । कोऽसौ, जन । किंविशिष्टं, सुखी सुखिनमात्मानं मन्यते इहानुल च तु स्वभागेव भवतीति भावः । किं कुर्वन्, अधन् भाग्यमाहरन् । व, निशि रात्रौ । किंविशिष्टम् जलोदरा-दिकृयूकाद्यङ्गमपि अपिशब्दोऽन्तर्दीपकत्वाच्चतुर्भिरपि विशपणै सम्बध्यते । जलोदरमादिर्येषां कुष्टादीनामपायानां तान् कुर्वन्तीति तत्कृतो जलोदरादि-हेतवस्ते च ते यूकाद्यश्च यूकामर्कनिकाद्यस्ते तथाविधा अङ्का कलङ्का अङ्के वा उत्सङ्गे मध्ये यस्यान्नपानादेर्भोग्यवस्तुनस्तथोक्तः । तत्र यूका । भोजने सह भुक्ता जलोदरं करोति, कौलिकं कुष्ठं, मक्षिकां छर्दि, मद्दिकां मद्दोहादि

व्यञ्जनान्तःपतितो वृश्चिक्स्तालुव्यथा, कण्टक काष्ठखण्डं वा गलत्यथा,
 बालश्च गले लग्नः स्वरभद्गमित्यादयो दृष्टदोषा भवेयं प्रतीतिकरा, राशि-
 भोजने सम्भवन्ति । तथा अप्रेक्ष्यजन्तुकमपि अप्रेक्ष्यास्तमसा छन्नत्वाद्वृष्टम-
 शक्या जन्तुका अल्पजन्तवः सूक्ष्मजीवाः कुन्ध्यादयो जलघृतादिमध्ये पतिताः
 मोदकखर्जूराद्यनुपद्भिर्गणो वा यत्र तत्तथोक्तं किं च । निशि भोजने त्रियमाणेऽ-
 वश्यं पापः सम्भवति । तत्र च पङ्जीवनिकायवधोऽवश्यम्भावी । भाजनधा-
 वनाद्वा च जलगतजन्तुविनाशो जलोद्गमने च भूमिगतकुन्धुपिपीलिकादिज-
 न्तुघातश्च संभवति । तथा प्रेताद्युच्छिष्टमपि प्रेता अधमव्यन्तरा आदयो येषां
 पिशाचराक्षसादीनां तैरुच्छिष्टं स्पर्शादिना अभोज्यता नीत । एते पूर्वं चाद-
 दृष्टदोषा । तथा उल्लूकमपि प्रत्याख्यातमपि वस्तु घोरान्धकारस्त्वदृशा तदु-
 पलक्षणाम्भवादेपोऽप्यदृष्टो दोषः ॥ २५ ॥

वनमालादृष्टान्तेन रात्रिभोजनदोषस्य महत्तां दर्शयति—

त्वां यद्युपैमि न पुनः सुनिवेश्य रामं
 लिप्ये वधादिकृद्दधस्तदिति श्रितोऽपि ।
 सौमित्रिरन्यशपथान्वनमालयैकं
 दोषाशिदोषशपथं किल कारितोऽस्मिन् ॥ २६ ॥

टीका—किल रामायणे द्वेवै श्रूयते । कारितो विधापित । कोऽर्था,
 सौमित्रिर्लक्ष्मणः । कथा, वनमालया स्वभार्यया । कं, दोषाशिदोषशपथं
 दोषाशिनो रात्रिभोजिनो दोषो महापातकाख्य तेन लिप्येऽहमिति शपथं ।
 किंविशिष्टम्, एक शपथान्तररहित । क, अस्मिन् लोके । किंविशिष्टोऽपि,
 श्रितोऽपि प्रतिपन्नोऽपि । कान्, अन्यशपथान् शपथान्तराणि । कथ, इति
 अनेन प्रकारेण । यदि नोपैमि नागच्छामि । का, त्वां । कथं, पुनर्याद्युक्त्य
 किं कृत्वा, सुनिवेश्य सुव्यवस्थितं कृत्वा । कं, राम । तत् ततः । लिप्ये
 संयुज्येऽह । कं कर्तुमि, वधादिकृद्दधं गोत्यादिघातकादिपापं । तत्कथा
 यथा—लक्ष्मणो दशरथापितृनिवेशात्म्यह रामेण मीतया च दक्षिणापथे प्रस्थितो-
 ऽन्तरा कुचनगरे महीधरराजतनयां वनमालां परिणीतवान् । ततश्च रामेण

सह परतो देशान्तरं विद्यासन् स्वभार्यां वनमालां प्रति मोचयति स्म । सा तु तद्विरहकातरा पुनरागमनमसम्भाषयन्ती लक्ष्मणं शपथान्कारयत् । यथा प्रिये राम मनीषिते देशे परितस्तथाप्य यद्यहं भवतीं स्वदर्शनेन न प्रीणयामि तदा प्राणान्तिपातादिपातकिना गतिं यामीति । सा तु तै शपथैरनुप्यन्मी यदि रात्रिभोजनकारिणा शपथं करोषि तदा त्वां प्रति मुञ्चामि नान्यथेति । स च तथेत्यभ्युपगत्य देशान्तरं प्रस्थितवानिति ॥ २६ ॥

लौकिकसवाददर्शनेनापि रात्रिभोजनप्रतिषेधमाह—

यत्र सत्पात्रदानादि किञ्चित्सत्कर्म नेष्यते ।

कोऽद्यात्तत्रात्ययमये स्वहितैषी दिनात्यये ॥ २७ ॥

टीका—क, स्वहितैषी आत्मनो लोकद्वयेऽपि पश्यमिच्छु । अद्यात्, न कश्चिस्वहितैषी भुञ्जतित्यर्थः । इ, तत्र दिनात्यये रात्रिसमये । किंविशिष्टे, अत्ययमये दोषभूयिष्ठे दोषनिवृत्ते वा । यत्र किं, यत् नेष्यते बाह्यरपि नाभिमन्यते । किं तत्, सत्कर्म शुभक्रिया । किंविशिष्टं किञ्चित् किमपि किं पुन सर्वं । किंविशिष्टं तत्, सत्पात्रदानादि सत्पात्रदान स्नान देवार्चन माहुति आद्य विशपतो भोजन च ॥ २७ ॥

दिनरात्रिभोजनद्वारेण पुतामुत्तममध्यमजघन्यभावमाह—

भुञ्जतेऽहः सकृद्वर्या दिर्मध्याःपशुवत्परे ।

रात्र्यहस्तद्वत्तुणान् ब्रह्मोद्यान्नावगामुकाः ॥ २८ ॥

टीका—भुञ्जते अश्नन्ति । के ते, वया उत्तमा शुभकर्मणोत्त्वण । कथं, सृष्ट्वा एकवारः । कस्य, अहो दिनस्य मध्ये । तथा भुञ्जते । के मध्या मध्यमा शुभक्रियाभिरनुत्तमाधमा । कथं, द्वि द्विवारः । कस्य अहं तथा परे अधमा पापकर्माण । भुञ्जते । किवत्, पशुवत् गोमहिषादिभिस्तुल्य । कथं, रात्र्यहं नक्तदिनः । किंविशिष्टा सन्तो नावगामुका अज्ञानाना । कान्, तद्वत्तुणान् रात्रिभोजनयज्ञनोपकारकधर्मान् । किंविशिष्टान् ब्रह्मोद्यान् सर्वज्ञप्रतिपाद्यान् ॥ २८ ॥

शास्त्रनिदर्शनं विना सकलजनानुभवसिद्धं रात्रिभोजननिवृत्तिफलवि-
शेषमाह—

योऽस्ति त्यजन् दिनाद्यन्तमुहूर्तां रात्रिवत्सदा ।

स वर्ण्येतोपवासेन स्रजन्मार्द्धं नयन् कियत् ॥ २९ ॥

टीका—योऽस्ति भोजनं करोति । किं कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन् । कौ,
दिनाद्यन्तमुहूर्तां दिवसस्यादावन्ते च द्वे द्वे घटिके । कियत् रात्रिवन् रात्रि
यथा । कथं, सदा नियमः । स कियत् कियामात्रं वर्ण्येत स्तूयेत मद्भिः ।
किं कुर्वन्, नयन् गमयन् । किं तत्, स्वप्नमार्धं अर्धं निजं जन्म । केन,
उपवासेन चतुर्विधाहारपरिहारेण । समाप्ते विषमाप्ते याऽप्रार्थनादो
व्याल्येव ॥ २९ ॥

अथ रात्रिभोजनवर्जनव-मूलप्रतविशुद्ध्यह्वादिहिमायनरक्षाह्वावाच्य
धावरूप्य भोजनान्तरायान् श्लोकचतुष्टयं व्याचष्टे—

अतिप्रसङ्गमासितुं परिवर्धयितुं तप ।

प्रतयीजटतीर्भुक्तेरन्तरायान् गृही श्रयेत् ॥ ३० ॥

टीका—धयेत् प्रतिपद्येत । कोऽयौ गृही प्रतिको गृहस्थः । वान्, अन्तरायान् ।
कस्या, भुक्ते भोजनवचनहेतुर्नित्यर्थः । किंविशिटान् प्रतयीजटती धीज
श्येव मतानामावष्टवान् रक्षोपायत्वान् आहिंसाणुयतशालिभूतानित्यर्थः । किं
कुर्वन् कर्तुं, अमितुं स्थणुः । कम्, अतिप्रसङ्गं विहितानिक्रमणोपयुपरि प्रवृत्तिः ।
तथा परिवर्धयितुं समन्तादुपचेतुः । किं नत्, तत्र दृष्टानिरोधम् ॥ ३० ॥

तानेव श्लोकत्रयेण निशपत्ता निर्देष्टुं विवृणोति—

दृष्ट्वाऽऽर्द्रचर्मास्त्रिपुरामांसासृक्पूयपूर्वकम् ।

स्पृष्ट्वा रजस्वलाशुष्कचर्मास्त्रिपुरानयदिकम् ॥ ३१ ॥

श्रुत्वाऽतिरुर्जशानन्दविद्वरमायनिःस्रनम् ।

भुक्त्वा निषभितं वस्तु भोज्येऽशस्यविवेचनः ॥ ३२ ॥

संसृष्टे सति जीवद्भिर्जीवैर्वा बहुभिर्मृतैः ।

इदं मांसमिति दृष्टसङ्कल्पे चाशनं त्यजेत् ॥ ३३ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, मतिक्र । किं तत् अशनं तात्कालिकमेवाहारं, न तु विकालिकादिक । किं दृष्ट्या, दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा चेत्यपि द्रष्टव्य । किं तत्, आर्द्रत्यादि—आर्द्रमशुष्क चर्माग्नि, अस्थि च काकस, तथा सुरा मद्य, मांस पिशित, अमृत शोणित, पूय व्रणादिगत पक्कामृत, पूर्वशब्दाद्वशात्प्रादि तथा स्पृष्ट्वा । किं तत्, रजस्वला पुष्पवती स्त्री, शुष्के चर्मास्थिनी, शुनक श्वान, आदिशब्देन मार्जारश्वपचादि । तथा श्रुत्वा आकर्ष्य । कम् अतिकर्कशानि स्वन अस्य मस्तक वृन्धि इत्यादिरूप आकन्दनि स्वन हाहेत्याद्या संस्वरस्वभाव, विद्वुरप्रायानि स्वन परचक्रागमनात्तद्गुप्रदीपनादिविषय । तथा भुक्त्वा आशित्वा । किं तत्, वस्तु । किंविशिष्ट, नियमित प्रयाण्यात् । तथा अशनं त्यजेत् । क मात, भाग्ये भोक्तव्ये द्रव्ये सति । किंविशिष्टे, संसृष्टे मिलिते । कै, चीरै द्वित्रिचतुरिन्द्रियप्राणिभि । किं कुर्वन्ति, जीवन्ति प्राणन्ति । किंविशिष्टे सन्ति, अशक्यविवेचनं भोज्यद्रव्यास्पृश्यकृतुमशक्यं । वा अथवा संसृष्टे । कै मृतैर्जीवै । कतिभि बहुभिश्चिचतुरादिभि । तथा । इदमित्यादि इदं भुज्यमानं वस्तु मांस सादृश्यान् इदं रुधिरमिदमस्थ्यय सर्व इत्यादिरूपेण मनसा विकल्पमाने भोज्यवस्तुनीयर्थ ॥ ३३ ॥

अथाहिमाणुव्रतशालिखेन मौनव्रत व्याचिरयासु पञ्चधोनीमाह—

गृध्रै हुङ्कारादिसञ्ज्ञा संकलेशं च पुरोऽनु च ।

मुञ्चन् मौनमदन् कुर्यात्तपःसंयममृंहणम् ॥ ३४ ॥

टीका—कुर्याद मतिक्र । किं तत्, मौनमजल्पन । किं कुर्वन् अदन् भोजनं कुर्वन् । पुन किं कुर्वन्, मुञ्चन् वर्जयन् । का, हुङ्कारादिसञ्ज्ञा हुङ्कारणाकार भ्रूमूर्धागुल्लिखलनादिभि स्वाभिप्रायशङ्कन । कस्यै गृध्रै इष्टभोज्यार्थं । तन्निषेधार्थं तु हुङ्कारादिना सञ्ज्ञाकरणेऽपि न दोष । अथवा गृध्रै भोज-

१ हुकागुल्लिखात्कारभ्रूमूधचलनादिभि ।

मौनं विदधता सञ्ज्ञा विधानव्या न गृह्ये ॥

भूनेत्रहुकारकरागुलीभिर्द्विप्रवृत्तं परिवर्ज्य महाम् ।

करोति भुक्तिं विजिताक्षकृति स शुद्धमौनव्रतवृद्धिकारी ॥

शास्त्रनिर्देशेन विना सकलजनानुभवमिदं रात्रिभोजननिवृत्तिफलवि-
शेषमाह—

योऽस्ति त्यजन् दिनाद्यन्तमुहूर्तो रात्रिवत्सदा ।

स वर्ण्येतोपवासेन स्वजन्मार्द्धं नयन् कियत् ॥ २९ ॥

टीका—योऽस्ति भोजनं करोति । किं कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन् । कौ,
दिनाद्यन्तमुहूर्तो दिवसस्यादावन्ते च द्वे द्वे घटिके । कियत्, रात्रिवत् रात्रि
यया । कथं, सदा नियमः । स कियत् कियात्मानं वर्ण्येत स्तूयत मद्भि ।
किं कुर्वन्, नयन् गमयन् । किं तत्, स्वजन्मार्द्धं अर्धं निजं जन्म । केन,
उपवासेन अनुविधाहारपरिहारेण । समासे गिमासे वाऽप्यर्धशब्दो
व्याख्येयः ॥ २९ ॥

अथ रात्रिभोजनवर्जनवमूलप्रतविशुद्ध्यव्यादहिमाप्रतरक्षाद्व्याघ्र
ध्रावकम्प भोजनान्तरायान् श्लोकचतुष्टयं व्याचष्टे—

अतिप्रमदगमसितुं परिरर्धयितुं तप ।

प्रतर्जनीजघ्नीर्भुक्तेरन्तरायान् गृही श्रेयेत् ॥ ३० ॥

टीका श्रेयेत् प्रतिपद्येत । कोऽसौ गृही प्रतिको गृहस्थः । कान्, अन्तरायान् ।
कस्या, भुक्ते भोजनवर्जनहेतुर्नित्यर्थः । किञ्चिदिष्टान् प्रतर्जनीजघ्नीर्भुज
श्रेयेव प्रतानामावष्टकान् रक्षोपायवान् आहिमाणुप्रतर्जनीभूतानित्यर्थः । किं
कुर्वन् वक्तुं असितुं तपः । कम्, अतिप्रमदगमं विहितानि प्रमदगमोपपत्तिं प्रवृत्तिं ।
तथा परिरर्धयितुं समन्तादुपपत्तेः । किं तत्, तप इष्टानिरोधम् ॥ ३० ॥

तानेव श्लोकत्रयेण विशेषतः निर्देष्टुं विवृणोति—

दृष्ट्वाऽऽर्चमास्थिसुरामांसाद्यन्पूयपूर्वम् ।

स्पृष्ट्वा रजस्वलाशुष्कचर्मास्थिशुनकदिक्कम् ॥ ३१ ॥

श्रुत्वाऽतिरुर्ध्वं शान्दोद्वरमायनिःस्वनम् ।

भुक्त्वा नियमितं वस्तु भोज्येऽश्वर्याविवेचनः ॥ ३२ ॥

संसृष्टे सति जीवद्भिर्जीवैर्वा बहुभिर्मृतैः ।

इदं मांसमिति दृष्टसङ्कल्पे चाशनं त्यजेत् ॥ ३३ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, मतिक । किं तत्, अशनं तात्कालिकमेवाहारं, न तु वैकालिकादिक । किं दृष्ट्या, दृष्ट्वा दृष्ट्वा चेत्यपि द्रष्टव्य । किं तत्, आर्द्रत्यादि—आर्द्रमशुष्क चर्माजिन, अस्थि च काकस, तथा मुरा मघ, मांस विक्षित, अमृक् शोणित, पूय मणादिगत पशामृक्, पूर्वशब्दाद्वशाद्भावि तथा स्पृष्टा । किं तत्, रजस्वला पुष्पवतीं स्त्रीं, शुष्के चर्मास्थिनी, शुनकं श्वान, आदिशब्देन मार्जारश्चपादि । तथा ध्रुवा आकर्ष्य । कम् अतिक-
र्कशानि स्वन अस्थ मस्तक वृन्धि इत्यादिरूप, आक्र दनि स्वन हाहेत्याद्या तंस्वरस्वभाव, विडूरप्रायनि स्वन परचरणागमनातङ्कप्रदपिनादिविषय । तथा मुक्त्वा अशित्वा । किं तत्, चस्तु । किंविशिष्ट, नियमित प्रत्याख्यात । तथा अशनं त्यजेत् । क सति, भोज्ये भोक्तव्ये द्रव्ये सति । किंविशिष्टे, संसृष्टे मिलिते । कै, जीवै द्विग्रिचतुरिन्द्रियप्राणिभि । किं कुर्वन्नि, जीवद्भि प्राणद्भि । किंविशिष्टे सद्भि, अशक्यविवेचनं भोज्यद्रव्यात्पृथक्कर्तुमशक्यं । वा अथवा संसृष्टे । कै, मृतेर्जीवै । कतिभि, बहुभिश्चिचतुरादिभि । तथा । इदमित्यादि इदं भुज्यमानं वस्तु मांसं सादृश्यात् इदं रुधिरमिदमस्थ्यय सर्प इत्यादिरूपेण मनसा विकल्प्यमाने भोज्यवस्तुनात्यर्थं ॥ ३३ ॥

अथाहिंसाणुव्रतशिल्पेन मौनव्रतं व्याचिन्त्यासु पञ्चस्रोक्तीमाह—

गृध्रैर्हुङ्कारादिसञ्ज्ञा संक्लेशं च पुरोऽनु च ।

मुञ्चन् मौनमदन् कुर्यात्तपःसंयमवृंहणम् ॥ ३४ ॥

टीका—कुर्याद् मतिक । किं तत्, मौनमचल्पन । किं कुर्वन्, अदन् भोजनं कुर्वन् । पुन किं कुर्वन्, मुञ्चन् व्रजेयन् । का, हुङ्कारादिसञ्ज्ञा हुङ्कारस्वात्म-
रभ्रमूर्धागुलिचलनादिभि स्वाभिप्रायज्ञापन । कस्यै, गृध्रै इष्टभोज्यार्थं । सन्निपेयार्थं तु हुङ्कारादिना सञ्ज्ञाकरणेऽपि न दोष । अथवा गृध्रै भोज-

१ हुंसागुलिस्वात्कारभ्रूमूधचलनादिभि ।

मौनं विदधता सञ्ज्ञा विधातव्या न गृह्ये ॥

धूनेन हुंकारकरागुलीभिर्द्विप्रवृत्त्यै परिवर्त्य सञ्ज्ञाम् ।

करोति भुक्तिं विजिताक्षर्यति स शुद्धमौनव्रतवृद्धिकारी ॥

नाभिकांक्षाप्रवृत्त्यर्थं । तथा मुञ्चन् । कं, संज्ञेन कोपदैर्न्यायविमुक्षपरिणामं ।
कथं, पुराऽनु च पूर्वं पश्चाच्च । किञ्चित्कृतं मौनं, तपसंयमवृत्त्यर्थं इच्छानिरो-
धस्य प्राणेन्द्रियसंयमस्य च पुष्टिकरम् ॥ ३४ ॥

मौनस्य तपोवर्द्धकत्वं श्रेयससाधयत्त्वं च श्लोकद्वयेन समर्थयते—

अभिमानावने गृद्धि-रोधादूर्ध्वयते तपः ।

मौनं तनोति श्रेयश्च-श्रुतप्रश्रयतायनात् ॥ ३५ ॥

टीका—वर्धयते । किं तत्, मौनं । किं, तपः । कस्मिन्निमित्ते मतिः, अभि-
मानावने अयाचकत्वप्रतरक्षायां सत्यां । तथा गृद्धिरोधान् भोजनलीप्त्यप्रति-
बन्धाद्देतो । तथा तनोति स्पर्शतीकरोति । किं तत्, मौनं । किं, श्रेयः पुण्यं ।
कस्मात्, श्रुतप्रश्रयतायनात् श्रुतज्ञानविनयानुबन्धान् ॥ ३५ ॥

शुद्धमौनान्मनःसिद्ध्या शुक्लध्यानाय कल्पते ।

वाक्सिद्ध्या युगपत्साधुर्ध्वलोकयानुग्रहाय च ॥ ३६ ॥

टीका—कल्पते सम्पद्यते समर्थो भवति । कोऽस्या, साधुर्देवसंयत संयतश्च ।
कर्म, शुक्लध्यानाय । कथा, मन निष्ठाचित्तवर्धकरणेन । कस्मान्, जातया,
शुद्धमौनात् भोजनोदा निरतिचारमौनवतात् । तथा साधुः कल्पते । कर्म,
ध्वलोल्लोस्थानुग्रहाय त्रिजगद्भस्मजनानुपवनं । कथं, युगपत् एककालं । कथा,
वाक्सिद्ध्या युगपत्त्रिजगदनुग्रहसमर्थभारतीतिभूत्या ॥ ३६ ॥

नियतकालिकसार्वाकालिकमौनयोग्योत्तमविशेषनिर्णयार्थमाह—

उद्योतनं महर्नैकघण्टादानं जिनालये ।

असार्वकालिके मौने निर्वाहः सार्वकालिके ॥ ३७ ॥

१ सर्वदा वाक्येन जायं भोजनं तु विशेषतः
रक्षणार्थं गदा श्रेष्ठं मरोगन्धे पुनर्न किम् ॥

टीका—भवति विधीयते वा । किं तत्, उद्घोतनं फलातिशयलाभ-
माहात्म्यापादनं । क, मौने । किंविशिष्टे, असार्वकालिके यथात्मशक्ति निय-
तकाल कृते । किं तत्, एकेत्यादि—एकघण्टादान एकस्या घण्टाया दानं वितरण ।
क, जिनालये अर्हर्होत्पगृहे । कथ, सह । केन, महेनोत्सवेन पूजया वा ।
तथा सार्वकालिके यावज्जीवं प्रतिपन्ने मौने । उद्घोतनं भवति । किं तत्,
निर्वाहो निराकुलं बहन् । नान्यत् ॥ ३७ ॥

आवश्यकानि शक्तिं कृत्वा मौनं सर्वदाऽपि मौनविधानेन वाग्दोषो-
च्छेदमाह—

आवश्यके मलक्षेपे पापकार्ये च वान्तिवत् ।

मौनं कुर्वीत शश्वद्वा भूयोवाग्दोषविच्छिदे ॥ ३८ ॥

टीका—कुर्वीत । कोऽस्ता, साधु । किं तत्, मौन । क, आवश्यके सामयि-
कादिकर्मषट्के, तथा मलक्षेपे विष्मूत्रोत्सर्गे, तथा पापकार्ये हिंसादिकर्मणि

- १ सन्तोष भाव्यते तेन वैराग्य तेन दर्श्यते ।
- समम पाठ्यते तेन मौन येन विधीयते ॥
- लौक्यत्यागात्तपोवृद्धिरभिमानस्य रक्षणम् ।
- ततश्च समवाप्नोति मन सिद्धिं जगन्त्रये ॥
- श्रुतस्य प्रश्रयात् श्रेयःसमृद्धे स्यात्समाश्रय ।
- ततो मनुजलोकस्य प्रसीदति सरस्वती ॥
- वार्णा मनोरमा तस्य शास्त्रसन्दर्भगर्भिता ।
- आदया जायते येन क्रियते मौनमुज्ज्वलम् ॥
- पदानि यानि विद्यन्ते बन्दनीयानि कोविदै ।
- सर्वाणि तानि लभ्यन्ते प्राणिना मौनकारिणा ॥
- अन्धेन शक्तिं कृत्वा मौनं नियतकालिकम् ।
- जिनेन्द्रभवने देया घण्टाया समहोत्सवम् ॥
- न सार्वकालिके मौने निर्वाहव्यतिरेकत ।
- उद्योतन पर प्राप्ते किंचनापि विधीयते ॥

परेण क्रियमाणे, चक्षुर्देन स्नानाशनमधुनादौ च । यतेस्तु भ्रातरीप्रवेशेऽपि
किञ्च, वान्तिवत् । उषां यथा छर्दनादनन्तरमाचमनं यावदित्यर्थः । अथवा
मौनं कुर्वति । कथं, शश्वत् नित्यम् । किमर्थं, भूय इत्यादि-भूयसा कायदोषा-
पेक्षया बहुतराणां वाम्दोषाणां पर्यादिवचनकृतपापासवाणां निष्ठेदार्थम् ॥ ३८ ॥

अथ सत्याणुव्रतारक्षणार्थमाह-

कन्यागोक्षमालीककूटसाक्ष्यन्यासापलापवत् ।

स्यात्सत्याणुव्रती सत्यमपि स्वान्यापदे त्यजन् ॥ ३९ ॥

टीका—स्यात् । कोऽर्सा, प्रतिक भावकः । किञ्चित्तिष्ठ, सत्याणुव्रती ।
किं कुर्वन्, त्यजन् वर्णयन् । किं तत्, सत्यमपि चेत्ते चोराऽयस्मिन्वादिभ्यः
तथ्यमपि । किमर्थं, स्वान्यापदे स्वपरविपर्ययं यत्तथाभूतं तथ्यमपि ।
किञ्चत्, कन्यालीकादिवत् । यस्मिन्नुक्ते स्वपरयोर्वधकधादिकं राजादिभ्यो
भवति तस्यूलामयं तादृक् सत्यं च स्वयमवदन् परांश्चावाद्यन् सत्याणुव्रती
स्यादित्यर्थः । तत्र कन्यालीकं यथा-भिन्ना कन्यामभिन्ना वा विपर्यय वा
वदतो भवति । इदं सर्वस्य कुमारदिद्विपदविप्रयकन्यालीकस्योपलक्षणम् ।
गवालीक-अल्पक्षीरा गौः बहुक्षीरा विपर्यय वा वदतं स्यात् । इदमपि सर्व-
चतुष्पदरिपवालीकस्योपलक्षणम् । शमालीक-परस्परकामपि भूमिमात्मस्वकी
रिपर्यय वा वदतो भवेत् । इदं चाक्षेपपादपापपदद्वयविपर्ययालीकस्योपल-
क्षणम् । कन्याचलीकानां च लोकेऽतिगर्हितत्वेन रूढस्यान् द्विपदादिग्रहणं
न क्रियते । कन्याचलीकत्रयं लोकविरुद्धाश्च धार्यम् । कूटसाक्ष्य-भ्रमाणी-
कृतस्य छद्माम्भरादिना कूटं वदतं स्यात् । यथाऽहमत्र साक्षीति । अस्य
च परपापममर्थकत्वविशेषेण पूर्वभ्यो भेदः । तस्य धर्मविपक्षत्वाच्च वदेत् ।
धर्म्यं द्रूयाप्राधर्म्यमिति विवादिभिरभ्यर्थितत्वात् । न्यामापलाप-न्यस्यते
रक्षणार्थमन्यस्मै समर्प्यत इति न्यायः । सुवर्णादिद्रव्यं तदपलापं जालपेतं
विश्वमिदधानकत्वात् । किं चाज्ञानमशवादिनाऽप्यस्य न द्रूयान्, किं पुनः
रागद्वेषाभ्याम् ॥ ३९ ॥

लोकव्यवहाराविरोधेन च तदप्रयागमुपदिशति-

लोकपात्रानुरोधित्वात्सत्यसत्यादि वाक्ययम् ।

द्रूयादसत्यासत्यं तु तद्विरोधाच्च जातुचिन् ॥ ४० ॥

टीका—मयात् । कोऽसौ, सत्याणुवृत्ती । किं तत् सत्यसत्यादिवाक्यत्रय वक्ष्यमाणलक्षण । कस्मान्, लोकयात्रानुरोधित्वात् लोकव्यवहारविमर्शादित्यात् । न तु मयात् । किं तत्, असत्यासत्य । कथं, जानुचित् कदाचिदपि । कस्मान्, ताद्विरोधात् लोकयात्राविप्रलम्भनात् ॥ ४० ॥

सत्यसत्यादीनि श्लोकत्रयेण लक्ष्यन्ताह—

यद्वस्तु यद्देशकाल प्रमाकारं प्रतिश्रुतम् ।

तस्मिंस्तथैव संवादि सत्यसत्यं वचो वदेत् ॥ ४१ ॥

टीका—वदेत् सत्याणुवृत्ती । किं तत्, वच । किंविशिष्ट, सत्यसत्य । किल लक्षण, संवादि तथाभूत । क, तस्मिन् प्रतिज्ञात वस्तुनि । कथं तथैव तेनैव तद्देशकालपरिणामरूपत्वेन प्रकारेण । यत्किं, यद्वस्तु । प्रतिश्रुत प्रतिज्ञात । किंविशिष्ट, यद्देशकालप्रमाकार प्रमा परिमाण इत्याद्य, आकारो वर्णसंस्था-भदिरूप, देशश्च कालश्च प्रमा च आकारश्च देशकालप्रमाकारा प्रतिज्ञादिय यीकृता यस्य च तत्तथाक्तम् ॥ ४१ ॥

असत्यं वय वासोऽन्धो रन्धयेत्यादि सत्यगम् ।

वाच्यं कालातिक्रमेण दानात्सत्यमसत्यगम् ॥ ४२ ॥

टीका—वाच्य वक्ष्य सत्याणुवृत्तिना । किं तद्वच । किंविशिष्ट, असत्य किंविशिष्ट सत्, सत्य सत्याश्रित । अमयमपि किञ्चित्मयमेवेत्यर्थः । तद्वच वयेत्यादिना दर्शयति—भो कुन्दिन्द वय आतानवितानीभावरूपतया आसूत्रयत् । किं तद्वासो यस्त्र । यस्त्र निर्माणयोग्यतन्तुषु यस्त्रशब्दप्रयोगादमन्यव तथा भो भक्तक रन्धय एव त्व । किं तत् अन्धः क्रूर । अन्धोयोग्यतण्डुलेष्व-न्धशब्दप्रयोगादसत्यव । आदिशब्दाज्ज्ञो पयक कणिका विष्टीयादिरूप ग्राह्य । अत्र तत्तच्छब्दावाच्यत्वेऽपि श्लोके तथान्यवहारासम्पत्तयः । इदममन्यसत्य ॥ तथा वाच्य । किं तत्, सत्य । किंविशिष्ट, अमयग सत्यामन्यमित्यर्थः । कुत, सम्भवदानात् वितरणात् । केन, कालातिक्रमेण । यथा अद्वयमात्मतमे दिवसे सवेद देवमित्यास्थाय मासतमे सबसरतमे वा दिवसे दानीति । अत्र दाना-

व्यभिचारासम्बन्धः । प्रतिपन्नतत्कालव्यभिचाराध्यामव्यन्त्रं । इदमपि श्लोक तथा
व्यवहारात्कावेदकत्वम् ॥ ४२ ॥

यत्स्वस्य नास्ति तत्काल्ये दास्यामीत्यादिसंविदा ।
व्यवहारं विरुन्धानं नासत्यासत्यमालपेत् ॥ ४३ ॥

टीका-न आलपेत् न मूयात् सत्याणुमती । किं तत्, असत्यासत्य वच ।
किं कुर्वाण, विरुन्धान बाधमान । क, व्यवहार श्लोकयात्रा । कथा, यदित्यादि
यदस्तु नास्ति । कस्य, स्वस्यागमन सम्बन्धी । तदास्यामि मुख्य वितरि-
त्यामि । कदा, काल्ये प्रातः । इत्यादिरूपया सविदा प्रतिज्ञया ॥ ४३ ॥

सावद्यव्यतिरिक्तानृतपञ्चकस्य नित्य धर्जनविवमाह—

भोक्तुं भोगोपभोगाद्वगमाश्रं सावद्यमक्षमाः ।
ये तेऽप्यन्यत्सदा सर्वे हिंसेत्युज्ज्वन्तु वाऽनृतम् ॥ ४४ ॥

टीका-अग्रायोक्त्याविशेषवचनवाच्यतानिवृत्तावतत्तान् प्रति सावद्यविशेषव-
क्त्यतानुवृत्त्यर्थो वाशब्द किं बहुनेत्यर्थः । वा हि बहुना । उज्ज्वन्त्युज्ज्वन्तु ।
के, तेऽपि धर्मपिण । किं तत्, अनृत । किंविशिष्ट, अन्यत् सावद्यव्यतिरिक्तं
मदपलपनादि । कियत्, सर्वं पञ्चाशदपि । कथ, सदा नित्य । कथ कृत्वा,
हिमेति यत् सर्वमनृत हितापयोग्यादिभिर्वा प्रमादयोगाविशेषान् । यत्र तु
प्रमत्तयोगो नास्ति तद्विद्याऽनुष्ठानाद्यनुवदन नाम्नाय । एतेनेदमपि समुद्दिष्ट-
'सा मिथ्याऽपि न गर्भमिथ्या वा गुर्वादिप्रमादनी' इति । के त, इत्याह-ये
भवति । किंविशिष्ट, भक्षमा भवमर्षा । किं कर्तुं, मोक्षु त्यक्तु । किं तत्,
सावद्य वच क्षेत्र कृपेत्यादिरूप प्राणिवधादिप्रवर्तक । किंविशिष्ट मर, भोगो-
पभोगाद्वगमाश्र भोगा भ्राजतादि, उपभोग कामिभ्यादिः भोगश्चापमागम
भोगोपभोगौ । तयारब्ध साधन तदेव तन्मात्र न पुनस्तदसाधन । सावद्य वच —
तत्र नास्यामेत्यादि मदपलपन । सर्वगत आत्मा श्यामाकृतकदुःखमात्रो वेद्या
दिक्रममनुद्भावन । गामश्चमोभिवदता विवर्तित । काग कागमभिदधानस्याप्रिय
अर वाग्धकिनेय इत्याह गहिर्त मात्रेऽसिन्धुव्यर् ॥ ४४ ॥

सत्याणुव्रतस्य पञ्चातिचारान् हेयत्वेनाह—

मिथ्यादिशं रहोऽभ्याख्यां कूटलेखक्रियां त्यजेत् ।

न्यस्तांशविस्मर्त्रनुज्ञां मन्त्रभेदं च तद्रतः ॥ ४५ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, तद्रत । तत्स्थूलालङ्कारादिवचनविरातिरक्षणं
अथ यस्यासौ सत्याणुव्रतीत्यर्थः । किं तत्, मिथ्यादिशमित्यादि पञ्चक । तत्र
मिथ्यादिक मिथ्योपदेश । अभ्युदयनि धेयसार्थपु क्रियाविशेषेत्यन्यस्यान्यथा
प्रवर्तन । परेण सन्देहापत्तेन पृष्ठेऽज्ञानादिनाऽन्यथाकथनमित्यर्थः । अथवा
प्रतिपक्षसत्यव्रतस्य परपीडाकर वचनमसत्यमेव । तत् प्रमादात्परपीडाकरणे
उपदेशे अतिचारो यथा वाह्यन्ती त्वरोष्ट्रादयो हन्यन्ता दृश्यव इति निष्प्र-
योजन वचन । यद्वा विवादे स्वयं परेण चाऽन्यतरातिमन्धानोपायोप-
देशो मिथ्योपदेशः ॥ रहोऽभ्याख्या—रहस्येकान्ते स्त्रीपुंभ्यामनुष्ठितस्य
क्रियाविशेषस्याभ्याख्या प्रकाशन यथा दम्पत्योरन्यस्य वा पुम स्त्रिया
वा रागप्रकर्ष उत्पद्यते । सा च हास्यक्रीडादिनैव क्रियमाणोऽतिचारो
न त्वभिनिवेशेन । तथा सति व्रतभङ्ग एव स्यात् ॥ कूटलेखक्रिया—
अन्येनानुक्तमननुष्ठित च यत्किञ्चित्स्य परप्रयोगवशादेव तेनोक्तमनुष्ठित
चेति वञ्चनानिमित्त लेखन । अन्यस्वरूपाक्षरमुद्राकरणमित्यन्वे । न्यस्ता-
ंशविस्मर्त्रनुज्ञा—न्यस्तस्य निक्षिप्तस्य हिरण्यादिद्रव्यस्य अशनेकमश विस्म-
र्तुंविस्मरणशीलस्य निक्षेपुर्नुज्ञा । द्रव्यमनुनिक्षेपुर्विरमृततत्सत्यस्याल्पसत्यस्य
तद्गृह्यत एवमित्यनुमतिवचन । सोऽयं न्यासापहाराऽप्योऽतिचारः ॥ मन्त्रभेद
अङ्गविकारभ्रूक्षेपादिभिः पराभिप्रायं ज्ञा-वाऽसूयादना तत्प्रवृत्तना विश्वसित-
मित्रादिभिर्वा आत्मना सह मन्त्रितस्य लज्जादिकस्याथस्य प्रकाशन ॥ यत्तु—
' मन्त्रभेद परीवाद पैशून्य कूटलेखनम् । मुधा साक्षिपदोक्तिश्च सत्यस्यैते
विघातका ' ॥ इति यशास्तल्लेखे अतिचारान्तरवचन त परेऽप्युक्त्यास्तदाभ्या-
स्यनेन सगृहीत प्रतिपत्तव्यम् ॥ ४५ ॥

अथाचौर्वाणुव्रतलक्षणार्थमाह—

चौरव्यपदेशकरस्थूलस्तेयत्रतो मृतस्वधनात् ।

परमुदकादेश्चाखिलभोग्यान्न हरेद्दीत न परस्वम् ॥ ४६ ॥

टीका-न हरेत न गृहीयात । नापि ददाति न परस्मै वितरेत् । कोऽयौ ।
 चौरेत्यादि-चौरोऽयमुपलक्षणाद्धर्मपातकोऽयं बधकारो अयमित्यादिष्वपदेशं
 नाम करोतीति चौरादिष्वपदेशकरं, स्थूलस्तेयं वादरघायं स्वाग्रवननादिकं,
 तत्पूर्वमदत्तादानं वा, तत्र व्रतं नियमस्तस्माद्वा व्रतं निवृत्तिर्यस्य स तथोक्तोऽ
 चौर्याणुप्रतीत्यर्थः । किं तत्, परस्वं परस्य धनं चेतनमचेतनं वा द्रव्यं साम-
 र्थ्याददत्तं तस्यैव परस्वामिकत्वोपपत्तेर्दत्तस्य च स्वस्वामिकत्वसम्भवान् ।
 किंविशिष्टं, परमन्यत् । तस्मात् मृतस्वधनात् मृतश्चासौ स्वो ज्ञातिश्चमृतस्व-
 अर्थात्पुत्रादिरहितो लोकान्तरप्राप्तो बन्धुस्तस्य धनं तस्मात्, अन्यत् जीवतां
 ज्ञातीनामित्यर्थः । न केवलं तत् पर उदकादेशं तोयतृणप्रभृतेश्च । किंवि-
 शिष्टात्, अखिलभोग्यात् अखिलं, सर्वं स्थिरैरागन्तुभिश्च लोकैर्भोग्यु योम्यत्वेन
 राजादिसमुत्कलितात् ॥ ४६ ॥

प्रमत्तयोगान्परकोयनृणस्याप्यदत्तस्यादाने दाने चाचौर्यव्रतभङ्गां दर्शयति-

संक्लेशाभिनिवेशेन तृणमप्यन्यभर्तृकम् ।

अदत्तमाददानो वा ददानस्तत्करो ध्रुवम् ॥ ४७ ॥

टीका-ध्रुव निश्चित भवति । कोऽयौ, पुरयः । कारुण्यं, तत्करधार । किं
 कुर्वाण, आददान आत्ममात्कुर्वन् । ददानो वा परस्मै प्रयच्छन् । किं तत्,
 तृणमपि किं पुन सुवर्णादिकं । किंविशिष्टं, अन्यभर्तृकं अन्य स्वस्वाम्यो भर्ता
 स्वामी यस्य तदन्यभर्तृकमन्यदीयमित्यर्थः । किंविशिष्टं सन्, अदत्तं तत्स्वा-
 मिना अवितर्णं । केन, संक्लेशाभिनिवेशेन रागाद्यावेशेन । एतेनेदमुक्तं
 भवति-प्रमत्तयोगे सत्येवादत्तस्यादाने दाने वा चौर्यं स्यान्नान्यथा ॥ ४७ ॥

निधानादिधनं राजकीयाद्यन्यमर्थेनेन व्रतयन्नाह-

नास्वामिकमिति ग्राह्यं निधानादिधनं यतः ।

धनस्यास्वामिकस्येह दायादो मेदिनीपतिः ॥ ४८ ॥

टीका-न ग्राह्यं नादेयमचौर्याणुप्रतिना । किं तत्, निधानादि धनं नदीषु-
 हाविषराकरादिस्थितं द्रव्यं । कथं कृत्वा, अस्वामिकमिति नास्य कश्चित् स्वमीति
 परस्वं न भवतीति सङ्करण्य । कुन्, इत्याह यतो यस्मान् । भवति । कोऽयौ,

मेदिनीपति राजा । कीदृश, दायाद साधारण स्वामी । कस्य, धनस्य । कीदृशस्य, अस्वामिकस्य स्वामिरहितस्य । क, इह लोके ॥ ४८ ॥

स्वामिसंशयिके स्वधनेऽपि नियम कारयन्माह—

स्वमपि स्वं मम स्याद्वा न वेति द्वापरास्पदम् ।

यदा तदाऽऽदीयमानं व्रतभङ्गाय जायते ॥ ४९ ॥

टीका—जायते सम्पद्यते । किं तत्, स्वमपि स्व आत्मीयमपि द्रव्य । कस्मै, व्रतभङ्गाय अर्चयाम्रतभङ्ग करोतीत्यर्थं । किं क्रियमाण, दीयमान आकारप्रक्षेपादादीयमान च । कदा, तदा तस्मिन् काले । यदा यस्मिन् काले भवति । किं तत्, स्वमपि स्व । किंविशिष्ट, द्वापरास्पद सशयस्थान । कय कृत्वा, इदं धनं मम स्याद्भवेद्वा न वा स्यादित्येव ॥ ४९ ॥

अर्चयाम्रतभङ्गातिचारप्रहाणार्थमाह—

चोरप्रयोगचोराहृतग्रहावधिकहीनमानतुलम् ।

प्रतिरूपकव्यवहृतिं विरुद्धराज्येऽप्यतित्रमं जह्यात् ॥ ५० ॥

टीका—जह्यात् त्यजेत् । कोऽसौ अर्चयाम्रतभङ्गा । किं तत्, चोरप्रयोगाद्यतिचारपञ्चकमिति समन्वयः । तत्र चोरप्रयोग—चोरयत् स्वयमन्येन वा चोरय त्वमिति चोरणक्रियायां प्रेरण । प्रेरितस्य वा साधु करोषीत्यनुमनन । कुशिकाकर्तृरिकाद्यधरिकादिचोरोपकरणानां वा समर्पण विक्रयण वा । अत्र च यद्यपि चौर्यं न करोमि न कारयामात्येव प्रतिपन्नमतस्य चोरप्रयोगो व्रतभङ्ग एव तथाऽपि किमधुना यूय निर्व्यापारास्तिष्ठथ, यदि वो भक्तादिक नास्ति तदाऽहं तद्दामि, भवदानीतमोपस्य वा यदि भेता नास्ति तदाऽहं विक्रेष्ये इत्यवविधवचनैश्चौरान् व्यापारयत् स्वकल्पनया तद्व्यापारण परिहरतो व्रतसापेक्षस्याभावातिचारः । चोराहृतग्रह—अप्रेरितेनाननुमतेन च चोरेणानी-तस्य कनकवस्त्रादेरादानं मूल्येन मुद्रिकया वा । चौरानीति च काणकदेण मुद्रिकया वा प्रच्छन्नं गृह्येच्चोरो भवति तत्तत्प्रायकरणाद्गतभङ्गः । वाणिज्यमेव मया नियते न चौरिकेत्यप्यवसायेन व्रतसापेक्षत्वाद्भङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः ॥ अधिकहीनमानतुल—मानं प्रस्थादि हस्तादि च । तुला

उन्मानं । मानं च तुला च मानतुलं, अधिकं च हीनं चाधिकहीनं तच्च तन्मानतुलं च, अधिकमाने हीनमानं, अधिकतुला हीनतुला चेत्यर्थः । तत्र न्यूनं मानादिनाऽन्यस्मै ददाति, अधिकेनारामनो गृह्णातीत्येवमादिकृतप्रयोगो हीनाधिकमानोन्मानमित्यर्थः ॥ प्रतिरूपकव्यवहृति - प्रतिरूपकं सदृशं ग्रीहीणां पलजि, घृतस्य वसा, हिहो खदिरादि घेष्टस्तैलस्य मूत्र, जात्यमुवर्णरूप्ययो-
र्युक्तमुवर्णरूप्ये, इत्यादिप्रतिरूपकेण व्यवहृतिर्व्यवहारो ग्रीष्मादिषु पलंज्यादि प्रक्षिप्य तद्विक्रयणं । एतत् द्वय परधनग्रहणरूपत्वाद्भग्न एव । केवल सात्रल-
ननादिकमेव चौर्यं प्रसिद्धं । मया तु वणिक्कलं कृतेति भावनया प्रतरक्ष-
णोद्यतत्वादतिचार एवेति ।

विरुद्धराज्येऽप्यतिक्रमः । अपि समुच्चये । विरुद्धं विनष्टं विगृहीतं वा राज्यं राज्ञः पृथ्वीपालनोचितं कर्म विरुद्धराज्यं छत्रभग्नं पराभियोगो वेत्यर्थः । तत्रातिक्रम उचितन्यायादन्येनैव प्रकारेणार्थस्य दानग्रहणं । विरुद्धराज्येऽल्पमूल्यलभ्यानि महार्घ्याणि द्रव्याणि इति प्रयततः । अथवा विरुद्धयोर्स्था-
द्राज्ञो राज्यं नियमिता भूमि कटकं वा विरुद्धराज्यं तत्र । पट्टीसप्तम्पोर्यं प्रति भेदाभावात् । तस्यातिक्रमो व्यवस्थालंघन । व्यवस्था च परस्परविरुद्ध-
राज्येषु एव । तल्लंघनं चान्यतरराज्यनिवासिन इतरराज्ये प्रवेष्टा । इतर-
राज्यनिवासिनो वा अन्यतरराज्ये प्रवेष्टा । विरुद्धराज्यातिक्रमस्य च यद्यपि स्वस्वामिनोऽननुज्ञातस्यादत्तादानलक्षणयोगेन तत्कारिणा च चौर्यदण्डयोगेन चौर्यरूपत्वाद्भग्न एव, तथाऽपि विरुद्धराज्यातिक्रमं कुर्वता मया वाणि-
ज्यमेव कृतं न चौर्यमिति भावनया प्रतसापेक्षवाहोके च चोरोऽयमिति व्यपदेशाभावादतिचारता स्यात् । अथवा चोरप्रयोगादयः पञ्चाप्येते व्यक्त-
चौर्यरूपा एव । केवल सहकारादिना वा प्रकारेण क्रियमाणास्तेऽतिचारतया व्यपदिश्यन्ते । न चेते राज्ञा तस्मैऽकादीनां वा न सम्भवन्तीति वाच्यम् । यतः प्रथमो द्वितीयः स्पष्ट एव । तृतीयस्तुर्यश्च यदा राजा भाण्डागारे हीना-
धिकमानोन्मानं द्रव्याणां विनिमयं च कारयति तदा राज्ञोऽप्यतिचारो रतः । विरुद्धराज्यातिक्रमस्तु यदा सामन्तादि कश्चिन् स्वस्वामिनो वृत्तिमुपजीवादि तद्विरुद्धस्य च सहायो भवति तदा अस्यातिचारः स्यात् । सोमदेवपण्डितस्तु मानन्यूनत्वाधिकत्वेन द्वावर्तचारी मन्यमान इदमाह- मानवन्न्यूनताधिक्ये तेनकर्म ततो ब्रह्मः । विग्रहो संग्रहोऽर्थस्यास्तेष्वर्थेन निवर्तका ॥ ५० ॥

अथ स्वदारसन्तोषाणुमतस्वीकारविधिमाह—

प्रतिपक्षभावनैव न रती रिरसारुजि प्रतीकारः ।

इत्यप्रत्ययितमनाः श्रयत्वहिंसः स्वदारसन्तोषम् ॥५१॥

टीका—अथतु स्वीकरोतु । कोऽसौ, अहिंस इंपहिंसनशीलोऽणुमती । क, स्वदारसन्तोष स्वदारेषु स्वभार्याया स्वदारिर्वा सन्तोषो मैथुनसञ्ज्ञावेदना-
ज्ञान्या देहमनसो स्वास्थापादन । किंविशिष्ट सन्, अप्रत्ययितमना प्रत्ययो
विश्वाप्त प्रत्यय मञ्जातोऽस्येति प्रत्ययित न प्रत्ययितमप्रत्ययित मनो
यस्यासावप्रत्ययितमना अमञ्जातविश्वासचित्त इत्यर्थ । कथ, इति अनेन
सदुपदेशप्रकारेण । तमेव दशयति—भवति । कोऽसौ, प्रतीकार प्रशमनोपाय ।
कस्या रिरमारुजि योन्याद्वा रन्तुमिच्छारूपाया वेदनाया । किं प्रतीकार,
प्रतिपक्षभावनैव ब्रह्मचर्यस्य प्रागुक्तविधिना पुनश्चेतसि सन्निवेशनमेव । न
पुनर्भवति तत्र प्रतीकार । किं, रति स्त्रीसम्भोग ॥ ५१ ॥

स्वदारसन्तोषिण व्याचष्टे—

सोऽस्ति स्वदारसन्तोषी योऽन्यस्त्रीप्रकटस्त्रियौ ।

न गच्छत्यंहसो भीत्या नान्यैर्गमयति त्रिधा ॥ ५२ ॥

टीका—अस्ति भवति । कोऽसौ, स गृहाश्रमी । कीदृश, स्वदारसन्तोषी
स्वदारेषु निजधर्मपत्न्या समुत्पद्यति मैथुनसञ्ज्ञा प्रतिचिकीर्षेयन् भजतीत्येव
व्रत । स्वदारेषु सन्तोषोऽस्यास्तीति वा । य किं य न गच्छति न भजति ।
के, अन्यस्त्रीप्रकटस्त्रियौ अन्यस्त्री परदारा परिगृहीता अपरिगृहीताश्च । तत्र
परिगृहीता सस्वामिका अपरिगृहीता स्वैरिणी प्रोषितभर्तृका कुलाङ्गना वा
अनाथा । कन्या तु भाविभर्तृकत्वात्पित्रादिपरतन्त्रत्वाद्वा मनाथेन्यन्यस्त्रीतो
न विशिष्यते । प्रकटस्त्री वेद्या । अन्यस्त्री च प्रकटस्त्री च अन्यस्त्रीप्रकटस्त्रियौ ।
ते द्वे अपि यो न भजति । कथा, भात्या भवेन । कस्मात् अहम् पापात् न
रानादे । नापि यो गमयति उपभोजयति । के, ते द्वे । कै कर्तृभि, अन्यै
परदारादिलम्पटे । कथ, त्रिधा मनोवाक्यै कृतकारिताभ्यामनुमत्याऽपि वा ।
नदेतद्ब्रह्माणुमत निरतिचार मयामिपक्षीद्रपद्मोदुम्बरविरतिलक्षणाष्टमूल—

गुणान् प्रतिपन्नवतो विमुद्गसम्बन्धः श्वावकस्योपदिश्यते । यस्तु स्वदारव-
त्साधारणास्त्रियोऽपि प्रतयितुमशक्तः परदारानेव वर्जयति सौऽपि ब्रह्माणुप्रती-
प्यते । द्विविधं हि तद्वत् । स्वदारसन्तोषः परदारवर्जनं चेति । एतन्मान्यस्त्री-
प्रकटस्त्रियाविति स्त्रीद्वयसेवाप्रतिषेधोपदेशाहम्ब्यते । तत्राद्यमभ्यस्तदेशसंयमस्य
नैष्ठिकस्येप्यते । द्वितीयं तु तदभ्यासोऽभ्युत्थस्य । तदाह श्रीमोमदेवपण्डित -
बधूविच्छ्रियो मुक्त्वा सर्वभ्रान्त्यग्र तज्जने । माता स्वमा तनूजेति मतिर्मह
गृहाधमे ॥ यस्तु-पञ्चवरसहिष्याहं सप्त वि वसणाह जो विवमेह । सम्मत्त-
विमुद्गमहं भो दंसणमावधो भणिभो ॥ इति वमुनन्दिदसदान्तिमतेन दर्शन-
प्रतिमायां प्रतिपन्नस्तस्येदं ॥ सन्मतेनैव प्रतप्रतिमां विधत्तो ब्रह्माणुप्रतं स्यात्
तद्यथा-यस्वेमु इत्थिसेवा अंगगङ्गीहा मया विवमेह ॥ थूळभट्ट पंभयारी
जिणेहिं भणिदो पवयणमि ॥ यस्तु “भम्ब्यदर्शनमुद्ग संसारशरीरभोगनि-
र्विण्णः । पञ्चगुरचरणशरणो दर्शनिकस्तत्त्वपयगृह इति ” । स्वामिमतेन दर्श-
निको भवेत्तस्येदं ब्रह्माणुप्रतमतिचारवर्जनार्थमेवात्रानुच्यते ॥ ५२ ॥

अथ यद्यपि गृहस्थस्य प्रतिपन्न प्रतमनुपालयतो न तारुतः पापबन्धोऽस्ति
तथापि यतिधर्मानुरक्तत्वेन तत्प्राप्तेः प्राग्यार्हस्थेऽपि कामभोगविरक्तं मन्
श्वावकधर्मं प्रतिपालयति तं वैराग्यकाष्ठमुपनेतुं सामान्येनामज्ञादोषानाह-

सन्तापरूपो मोहाद्गसादतृणानुबन्धकृत् ।

स्त्रीसम्भोगस्तथाऽप्येष सुखं चेतका ज्वरेऽक्षमा ॥५३॥

टीका—भवति । कोऽसौ, स्त्रीसम्भोगः । कीदृशः, सन्तापरूपः स्त्रीसम्-
र्कस्य पित्तप्रकोपहेतुर्वाग्यसन्तापयतीति सन्तापः सन्तापकरं रूपं यस्य स
सन्तापरूपः ज्वरपक्षे तु सन्तपन्नं सन्तापः मण्डरः स एव रूपमस्येति विग्रहः ।
तथा चोक्तं सन्तापात्कीदृजो ज्वर इति । पुनः कीदृशः, मोहेत्यादि—मोहो
हिताहितविवेकीविकल्बं, अंगमादः शरीरनि सहस्रं नृणानुबन्ध तर्थाविष्टेदः
पक्षे पिपासासातत्यं मोहश्चांगमादश्च नृणानुबन्धश्च मोहांगमादनृणानुबन्धा-
स्तान् करोति । यद्यप्येवविध एव तथाऽपि सुखं येन मन्थने भो आत्मन्
तदा न काऽपि त्वया कार्या । काऽसौ, भक्षमा । ज्वरं, ज्वरे ज्वरोऽपि सुखं
मन्तस्य इति भावः । तथा चोक्तमपि—स्त्रीभोगो न सुखं येनरग्यमोहादत्र-
सादनान् । नृणानुबन्धाग्यसन्तापरूपस्याथ यथा ज्वरः ॥ ५३ ॥

टीका—यो चेष्टेत् नाभिलषेत् । वा , स्त्रियः नारी । क्रिप्रिशिष्टा , अन्या-
स्वस्त्रीतो व्यतिरिक्ताः । त्रिविशिष्टः मन् , मन्नुष्टः सन्तोष यत् । केन,
स्वस्त्रीमात्रेण निजनायैव । स्यात् । कोऽसौ , सोऽपि स्वदारसन्नुष्टोऽपि । किंवि-
शिष्टः , अभ्युत्तमभावो लोकविरमयनीयमाहात्म्य । किं वर्ण्यं । किं , माहात्म्यं
स्तुत्यं । कस्य , वर्णिनः सर्वस्त्रीनिवृत्तस्य । कथं , पुनः प्राग्वर्णितप्रायत्वा-
दित्यर्थं ॥ ५६ ॥

इदानीं स्वभर्तृमात्रसेवनव्रताया स्त्रिया बहुमान्यतां दृष्टान्तेन स्पष्टयति—

रूपैश्वर्यकलावर्यमपि सीतेव रावणम् ।

परपूरुषमुज्जन्ती स्त्री सुरैरपि पूज्यते ॥ ५७ ॥

टीका—पूज्यते सत्कियते । काऽसौ , स्त्री । कै , सुरैर्वै किं पुनर्मनुष्या-
दिभिरित्यपिशब्दार्थं । किं कुर्वती , उज्जन्ती प्रतयन्ती । कं , परपूरुषं स्वभ-
र्तुरन्यं पूरुषं । अत्र हेतौ शतृद् , परपुरुषोज्जनेन सुरपूजाया ज्ञेयत्वात् ।
किंविशिष्टमपि , रूपेत्यादि—रूपमाकारसौन्दर्यं ऐश्वर्यं पूजाभांजाधिपत्यं
कला गीतनृत्यादिका । रूपं वैश्वर्यं च कलाश्च ताभिर्वैर्यमुत्कृष्टमसाधारणरूपा-
दिमन्तमित्यर्थः । अपिर्विषये । केव कमित्वाह— सीतेव रावणं जानकी
यथा लोकेश्वरम् ॥ ५७ ॥

महापुरुषतातिचारानाह—

इत्वरिकागमनं परविवाहफरणं विटत्वमतिचाराः ।

स्मरतीव्राभिनिवेशोऽनङ्गक्रीडा च पञ्च तुर्ययमे ॥ ५८ ॥

टीका—इत्वरिकागमनादयः पञ्चातिचारास्तुर्ययमे सारङ्गालेखनहस्तचर्या-
णुव्रते भवन्तीति सम्बन्धः । तत्रेत्वरिकागमनं अस्वामिका असनी गणिका-
त्वेन पुंश्रलित्वेन वा पुरुषानेति गच्छतीत्येवंशीला इत्वरि । तथा प्रतिपुरुष-
मेतीत्येवंशीलेति व्युत्पाद्या वेद्यापीत्वरि । ततः कुर्यादां के इत्वरिका तस्यां
गमनसामेधनं । इय चात्र भावना—भाटिप्रदानाश्रित्यतकालस्वीकारेण स्व-
लप्रीकृत्य वेद्या वेत्यरिकां सेवमानस्य स्वबुद्धिरूपनया स्वदारत्वेन प्रतसापे-
क्षचित्तत्वादल्पकालपरिमहाच्च न भंगो यस्तुतोऽस्वदारत्वाच्च भंग इति भंगा-

भंगरूपत्वादित्थिरिकाया वेद्यात्वेनान्यस्यास्त्वनारायतयैव परदारत्वात् । किं चास्य भाव्यादिना परेण किञ्चित्कालं परिगृहीतां वेद्यां गच्छतो भंग कथञ्चित्परदारत्वात्तस्याः । लोके तु परदारत्वारूढेन भंग इति भंगाभंगरूपोऽतिचारः । अन्ये त्वपरिगृहीतकुलंगनामप्यन्यदारवर्जिनोऽतिचारमाहुः । तत्त्वल्पनया परस्य भर्तुरभावेनापरदारत्वादभङ्गो लोके च परदारतया रूढे-भंग इति भङ्गाभङ्गरूपत्वात्तस्य । एनेनेत्थिरिकापरिगृहीतापरिगृहीतागमन-लक्षणमतिचारद्वयं तत्त्वार्थशास्त्रोद्दिष्टमपि सगृहीतं भवति । परविवाहकरणादयस्तु चत्वारो द्वयोरपि स्फुरन्तीति प्रथमोऽतिचारः ॥ १ ॥

परविवाहकरणं स्थापत्यप्यतिरिक्तानां कन्याफललिप्सया स्नेहमन्यन्धादिना वा परिणयनविधानं । एतच्च स्वदारसन्तोषवता स्वकलत्रेतरदारवर्जकेन च स्वकलत्रवेद्याभ्यामन्यत्र मनोवाक्यैर्मैथुनं न कार्यं न च कारणीयमिति मतं यदा गृहीतं भवति तदाऽन्यविवाहकरणं मैथुनकरणमित्यर्थतः प्रतिषिद्धमेव च भवति । तद्वती तु मन्यते विवाह एकायं मया क्रियते न मैथुनं कार्यं इति व्रतसापेक्षत्वादतिचारः । कन्याफललिप्सा च सम्यग्दृष्टेरप्युत्पन्नावस्थायां सम्भवति । मिथ्यादृष्टेस्तु भद्रकावस्थायामनुग्रहार्थं व्रतादाने सा सम्भवति । ननु परविवाहनवत् स्वापत्यविवाहनेऽपि समान एव दोष इति चेत् सत्यं । किं तर्हि यदि स्वकन्याविवाहो न कार्यतं नदा स्वच्छन्दचारिणी स्यात् । ततश्च कुलसमयलोकविरोधः स्यात् । विहितविवाहाच्च पतिनियतस्त्रीत्वेन न तथा स्यात् । एष न्याय पुत्रेऽपि विकल्पनीयः । यदि पुन कुटुम्बचिन्ताकारक कोऽपि स्वभ्रात्रादिर्भवेत्तदा स्वापत्यविवाहनेऽपि नियम एव श्रेयान् । यदा तु स्वदारसन्नुष्टो विशिष्टसन्तोषाभावान् अन्यत्कलत्रं परिणयति तदाऽप्यस्यायमतिचारः स्यात् । परस्य कलत्रान्तरस्य विवाहकरणमात्मना विवाहनमिति स्यात्त्वानादिति द्वितीयोऽतिचारः ॥ २ ॥

विट्त्व भण्डिमा तत्प्रधानवाक्यप्रयोगः ॥ ३ ॥ स्मरतीवाभिनिवेश - कामे-तिमात्रमाग्रहः । परित्यक्तान्यसकलव्यापारस्य तद्यवसायितेभ्यः । यथा मुख-कक्षोपस्थान्तरेष्ववितृप्ततया लिङ्गं प्रक्षिप्य महतीं वेला निश्चलो मृत इवास्ते । चटक इव चटकां मुहुर्मुहुः क्षिप्यमारोहति । जातबलक्षपश्च वाजीकरणान्युप-सुङ्गे । अनेन खर्वापधादिप्रयोगेण गजप्रसेकी तुरगावमर्दी च पुरयो भवतीति बुद्ध्या इति चतुर्थं ॥ ४ ॥

अनङ्गकीडा अङ्गं साधनं देहावयवो वा तदेह मैथुनापेक्षया योनिर्मेहनं च ततोऽन्यत्तु मुख्यादिप्रदेशे रतिः । यतश्च चर्मोदिमर्यालिङ्गः स्वलिङ्गेन कृतार्थोऽपि स्त्रीणामवाच्यदेशं पुनः पुनः कुद्राति । केशाकर्पणादिना वा श्रीङ्गं प्रबल-
राममुत्पादयति साऽप्यनङ्गश्रीङ्गेच्यते । इह च भावकोऽत्यन्तपापभीस्तया
प्रहचर्य चिकीर्षुरपि यदा वेदोदयासहिष्णुतया तत्कृतुं न शक्नोति तदा याप-
नामात्रार्थं स्वदारसन्तोषादि प्रतिपद्यते । मैथुनमासेण च यापनायां सम्भ-
वायां विट्त्वादिप्रयमर्थं प्रतिपिदमं च । तत्प्रयोगे हि न कश्चिदुप । प्रत्युत
सद्योऽतिरागोद्दीपनं बलक्षयस्तात्कालिकी चिह्ना राजयक्ष्मादिरोगाश्च स्युः ।
तदुक्तं—प्रेदम्पर्यमतो मुक्त्वा भोगानाहारवद्भजेत् ॥ देहदाहोपशान्त्यर्थमभि-
ध्यानविधानये ॥ १ ॥ एवं प्रतिपिद्धाचरणाद्भक्तो नियमावाधनाच्चाभङ्ग
इत्येतेऽपि विट्त्वादयस्त्रयोऽतिचाराः । यद्वा स्वदारसन्तोषी मैथुनमेव
मया वेद्यादौ प्रत्याख्यातमिति स्वकल्पनया तत्र तदेव वर्जयति न विट्त्वा-
दिकं । परदारविवर्जकोऽपि परदारेषु मैथुनमेव वर्जयति नाशिष्टवागप्रयोगा-
लिङ्गनादीनीति तयो कथञ्चिद्व्रतसापेक्षत्वाद्विट्त्वादयोऽतिचाराः । स्त्रियास्तु
पूर्ववत्परविवाहकरणादयः । प्रथमस्तु यदा स्वकीयपतिविरक्तदिने मपल्या
परिगृहीतो भवति तदा मपत्नीवारकं विलुप्य तं परिभुञ्जानाया अतिचारोऽ-
तिव्रमादिना च परपुरष (इव) स्वपति वा ब्रह्मचारिणमभिममत्याः
स्यात् ॥ ५८ ॥

अथ परिग्रहपरिमाणानुवर्तं व्याचष्टे—

ममेदमिति सङ्कल्पश्चिदचिन्मिश्रवस्तुषु ।

ग्रन्थस्तत्कर्शनात्तेषां कर्शनं तत्प्रमात्रतम् ॥ ५९ ॥

टीका—भवति । कोऽमो, ग्रन्थ परिग्रहः । किलक्षणो, ममेदमिति सङ्कल्पः
इदं चेतनमचेतनं मिश्रं वा वस्तु मम सम्बन्धि मदीयं मत्स्वामिकमिति
सङ्कल्पो मानसोऽध्यवसायो ममत्वपरिणामो भूयतेति यावत् । केपु, चिद्रस्तुषु
कलत्रपुत्रादिषु, आचिद्रस्तुषु गृहसुवर्णादिषु । मिश्रवस्तुषु चेतनाचेतनेषु ।
बहिः पुष्पवाटिकादिषु । अन्ततश्च मिथ्यान्वादिषु । भवति । किं तत्, सत्प्र-
माणं परिग्रहपरिमाणानुवर्तं । किं कर्शनमवपीकरणं । तेषां, तेषां चित्ता-

मक्षिता चिद्विज्ञा च वस्तुना । कस्मात्, तत्कर्मणाम् यथोक्तमूर्च्छालक्षणपरि-
ग्रहात्पीकरणात् ॥ ५९ ॥

अन्तरङ्गसङ्गनिग्रहोपायमाह—

उद्यत्क्रोधादिहास्यादिपट्क्वेदत्रयात्मकम् ।
अन्तरङ्गं जयेत्सङ्गं प्रत्यनीकप्रयोगतः ॥ ६० ॥

टीका—जयेत् निगृह्णीयात् । कोऽसौ, पञ्चमाणुमती । क, सङ्ग ग्रन्थ ।
किंविशिष्ट, अन्तरङ्ग आध्यात्मिक । किमात्मक, उद्यत्क्रोधादि उद्यन्ति उच्च-
रन्ति विपश्यमानानि, उदिताना दुर्जयत्वान्, क्रोधादयोऽनन्तानुबन्धप्र-
त्यारयानावरणवर्जिता, तान्निध्यात्वसहितास्त्रिगृह्येव देशसयमस्य प्रवृत्तत्वात्
अष्टौ प्रत्यारयानावरणसञ्चलनाख्या इह गृह्यन्त, हास्यादिपट्क्वेदत्रय-
तिशोकभयतुगुप्सा, वेदः स्त्रीपुत्रपुंसकवेदा रागाख्यास्तेषां त्रय वेदत्रय,
क्रोधादयश्च हास्यादिपट्क्वेदत्रय च क्रोधादिहास्यादिपट्क्वेदत्रयाणि,
उद्यन्ति च तानि क्रोधादिहास्यादिपट्क्वेदत्रयाणि च तान्येव आत्मा स्वरूप
यस्यासौ तदात्मकस्त । केन जयेत्, प्रत्यनीकप्रयोगतः यथास्वमुत्तमक्षमा-
दिभावनया ॥ ६० ॥

बहिरङ्गसङ्गत्यागविधिमाह—

अयोग्यासंयमस्याङ्गं सङ्गं बाह्यमपि त्यजेत् ।
मूर्च्छाङ्गत्वादपि त्यक्तुमशक्यं कृशयेच्छनैः ॥ ६१ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, पञ्चमाणुमती । क, सङ्ग । किंविशिष्ट, बाह्य
वस्तुक्षेत्रादिक । अन्तरङ्गसङ्गत्यागापेक्षयाऽपिशब्द समुच्चये । किंविशिष्टम्,
अङ्ग साधन । कस्य, अयोग्यासंयमस्य अयोग्य भावकस्य कर्तुमनुचितोऽ-
संयमः स चेहानारम्भजसङ्गसङ्गोऽर्थः स्यात्परवध परदारगमनादिश्च,
अयोग्यासावसंयमश्चायोग्यासंयमस्तस्य । कुता हेतोः, मूर्च्छाङ्गत्वात् मोहो-
दयनिमित्तत्वात् । यस्त्वसौ त्यक्तुमशक्यस्तस्यागविधिमाह—कृशयेत् स्वरूपी
कुर्यात् । क, त बाह्यसङ्ग । किंविशिष्टमपि, त्यक्तुमशक्यमपि अशक्यवर्जनमपि

कथं, शनैः मनाः सम्यपरिपाद्या कालक्रमेण परिग्रहमज्ञाया अनादि-
सन्तत्या प्रवर्तमानत्वेन सहसा तत्प्रागप्य कर्तुमशक्यवान् कृतस्यापि तद्वा-
सनापशाङ्गसम्भावनाच्चैनदुच्यते ॥ ६१ ॥

एतदेव प्रपञ्चयन्नाह-

देशसमयात्मजात्याद्यपेक्षयेच्छां नियम्य परिमायात् ।
वास्त्वादिकमामरणात्परिमितमपि शक्तितः पुनः कृशयेत् ॥ ६२ ॥

टीका-परिमायात् परिमितं कुर्यात् । किं तत्, वास्त्वादिकं वाम्नुक्षे-
प्रधनधान्यद्विपद्घनुष्यदशयनासमयानुकुप्यभाण्डलक्षणं दशभेदं बाह्यग्रन्थं ।
किं कृत्वा, नियम्य सन्तोषभावनया निगृह्य । वां, इच्छां परिग्रहे तृष्णां ।
कया, देशाद्यादि देशो वास्यमानो जनपद, समयः काल, आत्मा स्वप्ना,
जाति घणिक्वादि, देशश्च संयमश्च आत्मा च जानिश्च ता आद्यो येषां
स्वान्वयवयवपदम्यादीनां ते देशादयस्तेषामपेक्षया तानाश्रित्येत्यर्थः । कथं
परिमायात्, आमरणात् मरणावधि यावज्जीवमित्यर्थः । तथा कृशयेच्छात्रक ।
किं तत्परिमितमपि वास्त्वादिकं । कथं पुनः । कस्मान्, शक्तिनः नैस्सङ्ग-
भावनया समुत्पन्नां स्वशक्तिमपेक्षेत्यर्थः ॥ ६२ ॥

परिग्रहं वक्त्रभणित्या कूपयन्नाह-

अविश्वासतमोनक्तं लोभानलघृताहुतिः ।
आरम्भमकराम्भोधिरहो श्रेयः परिग्रहः ॥ ६३ ॥

टीका-अहो आश्चर्यः । श्रेयः येभ्यः पुसां कल्याणं वा । कोऽसौ, परिग्रहः ।
किंविशिष्टः, अविश्वासतमोनक्तं अविश्वास एव तमो ध्वान्तं दुःखहेतुत्वात्
तत्र नक्तं रात्रिस्तदेतुत्वादिति अविश्वासतमोनक्तं । तथा लोभ एवानलोऽग्नि-
श्रितसन्तापकत्वात् तत्र घृताहुतिः सर्पिःप्रक्षेप प्रदीपकत्वादिति लोभानल-
घृताहुतिः । तथा आरम्भमकराम्भोधि आरम्भा. कृत्यादयस्त एव मकरा-
श्चासातङ्कनिमित्तत्वात् तत्र अम्भोधिः समुद्रः उत्पत्तिनित्यप्रवृत्तिनिमि-
त्तत्वादित्यारम्भमकराम्भोधिः ॥ ६३ ॥

पञ्चमाणुमतातिचारपञ्चकनिषेधविधिमाह-

वास्तुक्षेत्रे योगाद्धनधान्ये बन्धनात्कनकरूपे ।

दानात्कुप्ये भावान्न गवादीं गर्भतो मितिमतीयात् ॥६४॥

टीका—नातीयाच्चातिव्रमेत् । कोऽमौ, परिग्रहपरिमाणाणुवती । कां, मिति
मतविषयीकृत परिमाण । क, धाम्नुक्षेत्रे धाम्नुनि च क्षेत्रे च । कस्मान्
योगात् वास्त्वन्तरसंयोजन क्षेत्रान्तरसंयोजन चाश्रित्य । तथा धनधान्ये धने
च धान्ये च न मितिमतीयात् । कस्मात्, बन्धनात् बन्धन रज्ज्वादिनिबन्धन
सत्पङ्कारदानादि चाश्रित्य । तथा कनकरूप्ये सुवर्णे च रूप्ये च न मितिम
तीयात् । कस्मात्, दानात् दानमाश्रित्य । तथा कुप्ये मुवर्णरूप्याभ्यामन्यत्र
कांस्वरथादिद्रव्ये न मितिमतीयात् । कस्मात्, भावात् मात्र परिमाणांतर
अभिप्राय वाऽऽश्रित्य । तथा गवादीं गोमहिषीवडवादिचतुष्पदपक्षिशुका
दिद्रिपदवर्गे न मितिमतीयात् । कस्मान् गर्भतो गर्भमाश्रित्येति समन्वय ॥

इतस्तदर्थो विस्तरत कथ्यते—तत्र वास्तु गृहादि ग्रामनगरादि च । तत्र
गृहादि त्रेधा स्वातोच्छिततदुभयभेदात् । तत्र स्वात भूमिगृहादिक उच्छिद्यत
ग्रामादादिक, स्वातोच्छित च भूमिगृहोपरिगृहादिसंश्लेषः । क्षेत्र सस्योत्प
त्तिभूमि । तत् त्रेधा सेतुकेनभयभेदात् । तत्र सेतुक्षेत्र यदरघटादिचलेन
सिध्यत । केतुक्षेत्र आकाशोदकपाताक्षिप्पाद्यसस्य । उभयमुभयजलनिष्पाद्य
सस्य । वास्तु च क्षेत्र च वास्तुक्षेत्रमिति समाहारनिर्देशोऽप्रोत्तरत्र च बाह्य
ग्रन्थस्य पञ्चविधत्वकल्पनयाऽतीचारपञ्चकस्य सुखप्रयोजनार्थं । तत्र धाम्नु
क्षेत्रे योगादितिद्वयाद्यपनयेन वास्तुक्षेत्रान्तरमीलनान्तरमाश्रित्य परिमित
परिग्रह धावको न मितिमतीयात् देवगुरसाक्षिकमतग्रहणकाले यावज्जीव
चतुर्मासादिकालावधि वा प्रतिपक्षा सत्यां नातिव्रमेत् । धाम्नादिकमेव
मया विपुलीत्रियते न प्रतिपक्षा तत्सम्पत्त्याऽतिव्रम्यत इति बुद्ध्या तद्रिपय वा
ह्लादिपरिमाण सहस्राकारादिना नातिव्रमेत् । अन्यथा वास्तुक्षेत्रप्रमाणाति
क्रमो नाम प्रथमोऽतिचार स्यात् । अतसापेक्षस्यैव स्यबुद्ध्या मतभ्रममुत्प्रेतोऽ
तिचारत्वव्यवस्थापनात् ॥ १ ॥

धन गणिमादिभेदात् चतुर्विध । तत्र गणिम पूरकस्यजातिपणादि । धरिम
कुंडुमकुरादि । मेघ स्नेहलवणादि । परीक्ष्य रत्नवस्त्रादि । धान्य व्रीह्या-

दिभेदात्पञ्चदशाधा । अतः च-मृद्विषेवो ममूतो गोधूमो मुखमात्रनिलचनकाः
अगवः शिपुगुहोद्विषमपुष्टिकासागिराद्वय ॥ १ ॥

किं च कलावकुलियां पञ्चदशाधाधानीति च । धनं च धान्यं च धन-
धाम्यं । तत्र मृद्विषादानीदेर्विकृते स्वदे वा कृते मृद्विषादीनि भावयता
व्यधमान् रज्यादिनिषप्रगलभजान् ममूद्वारदानादिरुद्राणां धीदृश-
धनधाम्यं विवेकगृहे एव स्थापयन् मिनिमर्त्तवान् । अथवा द्वितीयोऽ-
तिचारः स्यात् ॥ २ ॥

कनकं मुच्यते परितमघटितं चाऽनेकप्रकारमेवं रूप्यमात्रं, कनकं च रूप्यं
तत्र । दानाय स्वमतकाम्यायार्थं पूर्वे मृद्विषादीनि अभिप्रायेण मुद्राकादिनाः
रूप्यतिरुद्रागंधां ततोऽधिकं स्वयेऽप्यग्ने विनश्याच्च मिनिमर्त्तवान् अथवा
मृत्नीयोऽतिचारः स्यात् ॥ ३ ॥

पुन्ये रूप्यमुच्यतेऽतिरिक्ते कोऽप्यनेकप्रकारमेव कनकमुद्राकादिविकारो-
द्विष्टकाकाहमश्वकमश्विकामगूरकापगकः हलप्रभृतिरुद्रा-भावात् दृष्टानुषोमै-
कनेनैकीकरणकरात् यद्येवात्तराहवावजी पूर्वे मृद्विषादीनि अथवादेवनवा
अथवादानेनार्थिचरुतामित्रायाहा न मिनिमर्त्तवात् अथवा अनुषोऽतिचारः
स्यात् । कुपयत् दि वा मनवा कृता मस्याः कथञ्चिद् द्विगुणये मति मग-
अहमभयात् भावनां दृष्टानुषोमैकनेनैकीकरणकरात्वाविनश्यात्वाभावि-
क-मंशवावाधनात् मंशवामात्रमुद्राकादिवर्त्तवान् । अथवा भावनेऽभिप्रायादुपै-
क्यमभगाद्विषतिरुद्राकादिवः परागो मृद्विषादानीं मत्तप्यग्ने प्रदेवनवा
कथञ्चिदादयनोऽग्नी स्यात् ॥ ४ ॥

एते च क्षेत्रवास्तुहिरण्यरूप्यधनधातुदासीदासकुप्यप्रमाणातिक्रमा इति तत्त्वार्थमतेन पञ्चातिचारा प्रपञ्चिता । स्वामिमतेन खिमे-अतिवाहनाति समहविस्मयलोभातिभारवहनानि । परिमितपरिग्रहस्य च विक्षपा पञ्च लक्ष्यन्ते ॥ १ ॥ अग्रातिवाहन लोभावशवशात् वृषभादीना शक्यतिक्रमेण हटामार्गे नयन । अतिसग्रह इद धान्यादिकमग्र विशिष्ट लाभ दास्यतीति लोभावेशादतिशयेन सग्रहण । आतविस्मयो धायादौ प्रपञ्चलाभेन विक्रीते मूलतोऽप्यसंगृहीते वा तत्क्रयणकनाधिकेऽर्थे लब्धे लोभावेशादतिविपाद । अतिलोभो विशिष्टेऽर्थे लब्धेऽपि अधिकलाभाकाक्षा । अतिभारवहन लोभा वेशादधिकभारारोपण ॥ सोमदेवपण्डितास्त्वदमाह-कृतप्रमाणो लोभेन धनासधिकसग्रह ॥ पञ्चमाणुष्यतज्यानीं करोति गृहमेधिनाम् ॥ १ ॥ तत्त्वेनैव परेऽप्युक्त्यास्तदवस्था इत्यनेन संगृहीतम् ॥ ६४ ॥

एव निर्मलीकृतपरिग्रहमतपालकस्य फल एष्टातेन स्फुटयन्माह—

यः परिग्रहसंख्यानव्रतं पालयतेऽमलम् ।

जयवज्जितलोभोऽसौ पूजातिशयमश्नुते ॥ ६५ ॥

टीका—यः पालयते रक्षयति । किं तन् परिग्रहसंख्यानव्रत । कथं कृत्वा, अमल यथोक्तातिचाररहित । अस्मां धावक पूजातिशय शक्रादिकृतामर्चना मश्नुते लभते । किंविशिष्ट, यतो जितलोभ जितलोभत्वादित्यर्थः । किंयत्, जयवत् मेघस्वरराज्यकुरराजो यथा ॥ ६५ ॥

इत्थं निरतिचाराणुष्यतपरिणत्यनुपालनाय निर्मलशीलसप्तकपालनायामुपा सकमुत्थापयितु तदनुभावमाह—

पञ्चाप्येवमणुव्रतानि समतापीयूपपानोन्मुखे

सामन्येतरभावनाभिरमलीकृत्यार्पितान्यात्मनि ।

त्रातु निर्मलशीलसप्तकमिदं ये पालयन्त्यादरात्

ते सन्यासविधिप्रमुक्ततनवः सौख्यीः श्रियो भुञ्जते ॥ ६६ ॥

टीका—भुञ्जते अनुभवन्ति । के, ते निर्मलानुष्यतशीलपालिनो भव्या । का, श्रिय सम्पद । किंविशिष्टा, सौख्यी स्वर्भवा यथास्व सौधमांघ्र्यु-

तान्तकरपमम्प्रन्धिनी । किंविशिष्टा सन्त, सन्न्यामेत्यादि सन्न्यासविधिना
सप्तदशाध्यायोक्तेन प्ररूपेण सत्त्वसहस्रमक्षतालक्षणेन मुक्तात्यक्ता तनुः
शरीरं वेस्ते यथोक्ता । सति साधने निस्तरणभणितिरिय । ये के, ये पाल-
यन्ति । किं तत्, इदमनन्तराध्याये दृश्यमाण । निर्मलज्ञानसत्तक । कस्मात्,
आदरात् तत्परतया । किं कर्तुं, ज्ञातुं पालयितुं । निर्वहणार्थमिदं । कानि,
अणुव्रतानि । कति, पञ्च अपिशब्दादेक द्वे त्रीणि चत्वारि वा । कथं, एव
उक्तप्रकारेण । किंविशिष्टानि सन्ति, अपितानि परिणमितानि । क, आत्मनि
अन्तस्तत्त्वे । उद्यपनप्रकाशनेय । किंविशिष्टे, समतापायूपपानोन्मुखे साम्या-
मृतपानाद्यभिमुखे । किं कृत्वा, अमलीकृत्य तत्तदतीचारेभ्यः प्रच्याव्य । उद्-
द्योतनोक्तिरिय । कानि, सामान्येतरभावनानां सामान्यभावनाभिर्मैत्र्या-
दिभिर्विशेषभावनाभिः प्रतिव्रत पञ्चसो नियमिताभिर्महाव्रताधिकारोक्ताभि-
रिति भद्रम् ॥ ६६ ॥

इत्याशाधरविरचिताया स्वोपत्रधर्मावृत्तसागारधर्मदीपिकाया
मध्यमुदचन्द्रिकासञ्ज्ञायामादितत्त्वयादश
प्रवमाञ्च चतुर्थोऽध्याय समाप्त ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

अथ शीलमसक ध्याकर्तुं कामस्ताद्विकरपभूतानि गुणव्रतानि तावत्तुल्ययति—

यद्गुणायोपकारायानुव्रतानां व्रतानि तत् ।

गुणव्रतानि त्रीण्यद्गुर्विग्विरत्यादिकान्यपि ॥ १ ॥

टीका—तत्तस्मादाहुर्ब्रुवन्ति । स्वामिमतानुसारिण । कानि, गुणव्रतानि ।
कति, त्रीणि । तानि, दिग्विरत्यादिकानि दिग्विरतिमनर्थदण्डविरति भोगोप-
भोगपरिमाण । अपिशब्द सितपटोन्मुखरकर्मज्ञापनार्थं । यद्यस्मात् भवन्त्य-
मूनि व्रतानि । कर्म, गुणाय । कोऽर्थ, उपसाराय । केवाम्, अणुव्रतानाम् ॥ १ ॥

किं उद्दिष्टतमित्याह—

यत्प्रसिद्धैरभिज्ञानैः कृत्वा दिक्षु दशस्वपि ।

नात्येत्यणुव्रती सीमां तस्यादिग्विरतिव्रतम् ॥ २ ॥

टीका—स्यात् । किं तत् । व्रतं गुणव्रतमित्यर्थः । नामैकदेशो हि व्रतशब्दो नाम्यपि वर्तते भीमादिवत् । किं नाम, दिग्विरतिः दिक्षु विरतिर्नियमितसीम्नो बहिर्यानायातनिवृत्तिः । यत्किं, यन्नात्येति नातिव्रम्य गच्छति । कोऽसौ, अणुव्रती न तु महाव्रती तस्य सर्वात्मपरिग्रहविरतत्वेन समितिपरत्वेन च नृलोके यथाकाम सञ्चारादिग्विरत्यनुपपत्तेः । कां नात्येति, सीमां मर्यादा । किं कृत्वा, प्रतिपद्य । कां, सीमां । कामु, दिक्षु । कतिपु, दशसु । अपिशब्दादेकद्वित्र्यादिष्वपि यावज्जीवमल्पकालं चापि । कैः, अभिज्ञानैः समुद्रनद्यादिभिश्चिन्हैः । किंविशिष्टे, अमिद्धे । दिग्विरतिमर्यादाया दातुर्गृहीतुश्च प्रतीते ॥ २ ॥

दिग्मतेनाणुव्रतिनोऽपि महान्नित्वमुपपादयति—

दिग्विरत्या बहिः सीम्नः सर्वपापनिवर्तनात् ।

तप्तायोगोलरूपोऽपि जायते यतिवद्गृही ॥ ३ ॥

टीका—जायते भवति । गृही । किं वत्, यतिवत् महाव्रती यथा । कस्मात् सर्वपापनिवर्तनात् सर्वपापानि स्थूलेतरहिसादीनि भोगोपभोगादीनि च तेभ्यो निवर्तनात् विरमणात् तेषां निवारणाद्वा । क, बहिः परतः । कस्याः, सीम्नः प्रतिपन्नमर्यादाया । कथा, दिग्विरत्या दिग्विरतिगुणव्रतेन । किंविशिष्टोऽपि गृही, तप्तायोगोलरूपोऽपि सन्तसलोहपिण्ड इव आरम्भपरिग्रहपरत्वेन सर्वत्र गमनभोजनशयनादिक्रियासु जीवोपमदंकरत्वात् ॥ ३ ॥

एतदेव दृढयन्नाह—

दिग्मतोद्विक्तवृत्तधनकपायोदयमान्यतः ।

महाव्रतायतेऽलक्ष्मोहे गेहिन्यणुव्रतम् ॥ ४ ॥

टीका—महाव्रतायते महाव्रतमिवाचरति नियमितदिग्विभागाद्बहिः सर्वसावधानियतं कृत्वा । न तु महाव्रतं भवति तत्प्रतिबन्धकोदयसञ्ज्ञावात् । किं तत्, अणुव्रतं । क, गेहनि गृहस्थे । किंविशिष्टे, अलक्ष्मोहे निश्चेतुमशक्यभावे

प्रत्याख्यानावरणाख्यचारित्रमोहपरिणामे । कस्मान्, दिग्बतेत्यादि दिग्बतेनो-
दितमुत्कर्षं नीतं प्रतप्तकयापाणां प्रत्याख्यानावरणाख्यद्रव्यक्रोधादीनामुद-
यस्य विपाकस्य मान्यमनौत्कर्षं यत्तस्मान् दिग्विरतिमन्दतरीकृतप्रत्याख्याना-
वरणविपाकादिगम्यं ॥ ४ ॥

दिग्विरत्यतिचारानाह-

सीमविस्मृतिरूर्ध्वाधस्तिर्यग्भागव्यतिक्रमाः ।

अज्ञानतः प्रमादाद्वा क्षेत्रवृद्धिश्च तन्मलाः ॥ ५ ॥

टीका-भवन्ति । के ते, तन्मलाः दिग्बतातिचारा । कति, पञ्च । कथं,
सीमविस्मृतिरूर्ध्वभागव्यतिक्रमोऽधोभागव्यतिक्रमस्तिर्यग्भागव्यतिक्रमः क्षेत्र-
वृद्धिश्चेति । कस्मान्, अज्ञानतः प्रमादादेति संक्षेपः । इतो विस्तर-—नत्र
सीमविस्मृति-—नियमितमर्यादाया अज्ञानतो भव्यपारवसन्देहादिना प्रमा-
दाद्वाऽतिव्याकुलत्वान्पमनस्कावादिना स्मृतिभ्रंशः । तथाहि—केनचित्पूर्वस्यां
दिशि योजनशतरूप परिमाणं कृतमस्मान् । गमनकाले च स्पष्टतया न स्मरन्ति
किं शत परिमाणं कृतमुत पञ्चाशत् तस्य चैव पञ्चाशतमतिक्रमणोऽतिचारः ।
शतमतिक्रमणतो भङ्गः सापेक्षत्वनिरपेक्षत्वाच्चेति प्रथमोऽतिचारः । ऊर्ध्वत्यादि
ऊर्ध्वं गतितरुतिगरादे, अधो ग्रामभूमिगृहकूपादे, निर्धक्पूर्वादिदिशु वेऽमी
आया नियमितप्रदेशास्तेषां व्यतिक्रमाः । एङ्गनानि । एते च त्रयोऽनामोणा-
तिक्रमादिभिरेवातिचारा भवन्ति । अन्यथा प्रवृत्ता नु भङ्ग एव । क्षेत्रवृद्धि-
क्षेत्रस्य पूर्वोदिदेशस्य दिग्विरतिविपरय चरित्यस्य मनो वृद्धिः पश्चिमादिक्षे-
त्रान्तरपरिमाणप्रक्षेपेण दीर्घीकरणं । तथाहि—केनचित्पूर्वोपरदिशोः प्रत्येक
योजनशतं परिमाणीकृत्यैकत्र क्षेत्रं गमनकाले वदंयतो यत्तसापेक्षत्वात्तिचारः ।
यदि चावणिधानान् क्षेत्रपरिमाणमतिक्रान्तं भवति तदा निर्वाणमप्यज्ञाने वा
न गन्तव्यमन्वोऽपि न विमर्शनीयं । अपाकृतया कोऽपि गतः स्यात्तदा
यत्तेन लब्धं तस्याप्यमिति पञ्चमः ॥ ५ ॥

अपानर्धदण्डघनं स्पष्टयति—

पीडा पापपदेशार्थदेहाद्यर्थादिनाऽग्निनाम् ।

अनर्धदण्डस्तस्यागोऽनर्धदण्डघनं मतम् ॥ ६ ॥

टीका—सत मम्मस मूरीणो । किं तत्, अनर्थदण्डमत । किं तत्, तत्प्रागस्त
स्यानर्थदण्डस्य वर्जन । य कि, योऽनर्थदण्ड । किं, पीडा पीडन । केपा,
अग्निना श्रमस्थावरजीवानां । कै पापोपदेशार्थं पापोपदेशहिंसादानदु शु
त्यपभ्यानप्रमादचर्यालैर्द्वयोपरि । कथ, विना । कस्मान्, देहाद्यर्थान् स्वस्य
स्वकीयजनानां वा शरीरवाद्भजन प्रयोजनान् ॥ ६ ॥

पापोपदेशस्वरूप तद्विरति चाह—

पापोपदेशो यद्वाक्यं हिंसाकृप्यादिसंश्रयम् ।

तज्जीविभ्यो न तं दद्यान्नापि गोष्ठ्यां प्रसज्जयेत् ॥ ७ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, स पापोपदेशः । यकि, यद्वाक्य । किंविशिष्ट
हिंसाकृप्यादिसंश्रय । हिंसा भृषावादादिभिः कृषिवाणिज्यादिभिश्च संश्रय
सम्बन्धो यस्य सप्तथोक्त तद्विरतिमित्यर्थः । हिंसापारम्भेति पाठे तु हिंसा
दिप्रधाना आरम्भा उपक्रमा इति व्याख्येयः । १ दद्यात् मृगास्तोयाशयमा
याता किमुपविष्टास्तिष्ठन्तेत्याहिरूपेण न सम्पादयेत् । कोऽसौ अनर्थदण्डस्य
सार्थः । क त पापोपदेशः । केभ्य, तज्जीविभ्यः व्याधवच्चक्रधोरादिभ्यः
कृषीवलकिरातादिभ्यश्च । नापि प्रसज्जयेत् पुन पुन प्रयत्नयेत् कथान्तरस
म्बन्धे वा नावतारयेत् । क त । कर्म्यां, गोष्ठ्यां सङ्कथायाम् ॥ ७ ॥

हिंसापकरणदानपरिहारमाह—

हिंसादानं विपास्त्रादिहिंसाहृत्स्पर्शनं त्यजेत् ।

पाकाग्नये च नाग्न्यादि दाक्षिण्याविषयेऽर्पयेत् ॥ ८ ॥

टीका त्यजेत् कुर्यादनर्थदण्डमतार्थः । किं तत् हिंसापकरणानां दान
हिंसादान । मयूरस्यमङ्गवारधनानाम् । तदेव व्याचष्ट विपास्त्रादिना विपा
स्यादीनां गरलप्रहरणहलशङ्खकुक्षितुङ्गालादीनां हिंसागानां प्राणिबधमाध
नानां स्पर्शनं दानं विपास्त्रादिहिंसाहृत्स्पर्शनं । न नार्पयेत् नापि दौक्येद्वयम् ।
किं तत्, अग्न्यादि बन्दिघरद्विमुखलोत्तरालादि । किमर्थं, पाकाग्नये पचनपेप
णकुक्षिनादिनिमित्तम् । ८ दाक्षिण्याविषये परस्परस्यवहारविषयादन्यत्र ॥ ८ ॥

तुःश्रुत्यपभ्यानयो स्वरूप परिहार आह—

चित्तकालुष्यकृत्कामहिंसाद्यर्थभृतभ्रुतिम् ।

न दुःश्रुतिमपध्यानं नार्तरौद्रात्म चान्वियात् ॥ ९ ॥

टीका—नान्वियात् नानुवर्तयेत् प्रसङ्गवशादायानमपि तद्विषयवर्त-
येदित्यर्थः । कोऽसौ, अनर्थदण्डव्यतीर्णः । का, दुःश्रुतिः । कीदृशी, चित्तेत्यादि ।
कामश्च मन्मथो हिंसा च प्राणातिपातः कामहिंसे ते आदी येषा आरम्भा-
दीना ते कामहिंसाद्योऽर्था अभिधेया येषा तानि कामहिंसाद्यर्थानि तानि
भृतानि शास्त्राणि । तत्र कामशास्त्रं वात्स्यायनादि । हिंसाशास्त्रं लट्कादिमतं ।
आरम्भपरिग्रहशास्त्रं चार्वाकादीनि । साहसशास्त्रं वीरकथा । मिथ्याश्रयशास्त्रं
ब्रह्मद्वैतादि मतः । मदशास्त्रं वर्णानां ब्राह्मणो गुरुरित्यादिग्रन्थः । रागशास्त्रं
वशीकरणादितन्त्रः । तेषां भ्रुतिराकर्णनं उपलक्षणादर्जनाद्यापि । चित्तस्य
मनसः कालुष्यं रागद्वेषाद्यावेशश्चित्तकालुष्यं तत्करोतीति चित्तकालुष्यकृत् ।
सा चासौ । कामहिंसाद्यर्थभृतभ्रुतिश्च ताम् । न चान्वियादसौ । किं तत्,
अपध्यानं अपकृष्टं ध्यानमकाप्रचित्तानिरोधः । किरूप, आतरौद्रात्म आर्तं
भ्रुते दुःखे भवः । यदि वा अति पीडा यातना च तत्र भवः । रौद्रं रोधयति
अपराधिति रद्रो दुःखहेतुस्तेन कृतं तस्य वा कर्म । आर्तं च रौद्रं च आर्त-
रौद्रे ते आत्मानो स्वभावा यस्य तदातरौद्रात्म आर्तरौद्रविकल्पमित्यर्थः ।
न दुःश्रुतिमपध्यानमार्तरौद्रात्म चान्वियादिति पाठे तु-दुःश्रुतिं कामादि-
शास्त्रध्वजलक्षणा, अपध्यानं च नरेन्द्रवत्तत्त्वत्वाप्सरोविद्याधरीपरिभोगा-
दिविषय, आर्तं वैरिषाताम्रिषातादिविषय, रौद्रं वा चान्वियादिति
व्याख्येयम् ॥ ९ ॥

प्रमादचर्यालक्षणं तस्याग च श्लोकद्वयेनाह—

प्रमादचर्या विफलस्मान्निलान्धुभूरुहाम् ।

स्वातव्याघातविध्यापसेकच्छेदादि नाचरेत् ॥ १० ॥

टीका—नाचरेत् न कुर्यादनर्थदण्डविरतः । कां, प्रमादचर्यां । किरूपां,
विफलमित्यादि । विफलं निष्प्रयोजनं इमार्दना यानादिविफलभूतनमा-
दिद्विलक्षणमित्यर्थः । तत्र इमायां भूमे स्वातं खननं विकलं नाचरेत् । अनि-

सत्यं वातस्य इवापात इत्यप्यत्राद्यन्त कदादिना प्रतिषेध विषय नाथ-
रेत् । अत्रोपिध्याय जलादिना विधायन विषय नाथरेत् । अगुनो जलस्य
मर नेयन भूषादीं प्रक्षेप विषय नाथरेत् । भूषादीं यनमरनीना ऐदादि
ऐदनपप्रपुष्पकप्रोदनादि विषय नाथरेत् ॥ १० ॥

तद्वन्न न सरेद्वयर्थं न परं सारयेन्महीम् ।

जीरत्रजीवान् स्वीकुर्यान्मार्जारशुनकादिकान् ॥ ११ ॥

टीका-न मरेत्करषणादध्यावार न कुर्यात् । किरितिष्ट, इयर्थं निष्प्रयो-
जन । कियत्, मद्रस्य क्षमाग्रननादियदय तथा न सारयेत् करषणादिव्या
पार न कारयेत् । क, पर भूत्यादिक । यथ, इयर्थं वृषा । न स्वीकुर्यात् न
परिमृहीषात् । कान् जीवमग्नीवान् प्राणिघानकप्राणिन । किरितिष्टान्,
माभारगुनकादिकान् विहालमण्डलभक्तुङ्कुटप्रभृतान् । कथ, नियमेन यत्
यतोऽपि नाममसाङ्कुर्यादित्यथ ॥ ११ ॥

अनर्थदृढमतातिपारपरिहारमाह-

मुञ्चेत्कन्दर्पकैतदुच्यमौखर्याणि तदत्ययान् ।

असमीक्ष्याधिकरणं सेव्यार्याधिकतामपि ॥ १२ ॥

टीका-मुञ्चेत्कन्दर्पकैतदुच्यमौखर्याणि तदत्ययान् तद्वन्मतातिपारान्
किरितिष्टान्, कन्दर्पादीन् पञ्च । तत्र कन्दर्पं कामस्तदेतुल्यप्रधानो वाक्त्र
योगोऽपि कन्दर्पो रागोऽद्रकाग्रहायमिधाऽऽहवायप्रयोग इत्यर्थः । कौकुष्य
कुदिति कुम्भायो निपातो निपातानामानल्पान् । कुत कुम्भेन कुम्भात् भू-
यनाहनामाकरषणमुत्पत्तिर्कारि सकुम्भतीति कुम्भस्य सङ्कोचादिप्रियाभाक्
तन्नाय कौकुष्य । ग्रहाणां भगिहमायजन य भगिहमायेनकायव्यापारप्रपुष्ट-
मित्यर्थः । ज्य पूर्वञ्च द्वावपि प्रमादृषयोविरतरतिपारी । मैत्र्यं मुग्धमस्या-
र्याणि मुग्धरोऽनात्मचित्तभाषी वाच्यद्वयस्य भाषा धृष्टमायनमादायव-
यवदुष्प्रमाणस्य । अथ य वार्येत्तद्विरेतरतीपारा मैत्र्ये मति वार्येत्त-
ममवादिति मृताय । अयमसमीक्ष्याधिकरणं प्रमाजनमनालोप्य कार्याधि-
पदन कल्प । तथा बहुमपि कस्मानप्य, वाचता अ प्रयोजन तद्वद्वेत्तमि

शेषमन्ये बहवोऽर्थिन सन्ति तेऽपि ज्ञेयन्ति अह बिज्रापयिष्यामीत्येवम-
नालोच्य बह्वारम्भतृणाजीविभि कारयति । एव काष्ठच्छेदेष्टकापाकादिष्वपि
वाच्य । तथाहि स्वोपकरण हिमोपकरणातरेण सयुक्त धारयति यथा सयुक्त
मुल्लखलेन मुसल हलेन फाल शकटेन युग धनुषा तारान् इत्यादि । तथा सति
य कश्चित् सयुक्तमुल्लखलमुसलादिकमाददीत । वियुक्ते तु तस्मिन् सुखेन पर
प्रतिषेधु शक्यते । एतादिसोपकारिदानविरतेरतीचार । सेव्यार्थाधिकतो
सेव्यस्य भागोपभोगलक्षणस्य जनको यावानर्थस्ततोऽधिकस्य तस्य करण
भोगोपभोगानर्थक्यमित्यर्थ । अत्राप्यसम्प्रदाय यदि बहूनि स्नानसाधनानि
तैलखल्यामलकादीनि गृह्णाति तदा लौल्येन बहव स्नानार्थं तडागादौ
गच्छन्ति । ततश्च पूरकायाष्कायिकादिवधोऽधिक स्यात् । न चैव युज्यते
ततो गृह एव स्नातव्य । तदमम्भवे तु तैलादिभिर्गृह एव शिरो धर्षयिचा
तानि सर्वाणि साधयित्वा तडागादितटे निविष्टो गालितजलेनाञ्जलिभि
स्नानात् । तथा येषु पुष्पादिषु ससति सम्भवति तानि परिहरेदिति सर्वत्र
यत्तव्यामिति पष्टाऽपि प्रमादविरतेरतिचार ॥ १२ ॥

अयं भोगोपभोगपरिमाणात्यन्तृतीयगुणव्रतस्वीकरणविधिमाह—

भोगोऽयमियान् सेव्यः समयमियन्तं सदोपभोगोऽपि ।

इति परिमायानिच्छंस्तावधिकां तत्प्रमाव्रतं श्रयतु ॥ १३ ॥

टीका—श्रयतु स्वीकरोतु । कोऽमो, गुणव्रती । किं नन्, तत्प्रमाव्रतं तयो
भोगोपभोगयो प्रमा परिमाण तत्प्रमा तत्प्रमेव व्रतं तत्र वा व्रतं तत्प्रमाव्रतं
भागोपभोगपरिमाणव्रतमित्यर्थ । अह कुर्वन्, अनिच्छन् अनाकाक्षन् । कौ, तौ
भोगोपभोगौ । किंविशिष्टौ, अधिकौ मत्स्यासेव्यतया प्रतिज्ञाताभ्यामतिरिक्तौ ।
किं कृत्वा, परिमाय परिमिताकृत्य । कथमिति किमिति भाग इत्यादि ।
अत्रैक प्रतिपद्यमुपगत वाक्यमन्यच्छ विविमुलेन । तत्राप्य भोगोऽयं समयमि
यन्तं न सेव्य इति । द्वितीय भोगोऽयमियान्वा समयमियन्तं सेव्य इति ।
तत्राप्य व्याख्यायते—न सेव्यो नोपयोक्तव्य । कोऽनावय्य भोग्यतया प्रमितो
भोगो मात्यताम्बूलादि । कन, मया । क, समय काल । कियन्तम्, इयन्त
पुतावन्मात्र यावज्जीव दिवसमासादिपरिच्छिन्न वा कालमित्यर्थ । द्वितीय-

स्यात्प्राप्तियः । वा अथवा । सेव्य कोऽमी, अथ भोग । केन, मया । क्रियान्, इयान् कृतायान् । क, समय । किंविशिष्ट, इत्यतः । तथा उभोगोऽयं समय-मियन्त न सेव्यो मयेत्येक उपभोगोऽप्यमियान् । समयमियन्त मया न सेव्य इति द्वितीयः । एतयोरपि पूर्ववद्भाष्या । १३ ॥

भोगविभाग्यालक्षग तस्यागस्य च यावन्निविकस्य नियतकालस्य च मन्त्राविशेषावाचष्टे—

भोगः सेव्यः सकृदुपभोगस्तु पुनःपुनः स्वगम्बरवत् ।

तत्परिहारः परिमितकालो नियमो यमश्च कालान्तः ॥१४॥

टीका— स भोगो भण्यते । यः सहृदकवारं सन्त्य सेव्यते भुक्त्वा पुनर्न भुज्यत इत्यर्थः । किंवा, स्यात् उपलक्षणाभावाच्चन्दनतन्मूलादिर्यथा । न उभोगो भण्यते तुर्वितरे । यः पुनः पुनः सेव्यो भूयाभूय सेव्यते सेविष्याऽपि पुनः सेव्यते इत्यर्थः । किंवा, अम्बरवत् अत्राप्युपलक्षणादु-च्छामरणकामिन्यादिर्यथा । अथवा स्वगम्बरवदेति भोगोपभोगालक्षणयोर्यथा मलयमुदाहरणे उदाहरणस्य दिट्मात्रदर्शकत्वात् । एव तयोर्लक्षणमुक्त्वा तस्यागविशेषयो मन्त्राविशेषप्रकाशनार्थमाह तदित्यादि व्यपदिश्यते । कोऽमी, तत्परिहारः किं, नियमः । नियम इति तन्त्राया व्यवहियते इत्यर्थः किंविशिष्ट, परिमितकालः एकद्विभ्यादिसत्यापरिच्छिन्नदिवसमासादिसमयः । तथा व्यपदिश्यते । कोऽमी तत्परिहारः । किं, यमः यम इति नाम्न-व्यवहियत इत्यर्थः । किंविशिष्ट, कालान्तः काला मरणमतोऽयमान यस्य न कालान्ता मरणपर्यन्त इत्यर्थः ॥ १४ ॥

असंघातबहुवचनमादविषयानिष्टानुपसेव्यार्थस्यागमनपञ्चमस्यत्रैवान्तर्भा-वयितुमाह—

पलमधुमद्यवदखिलस्रग्दुघातप्रमादविषयोऽर्थः ।

त्याज्योऽन्यथाऽप्यनिष्टोऽनुपसेव्यश्च तताद्धि फलमिष्टम् ॥

टीका—त्याज्यं प्रत्याख्यातस्य । कोऽसी, अर्थ इन्द्रियोपभोगयो रम्यः । केन, भोगोपभोगपरिसंन्यानप्रतिना । किंविशिष्ट, प्रमेयादि—प्रसा

भवति च । कोऽसौ, घात तद्भक्षणे यथ । केपा, भूयसां बहुतराणा तदाश्रितजीवानाम् ॥ १६ ॥

उक्तमेवार्थं यतदादर्शयं पुनर्विशेषतोऽभिधत्ते-

अनन्तकायाः सर्वेऽपि सदा हेया दयापरैः ।

यदेकमपि तं हन्तुं प्रवृत्तो हन्त्यनन्तकान् ॥ १७ ॥

टीका-हेया प्रत्याख्येया । सदा नित्य । के, अनन्तकाया । कति सर्वेऽपि । के, दयापरै अनुकम्पाप्रधानं धावकै । कुत, इत्याह-यद्यस्मात् । हन्ति हि नस्ति । कोऽसौ, पुरुष । कान्, अनन्तकान् अतन्तप्रमितान् जीवान् कशब्देनात्र जीवार्थस्य विवक्षितत्वादनन्ताश्च ते कायाश्च जीवाश्चेति विग्रहः । किंविशिष्ट, प्रवृत्त । किं कर्तुं, हन्तुं भक्षणादिद्वारेण मारयितुं । क तमनन्तकाय । किंविशिष्ट, एक व्यवहारेणैकसमयमपि किं पुनर्थादीन् । एते चानन्तैर्जीवैरुपलक्षितकायो येषां तेऽनन्तकाया मूलादिप्रभवा वनस्पतिकायिका । तथा हि भूलना आर्द्रकहरिद्राप्रभृतय । अग्रजा आर्यकोदिश्च (१) प्रभृतय । पर्वजा देवनालेषुचैत्रादयः । कन्दजा पलाण्डुसूरणादयः । स्कन्धजा सलकीकण्ठरूपलाशादयः । बीजजा शालिगोधूमादयः । सम्मूर्च्छिमा नियतबीजाभावे स्वयोग्यपुत्रैर्निष्पन्नशरीरा । उक्तं च-मूलगणोरबीजा कदा तह खदवीपवी जल्हा । सम्मूर्च्छिमा य मणिया पत्तेया णतकाया य ॥ १७ ॥

आमगोरससम्पृक्तं द्विदलं प्रायशोऽनवम् ।

वर्षास्वदलितं चात्र पत्रशाकं च नाहरेत् ॥ १८ ॥

टीका-नाहरेत् न भक्षयेद्वयापर । किं तत्, द्विदलं मुत्रमापादिधान्य । किंविशिष्ट आमैत्यादि-आमेनान्निपक्वेन गोरसेन क्षीरेण दुग्धना अक्रयितक्षीरादिमम्भूतेन तमेण च सम्पृक्तं मीलितं । तद्वि सूक्ष्मपुलकान्वाभ्रितमागमे श्रूयते । तथा नाहरेत् । किं तत्, द्विदलं । किंविशिष्ट, अनव पुराणकथ, प्रायशः प्रायोग्रहणापुराणम्यापि चिरकालकृष्णीभूतकुलियादेरष्टजन्तुसम्मूर्च्छनस्याप्रतिषेधः । तथा नाहरेत् । किं तत्, द्विदलं । किंविशिष्ट, अदलितमवृत्तद्विधाभावः । कदा, वर्षासु प्रावृषि हि मुत्रादीनामन्त प्ररोहस्या

युर्वदे प्रसिद्धत्वात् ग्रमसम्मूर्च्छनस्य च दृष्टत्वेन सम्भाष्यमानत्वादभोग्यात् ।
 एतन् रुढानामपि तेषां निषेध उक्तः स्यात् । तथा नाहरेत् । किं तन् पत्र
 शाक पत्ररूप हरीतकं न तु फलादिरूप । तत्र तत्परजं तुभूयिष्ठत्वात् । कदा,
 वर्षासु तदा ग्रसस्यावरससन्निवृद्धत्वात्पत्रशाकस्याल्पफलत्वाच्च ॥ १८ ॥

एतद्गतस्य विदोषादानृशस्यभिष्यद्गत्वमुपदिशति—

भोगोपभोगनशनात्कृतीकृतधनस्पृहः ।

धनाय कोटपालादिक्रियाः क्रूराः करोति फः ॥ १९ ॥

टीका—क करोति न कोऽपि विदधानीत्यर्थः । किंविशिष्टः, कृतीकृतध-
 नस्पृहः स्वस्वीकृतद्रविणाभिलाषः । कस्मान्, भोगोपभोगनशनात् भागोप-
 भोगयोर्विवेकबलेनान्वीकरणम् । का कोटपालादिक्रियाः तत्परवान्दिपाल-
 धीतपालशौल्बिकादिभ्यापारान् । किंविशिष्टः क्रूराः प्राणिघातकर्कशाः ।
 किमर्थं, धनाय द्रष्टव्यम् ॥ १९ ॥

भोगोपभोगप्रतातिचरपञ्चकं लक्षयति—

सचित्तं तेन सम्बद्धं सम्मिश्रं तेन भोजनम् ।

दुष्पत्रमप्यभिषवं भुञ्जानोज्जयेति तद्ग्रतम् ॥ २० ॥

टीका—अपेति भतिचरति धावकः । किं तन्, तद्ग्रतं भोगोपभोगपरि-
 माणप्रतः । किं भुञ्जानो, भुञ्जानोऽभ्यवहरन् । किं तन्, भोजनं भुञ्जत इति
 भोजनमाहारो भोग्यद्रव्यः । किं किं, सचित्तं तेन सम्बद्धं सम्मिश्रं तेन
 सचित्तेन सम्मिश्रं सम्बद्धः । दुष्पत्रमभिषवं च । अविश्वार्थः । तत्र सचित्तं
 चेतनावद्रूप्य हरितकापः । अरव्य कर्ष्यत्यादि । ग्रमवद्रुपात्पादादिना निर्वि-
 द्वेऽप्यत्र प्रवृत्तौ भद्रमन्मावेऽपतिचाराभिधानं मनमावेष्टम्याप्रणिधानाति-
 क्रमादिना प्रवृत्तौ द्रष्टव्यमिति प्रथमः ॥ १ ॥

तेन सम्बद्धं सचित्तनापक्षिप्तं मन्वेननृक्षादिना तवद् गो-दादिकं पक्ष-
 पलादिकं वा सचित्तामार्वाञ्च चर्मरात्रादि च तद्रक्षणं हि सचित्तभोजन-
 वञ्चकस्य प्रमादादिना साध्याहारप्रवृत्तिरूपत्वादर्नचारः । अथवा जीवै

स्थक्षयामि तस्यैव सचेतनत्वात् कटाहं तु भक्षयिष्यामि तस्याचतनत्वादिति
शुष्का पक्व स्वर्गुरादिकलं मुखे प्रक्षिपत सचित्तवर्जकस्य सचित्तप्रतिबद्धाहा-
रोऽसौ द्वितीयः ॥ २ ॥

सम्मिश्रं तन सचित्तेन अपतिवीर्यं विभक्तमशक्यं सूक्ष्मजन्तुकमित्यर्थः ।
अथवा सचित्तशबलं तत्समिश्रं यथा आर्द्रकद्रादिमर्षानचिर्भटादिमिश्रं पूर-
णादिकं तिलमिश्रं च यवधानादिकं अयमपि पूर्ववदतिचारस्तृतीयः ॥ ३ ॥

दुष्पक्वं सात्तस्तण्डुलभावनं अतिहृद्दनेन वा दुष्टं पक्वं मन्दपक्वं वा
दुष्पक्वं, तच्चार्थस्त्वित्थं पृथुकमण्डुलपक्वगोभूमस्थूलमण्डकफलादिकमामदोषा-
चहवनैहिकप्रयवायकारणः । तथा चावताशेन तामचेतनं तावता तत्परलोक-
मप्यवहन्ति । पृथुकाददुष्टं प्रकृत्या किञ्चिं सचननावयवत्वात्पक्वत्वाच्च चेतना
चेतनमिति भुञ्जानस्यातिचारश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

अभिपक्वं सौर्वीरादिद्रव्यं वा वृष्यं वा । अयमप्यतिशमादिनाऽतिचारः
पञ्चमः ॥ ५ ॥

चारित्र्यमारे पुनः सचित्ताद्याहाराणामतिचारत्वापपादनायमिदमुक्तं एत-
त्प्रामाण्यवहरणं सचिन्नापयोगं इन्द्रियमदवृद्धिर्वाताविप्रकोषा वा स्यात् ।
तत्प्रतीकारविधाने पापलेपो भवति । अतिथयश्चैनं परिहरयुरिति ॥

अत्राह स्वामी यथा-विषयविषयोऽनुपेक्षाऽनुस्मृतिरतिलोभ्यमतिनृपानु-
भवौ ॥ भोगोपभोगपरिमां व्यतिक्रमां पञ्च कथ्यन्ते ॥ १ ॥ विषयविषयो
विषकल्पेषु विषयेषु अनुपेक्षा आदरो विषयानुभवात्तद्वेदनाप्रतीकारे जातेऽपि
पुनरभीष्टाङ्गनासम्भाषणालिङ्गनाद्यवर्जनरूपं प्रथमं ॥ अनुस्मृतिस्तु तदनु-
भवात्तत्प्रतीकार जातेऽपि पुनः पुनर्विषयाणां सौन्दर्यसुखसाधनत्वाद्यनुचिन्त-
नमत्यासक्तिहेतुवादतिचारः ॥ अतिलोभ्य अतिगृद्धिस्तत्परिहारे जातेऽपि
पुनः पुनस्तदनुभवाकाक्षेत्यर्थः ॥ अतिनृपा कामिनीभोगादेरतिगृह्या ग्राह्या-
काक्षाः । अयनुभवो नियतकालेऽपि यदा भोगोपभोगावनुभवति तदा अया-
मस्याऽनुभवति न पुनर्वेदनाप्रतीकारतयाऽतोऽतिचार इति ॥ एतदपि चात्र
ग्रन्थे परेऽध्यायेऽस्तदयमा इतिवचनसंगृहीता एव ॥

तद्वेषेमेऽपि धीसोमदेवयुधाभिभक्ता-दुष्पक्वस्य निषिद्धस्य जन्तुसम्बद्ध-
मिश्रयोः ॥ अभीक्षितस्य च प्राशस्तसत्त्वाक्षतिकारणम् ॥ १ ॥ अत्राह

सिताम्बराचार्य—भोगोपभोगसाधनं यद्व्ययं तदुपार्जनाय यत्कर्म व्यापारस्त-
दपि भोगोपभोगशब्देनोच्यते कारणे कार्योपचारात् । ततः कोटपालनादि-
रकर्मोपि स्याज्य । तत्र स्वरकर्मस्यागमभूते भोगोपभोगग्रन्थे अक्षरजीविका-
दीन् पञ्चदशानिचारान्मयजेदिति । तद्व्याह । लोके सावयवकर्मणा परिगणनस्य
कर्तुमशक्यत्वात् । अथोच्यते अतिमन्दमतिप्रतिपत्त्यर्थं तदुच्यते तर्हि तान्
प्रतीदमप्यस्तु । मन्दमतीन् प्रति पुनश्चमयबहुधातवियवार्थस्यागोपदेशेनैव तन्-
विहारस्य प्रदर्शितत्वादिति ॥ २० ॥

श्रुतदेव श्लोकत्रयेण संगृह्यन्नाह—

व्रतयेत्स्वरकर्मात्रं मलान् पञ्चदशं त्यजेत् ।

वृत्तिं वनगम्यनस्फोटभाटकैर्यन्त्रपीडनम् ॥ २१ ॥

निर्लाञ्छनासतीपोषां सरःशोषं द्रवमदाम् ।

विषलाक्षादन्तकेशरसवाणिज्यमद्भिरुक् ॥ २२ ॥

इति केचिन्न तद्यारु लोके सावयवकर्मणाम् ।

अगम्यत्वात्प्रणेषं वा तदप्यातिजडान् प्रति ॥ २३ ॥

टीका—मनयेत् व्रतयेत् अस्याप्यापाच्छावक । किं तन्, स्वरकर्म स्वरं कूरं प्राणि-
बाधकं कर्म व्यापारं । तथा त्यजेत् तद्गती । कान्, मलान् कर्मादानगम्यान् ।
कति, पञ्चदश वृत्तिमिषादिना निर्दिष्टान् । व, अत्र स्वरकर्मग्रन्थे । अत्र
तावन् वृत्ति जीविकां त्यजेत् । कै, वनगम्यन स्फोटभाटकै वनं चाग्निश्च
अनश्च स्फोटश्च भाटकं च तै पञ्चभिः । तथा यन्त्रपीडनं त्यजेत् । तथा
निर्लाञ्छनासतीपोषां त्यजेत् निर्लाञ्छनं आसतीपोषेति द्वन्द्वः । तथा
सरःशोषं त्यजेत् । तथा द्रवमदी द्रवदानं त्यजेत् । तथा विषादिवाणिज्य-
पञ्चकं त्यजेत् । किञ्चिदिष्ट, अद्भिरुक् । प्राणिबाधकं ॥

तत्र वनजीविका छिन्नस्वादिछिन्नस्य वा वनरसतिगमूहादेर्विक्रयेण तथा
गोधूमादिधाम्यानी परहसिलादिना सेवणेन दूग्धेन वा वर्जनम् ॥ १ ॥

अग्निजीविका अक्षरजीविकायां यद्जीविकापविराधनाहेनुना अक्षर-
करणाद्यभिर्कर्मणा जीवनं ॥ २ ॥

अनोजीविका शकटजीविका शकटरथतच्चक्रादीनां स्वयं परेण वा निष्णादनेन वाहनेन विक्रयणेन वृत्तिर्बहुभूतप्रामोपमर्दिका गवादीनां च बन्धादिहेतु ॥ ३ ॥

स्फोटजीविका उड्गादिकर्मणा पृथिवीकायिकागुपमर्दहेतुना जीवन् ॥ ४ ॥

भाटकजीविका शकटादिभारवाहनमूल्येन जीवन ॥ ५ ॥

यन्त्रपीडाकर्म तिलयन्त्रादिपीडन तिलादिकं च दात्वा तैलादिप्रतिग्रहणम् । तत्कर्मणश्च पीलनाय तिलादिक्षोदात्तद्रव्यसघाताच्च दुष्टत्वं ॥ ६ ॥

निर्लाञ्छन निर्लाञ्छनकर्म वृषभादेर्नासावेधादिना जीविका । निर्लाञ्छन नितरां लाञ्छनमद्वावयवच्छेद ॥ ७ ॥

भसतीपोष प्राणिजप्राणिपोषो भाटिग्रहणार्थं दासपोषश्च ॥ ८ ॥

सरशोषो धान्यवपनाद्यर्थं जलाशयेभ्यो जलस्य सागण्या करेण । तत्र च जलस्य तद्रूतानां त्रसानां तत्पालितानां च पण्णा जीविकायाणां घात इति द्रव्यत्वम् ॥ ९ ॥

वधदानं दावाग्नेस्तृणादिदहनार्थं वितरणं । तच्च फलानिरपेक्षतां यथाद्वनं चैर्वद्विग्नजालनं व्यसनजमुच्यते । पुण्यबुद्धिजं तु यथा मदीये मरणकाले इत्यन्तो मम श्रेयोऽर्थं दीपोऽभवा करणीया इति पुण्यबुद्ध्या क्रियमाणं । तृणदाहे सति नवतृणाकुरोद्देदाद्वावधन्तीति वा क्षेत्रे वा सस्यमग्न्यात्तिवृद्धयः प्लिज्ज्वालनं अत्र जीवकोटिनां वधो व्यक्त एव ॥ १० ॥

विषवाणिज्यं जीवज्वस्तुनिग्रह ॥ ११ ॥

लाक्षावाणिज्यं लाक्षाविक्रयणं । लाक्षायां सूक्ष्मजसजन्तुधानानन्तकायिकप्रवालनालोपमदांविनाभाविना स्वयोनितृक्षादुदरगेन टट्टणमनं शिलासकृमालिप्रभृतीनां बाह्यजीवघातहेतुत्वेन गुग्गुलिकायां धानकीपुष्पाश्च मघहेतुत्वेन तद्विक्रयस्य पापाध्वयत्वात् ॥ १२ ॥

दन्तवाणिज्यं हस्त्यादिदन्ताद्यवयवानां पुलिन्दादिषु द्रव्यदानेन तदुत्पत्तिस्थाने वाणिज्यार्थं ग्रहणं । ते हि तथा ग्रहणं तत्पत्तिव्यर्थं हस्त्यादिवधं कुर्वन्ति । अनाकारे तु दन्तादिक्रयविक्रये न दोषः ॥ १३ ॥

केशवाणिज्यं द्विपदादिविक्रयः । तत्र च दोषः तेषां पारवश्यवधबन्धाद्य-क्षुत्पिपासापीडा चेति ॥ १४ ॥

रसवाणिज्य नवनीतादिविक्रय । नवनीते हि जन्तुसमूहं । मधुवमा
मघादी गु जन्तुघातोद्भवत् । मघेन मदजनकत्वं तद्गतमिमिषिघातमेति तद्वि
श्रयस्य दुष्टत्वं ॥ १५ ॥

इति केचित् एव भित्ताम्बराद्यां भुवते । न तद्यार तदसुन्दर । कुत,
अगण्यत्वात् परितत्प्राप्तुमशक्यत्वात् । केचन, मायघट्टमणौ मघापरिवारणौ
च, लोके व्यवहाराधिजने वर्तमानानौ । प्रणेत्य वा प्रतिपाद्य वा । किं तत्
तदपि सरकर्मवत्तमपि । कथं, प्रति उद्दिश्य । कान्, अनिजज्ञान् भतिमुत्प-
शुर्दान् । जज्ञान् प्रति श्रसत्बहुधातेत्यादिनैवाणत्यादिति भावः ॥ इति गुणम-
नशरणम् ॥ २१।२२।२३ ॥

अथ शिक्षाप्रतविधानार्थमाह—

शिक्षाप्रतानि देशावकाशिकादीनि संश्रयेत् ।

श्रुतचक्षुस्तानि शिक्षाप्रधानानि प्रतानि हि ॥ २४ ॥

टीका—संश्रयेत् प्रतिपद्येत धावक । कानि, शिक्षाप्रतानि शिक्षा विद्या-
प्राप्तान्, शिक्षाप्रधानानि प्रतानि शिक्षाप्रतानि । किंविशिशानि, देशावका-
शिकादीनि देशावकाशिक, सामयिक, प्राथम्यावसान, भतिधिसमिभाग च ।
कथम्भूतो भूत्वा, ध्रुतिषु ध्रुतज्ञानलाघन । कुत, इत्याह—हि यस्मात्
भवन्ति । कानि, तानि प्रतानि । किंविशिशानि, शिक्षाप्रधानानि ॥ २४ ॥

देशावकाशिक निरन्तरा लक्ष्यति—

दिग्प्रतपरिमितदेशविभागेऽरस्यानमस्ति मितसमयम् ॥

यत्र निराहुर्देशावकाशिकं तद्प्रतं तज्ज्ञाः ॥ २५ ॥

टीका—निराहुः प्रतिसापत्तादिविभागन निश्चित भुवन्ति । के, तस्या
तद्गतनिर्वचनविद् । किं, तदमत । किमाप्त्य, देशावकाशिक देशे दिग्प्रतपू-
हीतपरिमाणस्य क्षेत्रस्य विभागे अवकाशोऽवस्थान देशावकाश, माऽभिप-
रन्ति । यत्र परिमितं मते । भस्ति विद्यते । किं तद्दृग्प्रतानमवस्थिति
धावकस्य । के, दिगित्यादि-दिग्प्रते परिमितं प्रतिवक्ष्यपरिमाणो देश क्षेत्र

दिग्व्यतपरिमितदेशस्तस्य विभागस्तत्काले स्वावस्थानविषयाकृतोऽशस्त-
स्मिन् । किंविशिष्टमवस्थान, मितसमय परिमितकाल ॥ २५ ॥

तद्व्यतयुक्तं लक्षयति—

स्थास्यामीदमिदं यावदियत्कालमिहास्पदे ॥

इति सङ्कल्प्य सन्तुष्टस्तिष्ठन्देशवकाशिकी ॥ २६ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, आवक । किंविशिष्टो, देशवकाशिकी । किं कुर्वन्,
तिष्ठन् लक्षणहेत्वो क्रियाया इति शतृच् । कालपरिच्छित्त्वा नियतदेशे सन्तु-
ष्टतयाऽवस्थानेन देशवकाशिकव्यतिवृत्तिपरिमाणस्य लक्ष्यमाणत्वात् । किं कृत्वा,
सङ्कल्प्य मनसा सम्प्रधार्य । कथं, इति । किमिति स्थास्यामि स्थितिं करि-
ष्याम्यह । क, इहास्मिन्नास्पदे स्थाने । कथं, इदमिदं यावत् गृहगिरिग्रामा-
दिमर्बाध कृत्वा । कियत्काल, इत्यत्काल घटिकादिप्रहरदिनादिमात्र । किंवि-
शिष्टं सन्, सन्तुष्ट सीमभ्यो बहिर्निगृहीततृष्ण सन् । दिग्व्यतपदस्यापि
नियमितदेशाद्बहिर्लोभनिग्रहेण हिंसादीनां च सर्वशो निवर्तनेनात्र फलवत्त्वान्
अमुग्राज्ञैर्धर्मसम्पादकत्वाच्च सुतरां करणीयत्वं चास्य शिक्षाव्रतं च शिक्षा-
प्रधानं वात्परिमितकालभावित्वाच्चोच्यते । न खरचेतदिग्व्यतवसावजीविकमपी-
त्यतिशयस्तु तत्त्वार्थादौ गुणव्रतत्वमस्य श्रूयते तदिग्व्यतसक्षेपणलक्षणत्वमात्रस्यैव
विवक्षित्याविवक्षितत्वाद्दृश्यते । दिग्व्यतसक्षेपणरूपेण चात्रागुणव्रतादिसक्षेप-
कारणम्याप्युपलक्षणं द्रष्टव्यं । एवमपि सक्षेपस्यावश्यकत्वं वा प्रसिद्धं च
सक्षेपकरणस्य भिन्नव्रतत्वे गुणाः स्युर्द्वादशेति सत्याविरोधः स्यात् ॥ २६ ॥

तन्मतातिचारत्यागार्थमाह—

पुद्गलक्षेपणं शब्दश्रावणं स्वाङ्गदर्शनम् ।

प्रेषं सीमनादिर्देशे ततश्चानयनं त्यजेत् ॥ २७ ॥

टीका—त्यजेत् तद्व्रतमैतत्पर्यायं । किं, पुद्गलक्षेपणादिपञ्चकं । तत्र पुद्गल-
क्षेपणं परिगृहीतदेशाद्बहिः स्वयमगमनात्कार्याधितया व्यापारकारकाणां चोद-
नाय लोछादिप्रेरण ॥ १ ॥ शब्दश्रावणं शब्दम्याभ्युत्कृष्टशब्दादेः श्रावणमाह-
नीयानां श्रोत्रेऽनुपातनं शब्दानुपातनं नामातिचारमित्यर्थः ॥ २ ॥ स्वाङ्गदर्शनं

दादोश्चरणं विना आम्हानीयानो हृष्टौ स्वरूपस्यानुपानन रूपानुपाताभ्यम-
तिचारं । एतन् प्रथं मायावितयाऽतिचारत्वं यानि ॥ ३ ॥ प्रथं मयोद्गीकृतदेशो
स्थित्या ततो यहि-प्रेष्यं प्रयेव कुर्विति व्यापारणं । देशावकाशिकमतं हि मा
भूदमनाममनादिव्यापारजीवतः प्राप्नुपमर्दं इत्यभिप्रायेण गृह्यते । न तु
स्वयंकृतोऽभ्येन कारित इति न कश्चिकलविशेष । प्रायुत स्वयं गमने ईयाप-
यविशुद्धेर्गुणः । परस्य पुनरानिपुणत्वादीर्याममित्यभावे दोष इति प्रेष्यप्रयोगं
नाम चतुर्थमतिचारं त्यजेदिति सर्वत्र बोध्यम् ॥ ४ ॥ ततश्चानयन सीमयहि-
दंशादिष्टवस्तुनः प्रेष्येण विवक्षितक्षेत्रे प्रापण । चतुर्थेन सीमयहिदंशा स्थितं
प्रेष्यं प्रति इदं कुर्वित्याज्ञापनं वा । पूर्ता चाप्युत्पन्नबुद्धितया सहसाकारा-
दिना वाऽतिचारी स्त । सर्वत्र च-सापेक्षस्य मने हि स्यादतिचारीऽशभज
नम्-इत्युपजीवम् ॥ २७ ॥

अपरूपितस्वरूपस्यानुष्ठान न स्यादिति सामायिकस्वरूप प्ररूपयति—

एकान्ते केशवन्धादिमोक्षं यावन्मुनेरिव ।

स्वं ध्यातुः सर्वहिसादित्यागः सामायिकव्रतम् ॥२८॥

टीका—भवति । किं तत्, सामायिकव्रतं समस्य रागद्वेषविमुक्तस्य मतः
अथो ज्ञानादीना लाभः प्रशममुत्तरूप स समापः, समाप एव समापः
समापः प्रयोजनमस्येति वा सामायिकं रागद्वेषहेतुषु मपरस्येत्यर्थं
अथवा समय भासतेबोधदेशस्तत्र नियुक्तं कर्म सामायिकं स्ववहारेण त्रिन-
स्त्रयनार्थास्तुतिजपाः । निश्चयेन च स्वात्मस्थानमेव सामायिक । सामायिक
मेव व्रतं सामायिकव्रत । किं, सर्वहिसादित्यागः सर्वत्र सर्वथा च हिमादीनां
प्रमत्तयोगमात्रिना प्रागप्यपरोपगादिषष्ठ्यानां त्यागः परिहार सर्वत्रेति
ध्यात्वानादेशावकाशिकादस्य भेदः सूच्यते । कम्प, शिक्षामन्त्रिनः । क्विचिदि-
ष्टस्य, ध्यातु साधुत्वेन तात्कीन्येन वा ध्यायन् । क, स्वमात्मानं भक्त-
मुहूर्तमात्रं धर्मध्याननिष्प्रेष्यर्थः । कम्पेय, मुनेरिव सर्वारम्भपरिमृदाग्रह-
रहितपाद्यनिना तुष्यन् । क, एकान्ते विविक्तस्थाने । क्लृप्तकालं, केशव-
न्धादिमोक्षं यावत् केशवन्ध आदिदंशो मुष्टिवन्धवस्तुन्यादीनां गूर्वात्रि-
यमकालावच्छेदहेतूनां ते केशवन्धादय मेवो मोक्षो मोचनं तमवधार्हस्य
स्थितस्येवार्थः । सामायिकं हि विहङ्गुयावद्वयं केशवन्धो वस्तुन्यादिषां

मया न मोच्यते तावत्साम्याच्च प्रचलिष्यामीति प्रतिज्ञा करोति ॥ (साधु-
त्वेनेत्यत्र सावल्येनेति पाठभेदः) २८ ॥

सामायिकभावनासमय नियमयन्नाह—

परं तदेव मुक्त्यङ्गमिति नित्यमतन्द्रितः ।

नक्तं दिनान्तेऽवश्यं तद्भावयेच्छक्तितोऽन्यदा ॥ २९ ॥

टीका—भावयेदभ्यस्येन्मुमुक्षुः । किं तत्सामायिकम् । नक्तं दिनान्ते
नक्तं च दिनं च नक्तदिने तयोरन्ते निशावसाने द्विसावसाने चेत्यर्थः ।
कथं, अवश्यं नियमेन । अथवा नास्तिवश्यं व्याख्यादिपारतन्त्र्यं यत्र भावन
कर्मणि तदवश्यं यथा भवति । किंविशिष्टं सन्, अतन्द्रितं अनलसं । कथं,
नित्यं सर्वकालं । कुतो हेतोः, इति यतो भवति । किं तत्, तदेव सामायिक-
मेव । किंविशिष्टं मुक्त्यङ्गं मोक्षसाधनं । किंविशिष्टं, परमुत्कृष्टं । परमप्रक-
र्षप्राप्तचारित्रस्यैव साक्षान्मोक्षहेतुत्वसिद्धेः ॥ एव तर्हि मध्याह्नादौ तत्र भाव-
यितव्यमिति शङ्कायामिदमाह—शक्तिर्नोऽन्यदति । भावयेन्मुमुक्षुस्तत् । कदाऽ-
न्यदाऽन्यस्मिन्मध्याह्नादौ कालः । कथं, शक्तिं स्वशक्तिमपेक्ष्य । नियमकाला-
दन्यदाऽपि तद्भावने दोषाभावाद्गुणसद्भावाच्च ॥ २९ ॥

सामायिकस्येन परीपहोपसर्गोपनिपाते सति तयोर्जयार्थं किं प्यातव्यमि-
त्याह—

मोक्ष आत्मा सुखं नित्यः शुभः शरणमन्यथा ।

भवोऽस्मिन्वसतो मेऽन्यत्किं स्यादित्यापदि स्मरेत् ॥ ३० ॥

टीका—स्मरेत् ध्यायेत् । कोऽसौ, प्रतिपन्नसामायिकः किं तत्, इति
प्रश्नः । कस्या सत्या, आपदि विनिपाते परीपहोपसर्गमसर्गे इत्यर्थः । एतेन
प्रतिपन्नसामायिकेन परीपहोपसर्गं सोढव्या इत्याक्षिप्यते । किमेतदित्याह—
भवति । कोऽसौ मोक्षः । किं, आत्मा अनन्तशानादिरूपत्वात् । तथा सुखं
अनाकुलचिद्रूपत्वात् । तथा नित्यं अनन्तकालमाविप्रध्वसाभायरूपत्वात् ।
तथा शुभं शुभकारणप्रभवत्वाच्च भूभकार्यत्वाच्च । तथा शरणं समस्तविषय-
व्यसत्या अपायपरिरक्षणोपायत्वात् । तस्मात् किंरूप इत्याह—अस्ति । कोऽसौ,

भव स्वोपात्तकर्मोदयवशाच्चतुर्गतिविवर्तपरिवर्तन । कथं, अन्यथा मोक्षविप-
रीतलक्षण अनारम्भा दुःखमनित्योऽशरणमित्यथ । अस्मिंश्च भवे । वयनोऽ-
यतिष्ठमानस्य मम किमन्यस्तुतदु ग्वादि स्यादभूदस्ति भविष्यति च किञ्चा-
पात एव पुन पुनर्भवेदित्यर्थ ॥ ३० ॥

सामायिकसिद्ध्यर्थमन्यत्र भावकेण किं कर्तव्यमित्यत्राह—

स्नपनार्चास्तुतिजपान् साम्यार्थं प्रतिमार्पिते ।

युञ्ज्याद्यथाम्नायमाद्यादृते सङ्कल्पितेऽर्हति ॥ ३१ ॥

टीका—युञ्ज्याप्रयोजयेत् मुमुक्षु । कान्, स्नपनार्चास्तुतिजपान् स्नपन
माधुन्येष्टादी व्याख्यास्यते, अर्चादयो ज्ञानदीपिकायामत्र च प्राग्वधाम्भान
व्याख्याता । क, स्नपनार्चान् युञ्ज्यान् अर्हति भगवदर्हरेषे । किंविशिष्टे,
प्रतिमार्पिते साकारस्थापनामवतारिते । कथं, यथाज्ञाय उपसमाकाशयनाद्या
गमानतिक्रमेण । किमर्थं, साम्यार्थं परमापेक्षामायिकसिद्ध्यर्थं अन्यत्र किं
प्रयोज्यमित्याह—आद्यादिषादि—युञ्ज्याग्याम्यार्थी । किं तत्, आचारनव
नान् । ऋते विना अन्यदेषादिप्रय । क, अर्हति । किंविशिष्टे, सङ्कल्पिते
निराकारस्थापनापिते । एनेन कृतप्रतिमापरिमहा सङ्कल्पितास्तृप्तामहाधेनि
ये देवमेवाधिऽकृता इति सूच्यते ॥ ३१ ॥

सामायिकस्य मुदुष्करव्यसङ्गामपाकरोति-

सामायिकं मुदुःसाधमप्यभ्यासेन साध्यते ।

निर्झीकरोति वार्षिन्दुः किं नाशमानं मुदुःपतन् ॥ ३२ ॥

टीका—साध्यते निष्पाद्यते । किं तत्, सामायिक । कत्र अभ्यासेन भग
वत्प्राप्त्या । किंविशिष्टमपि, दुःसाधमपि अनिशयेन निष्पादयितुमशक्यमपि ।
अत्र रक्षन्तमाह किं न निर्झीकरोति अनिम्न निम्न करोति । काश्मी,
वार्षिन्दु । जलविन्दु । कम्, अशमानं निर्झी । किं कुर्वन्, पतन् । कथं, मुदु
वोरधार । अत्र वाग्वा अभ्यासु—अभ्यासो हि कर्मणे काशज्मापदति । न
हि सङ्कल्पिषाममात्रेणोन्विदुरपि प्राणि निम्नगामाद्यानीति ॥ ३२ ॥

तद्विचारपरिद्वारार्थमाह-

पञ्चात्रापि मन्थानुस्मृतेननुपस्थापनं स्मृतं ।

कापवाभ्यनसा दृष्टमणिपानान्यनादरम् ॥ ३३ ॥

टीका—उत्तमेऽथ त्वत्तेऽथ । वस्तुतः । काप, पञ्च मन्थान् । इ, अत्रापि
मन्थान्तराणां सामाविकेऽति । किं किं, समुच्चयस्यापनं कापवाभ्यनसा दृष्ट-
मणिपानानि प्राणि, अन्तरं च, तत्र स्मृतेरनुपस्थापनं सामाविके अभिज्ञाप-
मित्यर्थः । अथवा सामाविकं मया कर्तव्यं न कर्तव्यमिति वा सामाविकं
मया कृतं न कृतमिति चेति प्रथमप्रकारादनुपस्थापनमर्थः । स्मृतिमूलका
स्मोक्षमागानुष्ठानस्य । कापेणादि दृष्टमणिपानं साधये प्रवर्तनं तत्र इत्यना-
दरिनामनिधनानुपस्थापनं कापदुप्यनिधानं । वर्ज्यगङ्गाद्वयोऽर्थाव-
गमसाधनं च वागुप्यनिधानं । ओषधीभेदेऽभिमानेऽप्योदयः कापेऽप्यगङ्गा-
माभ्यनसा मन्थानुप्यनिधान । एते त्रयोऽर्थोक्तः । मन्थानुप्यनिधानस्य समुच्च-
यस्यापनस्य चाप भेद ओषादावेऽप्यसामाविके मन्थमभिरमनस्यसाधने
प्रथमं । चित्ताया परित्यक्त्यादेकाग्र्येणानवाधानमव्ययम् । अन्तराऽनुपस्था-
पननिमित्तवेत्यादी सामाविकस्याकारण स्यात्कथञ्चिद्वा कारण । कारणान्तरमेव
भोजनोदित्यागङ्गात्वं च । न चात्रापि चित्तादुप्यनिधानमित्यनुपस्थापनं प्रमाणी
कृत्य भूतमाभापनवा सामाविकस्याप्रतिपत्तिः कर्तव्या । वर्ज्यगङ्गाद्वयोऽभि-
मानिपूर्वकादेकदेशविराजस्य सम्भवत् । न र्जनावता तस्य भेदेऽपि
मन्थना साधये न करोमीत्यादिऽप्यस्यानेत्येकतरभेदेऽपि दोषगङ्गावाप्त
सामाविकस्याप्यगङ्गाभाव ह्यप्यमीनामतिशयैव । सुभाषितसामाविकस्तु
यदा धावको भविष्यति तदा तृतीयपदमेवागुप्यगमित्यतीति पुनो मन्थि-
स्यातिशयपरिहाराय चान् ॥ ३३ ॥

अथ प्रोषधोपवागमनं लक्षयति—

स प्रोषधोपवासो यद्यतुष्यर्था यथागमम् ।

साम्यसंस्कारदाढ्याय चतुर्भुस्त्युज्जनं सदा ॥ ३४ ॥

टीका—भवति । कोऽर्थः, न प्रोषधोपवागं प्रोषधे पर्यव्युपवागं उरव-
रानं । यद्वि, यच्छब्देन विधत्ते । किं तत्र, यद्युभुक्त्युज्जनं चतुर्भुक्त्यु-
ज्जनं भोग्यानामननस्याद्यथाचरेद्व्यवस्थायां मुनिप्रियाणां च त्यागः । एका हि मुनि-

क्रिया धारणकदिने द्वे उपवासदिने चतुर्थी च पारणकदिने प्रत्यात्वायने ।
कस्या, चतुष्पत्त्यां चतुर्णां पर्वणां समाहारश्चतुष्पत्ती तस्यां । मासे मासे द्वयो-
रष्टम्योश्चतुर्दशयोरित्यर्थः । कथं, यथागमं भागमानतिक्रमेण । किमर्थं, साम्प-
संस्कारदाह्याय साम्पस्य सामायिकस्य संस्कार उत्कपेस्तस्य दाह्ये स्थिरी-
करणं परीपहाद्यापातेऽपि अविचलनं तस्मै । कदा, सदा सर्वस्मिन् काले
यावज्जीवनित्यर्थः ॥ ३४ ॥

एवमुत्तमं प्रोषधविधानमुक्त्वा मध्यमं जघन्यं च तदुपदेष्टुमाह—

उपवासाक्षमैः कार्योऽनुपवासस्तदक्षमैः ।

आचाम्लनिर्विकृत्पादि शक्त्या हि श्रेयसे तपः ॥ ३५ ॥

टीका—कार्यं कर्तव्यं । कोऽसौ, अनुपवासः जलवर्जनचतुर्विधाहारत्यागः ।
इदमुपवासोऽनुपवाम इति व्युत्पत्तेः । कै, उपवामाक्षमै प्रागुक्तलक्षणमुप-
वासं कर्तुमसमर्थं । तथा कार्यं । किं तत् । आचाम्लनिर्विकृत्पादि । कै, तद-
क्षमै अनुपवासमपि कर्तुमसमर्थं । तलाचाम्लमसंस्कृतमौवीरमिधौदनमो-
जनं । निर्विकृते विविधेते जिह्वाभ्रमसी येनेति विकृतिगौरमेधुरमफलरस-
धान्यरसभेदाद्यनुर्धौ । तत्र गोरस क्षीरघृतादि, इधुरम. मण्डगुडादि, फल-
रसो द्राक्षाद्यादिनिष्पन्दो, धान्यरसस्तैलमण्डादि । अथवा यद्येन सह भुज्य-
मानं स्वदते तत्तत्र विकृतिरित्युच्यते । विकृतेर्निष्क्रान्तं भोजनं निर्विकृतिः ।
आदिशब्देनैकस्थानैकभक्त्यस्यागादि । हि यस्मात् । भवति । किं तत्तपः ।
कस्मै, श्रेयसे पुण्याय वा । कया चरितं, शक्त्या बलेन धीर्येण च ॥ ३५ ॥

यथागममित्यस्यार्थं चतुःश्लोक्या व्याचष्टे—

पर्वपूर्वदिनस्यार्धे भुक्त्वाऽतिथ्यशितोचरम् ।

लात्वोपवासं यतिवद्विविक्तवसतिं श्रितः ॥ ३६ ॥

धर्मध्यानपरो नीत्वा दिनं कृत्वाऽपराहिकम् ।

नयेत्त्रियामां स्वाध्यायरतः प्राप्सु कसंस्तरे ॥ ३७ ॥

टीका—नयेत्तमयेन प्रोषधोपवासी । कां, त्रियामां रात्रिं । क, प्राप्सु कसं-
स्तरे निजन्तुकाया भूमौ निजन्तुकैश्च तृणदमादिभिः कृते शयने । किंविशिष्टः

सन्, स्वाध्यायरतः । एतेन निद्रालये त्यजेदिति लक्षयति । किं कृत्वा, विधाय । किं तन्, आपराहिकं अपराह्णं भव कर्म मांषं त्रिषाकृद्व्यमित्यर्थः । किं कृत्वा, नीत्वा अतिश्रम्य । किं तन्, दिनं । किंविशिष्टं सन्, धर्मध्यानपर आज्ञापायत्रिषाकलोकमन्थानविषयकाप्रचिन्तानिरोधलक्षणधर्मध्यानपरः । ध्यानोपरमं स्वाध्यायानुप्रेक्षाचिन्तनादिवमपि कार्यमिति परशब्देन प्रधानार्थेन सूच्यते । किंविशिष्टो भूत्वा, धृत अधिष्ठितः । कां, विविक्तवसतिं विविक्तां ग्रामाकां अयोध्याजनरहितो निर्जनो वा वसतिं स्थानं । किं कृत्वा, गत्वा गच्छीकृत्य । क, उपवासं । किंवत्, यतिवत् यतिना तुल्यं यथा यतिर्भोजनानन्तरमेवोपवासं गृह्णाति विधिवत्सुश्रमसमीपं गत्वा पुनरुच्चारयति । सावद्यध्यापारं शरीरसंस्कारमग्रह्यं च मदा त्यजति एव प्रोषधे धावशोऽपि प्रवर्ततामित्यर्थः ॥ किं कृत्वा, भुक्त्वा यथाविधि भोजनं कृत्वा । कथं, अतिथ्यशितोत्तर अतिथेरशिताद्भोजनविधायनादनन्तरमतिथिं भोजयित्वात्यर्थः । क, अर्थः । कस्य, पूर्वपूर्वदिनस्य सप्तम्यास्रयोदश्याश्च अर्थे प्रहरद्वये वा किञ्चिन्मन्युनेऽधिकेऽपि वा । समेऽप्यसमेऽपि वाऽशेऽधेशब्दस्य रुदत्वान् ॥ ३६।३७ ॥

ततः प्राभातिकं कुर्यात्तद्व्याप्तान् दशोत्तरान् ।

नीत्वाऽतिथिं भोजयित्वा भुञ्जीताल्लयतः सकृत् ॥

टीका—कुर्याद्विध्यान् प्रोषधोपवासी । किं तन्, प्राभातिकं प्रभाते मघं कर्मावश्यमादिकं । कस्मान्, तत यथोक्तविधिना प्रहरपट्कनयनादनन्तरं । ततश्च भुञ्जीत भोजनं कुर्यान् अमौ । कस्मादल्लयत भोजने आसक्तिं सकृत्वेत्यर्थः । कथं, सकृदेस्वरं पारणकदिनेऽप्येकभुक्तं कुर्यादित्यर्थः । किं कृत्वा, नीत्वा लब्धयित्वा । कान्, यामान् प्रहरान् । कति, दश । किंविशिष्टान्, उत्तरान् । अष्टावुपवासगोचराहोरात्रस्य द्वौ चोत्तरादिनस्य । किंवत्, तद्वत् पूर्वोक्तपट्प्रहरवत् ॥ ३८ ॥

पूजयोपवसन् पूज्यान् भावमयैव पूजयेत् ।

प्रासुकद्रव्यमय्या वा रागाङ्गं दूरमुत्सृजेत् ॥ ३९ ॥

कर्तुमाह—द्रव्यविशेषवितरणं वक्ष्यमाणलक्षणविशिष्टद्रव्यदानं । कस्मै, पात्र-
विशेषाय । वस्य कर्तुं, दातृविशेषस्य । केन, विधिविशेषेण । कस्मै, फल-
विशेषाय ॥ ४१ ॥

अतिथिद्वन्द्वव्युत्पादनमुखेनातिथिलक्षणमाह—

ज्ञानादिसिद्ध्यर्थतनुस्थित्यर्थान्नाय यः स्वयम् ।

यत्नेनातति गेहं वा न तिथिर्यस्य सोऽतिथिः ॥ ४२ ॥

टीका—भवति । कोऽसावतिथिः । य किं, योऽतति सर्वदा गच्छति ।
उक्तिं तन्, गेहं दातृगृहं । केन, यत्नेन सयमाविराधनेन । कथं, स्वयं आह्वा-
नादिना विना । किमर्थं, ज्ञानादीन्यादि—ज्ञानादीनां सिद्धिं साधनसम्पूर्णो-
त्करणं ज्ञानादिसिद्धिरर्थं प्रयोजनं यस्य सा ज्ञानादिसिद्ध्यर्थं सा चासी-
त्तनुश्च शरीरं ज्ञानादिसिद्ध्यर्थतनुं तस्या स्थितिर्यावदायुस्त्वस्थानं सैवार्थं
प्रयोजनं यस्य तत्तदर्थं तच्च तदत्र च भोजनं तस्मै वा । अथवा सोऽतिथिर्भ-
ष्यते । उपलक्षणात्पूर्वोत्सर्वा च । नास्ति तिथिर्यस्येत्यतिथिरिति व्युत्पत्तेः ।
उक्तं च—“ तिथिपूर्वोन्निवा सर्वं त्यक्त्वा येन महात्मना । अतिथिं तं विज्ञा-
नीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ” ॥ ४२ ॥

पात्रस्वरूपसरया निर्णयार्थमाह—

यत्तारयति जन्माब्धेः स्वाश्रितान्यानपात्रवत् ।

मुक्त्यर्थगुणसंयोगभेदात्पात्रं त्रिधा मतम् ॥ ४३ ॥

टीका—अस्ति भवति । किं तत्पात्रं । कतिवा, त्रिधा त्रिभेदः । कस्मात्,
मुक्तेरर्थो निमित्तं कारणं, मुक्तिर्वाऽर्थं प्रयोजनं येषां ते मुक्त्यर्थोस्ते च ते
गुणाश्च सम्यग्दर्शनादयो मुक्त्यर्थगुणास्तेषां संयोगः समुज्जमानस्व तेन भेदो
विशेषस्तस्मात् । यत्किं, यत्तारयति पारं प्रापयति । कान्, स्वाश्रितान् दान-
स्य कर्तुं हेतुकर्तुं नुमन्तुन् । कस्मात्, जन्माब्धेः ससारादर्णवादिव । किंवा,
यानपात्रवत् यानपात्रमभोधिस्थं यथा स्वाश्रितान् सौयात्रिकादीन् समुद्रा-
त्तारयति तथा समारादाश्रितान् यत्तारयति तत्पात्रमित्यर्थः ॥ ४३ ॥

एतदेव विशेषयन्माह—

यतिः स्यादुत्तमं पात्रं मध्यमं श्रावकोऽधमम् ।
सुदृष्टिस्तादृशिष्टत्वं विशिष्टगुणयोगतः ॥ ४४ ॥

टीका—स्यात् । किं तत्, पात्र । किं विशिष्ट, उत्तममुत्कृष्ट । किं तत्, यति मयुज्यमानरमग्रय । तथा मध्यम पात्र स्यात् । किं तत्, श्रावक मयुज्यमानसम्यग्दर्शनज्ञानविकल्परम्यम् । तथा अधम पात्र स्यात् । किं तत्, सुदृष्टिरसयतसम्यग्दृष्टि । स्याच्च । किं तत्, तद्विशिष्टत्वं तेषामुत्तम-मध्यमाधमपात्राणां विशेष परस्परतः परेभ्यश्च भेदः । कस्मान्, विशिष्टगुण-योगतः गुणविशेषसम्बन्धात् ॥ ४४ ॥

दानविधेः प्रकारान् वैशिष्ट्यं चाह—

प्रतिग्रहोचस्थानांग्रिक्षालनार्चनतीर्त्तुः ।
योगान्नशुद्धीश्च विधीन् नवादरविशेषितान् ॥ ४५ ॥

टीका—विदुः जानन्ति पूर्वाचार्याः । कान्, विधीन् दानप्रयोगोपायान् । कति, नव । किमाख्यान्, प्रतिग्रहादीन् । किं विशिष्टान्, आदरविशेषितान् आदरेण यथायोग्यभक्त्युपचारेण वैशिष्ट्यं नीतान् ॥ तत्र प्रतिग्रहः स्वगृहद्वारे यतिं दृष्ट्वा प्रसादं कुरुतेत्यभ्यर्थ्य नमोऽस्तु तिष्ठतेति त्रिभणित्वा स्वीकरणं ॥ उच्चस्थानं स्वगृहान्तं स्वीकृतयतिं नीत्वा निरवद्यानुपहतस्थाने उच्चासने निवेशनं ॥ अंग्रिक्षालनं तथास्वीकृतनिवेशितसंयतस्य प्रामुकोदकेन पाद-घावनं तत्पादोदकवन्दनं च ॥ अर्चं तथाक्षालनाग्रे सयनस्य गन्धाक्षतादिभिः पादपूजनं ॥ आनतिं तथापूजितसयतस्य पञ्चाङ्गप्रणाममरणं । एवं पञ्च ॥ तथा योगशुद्धयो मनोवाक्यप्रसन्नयमित्सु ॥ एकाद्यान्नशुद्धिः तत्र मनः शुद्धिरार्तर्तद्वर्जनं । वाकशुद्धिः परस्परकंशादिप्रचोवर्जनं ॥ वायुशुद्धिः सर्वत्र सत्ताचारतया प्रवर्तनं ॥ अन्नशुद्धिः चतुर्दशमरुद्वितस्याहास्य यत्नतया शोषितस्य हस्तपुटेऽर्पणम् ॥ ४५ ॥

देयद्रव्यविशेषनिर्णयार्थमाह—

पिण्डशुद्धयुक्तमन्त्रादिद्रव्यं वैशिष्ट्यमस्य तु ।
रागाद्यकारकत्वेन रत्नत्रयचयाङ्गता ॥ ४६ ॥

टीका—भवति । किं तत्, द्रव्यमर्थादेय । किंविशिष्टमग्रादि आहारोप
धावासपुस्तकपिच्छिकादि । किंविशिष्टं तत् पिण्डशुष्पुक्त पिण्डशुद्धौ पिण्ड
शुद्धिप्ररूपणार्थं पूवमनगारधर्मस्कन्धे पञ्चमाध्याये प्रतिपादित । अस्य तु
यथोक्तदेयद्रव्यस्य पुनर्भवति । किं तत्, वैशिष्ट्य विशेष । किं तत्, रत्न
सचयाङ्गता सम्यग्दर्शनादिवृद्धिकारणञ्च । येन, रागाद्यकारकत्वेन रागद्वे
पासयममददु स्वचयाद्यजनकत्वेन ॥ ४६ ॥

दातृलक्षणं तद्वैशिष्ट्यं चाह—

नवकोटीविशुद्धस्य दाता दानस्य यः पतिः ।

भक्तिश्रद्धासत्त्वतुष्टिज्ञानालौक्यक्षमागुणः ॥ ४७ ॥

टीका—स दाता भण्यते पूर्वाचार्यैः । यः किं यो भवति । किंविशिष्टः पति
स्वामी प्रयोक्ता । कस्य, दानस्य देयस्य दत्तिक्रियायां या । किंविशिष्टस्य, नवका
टीविशुद्धस्य नवकोट्य मनोवाङ्मयं प्रत्येककृतकारितानुमतानि । अथवा देय
शुद्धिस्तकृते च दातृपात्रशुद्धी, दातृशुद्धिस्तकृते च दयपात्रशुद्धी पात्रशुद्धिस्त
कृते च देयदातृशुद्धी चेत्पार्षोक्ता । नवकोटीभिर्विशुद्धमकृतपिण्डशुष्पुक्तदोषस
म्पर्कभार्षोक्तं तापभेदे तु नवकोट्या विशुद्धा मुप्रमिद्धा यत्रेति विग्रहः । किंवि
शिष्टः सन्, भक्तीभ्यादि भक्त्यादयः सप्तगुणा विशेषणानि परासाधारणानि
यस्य स तथोक्तः । तत्र भक्तिः पात्रगुणानुरागः । श्रद्धा पात्रदानफले प्रतीतिः ।
सत्त्व सत्त्वाद्याः सप्तगुणः स्वपवित्रस्यापि स्वाध्याध्यर्थकारिदानप्रवृत्त्यद्वा ।
तुष्टिः दत्ते दीयमाने च ग्रहणः । ज्ञानं द्रव्यादिवेदिष्व । अलौक्यं सासारिक
फलानपेक्षा । क्षमा दुर्निवारकालुष्यकारणोपस्तावपि कोपाभावः ॥ तदुक्तं—
भाष्ये सौष्टिकं श्रद्धा सविज्ञानमलोलुपम् ॥ सात्त्विकं क्षमकं सत्तो दानार
सप्तधा विदुः ॥ १ ॥ किं च । सत्त्वादिगुणदातृकं दानमपि सात्त्विकादि
भेदाभििविधमिष्यते । तदुक्तं— आनिधेयं हितं यत्र यत्र पात्रपरीक्षणम् ॥
गुणा श्रद्धादयो यत्र तदानं सात्त्विकं विदुः ॥ १ ॥ यदात्मवर्णनप्राप्य क्षाणि
काहार्याविभ्रमम् ॥ परप्रत्ययसम्भूतं दानं तद्वाजसं मतम् ॥ २ ॥ यथा
पात्रममावेशमसंकारममभ्युतम् ॥ दानभृत्यवृत्तोद्योगं दानं तामसमूचिर
॥ ३ ॥ उत्तमं सात्त्विकं दानं मध्यमं राजसं भवेत् ॥ दानानामेव सर्वेषां
जघन्यं तामसं पुनः ॥ ४७ ॥

दानफल तद्विशेष च व्याचष्टे—

रत्नत्रयोच्छ्रयो भोक्तुर्दातुः पुण्योच्चयः फलम् ।
मुक्त्यन्तचित्राभ्युदयप्रदत्वं तद्विशिष्टता ॥ ४८ ॥

टीका—भवति । किं तत्, फल दानस्य माध्य । कस्य, भोक्तुराहाराद्युप-
योक्तु । किं तत् रत्नप्रयोद्धूय सम्यग्दर्शनादीनामुन्नति तथा तत्फल भवति ।
कस्य, दातुर्दायकस्य । किं तत्पुण्योच्चयः सुकृतराशि । भवति । काऽसी,
तद्विशिष्टता तस्य दानस्य फलस्य वैशिष्ट्य । किं तत्, मुक्त्यन्तेत्यादि चित्र
नानाप्रकारा इन्द्रचक्रिजलदेवतीत्यंकरादिपदलक्षणा विश्वविस्मयकराश्च अभ्यु-
दयाचित्राभ्युदया, मुक्तिरन्तर्जानादिचनुष्टयप्रासिलक्षणा निश्चयम अन्ते
अवसाने फलोपभोगच्छेदे येषां ते मुक्त्यन्तारस्ते च ते चित्राभ्युदयाश्च मुक्त्य-
न्तचित्राभ्युदयास्तान् प्रकर्षेणाप्रतिबन्धलक्षणेन ददाति सम्पादयतीति तद्वद्,
तस्य भावस्तत्त्वम् ॥ उक्तं च— पात्रदान फल मुख्य मोक्ष सत्यं कृपेरिव ॥
पलारमिव भोगास्तु फल स्वादानुपद्विकम् ॥ ४८ ॥

गृहव्यापारप्रभववातकापिनोदनमामर्षं मुनिदानस्य दर्शयति—

पञ्चमूनापरःपापं गृहस्थःसञ्चिनोति यत् ।
तदपि क्षालयत्येव मुनिदानविधानतः ॥ ४९ ॥

टीका—यत्पापं सञ्चिनोति सम्बन्धाति गृहस्थः । किंविशिष्टं सत्, पञ्च-
मूनापर, पेपणी कुटना चुल्ली उदकुम्भी प्रमाणनो चेति पञ्च क्रिया मूना
इति प्रसिद्धा । मूना इव मूना प्राणिवातस्थानसाधर्म्यात् । पञ्च मूना पराः
प्रधानानि यस्य स पञ्चमूनापर । आसामवश्यम्भावि-वाद्गृहस्थस्य प्राधान्ये-
नोपादान । तेन ततो अन्यान्यपि पापकर्मणि गुणभावेन गृह्णिताः सगृह्यन्ते ।
क्षालयत्येव अवश्यं स्फोटयति । गृहस्थः । किं तत्, तदपि पञ्चावश्यकार्यान्या
पारहेतुकं पापं । अपिर्विस्मये समुच्चये वा । न केवलं तदेव पापं क्षालयति
व्यापारान्तरप्रभवमपीत्यर्थः । कस्मान्, मुनिदानविधानतः मुनये उत्तमपात्राय
दानं स्वपरोपकाराय स्वद्रव्यातिसर्जकं मुनिदानं तस्य विधानं विधिवत्प्रयोग
सत्साम्पत्तेन वा ॥ ४९ ॥

दानस्य कर्त्रादीनां फलानि दृष्टान्तमुखेन स्पष्टयति—

यत्कर्ता किल वज्रजङ्घनपतिर्यत्कारयित्री सती

श्रीमत्पुण्यनुमोदका मतिवरव्याघ्रादयो यत्फलम् ।

आसेदुर्मुनिदानतस्तदधुनाऽप्याप्तोपदेशाद्दक-

व्यक्त कस्य करोति चेतासि चमत्कारं न भव्यात्मनः ॥५०॥

टीका—किल एवं श्रापं भूयते । यदामेदु प्राप्ताः । के ते, मुनि-
दानस्य कर्त्रादिभावमापन्ना वज्रजङ्घमहाराजप्रभृतयः । किं तत्फलम् । कस्मात्-
मुनिदानतः । तत्कस्य चेतासि चमत्कारं न करोतीति समुदायेनार्थकथनम् ।
इयं तु प्रत्येकवाक्यपरिसमाप्तिविधानीं प्रदर्शयते । यत्किल वज्रजङ्घनपतिरूपः,
लखेटनगराधिपतिर्वज्रजङ्घो नाम नृपतिरासत्तां प्राप्तिः । किं तत्फलम् । कस्मात्-
मुनिदानतः । किंविशिष्टं सन्, कर्ता दानस्य स्वातन्त्र्येण विधाता । यच्च
आसत्ताम् । काऽयं, सती पतिव्रता । किनाम्नी, श्रीमती पुण्डरीकिणीना-
थस्य वज्रदन्तचक्रिण पुत्री वज्रजङ्घनपतेः पत्नी । किं तत्, फलम् । कस्मात्,
मुनिदानतः । किंविशिष्टा सती, कारयित्री स्वभर्तुर्दानं कुर्वन्त प्रयोजयित्री ।
अपि समुदाये पूर्वोत्तरत्र च चशब्दार्थं योज्यम् । यच्च आमेदु प्राप्ताः । के
ते, मतिवरव्याघ्रादयो मुनिदानतः फलम् । मतिवरो वज्रजङ्घनपतेर्मन्त्री
आदिशब्दादानन्दो नाम तस्यैव पुरोहितोऽङ्गनाभिधानः सेनापतिर्धनमि-
यनामा च श्रेष्ठः । पुनरादिशब्दात्मकरो वानरो नकुलश्च गृह्यते । मतिवरश्च
न्याग्रश्च मतिवरव्याघ्री तावदीं येषामानन्दात्पुनरोहितादीनां तदूनवासिसू-
करादीनां च ते मतिवरव्याघ्रादय इति विग्रहः । किंविशिष्टा सन्तोऽनुमो-
दका एव साधु करोतीति तद्दानस्यानुमन्तारः, तत्कर्तृत्वकारयितृत्वानुमोदक-
स्वपरिणामद्वारायातमुत्तुतसंघातहेतुकं मुनिदानफलं कर्तृकस्य भव्यात्मनः
चेतासि चमत्कारं न करोति । सर्वस्यापि करोतीत्यर्थः । कदा, अधुनाऽपि ।
किं पुनस्तत्काले । किंविशिष्टं सन्, आप्तोपदेशाद्भव्यकं आप्तानां परापरगुरु-
णामुपदेशो रहस्यवाक्यमाप्तोपदेशः स एवाद्भुत आदर्शः स्वविपर्ययस्फुटप्रती-
तिनिमित्तवादाप्तोपदेशाद्भुतस्तत्र तेन वाच्यकं प्रतीतियोग्यतां नीतम् ॥५०॥

अधुना अतिथ्यन्येषां विधिः श्लोकद्वयेनाह—

कृत्वा माध्याह्निकं भोजतुमुद्युक्तोऽतिथये ददे ।

स्वार्थं कृतं भक्तमिति ध्यायन्नतिथिमीक्षताम् ॥ ५१ ॥

टीका—ईक्षतामतिथिसविभागवती धावक अन्वेययतु । क, अतिथि । किं कुर्वन्, ध्यायन् एकाग्रतया चिन्तयन् । किमिति, एतत् । किमेदमित्याह—
ददे प्रयच्छाम्यह । किं तत्, भक्तमाहार । कस्मै, अतिथये प्रागुक्तलक्षणाय ।
किंविशिष्ट, कृत साधित । किमर्थं, स्वार्थं आत्मार्यं आत्मनो निमग्नगार्हा
सत्यात्मीयार्थमपि । कस्मै इदं स्वाध्यायस्य कृता पदेन विग्रह । कीदृशो
भूत्वा, एतद्ध्यायन्नतिथिमीक्षतामित्यत्राह—उद्युक्त उद्यत । किं कर्तुं, भोक्तुं
भोजन करिष्याम्यहमित्यभ्यवसानाभिमुख । किं कृत्वा, कृत्वा विधाय । किं
तत्, माध्याह्निक मध्याह्ने भव कर्म स्नानदेवार्चनादिक ॥ ५१ ॥

द्वीपेष्वर्धतृतीयेषु पात्रेभ्यो वितरन्ति ये ।

ते धन्या इति च ध्यायेदतिथ्यन्वेषणाग्रतः ॥ ५२ ॥

टीका—ध्यायेच्च चिन्तयेत् । कोऽसौ, अनिध्यन्वेषणाद्यत धावक । किं,
इति एतत् । वर्तन्ते । के, ते गृहस्था । किंविशिष्टा, धन्या पुण्यवन्त ।
ये किं, ये वितरन्ति यथाविधि प्रयच्छन्ति । केभ्य, पात्रेभ्य । केषु, द्वीपेषु
किंविशिष्टेषु, अर्धतृतीयेषु जम्बूद्वीपे घातकीयण्डे पुष्करवर्द्धापस्य चार्थे अर्धे
तृतीयो येषां ते अधतृतीया इति विग्रह ॥ ५२ ॥

भूम्यादीनां देयत्वं ग्रहणादौ च दानं नैष्ठिकस्य हिंसासम्यक्बोपघातहेतु
त्वप्रकाशनेन निषेदुमाह—

हिंसार्थत्वाच्च भूगोलोद्गोश्वादि नैष्ठिकः ।

दद्यान्न ग्रहसङ्क्रान्तिश्राद्धादौ च सुहृद्गृहि ॥ ५३ ॥

टीका—न दद्याच्च प्रयच्छेत् । कोऽसौ, नैष्ठिको दशनिष्ठादिगृही । किं तत्,
भूगोलोद्गोश्वादि भूश्च भूमिगोह च गृह लोह च शस्त्रोपादान गीघानइवादी
अथश्च घोटको भूगोलोद्गोश्वाग्ने आदयो यस्य कन्याहेमतिलदध्यघादवांछ
पुण्यायतया देयत्वेन समर्थितस्य दानस्य तत् भूगोहादिद्रव्यं नैष्ठिको न

दद्यात् । कस्मात्, हिंसार्थत्वात् प्राणिवधनिमित्तत्वात् । एतस्योत्तरस्य च समर्थनं ज्ञानदीपिकाया विल्लरतोऽभिहितं प्रतिपत्तव्यं । न च दद्याद्भैष्टिकं स्वद्रव्यं । कस्मिन्, ग्रहसंक्रान्तिश्राद्धादौ ग्रह सूर्याचन्द्रमणोरपरागं, मन्त्रान्ति सूर्यस्य राश्यन्तरसंक्रमण श्राद्धं, मृतपिशुनाद्युद्देशेन दानं, ग्रहश्च मन्त्रान्तिश्च श्राद्धानि तान्यादयो यस्य वारण्यतिपादादौर्वाक्षे पुण्यार्थत्वेन समर्थितस्य पर्वणस्तद्ग्रहादि पर्वं तस्मिन् । तस्य पुण्यार्थदानविषयत्ववत्पनाया दोषममर्थं नार्थमाह—किंविशिष्टे तत्र, मुष्णुहि सम्पत्कथातके । यद्यपि च भैष्टिक इति वचनात्प्राक्षिकस्यानुत्पन्नसम्पत्त्वावस्थतया भूम्यादिदानं न प्रतिविध्यते तथापि ग्रहणादौ तस्यापि दानमविधेयमेव सम्बन्धोपपातस्य तेनाप्युक्त्य परिहार्यत्वात् ॥ ५३ ॥

तद्व्यतिचिह्नपरिहारार्थमाह—

त्याज्याः सचित्तनिक्षेपोऽतिथिदाने तदावृत्तिः ।

सकालातिक्रमपरव्यपदेशश्च मत्सरः ॥ ५४ ॥

टीका—त्याज्या तद्व्यतिना वर्जनीया । के ते, सचित्तनिक्षेपस्तदावृत्तिः कालातिक्रमपरव्यपदेशाभ्यां सह मत्सरश्चेत्यमी पञ्चातिचारा । क अतिथि दाने अतिथिसविभागवत् । तत्र सचित्तनिक्षेप—सचित्ते सजीवे पृथिवीवत् कुम्भोप(चुलि)भुवलिधान्यादौ निक्षेपो देयस्य वस्तुन स्थापनं । तच्चादानबुद्ध्या तत्र निक्षेप्यमाणमतिचारः । तुच्छबुद्धिं खलु सचित्तनिक्षिप्तं किल सयता न गृह्णन्तीत्यभिप्रायेण देयं सचित्ते निक्षिपतीति तच्च । सयत्-प्वगृह्णन्तु लाभोऽयं ममेति च मन्यत इति प्रथमं ॥ १ ॥ तदावृत्तिं तेन सचित्तेन पत्रपुष्पादिना तथाविधैव बुद्ध्या आवृत्तिराच्छादनं द्वितीयं ॥ अथवा सचित्तनिक्षिप्तं तत्पिहितं च मयत्तस्याजानतं प्रयुज्यमाणमतीचारः ॥ २ ॥ कालातिक्रमं माधूनामुचितस्य भिक्षासमयस्य लङ्घनं । स च यती-नयोग्ये काले भोजयतोऽनगारवेलाया वा प्रागेव पश्चाद्वा भुजानस्य च तृतीयं स्यात् ॥ ३ ॥ परव्यपदेशः परस्यान्यस्य सम्बन्धीद् शुद्धव्यवहारीनि विज्ञेयेणापदेशो व्याज्जाद्यदि वाऽयमत्र दाता दीयमानोऽप्ययमस्येति समर्पणं चतुर्थं ॥ ४ ॥ मत्सरः कोपः । यथा मार्गितं सन् कुप्यति, मत्सरेति—

मार्गितन ददाति प्रयच्छन्तोऽप्यद्राभावा वा, अ यद् गुणानि हि भुव वा
मत्सर । यथाऽनेन तावच्छ्रावकेण मार्गितन दत्त किमहमस्मादपि हीन-
इति परोक्षतिवैमनस्याद्ददाति । एतच्च मत्सरशब्दस्यानेकाध्यात्म्यच्छेदता-
तदुक्तं—मत्सर परमम्पत्यक्षमाया तद्वति कृषि ॥ एत पूर्व चाज्ञानप्रमादा-
नामतिचारा । अन्यथा तु भङ्गा एवेति विभावनीयम् ॥ ५४ ॥

प्रकृतार्थोपसहारपुरस्सरमुक्तशेष निदिशन् धावकस्य महाधावकवचमाह-

एवं पालयितुं व्रतानि विदधच्छीघ्रानि सप्तमला-

न्यागूर्णः समितिप्वनारतमनोदीप्राप्तवाग्दीपकः ।

वैयावृत्यपरायणो गुणवतां दीनानतीवोद्धर-

श्रयी देवसिकीमिमां चरति यः स स्यान्महाधावकः ॥५५॥

टीका—स्यात् भवेत् । कोऽसौ म गृहो । किंविशिष्टो महाधावक महा-
निन्दादीना पूरय । शृणोति तत्त्वं गुरुष्व इति धावक महोऽश्वासो धावकश्च
महाधावक । य किं, यश्चरति अनुतिष्ठति । वा चर्या आचार । किंविशिष्टा,
देवमिकीं दिवसे अहोरात्रे भवा देवसिकी सा । पुन किंविशिष्टा, इमां अन-
न्तराध्याय वक्ष्यमाणा । किं कुर्वन् विदधन् धावरन् । कानि, शीलानि मत्त
परिरक्षणानि । कति, सप्त गुणव्रतत्रयशिक्षाव्रतचतुष्टयलक्षणानि । किंविशि-
ष्टानि विदधन्, अमलानि निरतिचाराणि । कपमेवमुक्तप्रकारेण । किं कर्तुं,
पालयितुं पालयिष्याम्यहमित्यभिप्रायेण । कानि, व्रतानि सम्प्राप्तनपूर्वाणि
निरतिचारपञ्चाशुव्रतानि । किंविशिष्ट सन् आगूर्ण उद्यत । कामु समितिषु
ध्रुतनिरूपितक्रमणर्याभारिषणादाननिक्षेपोऽर्गप्रभृतिषु सयमरूपाणुव्रतनिष्ठ
इत्यथ । अनुव्रतमहाव्रतानि हि समितिमहितानि सयमस्तद्रहितानि विर-
तिरिति सिद्धान्त । तदुक्तं—अनुव्रतमहत्त्वयाह समिदीमहिदायै भवमो
समिदीह विणा विरदि इति ॥ पुन किंविशिष्ट अनारतमनोदीप्राप्तवाग्दीपक
आप्ताना परापरगुरूणा वाग्वचनमाप्तवाक् तज्ज-यश्चतुस्तानमिह गृह्यते । कारणे
कापापचारात् । आप्तवागेव दीपक प्रदीप स्वररप्रकाशकत्वादाप्तवाग्दीपक
परमागमप्रदीपक, अनारत सतत मनसि चित्ते दीप्तो दीपनशीलाऽनारतम-
नोदीप्रस्तथाविध आप्तवाग्दीपको यस्य स तथोक्त । पुन किंविशिष्टो, वैधा-

मृत्युपरायणो वैद्यावृत्तं निरवद्यवृत्त्या आपत्प्रतीकारं तत्र परायणस्तत्परः। केपां,
गुणवता गुणभाजां संयमविकल्पातिशयभाजो रत्नप्रयाराधकानां वा । पुनः
किं कुर्वन्, उद्धरन् दुःखादिमोक्षयन् । कान्, दीनान् अवृत्तिव्याधिशोकातान् ।
कथमतीव पाक्षिकाद्यपेक्षयाऽतिशयेन । एतेन सम्यग्दर्शनशुद्धत्वं व्रतभूषणभू-
षितत्वं निर्मलशीलनिविष्टत्वं संयमनिष्ठत्वं जिनागमशत्वं गुरुशुभ्रपुरुषत्वं दया-
दिसदाचारपरत्वं चेति सप्तगुणयोगाम्महाभावकत्वं कस्यचिन्मुहूर्तिन काला-
दिलब्धिविशेषवशाद्भवतीति तात्पर्यार्थोऽयं प्रतिपत्तव्य इति भद्रम् ॥ ५५ ॥

इत्याशाधरविरचिताया स्वोपहृद्धर्माभृतसागारधर्मदीपिकाया
भव्यकुमुदचन्द्रिकासञ्ज्ञायामादितश्चतुर्दश प्रक्रमाव
पञ्चमोऽध्याय समाप्तः ॥ ५ ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः ।

इदानीमाहोरात्रिकमाचारं भावकस्योपदेष्टुकामं पूर्वं पौर्वह्निकीमितिकर्त-
व्यतो चतुर्दशभिः श्लोकैर्व्याकरोति—

ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय वृत्तपञ्चनमस्कृतिः ।

कोऽहं को मम धर्मः किं व्रतं चेति परामृशेत् ॥ १ ॥

टीका—परामृशेत् चिन्तयेत् भावक । किं, इति एतत् । तथा—कोऽहं
क्षत्रियो ब्राह्मणादिर्वा इत्यादिपञ्चोऽहोऽहमित्यादि चिन्त-
येत् । तथा को मम धर्मो जनोऽन्यो वा भावकीयो यत्यादिसंघी वा मे
देवादिमाक्षिकं प्रतिपद्ये वृष्ट इति चिन्तयेत् । तथा किं व्रतं मूलगुणरूपम-
गुणवतादिरूपं वा मम । व्रतं वा के गुरवो ममेति । कुत्र ग्रामे नगरादौ वा
वसामीति । कोऽयं कालः प्रभातादिरिति चेत्यादि समुच्चीयते । स्वयणादि-
स्मृता हि तद्विरुद्धपरिहारं सुखेन करोति । कथमभूतो भूत्वा, वृत्तपञ्चनम-
स्कृतिः अन्तर्जन्मेन बहिर्जन्मेनापि वा वृत्ता पठिता पञ्चनमस्कृतिः नामो
अहंताणमित्यादिगधारूप पञ्चनमस्कारो येन स तथोक्तः । किं कृत्वा

अनुवादमुखेन चैत्यालयव्रजनविधिमाह-

यथाविभवमादाय जिनाद्यर्चनसाधनम् ।

व्रजन्यात्कुटिको देशसंयतः संयतायते ॥ ६ ॥

टीका—सयतायते सयत यतिमिवात्मानमाचरति । कोऽमौ, देशसयतः-
आवक । किं कुर्वन्, व्रजगच्छन् । किंविशिष्टं सन्, कौत्कुटिकं पुरो युगमा-
त्रप्रेक्षीत्यर्थः । किं कृत्वा, आदाय गृहीत्वा । किं तत्, जिनादीनामर्हन्तुना-
चायाणामचनसाधनं पूजाङ्गं जलगन्धाक्षतादिकं । कथं यथाविभव स्वमग्नद-
नुसारेण ॥ ६ ॥

दृष्ट्वा जगद्धोधकरं भास्करं ज्योतिरार्हतम् ।

स्मरतस्तद्गृहीशरोध्वजालोकोत्सवोऽयहत् ॥ ७ ॥

टीका—भवति । कोऽमौ, तद्गृहीशरोध्वजालोकोत्सवः त्रिनचैत्यालयशिरः
रक्तेन दर्शनानन्दः । किंविशिष्टोऽयहत् पापहरः । यस्य, तयागच्छतः आव-
कस्य । किं कुर्वन्, स्मरतः स्मृतिविषयीकुर्वन् । किं तन्, ज्योतिः ज्ञानमय-
वाञ्छय वा तेजः । किंविशिष्टमार्हतं जैनः । किं कृत्वा, दृष्ट्वा आलोक्य । क-
भास्करमादित्यः । किंविशिष्टं, जगद्धोधकरं जगतां दिवाचरप्राणिनां बोधनिद्रा-
पनोदकरोतीत्येवशील उद्यन्तमित्यर्थः । पक्षे बहिरात्मप्राणिनां मोहनिद्रा-
प्रहरणशीलम् ॥ ७ ॥

वाद्यादिशब्दमाल्यादिगन्धद्वारादिरूपकैः ।

चित्ररारोहदुत्साहस्तं विशोन्निसहीगिरा ॥ ८ ॥

टीका—विशेत् प्रविशेदसौ । क, तं त्रिनालयः । कथा, निसहीगिरा निम्न-
हीति शब्दमुच्चारयन्नित्यर्थः । किंविशिष्टं सन्, आरोहदुत्साहः प्रवर्द्धमानधर्मा-
चरणोयोगः । कं, वाद्यादीत्यादि वाद्यानां प्राभातिकनूप्याणामादिशब्देन स्ना-
ध्यायस्तुतिमङ्गलगीतादीनां च शब्दैर्निर्नादः । तथा माल्यादीनां चम्पकपुष्पा-
दिमालानां आदिशब्देन धूपचूर्णादीनां च गंधैरामोदैस्तथा द्वारस्य प्रवेशमुख्य-
आदिशब्देन तोरणस्तम्भशिवरादीनां च रूपरश्मेननाचेतनप्रतिष्ठन्दः । किंवि-
शिष्टं श्वेदप्रदानाप्रकारैर्विस्मयकरैश्च ॥ ८ ॥

क्षालिताग्निस्तथैवान्तःप्रविश्यानन्दनिर्भरः ।

त्रिः प्रदक्षिणयेन्नत्वा जिनं पुण्याः स्तुतीः पठन् ॥ ९ ॥

टीका—प्रदक्षिणयेत् प्रदक्षिणीकुर्यादसौ । कं, जिनं स्थापनाहन्तं । कथं, त्रिंस्त्रीन् चारान् । किं कुर्वन्, पठन् निगदन् । काः, स्तुतीः स्तवनवाक्यानि । किंविशिष्टा, पुण्याः ज्ञानमयेगादिगुणप्रत्यक्षीकरणेन अशुभकर्मनिर्जरीः पुण्यास्तवणीश्च । किं कृत्वा, नत्वा त्रिं प्रणम्य जिनं । किंविशिष्टं सन्, आनन्दनिर्भरः प्रमोदपूरितसर्वांग । किं कृत्वा, प्रविश्य आकम्प्य । किं तत्, अन्तः चैत्यालयमभ्यर्चयेत् । कथं, तथैव नित्यहीगिरैव । कथंमृतो भूत्वा, क्षालिताग्निं धौतपादः ॥ ९ ॥

सेयमास्थायिका सोऽयं जिनस्तेऽभी सभासदः ।

चिन्तयन्निति तत्रोच्चैरनुमोदेत धार्मिकान् ॥ १० ॥

टीका—अनुमोदेत साधु इमे अनुतिष्ठन्तीति मनसाऽभिनन्देदसौ । कान्, धार्मिकान् धर्मं चरतोऽन्यथासागरभग्नजनान् । कथमुच्चैरतिशयेन मुहुर्मुहु-
रित्यर्थः । अ, तत्र चैत्यालये । प्रदक्षिणीकरणे वा । किं कुर्वन्, चिन्तयन् परामृशन् । कथमिति । किमिति इयं चैत्यालयभूमिः । सा आगमप्रसिद्धा । सास्थायिका समवसरणभूमिः । तथा अयं प्रतिमार्चितो जिनः स आगमप्र-
सिद्धोऽष्टमहाप्रातिहाय्यादिभिर्भूतिभूषितोऽहेन् । अभी आराधकभग्न्यास्ते आगम-
प्रसिद्धा सभासदः सम्या यत्त्वादयो द्वादश साक्षादहं देवसेवावहिता ॥ १० ॥

अथेयापथसंगुद्धिं कृत्वाऽभ्यर्च्य जिनेश्वरम् ।

श्रुतं सूरिं च तस्याग्रे प्रत्याख्यानं प्रकाशयेत् ॥ ११ ॥

टीका—प्रकाशयेत् प्रतिपादयेदेव महाभाषकः । किं तत्, प्रत्याख्यानं प्रागृहे गृहीतं । अ, अग्रे । कस्य, तस्य सूरिः । किं कृत्वा, अभ्यर्च्य अभिमुखं पूजयित्वा । कं, जिनेश्वरं श्रुतं सूरिं च । किं कृत्वा, कृत्वा विधाय । कां, ईयापथसंगुद्धिं । कथं, अथ प्रणामपूर्वकपुण्यस्तुतिपाठविशेषप्रदक्षिणीकरणा-
न्तरमिति समन्वयः । अथमत्र विशेषः । ईयां ईरणं गमनं पण्या मार्गो यस्य तदीयापथं संयमविराधन तस्य संगुद्धिः सम्पद् शोधनं प्रतिश्रमण-

मित्यर्थः । अभ्यर्च्य “जावरहंताणं भयवंताणं णमोकारं करोमीति”
वचनात् । प्रतिक्रमणानन्तरं नमोर्होऽद्भ्य इत्यनेन “जयन्ति निर्जिताशेषसर्व-
थैकान्तनीतयः । सत्यवाक्याधिपाः शश्वद्विद्यानन्दा जिनेश्वराः” इत्यादिना
वाचनिकनमस्कारेण जलादिपूजाएकेन वा अभिमुखं पूजयित्वा । एष क्रमः
श्रुतसूर्योरपि यथास्वं कल्प्यः । स एष जपन्येन वन्दनाविधिः प्रकर्तव्यवृत्त्याऽस्य
प्रथममेव गृहेऽनुष्ठानोपदेशान् ॥ ११ ॥

ततश्चावर्जयेत्सर्वान्यथाहं जिनभाक्तिकान् ।

व्याख्यातः पठतश्चाहं द्वचः प्रोत्साहयेन्मुहुः ॥ १२ ॥

टीका-ततश्च प्रत्याख्यानप्रकाशनावसानक्रियावर्णननिवर्तनानन्तरं आवर्ज-
येदनुरजयेदमौ । कान्, जिनभाक्तिकान् अहंहेवाराधकान् । किंविशिष्टान्,
सर्वान् उत्तमादिभेदभिन्नान् । कथं, यथाहं यथायोग्यप्रतिपत्त्या । तत्र मुनी-
भ्रमोऽस्त्विति आर्थिका वंदे इति । भावकानिष्ठामीत्यादिप्रमिद्धविनयकर्मणो-
पचरेदित्यर्थः । उक्तं च-अहंरूपे नमोऽस्तु स्वादिरितौ विनयत्रियाः । अन्योन्यं क्षुल्लके
चाहंमिच्छाकारवचः सदा ॥ तथा प्रोत्साहयेत् प्रकर्षेण उद्योगवत् कुर्या-
दमौ । कान्, पुरयान् । किं कुर्वतो, व्याख्यातः पदपदार्थादिसमर्थनलक्षणेन विवे-
चेण वा शिष्ययोधोत्पत्तेर्वर्णयत उपाध्यायादीनित्यर्थः । किं तस्याख्यातोऽहं द्वचः
परमागमयुक्त्यागमशब्दागमादिभेदं जिनप्रवचनं । न केवलं व्याख्यातः
पठतश्च अधीयानान् शिष्यादीनित्यर्थः । कथं, मुहुः पुनः पुनः ॥ १२ ॥

स्वाध्यायं विधिवत्कुर्यादुद्धरेच्च विपद्गतान् ।

पञ्चज्ञानदपस्यैव गुणाः सर्वेऽपि सिद्धिदाः ॥ १३ ॥

टीका-कुर्यादमौ । क, स्वाध्यायं श्रुताध्ययनं यथोचितं वाचनादिरूपं वा
क्रियत्, विधिवत् शास्त्रोक्तविधानेन व्यञ्जनशुद्धादिलक्षणाएविधिवचनेन । तथा
उद्धरेत् विपद्गो विमोक्षयेदमौ । कान्, विपद्गतान् शारीरमानसामागतशासित-
शक्तीन् दीनानित्यर्थः । यतो भवन्ति । के ते, गुणाः कटिन्यस्यागसौर्वसौ-
न्दर्यादयः । किं विशिष्टा, सिद्धिदा वाञ्छितार्थमभादका मुक्तिप्रदा वा । किं
केचिच्छ्रेण्याह, सर्वेऽपि नि शेषाः । कस्य, पञ्चज्ञानदपस्यैव पुनः । ज्ञानं तत्साध-

बोध दया सर्वप्राणिषु करुणा दुःखोऽन्वित्यभिलाषलक्षणा, ज्ञान च दया च ज्ञानदये, पत्रे परिणते मामीभूते हानदये यस्य स पञ्चज्ञानदयस्तस्यैव । न नु यद्विद्योतिज्ञानस्य कदाचिन्कानुकपस्य चैवेत्येषादृष्टार्थः ॥ १३ ॥

एव विधेयमाचरणमुपदिश्य निषिद्ध तदुपदेष्टुमाह—

मध्येजिनगृहं हासं विलासं दुःकथां कलिम् ।

निद्रां निष्ठभूतमाहारं चतुर्विधमपि त्यजेत् ॥ १४ ॥

टीका—त्यजेदसौ हास्यादीन् सप्त । क, मध्येजिनगृहं जिनगृहमत्र महा श्रावकापेक्षया सकलश्रमालय इतरापेक्षया तदेकदेशो गन्धबुद्धिमान् । जिन-गृहस्य मध्ये मध्येजिनगृह । पारे मध्ये तथा वेत्यनेनाव्ययीभाव । हासो हास्य । विलास शृंगारचेष्टानिषेध । दुःकथा दुष्टा चित्तकालुष्यकारिणी कथा कामक्रोधादिव्या राजादिकथा वा । कलि कलह । निद्रा स्वाप । निष्ठभूत मुखक्षेप्त्मादिनिरसन । आहार चतुर्विध खाद्यस्वाद्यलेहपानलक्षणम् ॥ १४ ॥

एव प्राभातिक धर्मकर्मापदिद्यान्तरविधेयमर्थजिनादिविधिमभिधत्ते—

ततो यथोचितस्थानं गत्वाऽर्थेऽधिकृतान् सुधीः ।

अधितिष्ठेन्नवस्येद्वा स्वयं धर्माविरोधतः ॥ १५ ॥

टीका—तत प्राभातिकधर्मानुष्ठाननिष्ठापनान्तर अधितिष्ठेन् सनायी-कुर्वात् । कोऽसौ, सुधी लोकद्वयहिताहितविचारचतुर श्रावक । कान्, अर्थेऽधिकृतान् अर्थस्यार्जने रक्षण वर्द्धने च नियुक्तान् । किं कृत्वा गत्वा प्राप्य । किं तत्, स्थान प्रदेश । विविदिष्ट, यथोचित यद्यद्यस्यार्थाजनादियोग्य तत्तत्तेन गम्यमित्यर्थ । वा पक्षातरे । तादृक्सामान्यभावे । पुन सुधी स्वयमारमना अथ व्यवस्येत् तदज्जनादौ इयाप्रीयेत । कस्मात्, धर्माविरोधत प्रतिपक्षजिनधर्मानुपधातेन । स च राजा हरिद्वेश्वरयोर्मान्दामान्ययोरतमनी-चयोश्च माध्यस्थन न्यायदर्शनात् नियोगिनां च राजार्थप्रणार्थसाधनेन, वणिजश्च कूटमुलामानादिपरिहारेण वनजीवेनादिपरिहारेण च बोद्धव्यः ॥ १५ ॥
पौरस्य वैषम्यसाफल्यदौ विवादहपपरिहारार्थमाह—

निष्फलेऽल्पफलेऽनर्थफले जातेऽपि पौरुषे ।

न विपीदेन्नान्यथा वा हृषेल्लीला हि सा विधेः ॥ १६ ॥

टीका—न विपीदेत् न विपादं गच्छेदसावर्धानुबन्धपरः । क्व सति, पौरुषे पुरुषकारे । किंविशिष्टे, जाते निष्पन्ने । कीदृशे, निष्फले चिकीर्षितप्रयोजन-
बन्धे । तथा अल्पफले सम्भावितार्थलाभान्यूनार्थलाभे । तथाऽनर्थफले
अनर्थोऽर्थनाशादिरक्षणपुरुषार्थभ्रंशं फलसाध्यं यस्य सोऽनर्थफलस्तस्मिन् ।
अपिः समुच्चये । न वा हृष्येत् हर्षं गच्छेदसौ । क्व सति, पौरुषे जाते सति ।
कथमन्यथा सफले बहुफलेऽर्थानुबन्धफलेऽपीत्यर्थः । कुत इत्याह, हि यस्मान्
वर्तते । काऽसौ, मा पौरुषस्य निष्फल्यसाफल्यादिजननलक्षणा लीला निरं-
शप्रवृत्तिः । कस्य, विधे पुरार्जितपापपुण्यकर्मणः ॥ १६ ॥

अथ प्राणयात्राविध्यं नवश्लोकीमाह—

कदा माधुकरी वृत्तिः सा मे स्यादिति भावयन् ।

यथालाभेन सन्तुष्ट उत्तिष्ठेत तनुस्थिता ॥ १७ ॥

टीका—ततश्च उत्तिष्ठेत अर्थचिन्तातो विरम्योद्यमं कुर्यादसौ । क, तनु-
स्थिता शरीरस्वास्थ्यानुवृत्तिनिमित्तप्रवृत्तौ । किंविशिष्ट सन्, सन्तुष्टः । वृत्ति
गतः । केन, यथालाभेन यो यो लाभो मूलधनादधिकं धनं तेन । किं कुर्वन्,
भावयन् चित्ते धारयन् । किं, इति गृह्यत् । किमेतदित्याह, कदा कस्मिन्नाले ।
स्यान्नविष्यति । काऽसौ, सा सूत्रोक्ता वृत्तिः अर्थात् भिक्षा । कस्य, मे मम ।
किंविशिष्टा, माधुकरी मधुकराणां अमरादीनामियं माधुकरी तत्संरंधिनीव ।
पुष्पाणामिव दातृणामनुपपीडनेनात्मप्रीणनहेतुवात् ॥ १७ ॥

नीरगोरसधान्यैः—शाकपुष्पाम्बरादिभिः ।

क्रीतैः शुष्यविरोधेन वृत्तिः कल्प्याऽप्यलाघवात् ॥ १८ ॥

टीका—कल्प्या सम्पाद्या । आषट्केण । काऽसौ, वृत्तिः स्वास्थ्यानुवृत्तिः ।
कस्मात्, अलाघवात् पापालपत्वात् । तदाश्रित्येत्यर्थः कैः । कल्प्या, नीरा-
दिभिः । किंविशिष्टः, क्रीतैः । मूल्यदानेन गृहीतैः । केन, शुष्यविरोधेन
स्वप्रीतपक्षसम्यक्स्वव्रतानुपधातेन । तत्र नीरं जलं गोरसः क्षीरादि धान्यं

तण्डुलादि पृषासि इन्धनानि शाकं पद्मादिहरितक पुष्पाम्बरादि कुसुमवस्त्र-
पद्मापह्नवतृणादि ॥ १८ ॥

सधर्मिणोऽपि दाक्षिण्याद्विवाहादौ गृहेऽप्यदन् ।

निशि सिद्धं त्यजेदीनैर्व्यवहारं च नावहेत् ॥ १९ ॥

टीका—त्यजेदर्थः । किं तन्, सिद्धं निष्पन्नमन्न । क, निशि रात्रौ
तदा अन्नपाके प्रसयानपातौ परिहर्तुमशक्यौ । किं कुर्वन्, अदन् भुञ्जान
क, गृहे । कस्य, सधर्मिणोऽपि न पर पुत्रादे । किं तदासीनसाधर्मिक-
स्यापि । कस्मान्, दाक्षिण्यात् उपरोधवशात् । क, विवाहादावपि न परमि-
ष्टभोज्यादौ । तथा नावहेत् न कुर्यात् । क, व्यवहारं दानप्रातिग्रहादिलक्षणं
कर्म । क सह, हीनैः सर्वधर्मधनादिना रहितैरर्प्यवा गृहिभि सह ॥ १९ ॥

उद्यानभोजनं जन्तुयोधनं कुसुमोच्चयम् ।

जलक्रीढान्दोलनादि त्यजेदन्यच्च तादृशम् ॥ २० ॥

टीका—त्यजेदसौ । किं तन्, उद्यानभोजनं उद्यानिकाया जेमन । तथा
जन्तुयोधनं पदातिकुङ्कुटमेपादीना परस्परसम्प्रहारः । तथा कुसुमोच्चयं पुष्पा-
वचयः । तथा जलक्रीडा शृङ्गारादिभिः सहर्षस्पर्धं जलव्यात्युर्क्षीं तथा आन्दो-
लनं दोलाखेलनकर्म । आदिशब्देन चैत्रासितप्रातिपदादिषु भस्मव्यतिकारि
परिहामादि । किं बहुना अन्यच्च परमपि तादृशं द्रष्टव्यभावहिंसाबहुल । कौमु-
दीमहोत्सवकुर्यान्नाटकावलोकनसंग्रामदर्शनरासप्रतिष्ठादिकम् ॥ २० ॥

यथादोषं कृतस्नानो मध्याह्ने धौतवस्त्रयुक् ।

देवाधिदेवं सेवेत निर्द्वन्द्वः कल्मषच्छिदे ॥ २१ ॥

टीका—सेवेत आराधयेदसौ स्नपनादिभिः । क, देवाधिदेवं देवैरिन्द्रादि-
भिरधिकमाचार्यादिभ्योऽतिरिक्तं दीन्दते स्तूयते आराध्यत इति देवाधिदेवो
भगवानर्हन् । किं विशिष्टं सन्, निर्द्वन्द्वं समस्तव्याक्षेपमुक्तं । किमर्थं, कल्म-
षच्छिदे प्राचीनतात्कालीनपापच्छेदार्थं । कथम्भूतो भूत्वा, यथादोषं दोषानु-
सारेण मध्याह्ने अनगारभामरीवेलाप्रत्यासन्नसमये कृतस्नानं कृतं विहितं
स्नानं यथोचितमङ्गप्रक्षालनादिकं येन स तथोक्तः । तथा धौतवस्त्रयुक् धौते

क्षालिते जलादिना निर्मलीकृते वस्त्रे परिधानोत्तराये युनक्ति स्वांगे सम्ब्र-
तीति धौतवन्नयुक् ॥ २१ ॥

जिनस्नपनायुपास्तिविधिमाह—

आश्रुत्य स्नपनं विशोध्य तदिलां पीठ्यां चतुष्कुम्भयुक्
कोणायां सकुशश्रियां जिनपतिं न्यस्यान्तमाप्येष्टदिक् ।
नीराज्याम्बुरसाज्यदुग्धदधिभिः सिक्त्वा कृतोद्वर्तनं
सिक्तं कुम्भजलैश्च गन्धसालिलैः सम्पूज्य नुत्वा स्मरेत् ॥

टीका—स्मरेत् यथाशक्ति जपेत् ध्यायेत् । कोऽस्तां, माध्याह्निकत्रियाक-
स्योद्यतः श्रावकः । क, जिनपतिं जिनेन्द्रं । किं कृत्वा, नुत्वा नित्यवन्दनादि-
विधिना वन्दित्वा । किं कृत्वा, सम्पूज्य जलादिभिर्द्रव्याभिः सम्यगर्चयित्वा ।
किंविशिष्टं सन्तं, सिन्धमभिषिक्तं । कै, कुम्भजलैः पूर्वस्थापितकलशाम्भो-
भिः । तथा गन्धसालिलैः सुरभिद्रव्यमिश्रोदकैः । कथं कृत्वा, कृतोद्वर्तनं
एलादिकूर्णकत्कपायैरद्वयं कृतनन्धावतौघवतारणं । किं कृत्वा, सिक्त्वा
अभिषिच्य । कै, अम्बुरसाज्यदुग्धदधिभिः अम्बूनि तीर्थोदकानि, रसा इक्षुद्र-
क्षात्रादिनिर्घाताः, आज्यानि ह्रियद्रधीनादिघृतानि, दुग्धानि गव्यादिवी-
राणि, दधीनि माहिषादीनि, अम्बूनि च रसाश्च आज्यानि च दुग्धानि च
दधीनि चाम्बुरसादीनि पञ्च स्नानीयद्रवद्रव्याणि ते त्रयेण जिनपतिम-
भिषिच्येति संबंधः । किं कृत्वा, नीराज्य पूजापुर मरं मृत्सागोमयभूतिपि-
ण्डदूषादभैषुपाक्षतसचन्दनोदकनीराजनं प्रापय । कथं यथा भवति, इष्ट-
दिक् इष्टा यज्ञांशं प्रापिता जिनयज्ञमभिवर्द्धयन्तो वाऽनुमोदिता दिशस्त-
त्था दिक्पाला दशेन्द्रादयो यत्र नीराजनकर्मणि तदिष्टदिक् । अथवा इष्टा
दिशो येन सोऽयमिष्टदिग्यष्टा । किं कृत्वा, न्यस्य स्थापयित्वा । कस्यां-
पीठ्यां स्नपनपीठस्योपरि । किंविशिष्टायां, चतुष्कुम्भयुक्कोणायां चत्वारं कुम्भ-
युजः पूर्णकलशोपेताः कोणा यस्याः सा चतुष्कुम्भयुक्कोणा तस्याः पुनः किंवि-
शिष्टायां, सकुशश्रियां दर्भैश्चन्दननिर्मितश्रीकाराक्षणे च सहितायां । श्रिया-
मित्युपलक्षणं तेन ष्ठीकारोऽपि लेख्यः । अन्ये तु अक्षतनिर्मितं श्रीकार-
मेवाहुः । तदुक्तं । “ निस्तुपनिर्गणनिर्मलजलाद्रंशालीयतण्डुलालिखिते ।

श्रीकामः श्रीनाथं श्रीवर्णे स्थापयाम्युच्चैः ॥ किं कृत्वा, विशोध्य रत्नाम्बु-
 क्षाग्निना सन्तर्पणविधिभिः शोधयित्वा । कां, तदिलां स्नपनभूमिं । किं
 कृत्वा, आश्रय्य कर्तव्यतया प्रतिज्ञाय । किं तत्, स्नपनमभिप्रेकं । अत्र आधृत्य
 स्नपनमिति प्रस्तावना, विशोध्येत्यादि पुराकर्म, न्यस्येति स्थापना, अन्तमा-
 प्येति सन्निधापनं, इष्टदिगित्यादि पूजेति प्रतिपत्तव्यम् । पङ्क्तिर्धं हि देवसे-
 वनामाहुः । तथा—प्रस्तावना पुराकर्म स्थापना सन्निधापनम् । पूजा
 पूजाफलं चेति पङ्क्तिर्धं देवसेवनम् ॥ १ ॥ एतज्जिनस्नपनादिविधानसूच-
 नामात्रं विस्तरतस्त्वेतत्पूर्वाचार्यकृतस्नानशास्त्रेष्वस्माकृन्निगमहोदयाख्य-
 स्नानशास्त्रे च दृष्टव्यम् ॥ २२ ॥

यज्ञान्तरोपदेशार्थमाह—

सम्यग्गुरूपदेशेन सिद्धचक्रादि चार्चयेत् ।

श्रुतं च गुरुपादांश्च को हि श्रेयसि तृप्यति ॥ २३ ॥

टीका—अर्चयेच्चासौ । किं तत्, सिद्धचक्रादि सिद्धचक्रं लघु बृहद्वा आदि-
 शब्देन पार्श्वनाथयन्त्रं गणधरवल्यं सारस्वतयन्त्रमन्यद्वा सम्यक्त्वसंयमा-
 विरोधेन दृष्टादृष्टफलप्रसादकत्वेन जिनशासने प्रसिद्धं । गृन्तुं रदस्यभावान्प-
 दस्यध्यानप्ररूपणावसरे प्रपञ्चयिष्यते । केन तत्पूजयेत्, सम्यग्गुरूपदेशेन
 अन्यथा नैष्कल्यप्रत्यवाययाहुल्यसम्भवात् । तथा धृतमर्चयेत् । गुरोश्च दीक्ष-
 काचार्यस्य पादान् तृतीयोऽपि चशब्दस्त्रयाणामपि पूज्यानां तुल्यकक्षतासूच-
 नाथं । कुत एतद्यज्ञान्तरप्रदर्शनं ? जिनयज्ञेनैव सर्वमनोरथपरिपूर्तिसंसिद्धेरिति
 शङ्कायामिदमाह—को हीत्यादि । हि यस्मात् कस्तृप्यति तृप्तमात्मान मन्यते
 कस्मिन्, श्रेयसि अभ्युदयनि श्रेयससाधनार्थं कर्मणि ॥ २३ ॥

ततः पात्राणि सन्तर्प्य शक्तिभक्त्यनुसारतः ।

सर्वाश्चाप्याश्रितान् काले सात्स्यं भुञ्जीत मात्रया ॥ २४ ॥

टीका—ततो जिनयज्ञादिनिर्वर्तनानन्तरं पात्रसन्तर्पणादि कृत्वा भुञ्जीत
 अभीयादसौ । किं तत्, सात्स्यं यस्तु । सात्स्यलक्षणं यथा “पानाहारादयो
 यस्य विरुद्धाः प्रकृतेरपि । सुखित्वापावकल्पंते तत्मात्मान्यमिति कथ्यते ।”

कया भुञ्जीत, मात्रया सुखजरणलक्षणया यदाह—‘साथ प्रातर्वा वह्निमनवसा-
दयन् भुञ्जीत’ इति । अपि च—‘गुरुणामर्धसंहित्य लघूनां नानितृप्तता । मात्र
प्रमाण निर्दिष्टसुख तावद्विजीर्यति ॥’ क मात्रया सात्म्य भुञ्जीत ? काले बुभु-
क्षाकाले । भोजनकाल तद्विस्तरशास्त्रं विद—“प्रसृष्टे विष्णुभूये हृदि सुविमले
दोषे स्वपथगे, विशुद्धे चोद्वारे क्षुद्रपगमने पातेऽनुत्तरति ॥ तथाऽप्रातुरुक्ते
विशदकरणे देहे च सुलघी, प्रयुञ्जीताहार विधिनियमितकाल स हि मत ।”
किं कृत्वा, सन्तर्प्य सम्यक् प्रीणयित्वा । कानि, पात्राणि प्रागुक्त-
लक्षणानि । कथं, ततस्तदनन्तर । कस्मात्, शक्तिभक्त्यनुसारत शक्तिभ-
क्त्योरनतिक्रमेण । न केवल पात्राणि सन्तर्प्य सर्वानप्याधिताश्च तिरश्चोऽपि
स्वयं परिगृहीतान् सन्तर्प्य सन्तोष्येत्यथ । कालविशेषोपदेशेन च माध्याह्नि
कदेवपूजाभोजनयोर्नास्ति कालनियम इति बोधयति । तीर्थबुभुक्षायां हि
मध्याह्नादूर्वागपि गृहीतप्रत्याख्यानं तिरयित्वा देवपूजादिपूर्वकं भोजनं कुर्वन्
न दुष्यति ॥ २४ ॥

लोकद्वयाविरोधीनि द्रव्यादीनि सदा भजेत् ।

यतेत व्याध्यनुत्पत्तिच्छेदयोः स हि वृत्तहा ॥ २५ ॥

टीका—भजेत् सेवेताय । कानि, द्रव्यादीनि द्रव्यक्षयकालभावकर्मसहा-
यादीनि । किंविशिष्टानि, लोकद्वयाविरोधीनि इहलोके परलोके च पुरुषार्थो-
नुपघातकानि । अ, सदा सर्वदा तथा यतेत सात्पर्यं कुर्यात् । कयोर्व्याध्यनु-
त्पत्तिच्छेदयो व्याधे ज्वरादिरोगस्यानुत्पत्तावशादुर्भावे छेदे च निवर्तने ।
कुत इत्याह—हि यस्मात् भवति । कोऽसौ, स व्याधि । कथम्भूतो, वृत्तहा
सयमस्य हन्ता ॥ २५ ॥

तदुत्तरकरणीयनिर्णयार्थमाह—

विश्रम्य गुरुसब्रह्मचारिश्रेयोऽर्थिभिः सह ।

जिनागमरहस्यानि विनयेन विचारयेत् ॥ २६ ॥

टीका—ततश्च विचारयेत् इदमित्थं भवति न वेति सम्प्रधातपदगौ । गुरु-
मुखात् श्रुतान्यपि शास्त्ररहस्यानि परित्यज्यैनाविकलानि न चेन्ममि मुरव्यति-

नि भवन्तीति मनसि कृत्वा । कानि, जिनागमरहस्यानि अहंस्तिदान्त-
पदम्यानि । केन, विनयेन प्रध्रुवेण । कथं, सह । कैः, गुर्वादिभिः । किं कृत्वा,
धर्म्य भोजनधर्ममपनीय । गुरवोऽग्र शाखोपदेष्टारः । समस्तचारिणः
शाखाप्यनिः श्रेयोऽर्थिन आत्महितकामाः ॥ २६ ॥

ततश्च—

सायमावश्यकं कृत्वा कृतदेवगुरुस्मृतिः ।

न्याय्ये कालेऽल्पशः स्वप्याच्छयत्या चात्र ह्य वर्जयेत् ॥ २७ ॥

टीका—एवमप्यात् शयीतामौ । कियत्, अल्पशः अल्पं । क, काले । किंवि-
शिष्टे, न्याय्ये न्यायादनुवेते । न्याय्यश्च कालो रात्रेः प्रथमयामोऽर्द्धरात्रं वा
शरीरमाश्रयेन अल्पश इति च विशेषणमिति विधि । सविशेषणे हि विधि-
निषेधौ विशेषणमुपसंख्यामत इति न्यायात् । स्वप्यादिति च विशेष्यं । न च
तत्र विधिर्देशनावरणीयकर्मोदयेन स्वापस्य स्वतन्त्रमिदंरात्रात् । अल्पमपि च
अनास्तं यथा भवति तथा स्वप्यादिति दासा द्योत्यसे । तेन रोगमार्गधमादी
बद्धपि स्वप्यादिति विधि । किंविशिष्टं सन्, कृतदेवगुरुस्मृति कृता देवस्या-
हंनो गुरुणा च तदुपदेष्टुणा च स्मृतिर्मेनस्यारोपणं येन स तथोक्तः । किं,
कृत्वा । किं तत्, आवश्यकं देवार्चनं भूमिकौशिक्येन च सामयिकादिपट्कं ।
कदा, सार्वं संप्यासमये । तथा वर्जयेद्दासा । किं तत्, अमल मधुनं । कदा,
शाय्या आरम्भः संप्रथममार्धेन । उपलक्षणं च तत् तेन यावच्च न्याया वि-
यास्तावत्ताना प्रकृतितो व्रतयेदिति वचनाद्भोगादिनियमं विना क्षणमपि
स्थानुं न पुनरिति स्मारयति ॥ २७ ॥

अथ परिणताया रात्री निद्राच्छेदे सति निर्वेदादिभावना कुर्यादित्युपदे-
शार्थं सप्तदश श्लोकानाह—

निद्राच्छेदे पुनश्चित्तं निर्वेदेनैव भावयेत् ।

सम्यग्भाषितनिर्वेदः सद्यो निर्वाति चेतनः ॥ २८ ॥

टीका—भावयेत् सांकुर्वाह्या । किं तत्, चित्तं मनः । केन, निर्वेदेन
संसारशरीरविषयवैराग्येण । न पुनरप्यांश्चित्तवैराग्येण । क मति, निद्रा-
च्छेदे स्वापविवृत्ता । पुन शब्दो विशेषार्थः । यतो निर्वाति प्रथममुपमनुम-

वति । कोऽसौ, चेतन आत्मा । कथं, सद्यस्तत्क्षण एव । किंविशिष्टं सन्-
सम्यग्भावितनिर्वेदः यथावदभ्यस्तैवराग्य ॥ २८ ॥

संसारनिर्वेदार्थमाह—

दुःखावर्ते भवाम्भोधावात्मबुद्ध्याऽध्यवस्यता ।

मोहादेहं हहाऽऽत्माऽयं बुद्धोऽनादि मुहुर्मया ॥ २९ ॥

टीका—हहा कष्टं । बद्धो ज्ञानावरणादिक्लमपरतः प्रीकृत । कोऽसावयं स्वसं-
वेदनवेद्य आत्मा जीव । केन, मया आत्मना । कथं, मुहुर्वारंवारं । कथमनादि
आदिरहितं । किं कुर्वता, अभ्यवस्यता निश्चिन्वता । क, देहः । कया, आत्म-
बुद्ध्या देह एवाहमिति सकल्पेन । कस्मात्, मोहात् अविद्यासत्कारात् । क,
भवाम्भोधौ संसारमागरे । किंविशिष्टे, दुःखावर्ते दुःखानि नारकादिभववेदना
आवर्ता जलज्जमणानीव अनियतोन्मायत्वाद्गुणिवारत्वाच्च यत्र स दुःखावर्त-
स्तस्मिन् ॥ २९ ॥

तदिदानीं किं करोमीत्याह—

तदेनं मोहमेवाहमुच्छेत्तुं नित्यमुत्सहे ।

मुच्येतैतत्क्षये क्षीणरागद्वेषः स्वयं हि ना ॥ ३० ॥

टीका—तत्तस्मादुत्सहे प्रयते ब्रह्म । किं कर्तुमुच्छेत्तुं क्षपयितु । कमेन प्रतीय-
मानं मोहमज्ञानं । न देहादिकमित्येवशब्दार्थः । कथं, नित्यं सन्ततं हि
यस्मात् मुच्येत मुक्तो भवेत् । कोऽसौ, ना पुरयो न प्रधानादिकं । किंविशिष्टं
सन्, क्षीणरागद्वेषः । कथं, स्वयमात्मना प्रयत्नमन्तरेणैव । क सति, एतत्क्षये
मोहापगमे सति मोहमूलत्वाद्वागद्वेषयोः ॥ ३० ॥

इदानीं बन्धमूलामनर्थपरम्परा परामृशन् पुनर्बन्धानुबन्धिनं विषयमेवा-
भिनिवेशं संहर्तुं प्रतिज्ञा करोति—

बन्धादेहोऽत्र करणान्येतैश्च विषयग्रहः ।

बन्धश्च पुनरेवातस्तदेनं संहराम्यहम् ॥ ३१ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, देहः शरीरं । कस्मात्, बन्धात् पुण्यपापा-
त्मककर्मविपाकात् । अत्र च देहे भवन्ति । कानि, करणानि स्पर्शनादीन्द्रि-

याणि । भवति च । कोऽसौ, विषयग्रह । स्वर्गाद्यर्थपरिच्छेदग्रह । कै, एतै-
करणै तथा भवन्ति । कोऽसौ, बन्ध शुभाशुभकर्मपुत्रलादान । इस्मात्,
अत विषयग्रहात् । कथ पुनरेव भूयोऽपि । यत एव तत्तस्मान् सहस्रानि
निर्मूलयाम्यह । क, पुन बन्धमूल विषयग्रहम् ॥ ३१ ॥

विषयेष्वपि योऽपिदीभलापस्यायन्त दुर्निवारत्वात् तन्निग्रहोपायमनु-
चिन्तयन्नाह—

ज्ञानिसङ्गतपोध्यानैरप्यसाध्यो रिपुः स्मरः ।

देहात्मभेदज्ञानोत्थवैराग्येणैव साध्यते ॥ ३२ ॥

टीका—साध्यते निगृह्यते । कोऽसौ, स्मर मैथुनसंज्ञासत्कारोद्बोध ।
किंविशिष्टो, रिपु ऐहिकामुक्तिकुश्लार्थश्रद्धेतुतयाऽपकर्ता । केन कर्ता करणेन
वा, देहेत्यादि देहध्यादिकादिशरीरत्रय आत्मा जीवानदमय पुमान् देहश्च
आत्मा च देहात्मानौ तयोर्भेदेन पृथक्त्वेन भेदस्य वा ज्ञान प्रतिपत्तिस्तस्मा
दुत्था उरधानमुद्भवो यस्य तद्देहात्मभेदज्ञानोत्थ तच्च तद्वैराग्य च भवाङ्ग
भोगनिर्वेद उपेक्षा वा तेनैवापदीर्घ्यादिसमुत्थेन वैराग्येणात्मात्मानलक्ष
णेन । किंविशिष्टोऽसौ असाध्य साधयितुमशक्यो व्यभिचारदर्शनात् ।
कै, ज्ञानिसङ्गतपोध्यानं ज्ञानिनामामदर्शनात् सग समर्गा ज्ञानिमग
तप कायकेशादिलक्षणमाचरण ध्यान पदपदार्थादिचित्तन, ज्ञानिसङ्घ
तपश्च ध्यान च ज्ञानिसङ्गतपोध्यानानि तैर्व्यस्ते समस्तैवा बाह्यलोकाणा
कन्दर्पशानुनिग्रहकत्वेन प्रसिद्धे । अपिर्विस्मये ॥ ३२ ॥

आरमदेहान्तरज्ञानार्थितया सन्यस्तसमस्तसङ्गाना प्राचा श्लाघापूर्वकमा
त्मान कलत्रमाश्रयागेऽप्यसमर्थं गर्हमाणं प्राह—

धन्यास्ते येऽत्यजन् राज्यं भेदज्ञानाय तादृशम् ।

धिक्कादृशकलत्रेच्छातंत्रगार्हस्थ्यदुःस्थितान् ॥ ३३ ॥

टीका—ते भरतसगरादयो भवन्ति । किंविशिष्टा, धन्या तप धृताभ्या
सारमसाकृत-सुकृतविशेषफलोपभोगान्ते, सुदुस्वप्नमाश्राज्यलक्ष्मापरित्या
गितया महतामपि श्लाघ्या । ये कि, ये अत्यजन् जरत्तृणमेव त्यक्तवन्त
किं तत् राज्य । किंविशिष्ट, तादृश पूजार्थोत्तमैश्वर्यवीर्यपरिजनकामभोगादिदि

भुवनत्रयातिशायि । कस्मै, भेदज्ञानाय देहागमव्यतिरेकबोधार्थं । इदानीमा-
त्मदृष्टान्तेन विषयाभिलाषपरतत्रतया दोषभूयिष्ठ गार्हस्थ्यं जानतोऽपि त्यक्तुम-
शक्तास्तिरस्कुर्वन्नाह—धिगिग्यादि । धिक् निन्दानीत्यर्थः । कान्, मादश;
अहमिव दृश्यन्ते विषयाज्ञावशवर्तितयोपलभ्यन्त इति मादश । मया सदृशा-
नाविर्भूततत्त्वज्ञानत्वेऽपि विषयोपभोगपरित्यागासमर्थान् । किंविशिष्टान्, यत्-
कलत्रेच्छेत्यादि । कलत्रस्य भार्याया इच्छा मनोरथ छन्द इति यावत् कल-
त्रेच्छा सैव तन्त्र प्रधान यत्र तत्कलत्रेच्छातन्त्रं अथवा कलत्रे इच्छा अभिलाष-
कलत्रेच्छा तस्या तन्त्रमायत्त कलत्रेच्छातन्त्रं तदधीनवृत्ति गृहस्यस्य निर्यतै-
मित्तिकानुष्ठानस्यस्य द्वितीयाश्रमिणो भावः कर्म वा गार्हस्थ्यं । कलत्रेच्छा-
तन्त्रं च तद्गार्हस्थ्यं च कलत्रेच्छातन्त्रगार्हस्थ्यं तेन दुःस्थिता दुरवस्था विवि-
धदुराधिवाधाकुन्तितास्तान् । हेतुपरत्वेनायं निर्देशः ॥ ३३ ॥

स्वयमभिलाष्यमाणाया उपशमध्रियः स्त्रियाश्चात्माकर्षणविषये बलाबलं
चिन्तयति—

इतः शमध्रीः स्त्री चेतः कर्पतो मां जयेन्न का ।

आ ज्ञातमुत्तरवात्र जेत्री या मोहराद्वचमूः ॥ ३४ ॥

टीका—कर्पतः स्वस्याभिमुखं नयतो द्वे । क, मा अनीन्द्रियेन्द्रियकमुखवि-
शेषश्च । तत्र तावत् कर्पन्ति । काऽसौ, शमध्री प्रशममुखसम्पत् । क, मां ।
क, इतः अस्मिन्नेकस्मिन्पक्षे तथा कर्पन्ति स्त्री मां । क, इतोऽन्यस्मिन्पक्षे
नुर्विर्तकं । अनयो का कतरा जयेत् मदाकर्षणे बलवती भवेत् । सशयोऽत्र
मे । अथवा आ स्मृतमासोपदेशबलादनुभूतमेतयोर्बलाबलम् । सम्प्रत्यपि
ज्ञातं निश्चितं । यदि वा आ सतापप्रकोपयोर्व्याख्येयः । आसपक्षे भवि-
ष्यति । काऽसौ, अत्र एतयोर्नष्टे । उत्तरेष्व स्त्री न शमध्री । किंविशिष्टा,
जेत्री मदाकर्षणे शमध्रियोऽभिभवित्री न स्त्रिया शमध्री । या किं, या
निश्चिता मया । किंविशिष्टा, मोहराद्वचमू मोहोऽत्र चारित्रावरणोदयः स एव
राट् राजा अष्टम्यभावत्वात् मोहराजश्चमू सेना । यथा राजा प्रतापित्वेन
प्रतिपक्षं सेनया जयति तथा मोहं स्त्रियेति भावः ॥ ३४ ॥

कलत्रदुस्त्यजत्वं भावयति—

चित्रं पाणिगृहीतं कथं मां विश्वगाविशत् ।

यत्पृथग्भावितात्माऽपि समर्वम्भनया पुनः ॥ ३५ ॥

टीका—चित्रं यस्या खटु पाणिगृह्यते सा कथं भवतीत्याना ग्राहकाभ्याम
प्रविशतीति विस्मयो मे । कथं केन प्रकारेण भावितात्मा प्रविष्टा । कोऽसौ,
इयं दृश्यमाना पाणिगृहीती परिणीतस्त्री । कं, मां परिनेता । कथं, विष्वक्
समन्तान् मामात्ममयं कृतवतीत्यर्थः । अभोभयभीतात् भयमात् । समर्वमि
तादात्म्य प्रतिपद्ये अहं । कथं, गहं । कथा, भाषणा अहमेवैवमिषमेवाहमित्यने-
दाप्यवसायपरिणतो भवामीत्यर्थः । वयं, पुनर्भूयः । किंविशिष्टोऽपि सन्, पृथग्भा-
वितात्माऽपि पृथगेतस्या भेदेन इयमस्या अहमात्मा इति कोऽनया सह ममानेद-
मत्यय इति तत्त्वज्ञानेन भाविता मुहुर्मुहुर्भिन्नित भाषणा अहकारास्पदमन्त-
स्तत्त्वेन सतयोक्त किं पुनर्मोहपशाद्भेदभावनापरिणत इत्यपिशब्दार्थः । ३५।

स्त्रीनिवृत्तिमात्मनो निरूप्य वित्तमुपपत्त्या प्रविशिष्टाह-

स्त्रीतश्चित्त निवृत्त चेन्ननु वित्तं किमीहसे ।

मृतमण्डनकल्पोहि स्त्रीनिरीहे धनग्रहः ॥ ३६ ॥

टीका—चेदिति पराभिप्रायद्योतने । हे वित्त भत करण । यदि निवृत्त
विवेकबलाद्यावृत्त । किं तत् कर्तुं, त्वं । कस्मात्, स्त्रीत स्त्रिया सङ्घातान्
स्त्रिय नेच्छामीत्यभिप्रेयि यदि त्वमित्यर्थः । ननुरमर्चं न सृष्ट्याग्नहमिमं त्वद्
भिप्रायमित्यर्थः । तदा किमिति प्रभाक्षेपे तदा किमीहसे किं वाञ्छामि त्वं हे
चित्त । किं तद्वित्त धन । स्त्रीनिवृत्तस्य धनमिच्छत किमुपपन्नमित्यत्राह-हि
यस्मात् भवति । कोऽसौ, धनग्रह द्रविणार्जनरक्षणवर्जनाभिनिवेशो धनस्थी-
कारो वा । किंविशिष्टो मृतमण्डनकल्प मृतस्य मण्डनमिव । अहं, स्त्रीनिरीहे
स्त्रिया नि रूढे । यथा मृतकशरीरे क्रियमाण मण्डन तदाशुभावाश्चिह्नकल
तथा स्त्रियादिविषयविमुखस्य परिगृह्यमाण धनमिति भावः । धनस्य हि
विषयसुखसाधन फलत्वेन प्रसिद्धं । तत्र च कामिन्य कर्मनविभावात्वेन
सुरया सौधोद्यानादयश्चोदीपनविभावत्वेन गौणा । यत्किं नास्ति स्त्रियाम
भिलाषस्तस्य किमितरविषयैरिति ॥ ३६ ॥

एव निर्वेद भावयत परमसामायिकभावनायं सत्कर्तव्याह-

इति च प्रतिसन्दध्यादुद्योगं मुक्तिवर्त्मनि ।

मनोरथा अपि श्रेयोरथाः श्रेयोऽनुबन्धिनः ॥ ३७ ॥

टीका-प्रतिसन्दध्यात् पुनः संयोजयेदर्थः । कमुद्योगमुत्साहं । इ, मुक्ति-
वर्त्मनि मोक्षमार्गे । कथं, इति वक्ष्यमाणेन प्राणव्यापकस्यास्यैवाद्यनुबन्धिन-
नलक्षणेन प्रकारेण । यः समुद्यये । न केवलं संसारादिनिर्वेदं तथा भाषये-
दित्यर्थं मोक्षमार्गेऽभियोगं च प्रतिसन्दध्यादित्यर्थः । अनाचरणतो मनोरथाः
स्यमराज्यसमाः इति निमित्तपक्षं बोधयितुमिदमाह-यतो भवन्ति । के,
मनोरथाः अशक्यप्राप्त्यर्थविषयाभिलाषा । किं पुनस्तदर्थानुष्ठानप्रयुक्तय इत्य-
पिनादर्थः । परित्या भवन्ति, श्रेयोऽनुबन्धिनो भवे भवे अभ्युदयमप्यादिनः
प्रभूतपुण्यबन्धनिबन्धनत्वात् । किमाश्रितास्ते तथा भवन्तीत्याह-श्रेयोरथाः
श्रेयो नि श्रेयस्तं रथ स्यदन्तो येषां ते श्रेयोरथा मोक्षारूढा इत्यर्थः । तदुक्तं-
यत्र भान त्रिव घत्तं र्था कियद्दूरवर्तिनीति ॥ ३७ ॥

तत्रायुः कायमयत्वात्मीयितस्य तदपायानुष्ठानमुपेन जीवितस्योच्छेदं भाव-
यन्म्रादयोक्त्या स्वार्थमिद्विभ्रंशं भावयति-

क्षणे क्षणे गलत्यायुः कायो नृसति सांष्ट्वात् ।

इहे जरां नु मृत्युं नु सध्रीर्ची स्वार्थसिद्धये ॥ ३८ ॥

टीका-गलति क्षयते पृच्छेदेनापगच्छति । किं तत्, आयुः भवधारण-
कारणं कर्म । इ, क्षणे क्षणे प्रतिक्षणं । तथा नृसति देवतकथयति । कोऽसौ,
कायः शरीरं । कस्मान्, सांष्ट्वात् स्वार्थक्रियाकरणयामर्थ्यात् । क्षणे क्षणे
इत्यत्रापि योग्यं । नुविनैकं । किमर्थं, तत्किमर्थे वाञ्छाम्यहं । की, जरां
सर्वांगान्निक्षपणलक्षणां विषयो । किं या, मृत्युं नि श्रेयायुःक्षयलक्षणं मरणं
। किंजिहासो, सध्रीर्ची आत्मनः महायमूतो । कस्व, स्वार्थसिद्धये स्वाभि-
प्रेतार्थनिश्चयार्थं । पुण्यार्थमाश्रयेत्यायुः कायश्च प्रधानं कारणं । तच्च प्रति-
क्षणं विनाशस्तथा निश्चिनं चेत्परं तथा पुण्यार्थभ्रंशहेतुत्वात् प्रतिज्ञायां जरामृ-
त्युभ्यां तत्पञ्चभाष्येतेति यद्व्यभिचारात् बोधयति ॥ ३८ ॥

त्रिनयनमेवामहृष्टारिणीरादशोऽभिनयः गदिरहभाविनी मग्नशोऽपि
प्रतिभ्रपन्नमग्नयागे दास्यं भावयति-

क्रियासमभिहारोऽपि जिनधर्मजुपो वरम् ।

विपदां सम्पदां नासौ जिनधर्ममुचस्तु मे ॥ ३९ ॥

टीका—वरं भवतु सोऽपि श्लाघ्य इत्यर्थः । कोऽसौ, क्रियासमभिहार-
रूपं पुन्यं भृशत्वात् वा । वरं सकृद्भवन् मन्दत्वं चेत्पि श्लाघ्यार्थः । कासां,
सपदा शारीरमानसदुःखानां परिपक्षोपसर्गाणां वा । कस्य, मे मम । किंवि-
शिष्टस्य सतो, जिनधर्मजुप जिनोक्तं जिनानुष्ठितं वा धर्मं शुद्धाचिदानन्दरू-
रूपान्मपरिणतिलक्षणं प्रीत्या सेवमानस्य । न तु न पुनर्वरः । कोऽसौ, असौ
क्रियासमभिहारः । कासां, सपदा सर्वेन्द्रियार्थमुखसाधनानां विभूतीनां
कस्य, मे । किंविशिष्टस्य सतो, जिनधर्ममुचो यथोक्तजिनधर्मरहितस्य ॥ ३९ ॥

श्रमणकर्मभ्यासेन अन्यगम्य सर्वत्र साम्यं कामयते—

लब्धं यदिह लब्धव्यं तच्छ्रामण्यमहोदधिम् ।

मथित्वा साम्यपीयूषं पिबेयं परदुर्लभम् ॥ ४० ॥

टीका—लब्धं प्राप्तं तन्मया कलत्रसम्पदादिकं । यत् किं, यल्लब्धव्यं
प्राप्तव्यं मया धन्यैर्वा । क, इह नृजन्मनि गृहाश्रमे वा । यत् एव कृता-
र्थोऽस्मि तत्तस्मात्पिबेयं अन्त्याममनुभवेयं ब्रह्म । किं तन्, साम्यपीयूषं
सर्वत्र समत्वममृतमिव । किं कृत्वा, मथित्वा अभ्यस्य । विलोढ्य च । क,
श्रामण्यमहोदधिं श्रमणानां यतीनां कर्ममूलोत्तरगुणाचरणलक्षणं श्रामण्यं महो-
दधिरिव अनर्घ्यरत्नोत्पत्तिनिमित्तत्वात् दुरवगाहत्वात् दुर्गमपारत्वाच्च ।
इयमत्र भावना यथा किल सुरासुरं क्षीरोदीधिं विलोढ्य सत उद्धृतममृतं
पीतमिति श्रूयते तथा श्रामण्यं भावयित्वा उपेक्षालक्षणं चारित्र्यमहमात्मनि
परिणमयितुमर्हामि । कीदृश इयमपि, परदुर्लभं परैर्जिनमार्गानभिज्ञैः सुरा-
सुरवर्गैश्च लोकैर्लघुमशक्यं जिनसमयाभिज्ञैरपि वा परमत्वं दुर्लभं कति-
यथैवेव तैरपि प्राप्यमित्यर्थः ॥ ४० ॥

तदेव भूयो भावयति—

पुरेऽरण्ये मणौ रेणौ मित्रे शत्रौ सुखेऽसुखे ।

जीविते मरणे मोक्षे भवे स्यां समवी कदा ॥ ४१ ॥

टीका—कदा कस्मिन्काले । स्यां भवेयं भवितुमर्हाम्यहं भविष्यामीति वा । किंविशिष्टः, समधी. तुल्यमनाः । क क, पुरे प्रीतिकारणे चातुर्वर्ण्यसमृ-
ध्दधिष्ठाननगरे । तथा तद्विपरीते अरण्ये अटव्यां । एतयोर्द्वयोरपि रागद्वेष-
निवन्धनयोरपेक्षापरिणतः कदा भविष्यामीत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि योग्यं ।
तथा मर्णा घञादिरत्ने । रेणौ रजसि । तथा मित्रे मुहुरि । शत्रौ चापरन्तरि ।
तथा मुखे आट्टादनाकारे । अमुखे च दु खे देहमनस्तापरूपे । तथा जीविते
पुरणार्थसिद्धिहेतावायुषि । मरणे च तद्विपरीते । तथा मोक्षे अनन्तमुखस्व-
रूपे । भवे च तद्विपरीते । अयमत्र विशेष-पुरारण्यादिषु तुल्यमतिव्यमन्य-
स्यापि भवेत् । अगौ तु परमवैराग्योपगतो मोक्षभवयोरपि निर्विशेषमति-
स्वमर्हयते । ‘मोक्षे भवे च सर्वत्र निस्पृहो मुनिसत्तम’ इति ध्रुवे ॥४१॥

यतिधर्मचर्याकाष्टाधिरोहणमाशंसति—

मोक्षोन्मुखक्रियाकाण्डविस्मापितबहिर्जनः ।

कदा लप्स्ये समरसस्वादिनां पंक्तिमान्मदृक् ॥ ४२ ॥

टीका—कदा कस्मिन्काले । लप्स्ये प्राप्स्याम्यहं । कौ, पंक्ति एक्षणया
सजातीयत्वं । केपां, समरसस्वादिनां समरसं ध्यातृ-धेयध्यानानामेकीभावे
सत्यानन्दं स्यादयन्त्यभीक्ष्णं भूयोभूयोऽनुभवन्तीति समरसस्वादिनां घटमा-
नयोगा निष्पन्नयोगा वा मुमुक्षवः समरसस्वादिनस्तेषां । किंविशिष्ट सन्,
आत्मस्य आत्मदर्शी भवन् । कथम्भूतो भूया, मोक्षोन्मुखेभ्योऽदि-मोक्षे
अनन्तज्ञानादिचतुष्टयाविर्भावस्वभावे नि धेयमि उन्मुखाः अभिमुखाः उष-
तास्तेषां क्रियाकाण्डगुरुलोपासनकेशातापनादिव्यागकायकेशादि तेन विस्मा-
पितोऽनन्दसम्भाष्यतया विस्मयं नीनो बहिर्जनो बहिरामलोको येन स
तथोक्त ॥ ४२ ॥

योगपरमकाष्ठमभिर्वाक्षति—

शून्यध्यानैकतानस्य स्याणुबुद्ध्याऽनदुन्मृगः ।

उत्सृज्यमाणस्य कदा यास्यन्ति दिवसा मम ॥ ४३ ॥

टीका—कदा कस्मिन् योगाभ्यासमये । यास्यन्ति गमित्वन्ति । के,
दिवसाः अहोरात्रा । कस्य, मम तत्त्वज्ञानैराप्यगन्धध्वज्य । किंविशिष्टस्य

सत, शून्यध्यानैकतानस्य निर्विकल्पसमाधिपरिणतस्य । पुन कि क्रियमाणस्य, उद्धृष्यमाणस्य स्कन्धश्रृङ्गकण्डूयनगोचरीक्रियमाणस्य । कैरनदुन्मृगैः अनद्वाहः उत्कृष्टपशव मृगा भरण्यचारिणो हरिणा. अनद्वाहश्च मृगाश्च अनदुन्मृगास्तैः । कया, स्थाणुबुद्ध्या स्थाणु सीमाद्यर्थ ऊर्ध्वस्थितकाष्ठविशेष स्थाणुरिति बुद्धिः कल्पना स्थाणुबुद्धिस्तया । यदा हि पुरादहिरहं कायोत्सर्गेण स्थास्यामि तदा स्वैरचारिणो वृषभादय स्कन्धादिकण्डूत्याकुलितास्तस्कण्डूयनाय मां स्थाणुरयमिति मन्यमानाः स्कन्धादिभिरद्धृष्यन्ति । एवमरण्ये हरिणादयोऽपि । अहं पुन पुरारण्ययोर्मुक्ताग्रहत्वेन तिष्ठन् शुद्धचिदानन्दमयं स्वात्मानमेवाधिवस्यामीति मनोरथोऽस्य महामनो लक्ष्यत इति ॥४३॥

महानिशायां पुरादहिरः प्रोक्षधोपवासव्रतान् कायोत्सर्गस्थितानुपसर्गजयेन योगादचलितानप्राप्यश्रावकान् प्रशंसयति—

धन्यास्ते जिनदत्ताद्या गृहिणोऽपि न येऽचलन् ।

तत्तादगुपसर्गोपनिपाते जिनधर्मतः ॥ ४४ ॥

टीका—वर्तन्ते । के, ते प्रसिद्धा जिनदत्ताद्या जिनदत्तो नाम श्रेष्ठी आद्य प्रथमो येषां वारियेणकुमारादीनां ते जिनदत्ताद्या प्रोक्षधोपवासव्रतिन । किंविशिष्टा, धन्या सुकृतिन तेभ्योऽहं शृङ्खलामीत्यर्थ । ये कि, ये नाचलन् न चलिता । कस्मात्, जिनधर्मत जिनोक्ताजिनमेविताद्वा सामायिकात् । किंविशिष्टा सन्तो, गृहिणो द्वितीयाश्रमिणः । किपुनस्तथाश्रमिण इत्यपिशब्दार्थः । क सति, तदित्यादि । ते श्रुतप्रमिद्धास्नाहोऽनन्यसदृशा उपसर्गां शस्त्रप्रहारादयस्तेषां उपनिपाते समीपे निपतनं निव्रतमवश्यम्भावि पतन तत्तादगुपसर्गोपनिपातस्तस्मिन् ॥ ४४ ॥

व्रतिकप्रतिमामुपसंहरस्तदनुष्ठायिन फलविशेषमाह—

इत्याहोरात्रिकाचारचारिणि व्रतधारिणि ।

स्वर्गधीः क्षिपते मोक्षधीर्पयेव वरस्रजम् ॥ ४५ ॥

टीका—क्षिपते मुञ्चति । काऽर्क्षा, स्वर्गधी. यथास्वं सौधमादिकल्पलक्ष्मी ; कर्षा, वरस्रज वरोऽभिमत पतिर्वरणं वा तत्स्वीकरणं वरार्थं स्रग्माला वर-

सक् सा चरमालामित्यर्थः । इ, प्रतधारिणि प्रतानि प्रागुक्तानि धारयत्यात्मनि
निरतिचारतया स्थिरीकरोत्यभीक्ष्णमिति प्रतधारी प्रतिकप्रतिमारूढ धाव-
कन्तस्मिन् । किंविशिष्टे, हृत्वेवमुक्तप्रकारेण । आहोरात्रिकमहोरात्रमवमाचार
ग्राह्यमुद्गृह्णीतानादिकं चरत्यनुतिष्ठतीत्येवदीर्घस्तचारी तस्मिन् । अत्रोपेक्षा-
माह—मोक्षधीर्पयेवेति । मोक्षधियामीर्षाऽक्षान्तिर्मोक्षधीर्षा तथा । इयमत्र
भावना—यथा काचिन्महाकुलीनकन्या पित्रादिभिरनुज्ञाता अभीष्टपताविमं
नान्या स्वकुर्व्यादिति युष्मा चरमाला क्षिपति तथा तत्तादृग्महाभावके
मोक्षधीर्षया स्वर्गधीरिति भद्रम् ॥ ४५ ॥

इयानाधरविरचिताया स्वोपज्ञधर्मामृतसागारधर्मदीपिकाया
भव्यबुमुदचन्द्रिकासञ्ज्ञायामादितधनुर्दत्त प्रक्रमाद्य
पटोऽध्याय समाप्तः ॥ ५ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

अथ सामायिकप्रतिमानवकस्वरूपप्ररूपणार्थमुपपद्यते । तत्र द्युतिक-
प्रतिमाया सामायिकं क्षीलतया निर्दिष्टं तदेवेह प्रत्ययेन प्रतिपद्यमानं प्रति-
मारूपता यतीति प्ररूपयन्नाह—

सुदृढमूलोत्तरगुणप्रामाभ्यासविशुद्धीः ।

भजंस्त्रिसन्ध्यं कृच्छ्रेऽपि साम्यं सामायिकी भवेत् ॥१॥

टीका—भवेत् भविष्यतीति । कोऽयं, प्रतिक । कीदृश, सामायिकी
सामायिकप्रतिमावान् । किं कुर्वन्, भजन् मेवमानं किं । तत्साम्यं मोहक्षोभ
विहीनमात्मपरिणाम । कथं, त्रिसन्ध्यं सन्ध्याप्रये । क्व सति, कृच्छ्रेऽपि
परीपहोपसर्गसन्निपातेऽपि । कथम्भूतो भूत्वा, सुदृढित्यादि—दसम्यक्त्वमूलो-
त्तरगुणप्राम प्रागुक्तलक्षणं दृक् च मूलोत्तरगुणप्रामश्च दृढमूलोत्तरगुणप्रामौ
प्रशस्तौ निरतिचारी दृढमूलोत्तरगुणप्रामौ सुदृढमूलोत्तरगुणप्रामौ । तयो-
भ्यासोऽसहृद्यवृत्ति सेन विशुद्धा प्रतिकवकायावान् प्रवृत्तमपमानुष्ठानमा-
धनसामर्थ्यं प्राप्ता धीर्ज्ञानं यस्य स तथोक्तः ॥ १ ॥

न्यवहारमामायिकविष्णुपदेशपुर सर निश्चयसामयिक विधेयनयोरदिसति—

कृत्वा यथोक्तं कृतिकर्म सन्ध्यात्रयेऽपि यावन्नियमं समाधेः ।
यो वज्रपातेऽपि न जात्वपैति सामायिकी कस्य स न प्रशस्यः ॥ २ ॥

टीका—स सामायिकार्थिन शक्रादेर्वा न प्रशस्य सर्वस्यापि श्लाघ्य इत्यर्थः । य किं, यो नापैति न प्रच्यवते । कस्मात्समाधेः रत्नत्रयैकामलक्षणाद्योगात् । कदा, जातु कदाचिदपि । क सति, वज्रेऽपि पतति सति । किं पुनरन्यत्रोपसर्गकारणे । कियत्कालमित्याह —यावन्नियमं प्रतिज्ञावधि । एतन्निश्चयसामायिकं । किं कृत्वा, अनुष्ठाय । किं तत्, कृतिकर्म । किंविशिष्टं, यथोक्तं भावश्लाघ्याये योग्यकालेत्यादिप्रबन्धेन व्याख्यातं वन्दनाकर्म । क, सन्ध्यात्रयेऽपि तिसृष्वपि सन्ध्यासु शक्याऽन्यदाऽपि । साम्यभावनानुज्ञानार्थं वा अपिशब्दः । एतद्व्यवहारसामायिकम् ॥ २ ॥

निश्चयसामायिकशिलरार्थिरूढाय श्लाघते—

आरोपितः सामयिकव्रतप्रासादमूर्धनि ।

कलशस्तेन येनैषा भूरारोहि महात्मना ॥ ३ ॥

टीका आरोपित स्थापित । कोऽसौ, कलश । केन, तेन । क, सामायिकेत्यादि—समय केशवन्धादिनियमितः कालस्तत्र भवं सामायिकं साम्यभावनं तदेव यत सामायिकव्रतं तदेव प्रासादो देवगृहं दुरासदत्वात् दुरारोहत्वादिष्टमिद्विनियन्तत्वाच्च तस्य मूर्धनि शिलरात्रे । येन किं कृतं, येन महात्मना गणधरचक्रधरेन्द्रादीनां स्पृहणीयेन आरोहि आरूढा । काऽसी, पुष्पा मूर्ध्वव्यवहारसामायिकपूर्वा निश्चयसामायिकप्रतिमा ॥ ३ ॥

अथ चतु स्तोत्रा प्रोपधोपवासस्थानं व्याचष्टे—

स प्रोपधोपवासी स्याद्यः सिद्धः प्रतिमात्रये ।

साम्यान्न च्यवते यावत्प्रोपधानशनव्रतम् ॥ ४ ॥

टीका—स्यान्नवेत् । कोऽसौ, स ध्रावक । किंविशिष्ट, प्रोपधोपवासी प्रोपधोपवासप्रतिमावान् । य. किं, यो न च्यवते न भ्रश्यति । कस्मात्साम्यात् भावसामायिकान् । प्रोपधोपवासशिले तु तदुपरमे नामादिमामायिकपञ्चमस्याप्यनुवर्णान् । कियत्काल, यावत्प्रोपधानशनव्रतं प्रोपधोपवासप्रति-

शाविषयीकृतान् षोडश यामान् । किंविशिष्ट सन्, सिद्धः निष्पन्न, प्रतीतो वा । क, प्रतिमात्रये दर्शनव्रतसामायिकप्रतिमासु ॥ ४ ॥

प्रोषधोपवासिनो निष्ठाकाष्ठां निर्दिशति—

त्यक्ताहाराद्भस्मस्कारव्यापारः प्रोषधं श्रितः ।

चेलोपसृष्टमुनिवद्भाति नेदीयसामपि ॥ ५ ॥

टीका—भाति प्रतिभासते । कोऽसौ, प्रोषधं श्रितः प्रोषधोपवासनिष्ठः । किंवा, चेलोपसृष्टमुनिवत् उपसर्गवशादस्त्रेण वेष्टितो निर्मन्थो यथा ब्रह्मचर्य-धारणशरीरादिभस्मस्ववर्जनयोगात् । केयो, नेदीयसां पार्श्ववर्तिलोकानां बान्धवादीनां वा । विशेषतोऽन्वेषामिष्यपिशब्दार्थो विस्मये वा अपिशब्दः । किंविशिष्ट सन्, त्यक्तेत्यादि—आहारोऽशनादिश्चतुर्विधः भस्मस्कारः स्नानो-द्धर्तनवर्णकविलेपनपुष्पगन्धविशिष्टवस्त्राभरणादिव्यापारः साहचर्यान्मावद्या-रम्भ आहारश्चाद्भस्मस्कारश्च व्यापारश्चाहाराद्भस्मस्कारव्यापारास्त्वता सर्वात्मना प्रत्याख्यातास्ते त्रयो येन । एतेन आहारादित्रयवर्जनाद्ब्रह्मचर्यधारणाच्च चतु-र्विधं प्रोषधव्रतमुक्तम् ॥ ५ ॥

सामायिकप्रोषधोपवासयोः प्रतिमाभावे युक्तिमाह—

यत्प्राक्सामायिकं शीलं तद्व्रतं प्रतिमावतः ।

यथा तथा प्रोषधोपवासोऽपीत्यत्र युक्तिवारू ॥ ६ ॥

टीका—अस्ति । कोऽसौ, युक्तिवारू समाधानवचन । क, अत्र सामायिक-प्रोषधोपवासयोः प्रतिमाभावविप्रतिपत्ता । कथं, इति किमिति भवति । कोऽसौ, प्राक् शीलतया अभ्यस्त प्रोषधोपवासोऽपि । कि, व्रतं । कस्य, प्रतिमावतः चतुर्थसंयमविशेषपदमनुनिष्ठतः थावकस्य । कथं, तथा । यथा । कि, यथा भवति । किं तत्, सामायिक । किं भवति, व्रतं मत्स्यवदशनीय-त्वात् । कस्य, प्रतिमावतः मूर्तयमसंयमविशेषपदमनुनिष्ठतः थावकस्य । यत् । कि, यत्सामायिकं भवति । कि, शील मत्स्यस्य वृत्तिरिव मुख्यतया रक्षणी-यस्य व्रतस्य रक्षणकारणत्वात् । क, प्राक् व्रतप्रतिमानुष्ठानममये ॥ ६ ॥

परमकाष्ठप्रतिपद्यान् प्रोषधोपवासिनः प्रशंसति—

निशां नयन्तः प्रतिमायोगेन दुरितच्छिदे ।

ये क्षोभ्यन्ते न केनापि तान्नुमस्तुर्यभूमिगान् ॥ ७ ॥

टीका—नुम. स्तुमो घयं । कान् तान्, तुर्यभूमिगान् चतुर्थी संयमविशेष-
पदधीमारूढान् । ये किं, ये न क्षोभ्यन्ते समाधेनं प्रप्याद्यन्ते । केन,
केनापि परिपहेणोपसर्गेण वा । किं कुर्वन्तः, नयन्तो रुद्ध्यन्तः । कां, निशां
सर्वरात्रि । केन, प्रतिमायोगेन संयतवत् कायोत्सर्गावस्थानेन । कस्मै, दुरित-
च्छिदे अशुभकर्मनिर्जरणार्थं ॥ ७ ॥

अथ सचित्तविरतस्थानं चतुःश्लोकया व्याचष्टे—

हरीताङ्कुरबीजान्बुलवणाद्यमासुकं त्यजन् ।

जाग्रत्कृपश्चतुर्निष्ठः सचित्तविरतः स्मृतः ॥ ८ ॥

टीकां—स्मृतः । सूत्रज्ञैराग्रात । कोऽस्मी, सचित्तविरतश्चावक । किं
कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन् अभक्षयन्नित्यर्थः । किं तत्, हरीताङ्कुरबीजान्बुलव-
णादि अङ्कुर प्ररोह बीजं प्ररोहणद्रव्यं अम्बुजलं लवणं सैन्धवादि आदि-
द्रव्येन कन्दमूलफलपत्रकरिरादि, अङ्कुरश्च बीजं च अङ्कुरबीजमुपलक्षणान्
स्वल्पमादि, हरीतममलानाद्रावस्थ । हरीतं च तदङ्कुरबीजं च हरीताङ्कुरबीजं
तच्चाम्बुलवणादि च हरीताङ्कुरबीजान्बुलवणादि । किञ्चित्शिष्टमप्रासुकमनमि-
षन्नित्यर्थः । अत्र च द्वितीयपादे नवाक्षरत्वं न दोषाय अनुष्टुभि नवाक्षर-
स्यापि पादस्य शिष्टप्रयोगे वापि क्वापि दृश्यमानत्वात् । यथा—कृपमाद्या
चर्द्धमानान्ता जिनेन्द्रा दश पञ्च वेत्यादिषु । अथवा हरीताङ्कुरबीजान्बु-
णाद्यमासुकं त्यजन्निति वाक्यः । अत्र आपो जलं । किञ्चित्शिष्टोऽसौ, जाग्रत्कृपो
न्यतः जाग्रती नित्यं हृदि स्फुरन्तो कृपा अनुकम्पा यस्य स जाग्रत्कृपो
दयामूर्तिरित्यर्थः । कथम्भूतो भूत्वा, हरीताङ्कुरादिकमभक्षयन्सचित्तविरतः
स्मृतः चतुर्निष्ठः चतसृषु पूर्वोक्तप्रतिमासु निष्ठा निर्वाहो यस्य स चतुर्निष्ठः ॥८॥

जाग्रत्कृप इति समर्थयते—

पादेनापि स्पृशन्नर्थवशाद्योऽतिक्रुर्नीयते ।

हरितान्याश्रितानन्तनिगोतानि स भोक्ष्यते ॥ ९ ॥

टीका—भोक्ष्यते काया न भक्षयिष्यतीत्यर्थः । कोऽसौ, स पञ्चमसंयम स्थानसाधनोद्यत आचक । कानि, हरितानि हरितावस्थवनस्पतीन् । किंवि-
शिष्टानि, आश्रितानन्तनिशोतानि आश्रितानि ससक्तानि अनन्तानि निगो-
तानि निगोतारया. साधारणशरीरवनस्पतिक्रयिका येषु तानि । उक्त चार्थे
माह्वणसृष्टिप्रस्तावे—सन्त्येवानन्तशो जीवा हरितेष्वकुरादिषु । निगोता इति
सार्वज्ञ देवास्माभि धृत वच ॥ १ ॥ य किं, यो अतिऋतीयत्वे पाक्षिकाद्य
पेक्षया अतिशयेन घृणा करोति । किं कुर्वन्, स्पृशन् परामृशन् । कानि-
तथाभूतहरितानि । केन पादेन चरणेन किं पुनर्हस्तादिनेत्यपिशब्दार्थः ।
वस्मात्, अर्धवशान् प्रयोजनानुरोधात् । किं पुन प्रयोजनाभावात् । प्रयो-
जन विना स्थावरविराधनादपि निवृत्तिप्रतिज्ञायात् ॥ ९ ॥

सचित्तविरतेभ्यः क्षायते—

अहो जिनोक्तिनिर्णीतिरहो अक्षमितिः सताम् ।

. नालक्ष्यजन्त्वपि हरित् प्तान्त्येतेऽमुक्षयेऽपि यत् ॥ १० ॥

टीका—अहो आश्चर्यं वर्तते । काऽसौ, जिनोक्तिनिर्णीति जिनागमनिश्चय
केपा, सता प्रकरणान् सचित्तविरतिप्रयताना । तथा अहो आश्चर्यं वर्तते ।
काऽसौ, अक्षमिति इन्द्रियजय । केपा, सताम् । भद्रोपपत्तिमाह—यद्यस्मान्
न प्तान्ति न भक्षयन्ति । के, एते मन्त । किं तत्, हरित् हरित । किंवि-
शिष्टमपि, अलक्ष्यजन्त्वपि अलक्ष्या अस्मद्वाद्यपेक्षया केवलात्मगम्यवान्
प्रत्यक्षाद्यमवेष्टा जन्तव प्राणिनो यस्मिन् तदलक्ष्यजन्तु हरित् वरन् । किं
पुनर्दृश्यानुमेयप्राणिकमित्यपिशब्दार्थः । क सति, अनुक्षयेऽपि अमूना क्षय
अलक्ष्य अनुक्षयस्तस्मिन्नपि प्राणेषु नश्यत्स्वपि । पुन , प्रकारान्तरेण जीविते
सम्भवतीत्यपिशब्दार्थः । अत्रालक्ष्यजन्त्वपीत्यनेन जिनागमप्रामाण्यविश्रामोऽ-
मुक्षयेऽपीत्यनेन च जितेन्द्रियत्वं समर्थ्यते ॥ १० ॥

साम्प्रत भोगोपभोगपरिमाणशीलातिषारत्वेनोक्त सचित्तभोजनमिह त्याग-
मान प्रतिमाभावं यातीत्युपदिशति—

सचित्तभोजनं यत्माह मलत्वेन जिहसितम् ।

यत्तयत्यङ्गिपञ्चत्वचकितस्तच्च पञ्चमः ॥ ११ ॥

टीका—यतयति यतत्वेन प्रत्याख्याति । कोऽसौ, पञ्चम. सचित्तविरत्यु-
द्यत । किं तत्, तच्च तदपि । किंविशिष्टो, यत. अङ्गिपञ्चवचकित अङ्गिनां
भक्ष्यमाणमचित्तद्रव्याधितजीवानां पञ्चत्वं मरणं अङ्गिपञ्चत्वं तस्माच्चकितो
भीतो यतः । यत्किं, यजिहासितं त्यक्तुमिष्टं शीलोपदेशस्याभ्यासदशाविषय-
त्वात् । किं तत्, सचित्तभोजनं जीवाधितद्रव्यत्रलभनं । केन, घातकेन ।
केन कृत्वा, मलत्वेन भोगोपभोगपरिमाणार्यशीलानिचारत्वेन । क, प्राक्
शीलोपदेशममये । स्वामी पुनर्भोगोपभोगपरिमाणशीलातिचारानव्यया
पठित्वा पञ्चमप्रतिमामेवमध्यगोष्ठ—मूलफलशाकशाखाकरीरकन्दप्रसूनवा-
जानि । नामानि योऽस्ति सोऽयं सचित्तविरतो दयामूर्ति ॥ ११ ॥

अथ रात्रिभक्तव्रतं चतु श्लोक्या व्याकरिष्यन् आदौ तल्लक्षणमाह—

स्त्रीवैराग्यनिमित्तैरुचित्तः प्राग्वृत्तनिष्ठितः ।

यस्त्रिधाऽहि भजेन्न स्त्रीं रात्रिभक्तव्रतस्तु सः ॥ १२ ॥

टीका—स तु धावको भवति । किंविशिष्ट, रात्रिभक्तव्रत । य. किं, यो
न भजेत् न सेवेत् । को, स्त्रीं नि शेषामपि योषां । क, अहि दिने । कथं,
त्रिधा मनोवाक्यकृतकारितानुमते । किंविशिष्ट सन्, स्त्रीत्यादि-स्त्रीवैरा-
ग्यनिमित्तानि कामदोषा स्त्रीदोषा स्त्रीसङ्गदोषा अशौचमार्यसङ्गतिश्चेति पञ्च
तेष्वेकचित्तो यः स यथोक्त तदेकाग्रमना इत्यर्थः । कथम्भूतो भूत्वा, प्राग्वृ-
त्तनिष्ठितः पूर्वोक्तप्रतिमापञ्चकाचारनिरूढ ॥ १२ ॥

पष्टप्रतिमानिष्ठानभिष्टीति—

अहो चित्रं धृतिमतां संकल्पच्छेदकौशलम् ।

यन्नामापि मुदे साऽपि दृष्टा येन तृणायते ॥ १३ ॥

टीका—अहो चित्रमाश्चर्यं वर्तते । किं तत्, संकल्पच्छेदकौशलं मनोव्या-
पारनिरोधसामर्थ्यं । केषां, धृतिमतां संतोषभावनायुक्तानां पुंसां । येन किं,
येन संकल्पच्छेदकौशलेन तृणायते तृणव्यतिष्ठानि अभोग्यतयाऽऽत्मानं
तेषां दर्शयतीत्यर्थः । काऽसौ, साऽपि कान्ता । किंविशिष्टा सती, दृष्टा चक्षु-
र्गोचरीकृता । तथा आवृत्त्या सा कान्ता दृष्टाऽपि किं पुन श्रुता संकल्पिता

चेत्पिशङ्गार्थः । गृहस्थस्य हि स्वदाराप्रति प्रेम दृग्ग्यापारश्च दुःखं प्रतिषेधे । सा वा, यन्नामापि यस्या सञ्ज्ञाऽपि श्रुता भवति । कस्य, मुने प्रीतये । किं पुनर्दर्शनादिकमिग्यपिशङ्गार्थः ॥ १३ ॥

एतस्य राग्यादावपि मैथुनदिनिवृत्तिमुपपादयन्नाह—

रात्रावपि ऋतावेव सन्तानार्थमृतावपि ।

भजन्ति वशिनः कान्तां न तु पर्वदिनादिषु ॥ १४ ॥

टीका—भजन्ति सेवन्ते । के, वशिनो जितेन्द्रिया । वा, कान्ता । प्रिया । क, ऋतावेव पुष्पदर्शनोत्तरभाविचतुथदिवसस्नानानन्तरमेव नान्यदा । क, रात्रावपि निद्रापि । तथा ऋतावपि सन्तानार्थमेव ते भजन्ति ता न विषय-सुखार्थं । एवमशब्दोऽत्र सन्दशकन्यायेन उभयत्र योज्यः । न तु पुनः कथमपि वशिनस्त्रियः भजन्ति । केषु, पर्वदिनादिषु पर्वदिनानि धर्मकर्मानुष्ठानदिना न्यहम्यादीनि आदिशब्देन अमावास्याग्रहणादीनि गृह्यन्ते ॥ १४ ॥

अधुना चारित्रसारादिशास्त्रमतेन रात्रिभक्त्यतः निरुक्त्या लक्षयन् रत्नकर ण्डकादिप्रसिद्धं तदर्थं कथयति—

रात्रिभक्तव्रतो रात्रौ स्त्रीसेवावर्तनादिह ।

निरुच्यतेऽन्यत्र रात्रौ चतुराहारवर्जनात् ॥ १५ ॥

टीका—निरुच्यते श्रुत्पाद्यते । कोऽसौ, रात्रिभक्तव्रतः समासशब्दः । क, अस्मिन् चारित्रसारादिशास्त्रानुसारिणि ग्रन्थे । कस्मात्, रात्रौ निशि स्त्रीसेवायाः वर्तनान् रात्रौ भक्त स्त्रीभजनं व्रतयति रात्रिभक्तव्रत इति तच्छब्दस्य श्रुत्पादनात् । अन्यत्र पुनः रत्नकरेण्डकादिशास्त्रे रात्रिभक्तव्रतशब्दो निरुच्यते । कस्मात्, रात्रौ चतुराहारवर्जनात् रात्रौ भक्तः चतुर्विधमप्याहारं व्रतयति प्रत्यापवातीति रात्रिभक्तव्रत इति तच्छब्दश्रुत्पादनात् । यद्वाह स्वामी—अन्नं पानं स्वाद्यं लेह्यं भाभाति यो विभावयाम् । स च रात्रिभक्तः विरतः सत्वेष्वनुकम्पमानमना ॥ १५ ॥

अथ ब्रह्मचर्यस्थानं व्याचष्टे—

तत्तादृक्संयमाभ्यासवशीकृतमनास्त्रिधा ।

यो ज्ञात्वशेषा नो योषा भजति ब्रह्मचार्यसौ ॥ १६ ॥

टीका—भवति । कोऽसावसौ श्रावकः । किंविशिष्टो, ब्रह्मचारी ब्रह्मणि चारित्र्ये आत्मनि ज्ञाने चरति प्रवर्तत इत्येवमतः । य किं, यो नो भजति न संवजे । का, योषा स्त्री । किंविशिष्टा, अशेषा मानवीर्देवीस्तिरस्त्रीस्तत्प्रतिकृतिश्च । कदा, जातु कदाचिद्विवा राशौ च । कथं, त्रिधा त्रिविधम् । कथम्भूतो भूत्वा तदिष्ट्यादि—स प्राक् प्रतिभाषट्कनिर्दिष्ट तादृक् क्रमोपचित समयम् प्राणेन्द्रियपरिहाररूपापहृतमयमैकदेशस्तदस्याभ्यासो भावना तेन वशीकृत स्वाधीनतां नीत मनश्चित्तं येन स तथोक्तः ॥ १६ ॥

ब्रह्मचारिण श्लाघते—

अनन्तशक्तिरात्मेति श्रुतिर्वस्त्वेव न स्तुतिः ।

यत्स्वद्रव्ययुगात्मैव जगज्जैत्रं जयेत्सरम् ॥ १७ ॥

टीका—भवति । काऽसां, श्रुतिरासेऽपदेशः । कथं, इति पृथक्स्वरूपा । भवति । कोऽसावामा पुरुषः । किंविशिष्टोऽनन्तशक्तिः अनन्ता नि सीमा शक्तयो अर्थकिदाकारिसामर्थ्यानि यस्य स अनन्तशक्तिः । इति श्रुतिः । किं भवति, वस्त्वेव वस्तुत्रिपदैव । न भवति सा । सा किं स्तुतिः गुणारूपत्वे सति तद्गुणकथनम् । कुत इत्याह—यदास्मात् जयेत् प्रतिबद्धीयान् । कोऽसावा-
त्मैव । किंविशिष्टः, स्वद्रव्ययुक् परद्रव्यव्यावर्तनेन आत्मद्रव्यं समादधानः । क, १२२ कन्दर्पः । किंविशिष्टः, जगज्जैत्रं जगता परद्रव्यप्रवृत्तिमता प्राणिनां जैत्रमभिभावुकः ॥ १७ ॥

मन्दमत्यनुतिघृक्षया ब्रह्मचर्यमाहात्म्यमाह—

विद्या मन्त्राश्च सिध्यन्ति किङ्करन्त्यमरा अपि ।

क्रूराः शाम्यन्ति नाम्नाऽपि निर्मलब्रह्मचारिणाम् ॥ १८ ॥

टीका—सिध्यन्ति वरप्रदा भवन्ति । का, विद्या साधितसिद्धा । मन्त्राश्च पठितसिद्धा । तथा किङ्करन्ति किङ्करा इव भाषन्ति । के, अमरा देवाः । किं पुनर्मानवास्तिर्यञ्चो वेत्यपिण्डार्थः । तथा शाम्यन्ति उपसर्गकरणाच्चिद्व-

सन्ते । के, कुरा ब्रह्मराक्षसादय । केन, नाम्ना सञ्जोच्चारणमात्रेण । किं पुन सन्निधानेनेत्यपिशब्दार्थः । केपा, निर्मलब्रह्मचारिणा निरतिचारब्रह्मचर्यं भाजाम् ॥ १८ ॥

असङ्गवशाद्ब्रह्मचर्याश्रम किञ्चिद्व्याचष्टे-

प्रथमाश्रमिणः प्रोक्ता ये पञ्चोपनयादयः ।

तेऽधीत्य शास्त्रं स्वीकुर्युर्दारान-पत्र नैष्ठिकात् ॥ १९ ॥

टीका—ये प्रोक्ता परमाणमे प्रतिपादिता । के प्रथमाश्रमिण मीज्जी बन्धनपूर्ववतानुष्ठायिन । कति, पञ्च । के, ते उपनयादय उपनय आदिर्ये पामवलम्ब्यादीना ते । तत्र उपनयब्रह्मचारिणो गणधरसूत्रधारिण समन्वयस्तागमा गृहधर्मानुष्ठायिनो भवन्ति । अवलम्ब्यब्रह्मचारिण शुल्लकरूपेणागममभ्यस्य परिगृहीतगृहाणामा भवन्ति । अदीक्ष्यब्रह्मचारिणो वेपमन्तरेणाभ्यस्तागमा गृहधर्मनिरता भवन्ति । गृह्यब्रह्मचारिण कुमारधमणा सन्त स्वीकृतागमाभ्यामा बन्धुभिदु महपरिपहैरात्मना नृपतिभिर्वा निरस्तपरमे श्वररूपा गृहवासरता भवन्ति । नैष्ठिक्यब्रह्मचारिण समधिगतसिद्धान्तक्षित-शिरोलिङ्गा गणधरसूत्रोपलक्षितवक्षोऽङ्किता शुक्लरक्तवसनकौपीनकटीलिङ्गा तथा भिक्षावृत्तयो देवाचनपरा भवन्ति । ते किं कुर्युरित्याह—परिगृह्णीयु । के, ते । कान्, दारान्, पत्नी । किं कृत्वा, अधीत्य पठित्वा । कितत्, शास्त्र-मुपासकाभ्ययनादि श्रुत । वधमन्-यत्र । कस्मात्, नैष्ठिकात् नैष्ठिक वर्तयित्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥

त्रिनदशने वर्णाश्रमव्यवस्थां कुप्रास्तीति पृच्छन्त प्रयाह—

ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुश्च सप्तमे ।

चत्वारोऽङ्गे क्रियाभेदादुक्ता वर्णवदाश्रमाः ॥ २० ॥

टीका—उक्ता प्रणीता । के, आश्रमा आ शास्त्रोक्तकालान् धाम्यन्ति यथास्व तपस्यन्तीत्याश्रमा । किवन्, वर्णवन् ब्राह्मणादयो वर्णा यथा । कस्मात्, क्रियाभेदान् धर्मकमविकल्पात् । कति, चत्वारः । व, अङ्ग । किंवि शिष्टे, सप्तमे उपासकाभ्ययनारये । तानेवोपदेष्टुमाह—ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो

भिक्षुश्चेति । उक्तं च । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिक्षुकः । इत्याध्रमास्तु
जैनानां सप्तमाङ्गादिनि स्मृताः ॥ १ ॥ तत्क्रियाभेदस्तु किञ्चिदयं दर्शयते—
ब्रह्मचारिणस्तावदिमा क्रियाः । द्विजसूनोर्गर्भाष्टमे वर्षे जिनालये कृतार्हत्पू-
जनस्य कृतमौण्ड्यस्य त्रिगुणमौंजीवन्धमसप्तगुणग्रन्थितयज्ञोपवीतादि लिङ्ग-
विशुद्धं स्थूलह्रिमाविरत्यादिव्रतं ब्रह्मचर्योपबृंहितं गुरुमाक्षिक धारणीयं ।
तत्क्रियाप्रपञ्च पुनरार्षे-शिखी सिताशुक सान्तर्वासा निर्येपप्रिप्रय । व्रत-
चिह्नं दधत्सूत्र तदोक्तो ब्रह्मचार्यसौ ॥ चरणोचितमन्यच्च नामधेयं तदाऽस्य
वै । वृत्तिश्च भिक्षयाऽन्यत्र राजन्यादुर्ध्वयभवान् ॥ इत्यादिग्रन्थेनोक्तं प्रति-
पत्तव्यं । पूर्वोक्तनित्यनैमित्तिकानुष्ठानस्थो गृहस्थः । स द्वेधा जातिनीर्यक्ष-
त्रियभेदान् । तत्र जातिक्षत्रिया क्षत्रियब्राह्मणवैश्यशूद्रभेदाच्चतुर्विधाः । तीर्थ-
क्षत्रिया स्वजीवितविकल्पादनेकभेदा भिद्यन्ते । वानप्रस्था अपरिगृहीतजि-
नरूपा वस्त्रखण्डधारिणो निरतिशयतपस्युद्यता भवन्ति । भिक्षवो जिनरूप-
धारिणो बहुधा भवन्ति । तद्यथा-देशप्रत्यक्षत्रिकेवलभृदिह मुनि स्यादपि
प्राक्तरुदिरारूढध्रेणियुग्मो जिनयतिरनगारोऽपर साधुवर्गः । राजा ब्रह्मा च
देव परम इति ऋषिर्विक्रियाऽक्षीणशक्तिप्राप्तो बुध्दीपधीसो विविधनयपदुवि-
श्ववेदी क्रमेण ॥ १ ॥ तत्क्रियाश्च प्राक्प्रबन्धेनोक्तास्तद्वर्णक्रियाश्च
व्याख्याता ॥ २० ॥

अथारम्भविरत इति व्याख्या—

निरूढसप्तनिष्ठोऽङ्गिघाताद्गतत्वात्करोति न ।

न कारयति कृप्यादीनारम्भविरतस्त्रिधा ॥ २१ ॥

टीका—न करोति न कारयति च कोऽप्यारम्भविरत आचरकः । कान्,
कृप्यादीन् कृपितेयावाणिज्यादिन्यापारान् । न पुनः स्नपनदानपूजाभिधा-
नाधारम्भान् । तेषामङ्गिघाताद्गत्वाभावात् । प्राणिपीडापरिहारेणैव तत्सम्भ-
वात् । वाणिज्याधारम्भादपि तथा सम्भवस्तर्हि विनिवृत्तिर्न स्यादिति चेद्रे-
वमेतत् । कथं, त्रिधा । कस्मान्, अङ्गिघाताद्गत्वात् प्राणिग्रन्थनिबन्धनत्वात् ।
कथम्भूतो भूत्वा, निरूढसप्तनिष्ठः निष्ठितप्राक्सप्तप्रतिमासयम पुत्रादीन्
प्रत्यनुमते कदाचिद्विचारयितुमशक्यत्वात्मान्मनोवाक्यं कृतकारिताभ्यामेव
सावधारम्भाद्विदते इत्यत्र तात्पर्यार्थः ॥ २१ ॥

एतदेव समर्थयते—

यो मुमुक्षुरघाद्विभ्यत्त्यक्तुं भक्तमपीच्छति ।

प्रवर्तयेत्कथमसौ प्राणिसंहरणीः क्रियाः ॥ २२ ॥

टीका—कथं प्रवर्तयेत् कुर्यात् कारयेच्च । कोऽसावसावष्टमधावक । का, क्रिया । किंविशिष्टा, प्राणिसंहरणी जीवघातिका । य किं, य इच्छति वाच्छति । किं कर्तुं, त्यक्तुं प्रत्याख्यातु । किं तत्, भक्तमपि प्राणिमंहरणकारण भोजनमपि । किं कुर्वन्, विभ्यत् । कस्मादघात्पापात् । किंविशिष्ट सन्, मुमुक्षु हृस्नकर्मविप्रमोक्षमिच्छु ॥ २२ ॥

अयं परिग्रहविरत मत्तश्चोक्त्या व्याचष्टे—

स ग्रन्थविरतो यः प्राग्रतत्रातस्फुरद्भृतिः ।

नैते मे नाहमेतेषामित्युज्झति परिग्रहान् ॥ २३ ॥

टीका—स भवति । किमाहो, ग्रन्थविरत । य किं, य उज्झति त्यजति । कान्, परिग्रहान् वास्तुक्षेत्रादीन् दश । कथं, इति एव सकल्प्य । न भवन्ति । के, एते वास्तुक्षेत्रादयोऽर्था । कस्य, मे मम स्वचभोग्यत्वादिना सम्बद्धा । तथा न भवाम्यह । केषामेतेषा स्वाभित्वभोक्तृवाद्भिना सम्बन्धी । किंविशिष्ट सन्, प्राणिग्यादि-प्राचा दर्शनिकाप्रतिमाविषयाणां मतानां स्वयमविशेषाणां घात सङ्घात प्राग्रतत्रात तेन स्फुरन्ती ज्ञापनी एति सन्तोषो यस्य स तथोक्त । किं च । स्वाचाराप्रातिलोभ्येन लोकाचार प्रमाणवेदिति चचनात्सर्वत्र स्वस्वस्थानाविरोधेनैव पूर्वस्थानानुष्ठानमनुष्ठेयम् ॥ २३ ॥

एतस्य सकलदत्तिमुत्तरप्रबोधेन व्याचष्ट—

अथाहूय सुतं योग्यं गोत्रजं वा तथाविधम् ।

ब्रूयादिदं प्रशान् साक्षाज्जातिज्येष्ठसधर्मणाम् ॥ २४ ॥

टीका—अथाधिकारे इत सकलदत्तिरधिक्रियत इत्यर्थ । ब्रूयान् व्याहरेत् । कोऽसौ, प्रशान् प्रशमपरो नवम धावक । क, सुत पुत्र । किंविशिष्ट, योग्य स्वभारक्षम । किं कृत्वा, आहूय आचार्य । वा अथवा योग्यपुत्रभावे

शोचन्न भ्रातृत्वादिनादिक । किंविशिष्ट, तथाविध योग्यपुत्रतुल्य । किं व्या-
दिद वक्ष्यमाण । कथं, साक्षात् समक्ष । केषां, जातिज्येष्ठसधर्मणा जानी
आम्हणवादी ज्येष्ठा मुम्या जातिज्येष्ठास्ते च ते सधर्मोणश्च साधर्मिकारस्ते
याम् ॥ २४ ॥

ताताद्ययावदस्माभिः पालितोऽयं गृहाश्रमः ।

विरज्यैनं जिहामूनां त्वमद्यार्हसि नः पदम् ॥ २५ ॥

टीका—हे तात स्वस्य पोष्यत्वसूचनगर्भं पुत्रादे प्रियत्वामग्रगमिद् । पालि-
तो यथाविधि नियंहीत । कोऽभावय प्रस्तुतो गृहस्थाश्रमो गृहस्थाचार ।
कैरस्माभि नवमप्रतिमानुष्ठाननिष्ठाभ्युद्यते । कथमद्ययावत् इददिनावधि ।
अद्य सम्प्रति । अहमि स्थीकर्तुमुचितोऽसि । कोऽर्मा, त्व । किं तत्, पद प्रिय-
गंसारगृहाचारानुवर्तनलक्षण । केषां, न भस्माक । किं विकीर्णानां, जिहामूना
त्यक्षुमिच्छूनां । कमन गृहाश्रम । किं कृत्वा, विरज्य भवाङ्गभोगेषु वैराग्य
गत्वा ॥ २५ ॥

पुत्रः पुपूषोः स्वात्मानं सुविधेरिव केशवः ।

य उपस्क्रुरते वप्सुरन्यः शत्रुः सुतच्छलान् ॥ २६ ॥

टीका—य उपस्रक्त पुर्नात्वे वक्ष स पुत्र इति वचनात् स पुत्रो भव्यते ।
य किं, य उपस्रुक्ते गृहादिममत्वच्छेदेनानिनायमादत्ते । कस्य,
वप्सु पितु । किं विकीर्ण, पुपूषो नांधयितुमिच्छो । कं, स्वात्मान
स्वविद्रुप । क इव कस्येत्याह—सुविधेरित्यादि यथा उपस्रक्ते । कोऽर्मा,
केशव केशवा नाम धीमतीश्वरस्तत्पुत्र । कस्य, सुविधे कृपमनाप्यस्य
पूर्वमये सुविधिनाज्ञो राज । उत चार्थे—नृपस्तु सुविधि पुत्रघेहाश्रार्हस्य-
मत्यजन् । उतृष्टोपायकल्याणे नपतेये सुदुष्कर ॥ उतलक्षणैरनीये पुत्रव्यापि
शत्रुत्वं वप्सुमाह—भवति । कोऽर्मा, भव्य पुत्र । किंविशिष्ट, शत्रु नातपिता
इदविधातिव्यात् । कामान, सुतच्छलान्पुत्रव्याजात् ॥ २६ ॥

तदिदं मे धनं धर्म्यं पोष्यमप्यात्मसात्कुरु ।

सैषा सकलदत्तिर्हि परं पथ्या शिवार्थिनाम् ॥ २७ ॥

टीका—यत्त एव तत्तस्मान् । आत्मसात्कुरु स्वावत्तं विधेदि त्वं । किं सा, इदं वर्तमानं मे मम सम्बन्धि धनं मामसुखार्णदिकं धर्म्यं चैत्यालपवाप्रदानादिकं पोष्यं च गृहिणीमातृपित्रादि । कुत एतदित्याह—हि यस्माद्भवति । कोऽर्थो, सा सूत्रोक्ता मृगा विधीयमाना । मरुद्दत्तिरन्यपदार्थपराभिधाना । कीदृशी, पथ्या पथोऽनपेता सनप्रयानुगतेत्यर्थः । केयां, शिवार्थिनां सुमुक्षुणा । कथं, परं अत्यर्थम् ॥ २७ ॥

विदीर्णमोहशार्दूलपुनरुत्थानशङ्किनाम् ।

त्यागक्रमोऽयं गृहिणां शयत्याऽऽरम्भो हि सिद्धिकृत् ॥ २८ ॥

टीका—वर्तते । कोऽन्वयः प्रकृत त्यागक्रमः शनैः शनैर्बहिरन्तःसाधुवर्तनं । केयां, गृहिणाम् । कियतिशयानां, विदीर्णत्वादि—विदीर्णमग्नशिष्टार्थाद्येन भिन्नं न चास्मां मोहशार्दूलश्च ममकारक्याद्य तस्य पुनरुत्थान भूतो निहन्तुमभिप्रेयमानं शङ्कन्ते विकल्पमयधीष्णमिति तच्छङ्किरन्तेषां । अर्धममर्थमाह—हि यस्माद्भवति । कोऽन्वयः शयत्याऽऽरम्भो हि सिद्धिकृत् । कथां, शयत्या शयमाध्वेन क्रियमाण । कियतिशयो भवति, सिद्धिकृत् अभिप्रेतार्थमाधरः ॥ २८ ॥

एवं व्युत्सृज्य सर्वस्वं मोहाभिमयहानये ।

किञ्चित्कालं गृहे तिष्ठेद्दाम्यं भावयन्मुधीः ॥ २९ ॥

टीका—तिष्ठेद्दाम्यं । कोऽर्थो, मुधीः तत्तज्ज्ञानगम्बिरश्च । अ, गृहे । कं, कालं । कियन्तं, किञ्चित्कालं । किं कुर्वन्, भावयन्त्यायन् । किं तदीदाम्यमुपेक्षा । कर्म, मोहेत्यादि । मोहेन ममत्वेन अभिभव उपेक्षादीपित्य येन पुष्टे वा अर-ग्भादां पुत्रादेरनुमति दास्यते—तस्य हानये निराकारार्थः । किं हन्ता, व्युत्सृज्य विदोषणमिदं विधिपूर्वं वा त्यक्त्वा । किं तत्सर्वं येननमचेननं च भव यन्तु । यथमेवमिच्छं । किञ्चित्कालमित्यनेन गित्यादयदिक्रियत्वं प्रतिपाद्य कालवि-

यमं निराकरोति तद्ग्रन्थानुवादस्तु ज्ञानदीपिकायां द्रष्टव्यः । गृहे तिष्ठेद्वि-
म्यनेन स्वागाच्छादनार्थं वस्त्रमात्रधारणममूर्च्छामस्य लक्षयति । तेन विना
गृहेऽवस्थानानुपपत्तेः । तथा ह्यागम " मोक्षं वत्तमित्तं परिग्राहं जौ विव-
ज्जदे सेसं । त तत्थ विमुच्छपमं करेदि जाग सो सावभो णवमो ॥ २९ ॥

अथानुमतिविरतं सप्तश्लोक्या व्याचष्टे—

नवनिष्ठापरः सोऽनुमतिव्युपरतः सदा ।

यो नानुमोदेत ग्रन्थमारम्भं कर्म चैहिकम् ॥ ३० ॥

टीका—स भवति । किंविशिष्टोऽनुमतिव्युपरतोऽनुमतिविरत इत्यर्थः ।
य किं, यो नानुमोदेत नानुमन्यते । कं, ग्रन्थ धनधान्यादिकं । तथा आरम्भ-
कृत्यादिकं । तथा कर्म व्यापारं । किंविशिष्टमैहिकं विवाहादिकं । कथं, त्रिधा
मनोवाक्यैः । किंविशिष्ट सन्, नवनिष्ठापर दर्शनिकादिप्रतिमानवकानुष्ठान-
निष्ठ ॥ ३० ॥

पुनरप्येवमिदं श्लोकमाह—

चैत्यालयस्थः स्वाध्यायं कुर्यान्मध्याह्नवन्दनात् ।

ऊर्ध्वमापन्त्रितः सोऽद्याहृहे स्वस्य परस्य वा ॥ ३१ ॥

टीका—कुर्याद्विद्वद्भ्यात्कोऽसावसौ अनुमतिविरतः । कं, स्वाध्यायमाग-
माभ्यसनः । किंविशिष्टः सन्, चैत्यालयस्थ जितगृहे तिष्ठन् । तथा अद्यान्
भुञ्जीत सः । इ, गृहे । कस्य, स्वस्य आत्मीयस्य पुत्रादेः परस्य वा यस्य
कस्य धार्मिकस्य । किंविशिष्टः सन्, आपन्त्रित आहूतः । कथमूर्ध्वमुपरि-
ष्ठान् । कस्मान्मध्याह्नवन्दनान् माध्याह्निककृतिकर्मणः पश्चात् ॥ ३१ ॥

अस्यैवोद्दिष्टत्वागर्थं भाषनाविशेषेन श्लोकद्वयेनाह—

यथाप्राप्तमदन्देहसिद्ध्यर्थं खलु भोजनम् ।

देहश्च धर्मसिद्ध्यर्थं मुमुक्षुभिरपेक्ष्यते ॥ ३२ ॥

सा मे कथं स्यादुद्दिष्टं सावयाविष्टमभतः ।

कहिं भिक्षामृतं भोक्ष्ये इति चेच्छेज्जितेन्द्रियः ३३ युग्मम्

टीका-इच्छेद्य आकाक्षेदसा । कि इति पृत् । किं कुर्वन् भुञ्जान । कि, यथाप्राप्तं यद्यल्लब्धं तत्तन्मेयमाविरोधेनाभ्रन्नित्यर्थः । किंविशिष्टो, यत् जितेन्द्रियः । जितानि वशीकृतानीन्द्रियाणि स्पर्शनादीनि येन स जितेन्द्रियः । किमेतद्विच्छेदित्यग्राह-खलु निश्चयेन । अपेक्ष्यते आकाक्ष्यते । किं तत्, भोजन । कै, मुमुक्षुभिः । किमर्थं, देहनिष्पत्यं शरीरवर्तनार्थं । तथा अपेक्ष्यते देहस्तं । किमर्थं, धर्मसिद्ध्यर्थं रत्नत्रयानिष्पत्यर्थं । सा च धर्मसिद्धिः कथं न कथमपि स्यात् । कस्य, मे मम । किं कुर्वतोऽभतो भुञ्जानस्य । किं तत्, उद्दिष्टं स्वोद्देशेन साधितमाहारः । किंविशिष्टं, सावयाविष्टं सावयेना-ध कर्मणा ससृष्टं । तत् कहिं कस्मिन्काले । भोक्ष्ये वलिभष्येऽहं । किं तत्, भिक्षामृतं भिक्ष्यन्त इति भिक्षा याचितप्राप्ताहारा भिक्षाणां समूहो भक्षः भक्षममृतमिवाजराभरत्वेहेतुत्वात् ॥ ३२ । ३३ ॥

अस्यैव गृहत्यागविधिमाह-

पञ्चाचारक्रियोद्युक्तो निष्क्रमिष्यन्नसां गृहात् ।

आपृच्छेत गुरुन् वन्धून् पुत्रादीन् यथोचितम् ॥ ३४ ॥

टीका-आपृच्छेत सवदेदसां । कान्पुत्रादीन् । कथं, यथोचितं यथाहं । किं करिष्यन्, निष्क्रमितुमिच्छन् । कस्माद्गृहात् द्रव्यभावोद्गात् । किंविशिष्टं मन्, पञ्चाचारक्रियोद्युक्तं पञ्चानां ज्ञानाद्याचाराणां करणे नत्परः । अग्राथ विधि - अहो कालविनयोपधानबहुमानानिह्वयार्थव्यञ्जनतदुभयसम्पन्नजलक्षणज्ञाना-चारं न शुद्धस्यामनस्त्वमसीति निश्चयेन जानामि, तथापि त्वां तावदाश्रयामि यावत्त्वत्प्रसादाच्छुद्धमा मानमुपलभे । अहो नि शक्तिवनि काक्षितवनिर्विचिक्रिसितवनि मूढदृष्टिचोपबृंहणरिथर्ताकरणवासव्यप्रभावनालक्षणदर्शना-चार, शेष पूर्ववत् । अहो भोक्षमार्गप्रवृत्तिकारणपञ्चमहाग्रतोपेतकायवाशानो गुसीर्याभाषणपापनिक्षेपणप्रतिष्ठापनमामिनिक्षणचारित्राचार, शेष पूर्ववत् । अहो अनशनावमोदयं वृत्तिपरितत्यानरमपरित्यागविविक्तशय्यासनकायकृते-

प्राग्वत् ॥ अहो समस्तेतराचारमवर्तकस्वशक्त्यनिगूहनलक्षणवीर्याचार, शेष प्राग्वत् । अथ यथोचितमतदाचक्ष्महे ॥ तथाहि—अहो मदीयशरीरजनकस्यात्मन् अहो मदीयशरीरजनन्यात्मन् नाथ मदात्मा युवाभ्या जनितो भवतीति निश्चयेन युवा जानीत । तत् आपृष्टौ युवामिममामान त्रिमुद्यत । अयमात्माऽधोद्विज्ज्ञानज्योतिरात्मानमेवात्मनोऽनादिजनकमुपसर्पति । तथा अहो मदीयशरीरयन्धुजनवर्त्तिन आत्मान अथ मदात्मा न किञ्चनापि युष्माक भवतीति निश्चयेन यूय जानीथ तत् आपृष्टा यूय, शेष पूर्ववत् । न वर जनकमित्यस्य स्थाने बहुमिति पठनीय । अहो मदीयशरीरपुनस्यात्मन् मदात्मनो न त्व जन्यो भवसीति निश्चयेन त्व जानीहि तत् आपृष्टस्त्व मिममामान विमुञ्च, शेष प्राग्वत् । न वर बहुस्थाने जन्य पठेत् ॥ अहो मदीयशरीररमण्या आरमन् मदात्मा न त्वा रमयतीति निश्चयेन त्व जानीहि तत् आपृष्टस्त्वमिममामान विमुञ्च । अयमात्माऽधोद्विज्ज्ञानज्योतिस्वानुभूतिमेवारमनोऽनादिरमणीमुपगर्षतीत्यादि ॥ ३४ ॥

विनयादाचारस्य भेद विस्तरेण प्रागुक्तमिदानीं सुखस्मृत्यर्थं सक्षिप्य पुनराह—

सद्वृत्तिवृत्ततपसां मुमुक्षोर्निर्मलीकृता ।

यत्नो विनय आचारो वीर्याच्छुद्धेषु तेषु तु ॥ ३५ ॥

टीका—भण्यते मूरिभि । कोऽसी, विनय । किं, यत्न प्रणिधान । क, निर्मलीकृतां मलापनयने । सद्वृत्तिवृत्ततपसां सम्यग्ब्रह्मज्ञानचारित्र तपसा । कस्य, मुमुक्षो न बुभुक्षो । आचारस्तु भण्यते । किं यत्न । केषु तेषु सद्वृत्तिषु चतुर्षु । किंविशिष्टेषु शुद्धेषु निर्मलीकृतेषु । कस्मात् वीर्यात् स्वशक्तिमनिगूह्य । एतेन पञ्चमो वीर्याचार सूच्यते ॥ ३५ ॥

सम्प्रत्युपमहरति—

इति चर्या गृहत्यागपर्यन्तां नैष्ठिकाग्रणीः ।

निष्ठाप्य साधकत्वाय पारस्त्यपदमाश्रयेत् ॥ ३६ ॥

टीका—आश्रयेत् स्वीकुर्यात् । कोऽसी, नैष्ठिकाग्रणी नैष्ठिकेषु दाशानि कादिषु नवहृदग्रणीमुत्प्याऽनुमतिविरत । किं तत्, पद स्थान । किंविशिष्ट,

पौरस्त्य एकादशमुद्दिष्टविरत्याण्य । कस्मै, साधक वाय आत्मशोधनार्थं । किं कृत्वा, निष्ठाप्य परिसमाप्य । कां, चयां सयमाचार । किंविशिष्टा, गृहत्यागपर्यन्ता गृहत्यागा पर्यन्ते अवसाने यस्या तां । कथमित्येवम् ॥ ३६ ॥

अयोद्दिष्टविरतस्थान त्रयोदशभि श्लोकैर्व्याचष्टे—

तत्तद्भूतास्त्रानिर्भिन्नश्वसन्मोहमहाभटः ।

उद्दिष्टं पिण्डमप्युज्जैदुत्कृष्टः धावकोऽन्तिमः ॥ ३७ ॥

टीका—उज्जैत् स्वजैत् । कोऽसौ, अन्तिम धावक । किंविशिष्ट, उत्कृष्ट अपमिश्रभूतनयादुत्कृष्टोऽनुमतिविरतस्तु नैगमनयादिति शपनार्थमुभौ भिक्षू तौ प्रकृष्टौ चेति प्रागुक्तमपीदं विशेषण पुनरुक्त । किमुज्जैत्, पिण्ड भक्त अपिशब्दादुपश्रित्यनासनादि । किंविशिष्टमुद्दिष्ट आत्मोद्देशेन कल्पित । नवकांठिविशुद्ध स्वीकृत्यादित्यर्थः । किंविशिष्ट सन् तदित्यादि—तानि पूर्वोक्तानि प्रतानि यथास्व निवृत्तिप्रवृत्तिरूपाण्याचरणानि तत्तद्भूतानि तान्य चास्त्राणि प्रहरणानि तैर्भिन्नो नितरा विदारित स चामौ श्वमन् किञ्चिज्जीबन् चिनरूपताप्राप्तिं प्रतिबन्धन् मोह एव महाभटो दुर्निवारवीरो यस्य स तयोक्तः ॥ ३७ ॥

तत्रेदलक्षणार्थमाह—

स द्वेधा प्रथमः श्वधुमूर्धजानपनाययेत् ।

सितकौपीनसव्यानः कर्तर्या वा क्षुरेण वा ॥ ३८ ॥

टीका—स उत्कृष्टधावको द्वेधा द्विविधो भवति । तत्राद्यस्य प्रथम इत्यादिना प्रथमेन विधिमभिधत्ते—अपनाययेत् छेदयेत् । कोऽसौ, प्रथम भाग उद्दिष्टविरत । कान्, श्वधुमूर्धजान् कृष्णशिर केसान् । कया, कर्तर्या कर्तृ रिकया । वा क्षुरेण नापितोषकरणेन वा । अत्र कर्तर्याऽपनायनं शुद्धयतर्त शोभानाकांक्षणान् । तथा सितकौपीनसव्याना भवेत् श्रेतश्चापटोत्तरीयपट आसीत्यादित्यर्थः ॥

(२) स उत्कृष्ट उद्दिष्टविरतधावक द्वेधा द्विविधो भवतीति सम्बन्धः । तत्र तावन् प्रथम भागः । किंविशिष्टः । सितकौपीनसव्यानः कौपीनं गुच्छ

प्रच्छादनवच्च सध्यान् उत्तरीयवच्च क्रीपोन च सध्यान् च क्रीपीनसध्यान्
सिद्धं वच्छे कर्मानमध्याने यस्य स तथोक्त । किं कुर्यात् ? अपनापयेत् अन्ये-
नोप्यारयेत् । कान्, इमधुमूर्ध्वजान् । इमधूणि कूर्चान् केशान् मूर्ध्वजान् शिर-
केशान् न तु कच्छादिम्यान् । कया, कर्तव्या कर्तरिकया वा अथवा क्षुरेण
रोमशस्त्रविशेरेण । अत्र द्वितीयो वाक्योद् समुच्चयेन ज्ञातव्यो यथासम्भव-
मिति ॥ ३८ ॥

स्थानादिषु प्रतिलिखेत् मृदूपकरणेन सः ।

कुर्यादेव चतुष्पर्व्यामुपवासं चतुर्विधम् ॥ ३९ ॥

टीका—प्रतिलिखेत् भूतलादिषु प्रमृश्यात् । कोऽसौ, स प्रथम उल्लेख ।
केन मृदूपकरणेन मृदुना सुष्ठुमारेण ज-त्ववाचकेनोपकरणेन वच्छादिना ।
केषु कर्तव्येषु, स्थानादिषु ऊर्ध्वभावेऽपवेशनसंवेदनादिषु । तथा कुर्यादेव
अवश्य विदध्यादमी । कमुपवासमनशन । किञ्चिद्विष्ट, चतुर्विध चतस्रो
विधा आहारास्याख्या यस्मिन्मर्सा चतुर्विधरत । चतुष्पर्व्या मासि मासि
द्वयोरष्टम्योर्द्वयोश्चतुर्दशयो ॥ ३९ ॥

स्नयं समुपविष्टोऽग्रात्पाणिपात्रेऽथ भाजने ।

स श्रावरुगृहं गत्वा पात्रपाणिस्तदङ्गणे ॥ ४० ॥

स्थित्वा भिक्षां धर्मलाभं भणित्वा प्रार्थयेत् वा ।

मौनेन दर्शयित्वाङ्गं लाभालाभे समोऽचिरात् ॥ ४१ ॥

निर्गत्याऽन्यद्गृहं गच्छेद्भिक्षोऽयुक्तस्तु केनचित् ।

भोजनायार्थितोऽग्रात्तद्भुक्त्वा यद्भिक्षितं मनाक् ॥ ४२ ॥

प्रार्थयेतान्यथा भिक्षां यावत्स्वीदरपूरणीम् ।

लभेत प्रासु यत्राम्भस्तत्र संशोध्य तां चरेत् ॥ ४३ ॥ कलापर्कं

टीका—स प्रथमोल्लेखोऽद्यात् भुञ्जीत । केन, स्वयमात्मना । किञ्चिद्विष्ट
सत्, समुपविष्ट निश्चलनिविष्ट । अ, पाणिपात्रे इत्युक्ते । अथवा भाजने
स्थाह्यादी । इत श्रावकेभ्यादिना भिक्षणविधिसाह-प्रार्थयेत् निश्चितम् ।

कोऽसौ, स । का, भिक्षा । किं कृत्वा, भणित्वा । क, धर्मलाभं धर्मलाभं
 शब्दमुच्चार्येत्यर्थः । किं कृत्वा, स्थित्वा उच्यते भूत्वा । क, तद्द्वारेण शायक
 गृहाग्रभागे । किंविशिष्टं सन्, पात्रपाणि भिक्षापात्रहस्तः । किं कृत्वा, गत्वा
 प्राप्य । किं तन्, धावकगृहः । वा अथवा । स श्राययन् भिक्षां । केन
 मौनेन । किं कृत्वा, दर्शयित्वा दानृदष्टिगोचरं कृत्वा । किं तन् अन्नं स्वदा
 रीर । ततश्च गच्छेन् धत्तेन् । किं तत्, गृहः । किंविशिष्टं, अन्यन् अयाचिन
 भिक्षा । किं कृत्वा, निर्गत्य याचितभिक्षागृहाग्निप्लव्यः । कथं भवितान्
 दीप्तः । किंविशिष्टं, समं रागद्वेषरहितः । क, लाभालाभे भिक्षायाः प्राप्ता
 वप्राप्तौ च । भिक्षोः शुक्लस्य भिक्षां याचमानः पुनः केन त्रिष्टयवेणः । भोज
 नाय भोजनं कर्तुमर्थित उपरद्धं सन् । अद्यान् तद्गृहे भुञ्जीत । किं कृत्वा,
 भुज्ज्वा जेमित्वा । किं तत्तद्वत् । यत्किं यद्विक्षितं गृहान्तरेषु याचिनः ।
 किंयत् मनाक्, स्तोत्रं । यद्वा भिक्षितं मने नान्यस्वाच्च भुञ्जीतेति भावः ।
 अन्यथा परोपरोधाभावे । प्रार्थयत याचेत स । का, भिक्षां । कथं याचयन्
 योदीकृत्य । का, स्त्रोदरपूर्णां भिक्षां । स्वस्वैवोदरं याचयन् पुर्यन् तावती
 मेव प्रार्थयेत अन्यथा भयमयमप्रमदः । अथवा याचन् स्त्रोदरपूर्णां भिक्षां
 भवति तावदेव प्रार्थयेतेति वाक्यभेदेन सम्बन्धः । ततश्च घटेन् गोवाम्बु
 र्जितेति भावः । कां, तां भिक्षां । किं कृत्वा, मज्जोप्य सम्यक् शोधयित्वा ।
 क, तत्र धावकगृहे । यत्र किं यत्र लभेन् प्राप्नुयात् । किं तद्द्वारं पानीयं ।
 किंविशिष्टं, प्राप्तुं प्राप्तुकं निर्जितवम् ॥ ४०१४१॥४२॥४३ ॥

आकांक्षन्संयमं भिक्षापात्रमक्षालनादिषु ।

स्वयं यतेन चादर्पः परयाऽसेयमो महान् ॥ ४४ ॥

टीका—स चादर्पः त्रिषानिजयघनाहितमद् सन् । स्वयं यतनात्मना
 यतनं तुर्यान् । क, भिक्षेत्यादि भिक्षापात्रस्य प्रक्षालनं याचनमार्द्रां
 येषामासनस्यापनोदितप्लव्यचनादीनां तानि भिक्षापात्रप्रभाषनादीनि कर्मानि
 तेषु । किं कुर्वन्, आकांक्षन् अभिप्रेतन् । क, मयमं प्राणिरक्षणः । परया
 अन्यथा क्षिप्त्वादिना गद्विधाने अवलम्बयम् । क, दत्ता, महान् भूषान् ॥ ४४०

ततो गत्वा गुरुपान्तं प्रन्यासयानं चतुर्विधम् ।

गृहीयाद्विधिवन्मर्बं गुरोः शालोचनपंथुः ॥ ४५ ॥

टीका—तत प्रकृतकर्मकरणानन्तर । गुरोर्धर्माचार्यस्योपान्त समीपं गत्वा । गृहीयात्स्वीकुर्यात् स । किं तत्, चतुर्विध चतुर्विधाहारविषय । यस्याप्यान नियम । कथं, विधिवत् यथाविधि । तथा आलोचयेत् निवेद एव । किं तत्, सर्व गमनाप्रभृति स्वचेष्टित । क, पुरोऽग्रे । कस्य, गुरो । चशब्दाद्गोचरीं प्रतिश्रमणां कुर्यात् ॥ ४५ ॥

एवमनेकभिक्षानियमस्य प्रथमोऽवृष्टस्य भोजनविधिमुक्त्वा सम्प्रति तस्यैवेनभिक्षानियमस्य तदुपदिशति—

यस्त्वेकभिक्षानियमो गत्वाऽप्रादनुष्ण्यसौ ।

भुक्ष्यभावे पुनः कुर्यादुपवासमवश्यकम् ॥ ४६ ॥

टीका—यस्तु प्रथमोऽवृष्टो भवति । कीदृश, एकस्यामेकगृहसंबन्धिन्यां भिक्षाया नियम प्रतिज्ञा यस्य स एकभिक्षानियम । असावद्यात् भोजनं कुर्यात् । किं कृत्वा, गत्वा दानगृहं गजित्वा । कथमनुष्ण्य सयतस्य पश्चात् । एतेन प्रथमोऽवृष्टो द्वेधा स्यादनेकभिक्षानियम एकभिक्षानियमश्चेत्युक्तं प्रतिपत्तव्य । स पुन कुर्यात् । कमुपवास । कयमवश्य नियमेन । क सति, भुक्ष्यलाभ मति तथाभोजनस्याप्राप्ति ॥ ४६ ॥

तद्विधिविशेषमाह—

वसेन्मुनिवने नित्यं शुश्रूषेत गुरुंश्चरेत् ।

तपो द्विधाऽपि दशधा वैयाट्यं विशेषतः ॥ ४७ ॥

टीका—य नित्यं सर्वदा । मुनिवने संप्रताध्रम । वसेन्निवासं कुर्यात् । तथा शुश्रूषेत पश्यन्पामीत । कान्, गुरुन् धर्माचार्यादीन् । तथा चरेदनुतिष्ठेत् । किं तत्तप । कथम्भूत, द्विधाऽपि षाट्पञ्चाशत्तर च । तथा स चरेत् । किं तत्, वैयाट्यं मयमितामापन्नकार । कतिधा, दशधा आचार्यादिगोचरत्वेन दशप्रकार । केन, विशेषतोऽतिशयेन अन्तरङ्गतपस्यस्य सगृहीतस्यापि पृथगुपदेन इतरतस्त इदमतिशयेनासौ भावकश्चरेदितिज्ञापनार्थम् ॥ ४७ ॥

अथ द्वितीयमुद्दिष्टविरतं लभयति—

तद्वद्वितीयः किन्त्वार्यसञ्ज्ञो लुञ्जत्यसौ कचान् ।

कौपीनमात्रयुग्धत्ते यतिवत्प्रतिलेखनम् ॥ ४८ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, द्वितीय उत्कृष्ट । किञ्चित्, तद्वत् प्रथमेन तुल्य-
क्रिय । किन्तु विशेषेण लुञ्जति हस्तेनोत्पादयत्यसौ । कान्, कचान् कूर्च
शिर केशान् । किं नामा, आर्यसञ्ज्ञ आय इति सञ्ज्ञा नाम वत्स्यासौ ।
तथा भत्ते धारयत्यसौ । किं तत्प्रतिलेखन पिच्छिकाख्य मयमोपकरण ।
किञ्चित्, यतिवत् सयतेन तुल्य । किञ्चिशिष्ट सन्, कौपीनमात्रयुक्त कौपीन
मात्र गुह्यप्रच्छादनचेलपण्डमात्र युनक्त्यात्मना योजयति नोत्तरीयादिक य
स तथोक्त ॥ ४८ ॥

स्वपाणिपात्र एवात्ति संशोध्यान्येन योजितम् ।

इच्छाकारं समाचारं मिथः सर्वे तु कुर्वते ॥ ४९ ॥

टीका—तथा अत्ति जेमत्यसावाहार । किञ्चिशिष्ट, योजित समर्पित । क,
स्वपाणिपात्र एव निजहस्तपुटे न स्थाल्यादी । केन, अन्येन गृहस्थादिना ।
किं कृत्वा, संशोध्य । एवमसाधारणमाचारमुक्त्वा साधारण तमाह—इच्छे
त्यादि । कुर्वते विदधते । के, सर्वे एकादशापि भावका । क, समाचार ।
किञ्चिशिष्टमिच्छाकार इच्छामीत्येवविधोच्चारणलक्षण । कथ, मिथ परस्पर ।
तुर्विशेषे ॥ ४९ ॥

इदानीं दशभिः पद्यैः शेष सगृह्यब्राह्म—

भावको वीरचर्याहःप्रतिमातापनादिषु ।

स्यान्नाधिकारी सिद्धान्तरहस्याध्ययनेऽपि च ॥ ५० ॥

टीका—न स्याकोऽसौ, भावक । किञ्चिशिष्टोऽधिकारी योग्य । क,
वीरत्यादि वीरचर्या स्वयं आमर्षा भोजन, अह प्रतिमा दिनप्रतिमा आतापना-
दयस्त्रिकालयोगा ग्रीष्मे सूर्याभिमुख गिरिशिखरेऽवस्थान, वर्षासु वृक्षमूले,
शीतकाले रजण्या चतुष्पथे, इत्येवलक्षणाख्य कायङ्गविशेषा । तथा
सिद्धान्तस्य परमाणमस्य सूत्ररपस्य रहस्यस्य च प्रायश्चित्तशास्त्रस्याध्ययने पाठे
भावको नाधिकारी स्यादिति सम्बन्ध ॥ ५० ॥

दानशीलोपवासार्चाभेदादपि चतुर्विधः ।

स्वधर्मः श्रावकैः कृत्यो भवोच्छिद्यै यथायथम् ॥५२॥

टीका—कृत्योऽनुष्ठेय । कोऽसौ, स्वधर्मं आमन आचार । कै, श्रावकै
देशसयै । किंविशिष्टश्चतुर्विधोऽपि । कस्माद्दानशीलोपवासार्चाभेदात् दान
च शील उपवासश्चार्चा च जिनादिपूजा ताभिर्भेदस्तस्मादपिशब्दाज्ज केवल
दर्शनव्रतादिभेदादेकादशधेति प्राज्ञ । कथं, यथायथं स्वप्रतिमाचरणाविरो
धेन । किमर्थं, भवोच्छिद्यै ससारनिरासार्थं ॥ ५१ ॥

इत उतर व्रतरक्षाया यत्नविधानार्थं प्रबन्धेनाभिधत्ते—

प्राणान्तेऽपि न भक्तव्यं गुरुसाक्षिश्रित व्रतम् ।

प्राणान्तस्तत्क्षणे दुःखं व्रतभङ्गो भवे भवे ॥ ५२ ॥

टीका—न भक्तव्यं न खण्डनीयं श्रावकैः । किं तद्व्रत । किंविशिष्टं, श्रित
प्रतिपन्न । कथं, गुरुसाक्षि गुरवोऽत्र परमेष्ठिनो दीक्षागुरवः सार्धमिहमुत्था
स्थानवासुदेवताश्च गृह्यन्ते । गुरवः साक्षिणः साक्षाद्गुरो यत्र तद्गुरुपाक्षि
कमित्यर्थः । क, प्राणान्तः । व्रतभगाकरणे प्राणनाशे सम्भवयपि किं पुनरि-
तरापदि । व्रतभङ्गकरणे तु स्वभूयस्त्वदशयति—भवति । कोऽसौ, प्राणान्तः ।
किं दुःखं । क, तत्क्षणे तस्मिन्नेव समये नोत्तरत्र । व्रतभगः पुनर्दुःखं भवति ।
क, भवे भवे जन्मनि जन्मनि । बुद्धिपूर्वकव्रतभगकरणेन सम्यक्त्वस्यापि
विराधनादनन्तममारित्वस्यागमे प्रतिपादनात् ॥ ५२ ॥

शीलवान् महतां मान्यो जगतामेकमण्डनम् ।

स सिद्धः सर्वशीलेषु यः सन्तोषमधिष्ठितः ॥ ५३ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, शीलवान् शुचिचरित्रः श्रावको यतिर्वा ।
किंविशिष्टो, मान्यः मत्स्यः । केपां, महतार्मिद्रादीनां । पुनः किंविशिष्टो,
जगतां लोकानामेकमुकृष्टमण्डनमलकरणं । शीलसिन्धुप्रायमाह—स भवति ।
किंविशिष्टः, सिद्धो निष्पन्नः प्रतीतो वा । केषु सर्वशीलेषु सकलसद्गुणेषु ।
यः किं, योऽधिष्ठितोऽध्यासितः । क, सन्तोषं प्रति विषयवैतृण्यमित्यर्थः ॥ ५३ ॥

तत्र न्यञ्चति नो विवेकतपनो नाञ्चत्यविद्यातपी

नाप्नोति स्वलितं कृपामृतसरिन्नोदेति दैन्यज्वरः ।

विस्मियन्ति न सम्पदो न दशमप्यामूत्रयन्त्यापदः

सेव्यं साधुमनस्विनां भजति यः सन्तोषमहोमुपम् ॥ ५४ ॥

टीका—योंऽहोमुप पाषाणह सन्ताप भजति सेवने । किंविशिष्ट, सेव्य । केवों, साधूना विद्विमाधकानां मनस्विना चाभिमानिना । तत्र सन्तोषसेवके पुमि । नो न्यञ्जति नीचैर्न भवति आरूढारूढ एव भवतीत्यर्थः । कोऽसौ, विवेकतपन युक्तयुक्तविचारभास्कर । तथा न अञ्जति न प्रथरति । काऽसावपिपातमी अज्ञानरात्रि । तथा नाप्नोति न लभते । काऽसौ, कृपामृतमरिन् अनुकम्पा पीयूषनदी । किं, स्थासित प्रवृत्तिप्रतिबन्ध । तथा नोदेति नोद्गच्छति । कोऽसौ, दैन्यञ्जर दैन्य विषादो ऽजर इव देहमनस्तापहेतुत्वात् । तथा न विस्मियन्ति न विस्मयति । का, सम्पद धियः । तथा नामूत्रयन्ति नारणयन्ति । का, आपदो विषद । का, दशमवि किं पुनरालिङ्गनादिकम् ॥ ५४ ॥

स्वाध्यायमुत्तमं कुर्यादनुपेक्षाश्च भावेपन् ।

यस्तु मन्दायते तत्र स्वकृत्ये स प्रमाद्यति ॥ ५५ ॥

टीका—कुर्याच्छुषक । क, स्वाध्याय । किंविशिष्टमुत्तम अप्यामादिवि-
द्याविषय प्रवृत्ताकिषयेन च । तथा भावेपन् अभ्यस्येन् । काः, अनुपेक्षा
अनिश्चयादिभावना इन्द्रा । चतुष्टाद्वानपिपुष्पादिभावनाश्च षोडश ।
यस्तु य पुनस्तत्र स्वाध्यायार्द्रा । मन्दायते अलपो भवति । स प्रमाद्यति
नावधत्ते नोपहत इत्यर्थः । क, स्वकृत्ये आत्मकार्य ॥ ५५ ॥

धर्मान्नान्यः सुहृत्प्राप्तान्यः शत्रुः शरीरिणाम् ।

इति नित्यं स्मरेन्न स्यान्नरः संश्लेषगोचरः ॥ ५६ ॥

टीका—नर पुमान् । संश्लेषगोचरो रागद्वेषमोहविषय न एवान् रागा
दिभिर्नैतिभूयत इत्यर्थः । किं कुर्वन्तिष्वेव । निश्च मन्तत । स्मरन् स्थायन्
कथमिच्छाह—नास्ति । कोऽसौ मुदन् । किंविशिष्टोऽस्य । कस्मात्
धर्मान् धर्म पञ्चोपकर्तव्यार्थः । तथा प्रादास्यो नारिणः शत्रुधर्म एवापकर्त-
व्यम् । केवों, शरीरिणो दहिना ॥ ५६ ॥

सद्वैतनां करिष्येऽहं विधिना मारणान्तिर्हम् ।

अवश्यमित्यदः शीलं सन्निदध्यान्सदा हृदि ॥ ५७ ॥

टीका—सन्निदृष्यान् सयोजयत् । ध्रावक । किं तत्, एतत्पुण्येनानाख्य
शील । इ, हृदि चिन्ने । कथं, सदा पश्चिमसह्येयना नित्य भाववेदित्यर्थः ।
कथमिति । किमिति, अवश्य नियमन । करिष्य विधास्येऽह । को, सह्येयना
बाह्याभ्यन्तरतपोभिः सम्यक्कायकपायकृशीकरणमाधारः । किंविशिष्टा मारणा
तिर्क्ता मरणमवान्ता मरणान्त तद्भवमरणमित्यर्थः तत्र भवा । वेत्ति, विधिना
नास्त्रोक्तविधाभेन ॥ ५७ ॥

सहगामीकृत तेन धर्मे सर्वस्वमात्मनः ।

समाधिमरणं येन भवविश्वसि साधितम् ॥ ५८ ॥

टीका—तेन पुसा कृत । किं तदात्मन स्वस्य । धर्मसर्वस्व व्यवहारानि
अयस्मिन्प्रयः । किंविशिष्ट, सहगामि आत्मना सह भवान्तरगन्तु । येन किं,
येन साधितं निर्वर्तित । किं तत्समाधिमरण रत्नत्रयैकाग्रतया प्राणत्यागः ।
किंविशिष्ट भवविश्वसि मसारनिर्मूलनशील ॥ ५८ ॥

यत्प्रागुक्तं मुनीन्द्राणां वृत्तं तदपि सेव्यताम् ।

सम्यग् निरूप्य पदवीं शक्तिं च स्वामुपासकः ॥ ५९ ॥

टीका—प्राक् चतुर्थोऽध्यायपटक । मुनीन्द्राणां महामुनीनां । यद् वृत्तं
समितिगुण्यात्ताचरणमुक्तं तदपि न कवलं ससेव्यतामनुष्ठीयता । कैरपासके
ध्रावकः । किं कृत्वा सम्यग् निरूप्य अविपरितः पयालोच्य । का, स्वामा-
त्माया । पदवीं सयमभूमिका । शक्तिं च वायं ॥ ५९ ॥

प्रकृतमुपसहरन्नौत्सर्गिकहिंसादिवृत्तिं प्रति दक्षयति प्रयुक्तः—

इत्यापनादिकीं चित्रा स्वभ्यस्यन्विरतिं सुधीः ।

कालादिलब्धौ क्रमतां नवधौत्सर्गिकीं प्रति ॥ ६० ॥

टीका—क्रमतामुत्सहता । कोऽर्था सुधी तत्त्वज्ञानसम्पन्न ध्रावक ।
कथं, प्रति उद्दिश्य । का विरतिः । किंविशिष्टार्मात्मगिर्की उत्कृष्ट सर्वज्ञ-
मुसग सर्वसगण्याया तत्र भवामीत्सर्गिकी । कतिधा, नवधा मनावाकाये
प्रत्येक कृतकारितानुमतानां त्यागेन नवप्रकारा । कस्या, कालादिलब्धौ
कालदेशबलवीर्यमहायसाधनादिमामग्या सत्या । किं कुर्वन्, स्वभ्यस्यन्
सम्यग्भावयन् । का विरति द्विसाविनिवृत्तिः । किंविशिष्टामापवादिर्की यती-

नामपवादहेतुत्वादपवादो अन्यस्तस्य भवेत् । पुन किंविशिष्टां, चित्रां नाना-
प्रकारां । कथमित्येवमुक्तप्रकारेण ॥ ६० ॥

साधकत्वं व्याकर्तुंकामस्तत्त्वामिनं निर्दिशन्ति—

इत्येकादशधाऽऽम्नातो नैष्ठिकः श्रावकोऽधुना ।

सूत्रानुसारतोऽन्त्यस्य साधकत्वं प्रवक्ष्यते ॥ ६१ ॥

टीका—इत्येवं नैष्ठिकश्रावक एकादशधाऽऽम्नाभिराम्नातः पारम्पर्योपदेशेन
वर्णितः । अधुना साम्प्रतमित ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यते प्रकर्षेण वर्णयिष्यते अस्माभिः ।
किं तत्साधकत्वं तृतीयं साधनाख्यं पदं । अंत्यस्योद्दिष्टविरतस्य श्रावकस्य ।
कस्मात्सूत्रानुसारतः परमागममनुसृत्येति भदम् ॥ ६१ ॥

इत्याशाधरविचिताया स्वोपज्ञधर्मांमृतसागारधर्मटीकायां

भव्यबुमुदचन्द्रिकासञ्ज्ञायामादितः पौडशः

प्रकमाद्य सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः ।

अथ संलेश्वनाविधिमभिधातुकामस्तत्त्वयोक्तारं लक्ष्यग्राह—

देहाहारेहितत्यागात् ध्यानशुध्याऽऽत्मशोधनम् ।

यो जीवितान्ते सम्प्रीतः साधयत्येष साधकः ॥ १ ॥

टीका—भवायेव साधकः । यः किं, यः साधयति निर्वर्तयति । किं
तत्, आत्मशोधनं आत्मनोऽन्तस्तरस्य शोधनं शुद्धिं मोहरागद्वेषापमं
रानत्रयपरिणामित्यर्थः । कः जीवितान्ते प्राणनाशे प्राणेषु नश्यत्त्वित्यर्थः ।
किंविशिष्टं सन्, सम्प्रीतः सर्वज्ञानध्यानसमुत्थानन्दयुक्तः । कया
तत्साधयति ? ध्यानशुध्या ध्यानस्यैकाग्रचिन्तानिरोधस्य शुद्धिरा-
तैरौद्रपरित्यागेन स्वात्मन्यवस्थानं निर्विकल्पममाधिरित्यर्थः । कस्मान्,
देहाहारेहितत्यागान् देहत्यागः शरीरममत्ववर्जनमाहारत्यागश्चतुर्विधाहारप्र-
त्याख्यानमीहितत्यागो मनोयाकायव्यापारम्यावर्तनं देहश्चाहारश्च ईहित
च देहाहारेहितानि तेषां त्यागस्तस्मान् ॥ १ ॥

कस्य श्रावकत्वेन कस्य च यतित्वेन मोक्षमागमवृत्तिः कर्तव्येति पृच्छन्त
प्रत्याह—

सामग्रीविधुरस्यैव श्रावकस्यायमिष्यते ।

विधिः सत्यां तु सामग्र्यां श्रेयसी जिनरूपता ॥ २ ॥

टीका—इष्यते अभिमन्यते पूर्वाचार्ये । कोऽसावयवमुक्तो वक्ष्यमाणश्च
विधिः त्रियाकल्पः । कस्य, श्रावकस्य । किंविशिष्टस्य, सामग्रीविधुरस्यैव
जिनलिङ्गग्रहणायोग्यत्रिस्थानकदापादियुक्तस्य मान्यस्य । सामग्र्यां तु सत्या
भवति । काऽसौ, जिनरूपता जिनलिङ्गग्रहण । किंविशिष्टा, श्रेयसी
प्रशस्यतरा ॥ २ ॥

जिनलिङ्गस्वीकारकारणमाह—

किञ्चित्कारणमासाद्य विरक्ताः कामभोगतः ।

त्यक्त्वा सर्वोपधिं धीराः श्रयन्ति जिनरूपताम् ॥ ३ ॥

टीका—धयन्ति स्वीकुर्वन्ति । के ते, धीरा श्रावका परीपदोपसर्गग्रहणे
बद्धकक्षा । का, जिनरूपता । किं कृत्वा, त्यक्त्वा व्युत्सृज्य । क सर्वोपधि
बाह्याभ्यन्तरसङ्गः । किंविशिष्टा सन्त, विरक्ता व्यावृत्तचेतसाः । काम्या,
कामभोगतः काम स्पर्शनरसनविषयानुभव भोगो प्राणचक्षु श्रवणविषया
नुभव कामश्च भोगश्च कामभोगौ ताभ्याः । किं कृत्वा आमाद्य प्राप्य । किं,
कारण । किंविशिष्ट, किञ्चिन् तत्त्वज्ञानेष्ववियोगक्षेत्रपरागाद्यादीनामन्य
तमम् ॥ ३ ॥

जिनरूपतास्वीकारमाहान्यमाह—

अनादिमिथ्यादृगपि श्रित्वाऽर्हद्रूपतां पुमान् ।

साम्यं प्रपन्नः स्व ध्यायन् मुच्यतेऽन्तर्मुहूर्ततः ॥ ४ ॥

टीका—मुच्यते द्रव्यभावकर्मभिः स्वयमेव विक्षिप्यते । कोऽसौ, पुमान्
द्रव्यतः पुङ्क्ति एव । कस्मात्, अन्तर्मुहूर्ततः किञ्चिदूननाडीद्वयमात्रम् ।
किं कुर्वन्, ध्यायन् समाधानम् । क स्वमात्मानम् । किंविशिष्टः सन्,
प्रपन्नः प्राप्तः । किं तत्, साम्यं माध्यस्थ्यम् । किं कृत्वा, ध्यात्वा । कामद-

द्रुपता निर्ग्रन्थलिङ्ग । किंविशिष्टोऽपि, अनादिमिथ्याद्यपि न केवलं सादि
मिथ्यादष्टिरविरतसम्यग्दृष्टिं श्रावको नैव्यपिशब्दार्थः । उक्तं च—“आराध्य
चरणमनुपममनादिमिथ्यादृशोऽपि यः क्षणतः । दृष्ट्वा विमुक्तिमात्रस्ततोऽपि
चारित्र्यमत्रैव” ॥ ४ ॥

शरीरस्य स्थायिनः पातने पातोन्मुखस्य च शोचने निषेधमुपपादयति—

न धर्मसाधनमिति स्थास्तु नाशयं वपुर्वुधैः ।

न च केनापि नो रक्षयमिति शोच्यं विनश्वरम् ॥ ५ ॥

टीका—न नाशयं विधेयम् । किं तद्वपुः शरीरं । केवुधैः नः वरैः । किंवि-
शिष्ट, स्थास्तु साधुत्वेन रत्नत्रयानुष्ठानमाधकः क्लृप्तिक्षणनं तिष्ठन् । कथं कृत्वा,
धर्मसाधनमिति रत्नत्रयमिदं पुपायो यतः । न च नापि शाश्वतं शोचनीयं
वपुर्वुधैः । किंविशिष्ट, विनश्वरं विशेषेण नश्यत् तद्वचनमरणं प्राप्नुवदियम् ।
कथं कृत्वा, केनापि नो रक्षयमिति योगीन्द्रदेवेन्द्रदानवेन्द्रादिनाऽपि रक्षयितुं
मशक्यं यतः । उक्तं च—“गहनं न शरीरस्य हि विसर्जनं किं तु गहनमिह
वृत्तम् । तच्च स्थास्तु विनाशयं न नश्वरं शाश्वतमिदमाहुः” ॥ ५ ॥

कायस्थानुवर्तनापचरणपरिहरणयोग्यतोपदेशार्थमाह—

कायः स्वस्थोऽनुवर्त्यः स्यात् प्रतीकार्यश्च रोगितः ।

उपकारं विपर्यस्यं—स्त्याज्यः सद्भिः खलो यथा ॥ ६ ॥

टीका—स्यात् । कोऽसौ कायः । किंविशिष्टोऽनुवर्त्यः पथ्याहारविहारान्यां
स्वास्थ्यं पूवः स्थापनीयः । कै, सद्भिः साधुभिः । किंविशिष्टं सन्, स्वस्थोऽ-
विवृतः । तथा प्रतीकार्यो योग्यं पथादिनोपचरणाय । कोऽसौ, कायः । कै,
सद्भिः । किंविशिष्टं सन्, रोगितः सैन्यतारोगः । तथा त्याज्यः । काऽसौ, कायः
सद्भिः । किं कुर्वन्, विपर्यस्यन् अन्यथा कुर्वन् । कमुपकारं स्यात्स्वायमारोग्याय
चेत्नीयमाणमुपायमभ्यर्धसाधनं व्याधिं तद्दृष्टिं च गच्छति यथं । क इव,
खलो दुर्जनं पिण्याको वा यथा ॥ ६ ॥

अर्थार्थं धर्मोपघातस्यात्यन्तनिषेधमाह—

नावश्यं नाशिने हिंस्यो धर्मो देहाय कामदः ।

देहो नष्टः पुनर्लभ्यो धर्मस्त्वत्यन्तदुर्लभः ॥ ७ ॥

टीका—न हिंस्यो गोपहन्तव्यं सद्भिः । कोऽर्मा, धर्मः । कर्म, देहाय ।
किंविशिष्टाय, अवश्यं नाशिने निश्चितनाशाय । किंविशिष्ट, कामदः समीहि-
तार्थप्रदेशः यत् । किञ्च । लभ्योऽवश्यप्राप्य । कोऽर्मा, देहः । कथं, पुनः ।
किंविशिष्टो, नष्टो नाशं गतः । देहमात्रपेक्षयेदमुच्यते, धर्मस्तु प्रकृतमाम्ना-
धिमरणोऽत्यन्तदुर्लभो भवति । यत्नशतेनापि लब्धुमशक्य इत्यर्थः ॥ ७ ॥

विधिवत्प्राणास्यजत आत्मघातशङ्कामपनुदति—

न चात्मघातोऽस्ति वृषक्षतौ वपुरुपेक्षितुः ।

कपायावेशतः प्राणान् विपाद्यैर्हिंसतः स हि ॥ ८ ॥

टीका—न चास्ति । कोऽसावात्मघातः स्वप्रधलक्षणो दोषः । कस्य,
उपेक्षितुः यथाविधि भक्तप्रत्याख्यानदिना साधुत्वेन त्यजतः साधो । किं
तदपुं शरीरम् । कस्यां सत्यां, वृषक्षतौ प्रतिपन्नतन्निनाशहेतौ उपस्थिते सनी-
त्यर्थः । हि यस्माद्भवति । कोऽर्मा, सः आत्मघातः । कस्य, पुनः । किं
कुर्वतो, हिंसतो व्यपरोपयतः । कान्, प्राणान् । कै, विपाद्यैः गरलशस्त्र-
श्वासनिरोधजलाग्निप्रवेशलंघनादिभिः । कस्मात्, कपायावेशतः शोचादि
परिणामवशान् ॥ ८ ॥

एवं संयमविनाशहेतुसन्निधाने कायत्यागः समर्प्येदानीं कालोपसर्गमरण-
निर्णयपूर्वकप्रायोपवेशनेन तत्तत्क्षिष्टासाफल्यविधापनार्थमाह—

कालेन वोपसर्गेण निश्चित्यायुः क्षयोन्मुखम् ।

कृत्वा यथाविधि प्रायं तास्ताः सफलयेत् क्रियाः ॥ ९ ॥

टीका—सफलयेत् फलवती कुर्यान् साधु । वा, क्रियाश्चेष्टा । किंविशिष्टा,
तास्ता दर्शनिकादिप्रतिमाविषयाः नित्यनैमित्तिकीश्च । किं कृत्वा, यथा-
विधि विधिना । प्रायः सन्यासयुक्तानशनं कृत्वा । किं कृत्वा, निश्चित्य सम्यक्
निर्णयः । किं तदायुर्जीवितं । किंविशिष्ट, क्षयोन्मुखः प्रत्यासन्नविनाशः ।
केन, कालेन स्थितिरन्धच्छेदहेतुना समयेन । वा अथवा उपसर्गेण दुर्नि-
वारायकारिरोगशत्रुप्रहारादिलक्षणेन कृच्छ्रेण सुनिश्चिते मरणे ॥ ९ ॥

स्वाराधनापरिणत्या कायत्यागे मुक्तिं करस्थेत्युपदेशार्थमाह-

देहादिवैकृतैः सम्यद् निमित्तैस्तु सुनिश्चिते ।

मृत्पावाराधनामग्नमतेर्दूरे न तत्पदम् ॥ १० ॥

टीका—नास्ति । किं, तदशरीरतामासिलक्षणं पदं । क, दूरे विप्रकर्षे । कतिपयमवलम्ब्य निर्वाणमित्यर्थः । कस्य, आराधनामग्नमते निश्चयाराधनापरिणतमनसः पुंसः । क सति, मृत्यौ । किंविशिष्टे, सुनिश्चिते । कै, देहादिवैकृतैः शरीरसदीलादिविकृतिभिः स्वस्थानुरिष्टैरित्यर्थः । न केवलं तैः सम्यद् निमित्तैश्च समीचीनभाविशुभाशुभज्ञानोपायैश्च कणपिशाचिकादिविद्याज्योतिषोपधुतिशङ्कुनादिभिः ॥ १० ॥

उपसर्गमरणोपनिषाते प्रायविधिमाह—

भृशपर्वतकवशात् कदलीघातवत्सकृत् ।

विरमत्यापुपि प्रायमविचारं समाचरेत् ॥ ११ ॥

टीका—समाचरेत्सम्पत्कुर्वान्मुमुक्षुः । किं, प्रायः । किंविशिष्टमविचारविचरणं नानागमनमर्हादिनानाप्रकारप्रवृत्तिपरिणमनं विचारस्तेन रहितं प्रायं भक्तप्रत्यारथानं सार्वकालिकमन्यासं शुद्धस्वात्मध्यानपरत्वमित्यर्थः । क सत्यापुपि भवधारणकारणे कर्मणि । किं कुर्वन्ति, सहृदकमेव विरमत्यपवर्तमाने नश्यन्ति । कस्मात्, भृशपर्वतकवशात् आगाढापमृत्युकारणसामर्थ्यात् । किंवत्कदलीघातवत् छिद्यमानकदलीकाण्डे यथा ॥ ११ ॥

स्वपाकप्युषा स्वयं पातोन्मुखे दहे सल्लेखना विधेयेत्युपदिशति-

क्रमेण पक्त्वा फलवत् स्वयमेव पतिष्यति ।

देहे प्रीत्या महासत्त्वं कुर्यात्सल्लेखनाविधिम् ॥ १२ ॥

टीका—कुर्यात्कोऽसौ, महासत्त्वं अनिवार्यधैर्यवीर्यं । क, सल्लेखनाविधिं । क्या, प्रीत्या प्रमोदेन । क सति, देहः । किं करिष्यति, पतिष्यति विनाशमेप्यति सति । केन, स्वयमेव कारणान्तरमन्तरेणैव । किं कृत्वा, पक्त्वा परिणम्य पतनयोग्यतामासाद्य । केन, क्रमेण कालानुपूर्व्या । किंवत्फलवत्

वृक्षफलैर्न तुल्यं । पातोन्मुखकायलिङ्गं यथा—“प्रतिदिवसं विजहदलमुक्षद् भुक्तिं त्यजत्प्रतीकारं । यपुरेव नृणां निगदति च तमचरित्रोदयं समयम्” ॥ १२ ॥

कायनिर्ममत्वभावनाविधिमाह—

जन्ममृत्युजरातद्दुःखाः कायस्यैव न जातु मे ।

न च कोऽपि भवत्येष ममेत्यद्गोऽस्तु निर्ममः ॥ १३ ॥

टीका—अस्तु समाधिमरणार्थो भवतु । किंविशिष्टो, निर्ममो ममेद-
मिति मङ्गलपरिहितः । क, अहं । कथमित्येवं । भवन्ति । के, जन्ममृत्युज-
रातद्दुःखाः जन्म च मृत्युश्च जरा च आतद्दुःख जरादिव्याधिस्ते रोगपुद्गलविव-
र्तकत्वात्कायस्यैव पुद्गलरूपस्य । न जातु कदाचिदपि । मे शुद्धचिद्रूपमा-
त्रस्यात्मनः । न च नापि भवति । कोऽसावेप काय । किंविशिष्टः, कोऽपि
कश्चिद्रूपकर्ता अपकर्ता वा । कस्य, मम शुद्धचिदानन्दमयस्य ॥ १३ ॥

आहारहापनममयमाह—

पिण्डो जात्याऽपि नान्नाऽपि समो युक्त्याऽपि योजितः ।

पिण्डोऽस्ति स्वार्थनाशार्थो यदा ते हापयेत्तदा ॥ १४ ॥

टीका—हापयेत्परिचारकादिभिरुपार्जयेत् समाधिमरणोद्यतः । कं, तं
पिण्डमाहारं । कदा, तदा तस्मिन्काले । यदा किं, यदा पिण्ड आहारोऽस्ति
भवति । किंविशिष्ट, स्वार्थनाशार्थ आहारस्य हि स्वार्थो बलोपचयौजो-
लक्षणं देहकार्यं, देहस्य च धर्मसिद्धिलक्षणमात्मकार्यं स्वार्थस्य नाशो विना-
शोऽर्थं प्रयोजन फल यस्य स न्योक्तः । किंविशिष्ट, समस्तुल्यः । कया,
जात्या पुद्गलत्वलक्षणया । अपिर्विस्मये आश्चर्यं । यत्सजातीयोऽपि स्वार्थं
नाशयति । तथा नाम्ना सन्ध्याऽपि सम आहारदेहयोरुभयोरपि पिण्ड-
शब्दाभिधेयत्वात् । जातिनामन्यां साम्येऽपि गति विधिष्यतिक्रमे प्रयुक्तः
स्वार्थनाशाय स्यादित्यन्नाह—युक्त्या शास्त्रोक्तविधिना । योजितोऽपि प्रयुक्तो-
ऽपि । क, पिण्डे शरीरे ॥ १४ ॥

सहेतव्याविधिपूर्वकं समाधिमरणोद्योगविधिमाह—

उपवासादिभिः कार्यं कपाय च श्रुतामृतैः ।

संलिख्य गणमध्ये स्यात् समाधिमरणोद्यमी ॥ १५ ॥

टीका—समाधिमरणोद्यमी साधक गणमध्ये अनुविधसङ्घसमक्षे भ्यात् । किं कृत्वा, सलिरय सन्यक्कृशाकृत्य । क, काय । कैम्पवामादिभिरनशनादिबाह्यतपोविशेष । कथाय च मोधादिक सलिरय । कै, श्रुतामृतं श्रुतज्ञानमुधाभि ॥ १५ ॥

मृत्युकाले धर्माविराधनाराधनयो फलविशेषमाह—

आराद्धोऽपि चिर धर्मो विराद्धो मरणे मुधा ।

सत्वाराराद्धस्तत्क्षणेऽहः क्षिपत्यपि चिरार्जितम् ॥ १६ ॥

टीका—भवति । कोऽर्मा, धर्म । किञ्चिद्विशिष्टो, मुधा निष्फल । किञ्चिद्विशिष्ट सन्, विराद्ध अतिवर्तित । अ, मरणे मृत्युसमये । किञ्चिद्विशिष्टोऽपि, आराद्धोऽपि आराधितोपि । त्रियश्चिर दीर्घकाल । स तु धर्मस्तत्क्षणे मरणसमये । आराधितो भावित । क्षिपति निराकरोति । किं तदह पाप । किञ्चिद्विशिष्ट, चिरार्जितमपि अमर्यादातभवकोट्युत्पत्तितमपि ॥ १६ ॥

चिरकालभावितधामण्यस्यापि विराध्य त्रियमाणस्याकीर्तिदुष्पतिपाकां स्वार्थक्षतिं दर्शयति—

नृपस्येव यतेर्धर्मो चिरमभ्यस्तिनोऽक्षवत् ।

युधीव खलिनो मृत्या स्वार्थभ्रंशोऽयशःकटुः ॥ १७ ॥

टीका—भवति । कोऽर्मा, स्वार्थक्षति स्वामिसमतायनात् । कस्य, यते । कस्येव, नृपस्येव राज्ञो यथा । किञ्चिद्विशिष्टोऽयशः कटु अकीर्तिदुःखद । किं कुर्वत, खलित प्रमाद्यत । कस्मिन्धर्म । अ, मृत्या मरणक्षणे । कस्यामिव, युधीव युद्धसमये यथा । किञ्चिद्विशिष्टस्य, चिर दीर्घकाले धर्मो अक्षवत् क्षम्ये यथा अभ्यस्तित कृताभ्यामन्य । अभ्यस्तपूर्वमनेनेति विगृह्य धाद भुक् टोऽनेन वेत्यनेन ह्यन्यत्यय ॥ १७ ॥

ननु सुभावितमार्गस्यापि कस्यचित्समाधिमरण न दृश्यते, कस्यचिदुत्तराभावितमार्गस्यापि नृदुष्पत्त्यते, तद्वार्तायमिति वदन्त प्रति श्लोकद्वयमाह—

सम्यग्भावितमार्गोऽन्ते म्यादेवाराधनो यदि ।

प्रतिरोधि मुदुर्वारं किञ्चिन्नोदेति दुष्कृतम् ॥ १८ ॥

टीका—स्यादेव अवश्य भवेत् । कोऽमै, सम्यग्भावितमार्गं सम्यक् सम्पूर्णं चिर भावितोऽभ्यस्तो मार्गां रत्नप्रय येन स तथोक्त । किंविशिष्ट स्यात्, अन्ते जन्मप्रान्ते आराधनस्तदा । यदि चेन्नोदेति नोद्भवति । किं तत्, दुष्कृत पुराकृतमशुभ कर्म । किंविशिष्ट, प्रतिरोधि समाधिप्रतिखण्डक । पुन किंविशिष्टं, सुदुर्घार यत्नशक्तेनापि प्रतिपेक्षुमशक्य । पुनरपि किंविशिष्ट, किञ्चिदनिर्दिष्टनामक । उक्त च-मृतिकाले नरा हन्त सन्तोऽपि चिरभाविता । पतन्ति दर्शनादिभ्य प्राक्कृतागुभर्गारवान् ॥ या त्वभावितामार्गस्य कस्याप्याराधना मृते । आराधना रत्नप्रयैवाग्रता स्यात् । अयमन्धनिधिलाभो भाक्तिकेऽनिर्यचनाराधनपरे न विष्टम्भो नाभिनिवेष्टम्भोऽग्न दुराग्रहो न कर्तव्यो जिनवचन प्रमाणीकृत्य समाधिमरणाय प्रयतितव्यमित्यथ । उक्त च-पूर्वमभावितायोगो यद्यप्याराधयन्मृतौ कश्चित् । स्थानां निधानलाभो निदर्शनं नैव सर्वत्र ॥ १८ ॥

ननु दूरभव्यस्य व्रत चरताऽपि न मुक्ति स्यात्तदल तद्वायस्त्वे व्रतय-
त्नेनेत्यारेकाया समाधत्ते—

कार्यो मुक्तो दर्वीयस्यामपि यत्नः सदा व्रते ।

वरं स्वः समयाकारो व्रतान्न नरकेऽन्रतात् ॥ १९ ॥

टीका—कार्यं सदा जिनभक्तिकं कर्तव्य । कोऽमै, यत्नस्ताप्यं । क, व्रते । कस्यो मया, मुक्तौ निर्तेना । किंविशिष्टायां, दर्वीयस्या दूरतराया चिरभाविन्यामपि । किं पुनरितरस्या । अत्रोपपत्तिमाह वरं भद्रं भवतु । कोऽमै, स्व स्वर्गे समयाकार मुक्तेरर्वाकालयापना । वस्मान्, व्रतान् व्रतानुष्ठा-
नार्जितपुण्यविपाकात् । न वरः । कोऽस्तं समयाकार । न नरके नरकादिदुर्गता । वस्माद्व्रतान् हिंसायाचरणार्जितपापविपाकान् ॥ १९ ॥

भक्तप्रत्याख्यानयोग्यतामाह—

धर्माय व्याधिदुर्भिक्षजरादौ निष्प्रतिक्रिये ।

त्यक्तुं वपुः स्वपात्रेण तच्च्युतो वाऽशनं त्यजेत् ॥ २० ॥

टीका— त्यजेत् प्रत्याख्यायान् धात्री यमी वा । किं सदृशन भक्त भक्त प्रत्याख्यान दुर्गोदित्यर्थे । किं वक्तुं, त्यक्तुं भोक्तुं । किं तदपु शरीर । कर्म,

टीका—समाधिमरणोत्तमी माघक मरणमध्ये अनुविधमश्चममक्षे स्थान् ।
किं कृत्वा, संल्लिख्य सम्यक्कृद्दीक्ष्य । कं, कार्यं । वैरपवासादिभिरनश-
नादिवास्तवतपोविशेषं । कथायं च प्रोधादिकं संल्लिख्य । कै, धृतामृतैः
श्रुतज्ञानमुधाभिः ॥ १५ ॥

मृत्युकाले धर्मविराधनाराधनयोः कर्मविशेषमाह—

आराद्धोऽपि चिरं धर्मो विराद्धो मरणे मुधा ।

सत्स्वाराद्धस्तत्क्षणेश्चः क्षिपत्यपि चिरान्जितम् ॥ १६ ॥

टीका—भवति । कोऽर्था, धर्म । किञ्चिदिष्टो, मुधा निष्फल । किञ्चिदिष्टः सद्,
विनाश अतिरामिनः । क, मरणे मृत्युसमये । किञ्चिदिष्टोऽपि, आराद्धोऽपि
आराधितोऽपि । किर्याचरं दीर्घकालं । स तु धर्मस्तत्क्षणे मरणसमये । आरा-
धितो भावितः । क्षिपति निःशकरोति । किं तदहं पाप । किञ्चिदिष्टं, विरा-
जितमपि अमन्यातभवकोट्युपान्तितमपि ॥ १६ ॥

चिरकालभावितधामन्यस्यापि विराध्य त्रियमाणस्याङ्गीर्तिदुष्परिहातो
स्वार्थक्षान्तिं दर्शयति—

नृपस्येव यतेर्धर्मो चिरमभ्यस्तिनोऽमृतवत् ।

युधीव स्वर्लिनो मृत्यो म्यार्थभ्रंशोऽप्यनःकटुः ॥ १७ ॥

टीका—भवति । कोऽर्था, स्वार्थक्षान्तिं स्वामिमतायंनान् । कर्म, यते ।
कर्म्येव, नृपस्येव राज्ञो यथा । किञ्चिदिष्टोऽप्यनः कटुः अङ्गीर्तिदुःखम् । कि
कुर्वन्तः, स्वर्लत प्रमाद्यन्तः । कर्मिन्धर्मः । क, मृत्यो मरणक्षणे । कस्यापि,
युधीव युद्धसमये यथा । किञ्चिदिष्टम्, चिरं दीर्घकालं धर्मो अमृतवत् तस्यै
यथा अभ्यस्तिनः कृताभ्यागम्य । अभ्यस्तपूर्वमनेनेति विगृह्य भाद्व भुज
रोऽनेन वेत्तनेन इन्द्रप्रत्यय ॥ १७ ॥

ननु सुभावितमार्गस्यापि कर्मविषममाधिमरण न दृश्यते, कर्मविषमपुनर-
भावितमार्गस्यापि तदुपलभ्यते, तद्विनाशायमिति चरन् प्रति शोच्यमाह—

सम्यग्भावितमार्गोऽन्ते स्यादेवाराधको यदि ।

प्रतिरोधि सुदुर्वारं किञ्चिन्नोदेति दुष्कृतम् ॥ १८ ॥

टीका—स्यादेव अवश्यं भवेत् । कोऽपि, सम्यग्भावितमार्गः सम्यक् सम्पूर्णं चिरं भावितोऽभ्यस्तो मार्गो रत्नत्रयं येन स तथोक्तः । किंविशिष्टं स्यात्, अन्ते जन्मप्रान्ते आराधकस्तदा । यदि चेन्नोदेति नोद्भवति । किं तन्, दुष्कृतं पुराकृतमशुभं कर्म । किंविशिष्टं, प्रतिरोधि समाधिप्रतिखण्डकं । पुनः किंविशिष्टं, सुदुर्वारं यत्नशक्तेनापि प्रतिपेदुमशक्यं । पुनरपि किंविशिष्टं, किञ्चिदनिर्दिष्टनामकं । उक्तं च—मृतिकाले नरा इन्न सन्तोऽपि चिरभाविताः । यतन्ति दर्शनादिभ्यः प्राक्कृताशुभगीरवात् ॥ या त्वभावितमार्गस्य कस्याप्याराधना मृतौ । आराधना रत्नत्रयैकाग्रता स्यात् । अयमन्धनिधिलाभो भाक्तिकेऽनिर्वचनाराधनपरे न विष्टम्भ्यो नाभिनिवेष्टभ्योऽत्र दुराग्रहो न कर्तव्यो जिनवचनं प्रमाणीकृत्य समाधिमरणाय प्रयतितव्यमित्यर्थः । उक्तं च—पूर्वमभावितयोगो यद्यप्याराधयन्मृतौ कथित् । स्यात्तौ निधानलाभो निदर्शनं नैव सर्वत्र ॥ १८ ॥

ननु दूरभव्यस्य यत्नं चरतोऽपि न मुक्तिः स्याच्चदलं तद्वीयस्त्वे यत्नयत्नेनेत्यारेकायां समाधत्ते—

कार्यो मुक्तो दवीयस्यामपि यत्नः सदा व्रते ।

वरं स्वः समयाकारो व्रतान्न नरकेऽव्रतात् ॥ १९ ॥

टीका—कार्यं सदा जिनभाक्तिके कर्तव्यः । कोऽपि, यत्नस्तात्पर्यं । क, व्रते । कस्यां सत्या, मुक्ता निर्देता । किंविशिष्टाया, दवीयस्या दूरतरायां चित्भारिन्यामपि । किं पुनरितरस्या । अत्रोपपत्तिमाह वरं भद्रं भवतु । कोऽपि, स्व स्वर्गं समयाकार मुक्तेरर्वाकाल्यापना । कस्मान्, व्रतान् व्रतानुष्ठा-
नार्जितपुण्यविपाकात् । न वरं । कोऽपि, समयाकार । क, नरके नरकादिदुर्गता । कस्माद्व्रतात् हिंसाद्याचरणार्जितपापविपाकात् ॥ १९ ॥

भक्तप्रत्याख्यानयोग्यतामाह—

धर्माय व्याधिदुर्भिक्षजरादौ निष्प्रतिक्रिये ।

त्यक्तुं वपुः स्वपाद्वेन तच्छ्रुतां वाऽशनं त्यजेत् ॥ २० ॥

टीका—त्यजेत् प्रत्याख्यायात् धावन्तो यमी वा । किं सदशनं भ भक्त-
प्रत्याख्यानं कुर्यादित्यर्थः । किं वक्तुं, त्यक्तुं मोक्तुं । किं तद्वपुः शरीरं कर्मे,

धर्माय आत्मना सह धर्मं भवान्तर नेतु । क सति, व्याधिदुर्भिक्षज्वरोपम
गार्हा धर्मध्वंसहेतावुपस्थिते । किंविशिष्टे, निष्प्रतिक्रिये प्रतीकाररहिते । तथा
स्वराकेन स्वयं कालक्रमेण परिणम्यायु क्षये । तत्स्थितौ तस्य ययुष्यवने । य-
शब्दान् घोररोपसर्गादिना व्याप्यमाने च सायशन त्यजेत् । एतेन क्षीरित्यज-
नत्यवनस्यावनविषय त्रिविध भक्तश्रव्याकथान-मरणमन्याहयात् बोद्धव्यम् ॥ २० ॥

समाधिमरणार्थं शरीरोपस्कारविधिमाह—

अन्नः पुष्टो मर्लदुष्टो देहो नान्ते समाधये ।

तत्कश्यो विधिना साधोः शोध्यश्चायं तदीक्षया ॥ २१ ॥

टीका—न भवति । काऽमी, देह । कर्म, समाधय समाध्यर्थ । क,
अन्ते मरणममये । किंविशिष्टो, भक्षिताहारि पुष्ट उपचितो मर्लध्वंसाविवि-
कृतदुष्टोऽविहृत । यत एव तत्तस्मान् । कश्यं कृतीकर्तव्योऽयं देह ।
कस्य, साधो सिद्धिमाधवेनेत्यर्थ । केन, विधिना सत्समनाविधानेन ।
शोध्यश्च याव्यविरोधनवस्तिर्कमादिना निष्काशितजठरमल कर्तव्य । कया,
तदीक्षया समाधियाम्पठया ॥ २१ ॥

कषायकशनं विना कषायकशनस्य कैवल्यस्य समर्थवते—

सल्लेखनाऽसंलिलतः कषायाग्निष्फला तनोः ।

कायोऽजर्ददण्डयितुं कषायानेव दण्डयते ॥ २२ ॥

टीका—भवति । काऽमी, सल्लेखना दृष्टीकरण । कषायाग्नौ शरीरस्य ।
किंविशिष्टा, निष्फला । किं कुर्वन्, भयल्लिखन् कृतान्तरकृत्वा साधो ।
कान्, कषायान् क्रोधादीन् । यता दहनने परिहृत्यत । काऽमी, कषाय कै-
र्जर्द कुर्वे । किं कर्तुं दण्डयितुं निगृहीतु । कान्, कषायानेव न रमरणा-
दिपात्र ॥ २२ ॥

आहारसमनमा कषायदुर्गन्धं प्रकाश्य भेदज्ञानवन्नावेगुणो जयवाद्माह—

अन्धोमदान्धः प्रायेण कषायाः सन्ति दुर्जयाः ।

ये तु स्वाहावरज्ञानात्तान् जयन्ति जयन्ति ते ॥ २३ ॥

टीका—सन्ति भवन्ति । के, कपायाः । किंविशिष्टा, दुर्जयाः जेतुमशक्या । कैरन्धोमदांघ्रिं अन्धम आहारस्य मंदः क्षीयता आहारकृतो मनोदर्प इत्यर्थः । अन्धोमदेम अन्धा. स्वपरतत्त्वज्ञानविकला अन्धोमदान्धास्तेः । केन, प्रायेण आहुन्येन । कदाचिद्देवदुर्योगात्तरपि कपाया जीयन्ते इत्येवमर्थमेतत् । ये तु ये पुरषा पुनस्तान् कपायान् जयन्ति । कस्मात्स्वाङ्गान्तरज्ञानान् स्व आत्मा अङ्गं देहं स स्वाङ्गं स्वाङ्गो स्वाङ्गयोरन्तरं भेदं स्वाङ्गान्तरं तस्य ज्ञानमहमन्यो देहोऽन्य इति बोधस्तस्मात् ते पुरषा जयन्ति सर्वोत्कर्षेण वर्तन्ते । जगदुपरि स्फुरन्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥

एवं देहाहारस्याय विधाप्येदानीमीहितत्यागेन स्वात्मसमाधये क्षयकं प्रियञ्चाह—

गहनं न तनोर्हानं पुंसः किन्त्वत्र संयमः ।

योगानुवृत्तेर्व्यावर्त्य तदात्माऽऽत्मनि युज्यताम् ॥ २४ ॥

टीका—न भवति । किं ननु, हानं त्यजनं । कस्यास्तनो. शरीरस्य । किंविशिष्ट, गहनं कष्टं दुष्करमित्यर्थः । कस्य, पुंस. पुरषस्य । काभिश्चि-
त्स्त्रीभिरपि प्रियविप्रयोगादौ क्रियमाणस्य शरीरत्यजनस्य दृश्यमानत्वात् । किं तु भवति । कोऽसां, संयमः । किंविशिष्टो, गहनः । क, अत्र तनुहाने क्रियमाणे । यत एवं तत्तस्माद्युज्यता समाधीयतां क्षपकेण । कोऽस्यावात्मा कस्मिन्नात्मनि । किं कृत्वा, व्यावर्त्यं निवर्त्यं । कस्या, योगानुवृत्तेः मनो-
वाक्यव्यापारानुगमात् । भावतो निजनिजव्यापारेषु मनोवाक्यायान् प्रवर्त्येत्यर्थः ॥ २४ ॥

यतिद्वयस्य समाधिभरणफलविशेषमभिधत्ते—

आवकः श्रमणो वाऽन्ते कृत्वा योग्यां स्थिराशयः ।

शुद्धस्वात्मरतः प्राणान् मुक्त्वा स्यादुदितोदितः ॥ २५ ॥

टीका—आवक. श्रमणो वा स्यात् । किंविशिष्ट, उदितोदित विविधा-
शुताभ्युदयानुभवपूर्वकनि धेयस्वभावावने । किं कृत्वा, मुक्त्वा त्यक्त्वा ।
वान्, प्राणान् । कथम्भूत सन्, शुद्धस्वात्मरत. निर्मलनिजचिद्रूपलीनः ।
कथम्भूतो भूत्वा, स्थिराशय निश्चलचित्तः । क, अन्ते प्रत्यागमे मरणे ।

किं कृत्वा, कृत्वा । का, योग्या प्रायार्थान्यादिना प्रवन्द्येन वक्ष्यमाण परि-
कर्म ॥ २५ ॥

निर्यापक्यलाज्जवितात्मन समाधिमरणेऽन्तरायाभाव दर्शयति—

समाधिसाधनचणे गणेशे च गणे च न ।

दुर्देवेनापि सुकरः प्रत्यूहो भावितात्मनः ॥ २६ ॥

टीका—न भवति । कोऽमौ, प्रत्यूहो विप्र । किंविशिष्ट, सुकर सुखेन
कर्तुं शक्य । केन, दुर्देवेन प्राकृताशुभकर्मणा । किं पुन प्रतिपक्षादिनेयपि
शब्दार्थ । कस्य, भावितात्मन भावितात्मान समाधेश्चालवितु दुर्देवमपि न
शङ्कोतीत्यर्थ । न सति, गणेशे निर्यापकाचार्ये च । गणे च सह्ये । किंवि-
शिष्टे, समाधिसाधनचणे समाधे रत्नग्रयकाप्रताया साधन सम्पादन तेन
वित्ते अनरुश क्षपकाणो समाधिसाधनेन प्रसिद्ध इत्यर्थ ॥ २६ ॥

श्लोकद्वयेन समाधिमरणमाहात्म्य स्तुवन्नाह—

प्राग्जन्तुनाऽमुनाऽनन्ताः प्राप्तास्तद्भवमृत्यवः ।

समाधिपुण्यो न परं परमश्वरमक्षणः ॥ २७ ॥

टीका—प्राप्ता । के, तद्भवमृत्यव भवान्तरप्राप्तेरनन्तगोपक्षिष्टपूर्वभवति
शमन तद्भवमरणमाग्यायत । किय-तोऽनन्ता । पन, अमुना समाधिना ।
जन्तुना जीवेन । कथं, प्राक् इत पूर्व । पर केवल न प्राप्त । कोऽयं, श्वर-
मक्षण भवपर्यायविगमाम्नायसमय । किंविशिष्ट, समाधिपुण्य रत्नग्रयका
प्रताया पवित्र । समाधकारणकर्मनिर्मुक्तनसमथप्रात्परम इतरमरणक्षणेभ्य
उत्कृष्टम् ॥ २७ ॥

परं शंसन्ति माहात्म्यं सर्वज्ञाश्वरमक्षणे ।

यस्मिन्समाहिता भव्या भजन्ति भवपञ्जरम् ॥ २८ ॥

टीका—परमुत्कृष्ट । माहात्म्य महिमान । सर्वज्ञा शमाति श्रुवन्ति ।
क, चामक्षणः । यस्मिन् यत्र चरमक्षणे । समाहिता समाधि गता भव्या ।
भजन्ति विषययन्ति । किं तन्, भवपञ्जर भव मगार पञ्जरमिष शुकादि
पक्षिण इव जीवरय पारतन्त्र्यनिमित्तप्राप् ॥ २८ ॥

सत्यासार्थं धेनुरिषोपस्वीकारमाह—

प्रायार्थी जिनजन्मादि स्थानं परमपावनम् ।

आश्रयेत्तदलाभे तु योग्यमर्हद्द्रुहादिकम् ॥ २९ ॥

टीका—आश्रयेदुपसर्पेत । काऽसौ, प्रायार्थी सन्यासान्धानकाम । किं तन्, जिनजन्मादि स्थान । किंविशिष्ट, परमपावन पर पवित्रीकरण । तत्र जन्मस्थान वृषभनाथस्यायोद्धृता । निष्क्रमणस्थान सिद्धाथवन । ज्ञानस्थान शङ्खमुखोद्यान । निर्माणस्थान कैलास । एवमन्येषामपि जन्मादिस्थानानि यथागममधिगम्यानि । तदलाभे तु तस्याप्राप्ती पुनराश्रयेदर्सा । किं तत्, अर्हद्द्रुहादिकं जिनचैत्याल्यमयताश्रमादिकं । किंविशिष्ट, योग्य समाधि साधनममर्थम् ॥ २९ ॥

तीर्थं प्रति चलितस्त्वावान्तरमार्गेऽपि मृतस्याराधकं दर्शयति—

प्रस्थितो यदि तीर्थाय म्रियतेऽवान्तरे तदा ।

अस्त्यवाराधको यस्माद्भावना भवनाशिनी ॥ ३० ॥

टीका—यदि म्रियते ममाध्यर्था । क, अत्रातरे स्वस्थानतीर्थस्थानयोरन्तराले । उपलक्षणमेतन् । तेन निर्यापकाचार्यमरणमप्यवाराधक स्यादेव । किंविशिष्ट सन् प्रस्थित गन्तुमारब्ध । कस्मै, तीर्थाय जिनजन्मादि स्थानाय निर्यापकाचार्याय वा । तदा अस्त्यव अवश्य भवत्यसौ । किंविशिष्ट, आराधक यस्मात्कारणाद्भवति । काऽसौ, भावना समाधिसाधन-अणिधान । किंविशिष्टा, भवनाशिनी ससारनिरसना ॥ ३० ॥

तीर्थं गमिष्यन् क्षमापन क्षमण च कुर्यादियुपदिशति—

रागात् द्वेषान्ममत्वाद्वा यो विरादो विराधकः ।

यश्च तं क्षमयेत्तस्मै क्षाम्येच्च त्रिविधेन सः ॥ ३१ ॥

टीका—क्षमयेत् क्षमा कारयत्य तीर्थं जिनिमिषु । क, त । य किं, यो विरादो दु खे स्थापित । कस्मात्, रागात् स्नेहात् द्वेषात् मोधात् ममत्वात् ममकाराद्वा । यश्च रागादेर्विराधक स्वस्य वैमनस्योपादक सम्पन्नस्तस्यै । क्षाम्येच्च क्षमा कुर्यात्स । केन त्रिविधेन मनोवाक्यायन ॥ ३१ ॥

क्षमणकरणाकरणयो षलमाह—

तीर्णो भवार्णवस्तैर्ये क्षाम्यन्ति क्षमयन्ति च ।

क्षाम्यन्ति न क्षमयतां ये ते दीर्घाजवञ्जवाः ॥ ३२ ॥

टीका—तु पुम्भि । तीर्णो लघ्विघत । कोऽसौ, भवार्णव मसाराब्धि । ये कि, ये क्षाम्यन्ति विराधकाय क्षमा कुर्वन्ति । ये च क्षमयन्ति विराद्ध क्षमा कारयन्ति । ये पुन न क्षाम्यन्ति । केषां क्षमयता क्षमा कारयता । ते भवन्ति । किंविशिष्टा, दीर्घाजवञ्जवा विरससारा ॥ ३२ ॥

क्षपकस्यालोचनाविधिमाह—

योग्यायां वसतां काले स्वागः सर्वे स मूरये ।

निवेद्य शोधितस्तेन निःशरयो विहरेत्पथि ॥ ३३ ॥

टीका—विहरेत् प्रवर्त्तत । कोऽसौ, स क्षपक । इ पथि रनग्रये । किंविशिष्ट सन्, नि शरयो मायादिशल्यरहित । कथम्भूतो भूत्वा, शोधित प्रतिक्रमणेन प्रायश्चित्तादिविधिना निष्कासितदोष । केन, तन कर्त्रो । किं कृत्वा, निवेद्य आलोच्य । किं तस्वाग आत्मनो घतादावर्त्तचार । किंविशिष्ट सर्व । कस्मै, मूरये निर्यापकाचार्याय । क, वसतां स्थाने । किंविशिष्टायां, योग्यायां आलोचनोचिताया । तथा कालेऽपि योग्ये ॥ ३३ ॥

सस्तरारोहणविधिमाह—

विशुद्धिसुधया सिक्तः स यथोक्तं समाधये ।

प्रांगुदग्वा शिरः कृत्वा स्वस्थः संस्तरमाश्रयेत् ॥ ३४ ॥

टीका—आश्रयेत् आरोहयेत्स । क, सस्तर । किंविशिष्ट, यथोक्त येन प्रकारेणागमे कथित । कस्मै, समाधये समाधिनिमित्त । किंविशिष्ट सन्, स्वस्थ निर्व्याक्षेप । किं कृत्वा, कृत्वा । किं तच्छिर शीर्षं । क, प्राक् पूर्वं स्या दिशि । उदग्वा उत्तरस्या । कथम्भूतो भूत्वा, सिक्तो निर्यापित । कया, विशुद्धिसुधया विशुद्धिर्मन शरीरैर्मन्दस्य प्रायश्चित्तविधान वा सर्व सधा अमृत तथा ॥ ३४ ॥

संस्तरारोहणकाले महाव्रतमर्थयमानस्याप्यस्याचेलक्यलिङ्गविधानार्थमाह—

त्रिस्थानदोषयुक्तायाप्यापवादिकलिङ्गिने ।

महाव्रतार्थिने दद्याद्विङ्गमौत्सर्गिकं तदा ॥ ३५ ॥

टीका—दद्याद्वितरेत् निर्यापकाचार्यः । किं तद्विङ्गं अचेलक्यादि षतुर्विधं । किंविशिष्टमौत्सर्गिकं उत्सर्गं सकलपरिग्रहत्यागे भवं नामन्यमित्यर्थः । क, तदा संस्तरारोहणकाले । कस्मै, आपवादिकलिङ्गिने सप्रण्यलिङ्गाय आर्यायेत्यर्थः । किंविशिष्टाय, त्रिस्थानदोषयुक्तायापि त्रिस्थानेषु दोषो वृण्वो कुरण्डला-
तिलम्बमानत्वादिमैहने च चमेरहितत्वातिदीर्घत्वासकृदुत्थानशीलत्वादित्तेन सहितायापि । पुन किंविशिष्टाय, महाव्रतार्थिने महाव्रतं याचमानाय ॥ ३५ ॥

उत्कृष्टस्यापि धावकस्योपचरितायापि महाव्रतायाप्रभुत्वमाह—

कौपीनेऽपि समूर्च्छत्वान्नार्हित्यार्यो महाव्रतम् ।

अपि भाक्तममूर्च्छत्वात् साटकेऽप्यार्यिकाऽर्हति ॥ ३६ ॥

टीका—नार्हति न गृहीतुमुचितो भवति । कोऽसाचार्यः परमोत्कृष्टधावकः । किं तन्महाव्रतं । किंविशिष्टमपि, भाक्तमुपचरितमपि । कुत, समूर्च्छत्व-
न्ममेदमितिग्रहाविष्टत्वात् । क, कौपीने गुह्यप्रच्छादनवस्त्रखण्डमात्रे । अर्हि-
विस्मये । आर्यिका पुनरर्हति । भाक्तमेव महाव्रतं । कस्मादमूर्च्छत्वात् । क,
साटकेऽपि । संस्तरारोहणकालादन्यदातनमेतद्विधानं प्रसङ्गादन्वाख्यातम् ॥ ३६ ॥

प्रशस्तमुष्कमेहनस्य सर्वस्य सर्वत्र प्रशस्तमौत्सर्गिकमप्यदबाह—

न्हीमानमहर्दिको यो वा मिथ्यात्वप्रायवान्धवः ।

सोऽविविक्ते पटे नाग्न्यं शस्तलिङ्गोऽपि नार्हति ॥ ३७ ॥

टीका—न धावको नार्हति । किं तन्नाग्न्यं नग्नत्वं । क, पटे स्थाने । किंविशिष्टे, अविविक्ते बहुजने । एकान्तस्थाने सोऽप्यर्हतात्यर्थः । किंविशिष्टो-
ऽपि, शस्तलिङ्गोऽपि लिङ्गं पुंस्त्वधिष्ठं मुष्कमेहनमित्यर्थः । शस्तं प्रशस्तं प्रागु-
क्तदोषवियुक्तं लिङ्गं यस्य स शस्तलिङ्गः । यः किं, यो न्हीमान् । कस्मावान् ।
महर्दिकः धीमान् । मिथ्यात्वप्रायवान्धवो वा भवति । मिथ्यात्वं प्रायेण
बाहुत्येन येषां ते मिथ्यात्वप्राया धान्धवा ज्ञातयो यस्य स तथोक्तः ॥ ३७ ॥

टीका—तेन महाभय्येन । किमलब्धपूर्वमनादिकारमप्राप्त सम्पत्त्वसह-
चारि महाम्युदयादिक न लब्धः ? तत्सर्वं प्राप्तमित्यर्थः । येन जीवित समा-
धिना रत्नप्रयकाप्रतया लयन् । किं कृत्वा, पञ्चधा पञ्चप्रकारा शुद्धि पञ्चप्रकार
च विवेकमाप्य प्राप्य ॥ ४१ ॥

बहिरंगान्तरंगविषयभेदात्पञ्चविधा शुद्धिमाह—

शय्योपध्यालोचनान्नवैयावृत्येषु पञ्चधा ।

शुद्धिः स्यात् दृष्टिधीवृत्तविनयावश्यकेषु वा ॥ ४२ ॥

टीका—स्यादसौ शुद्धिः । कतिधा, पञ्चधा । केषु, शय्यादिषु विषयेषु ।
तत्र शय्या वसतिमन्तरौ । उपधि सयमसाधन । आलोचना गुरवे दोषनिवे-
दन । अन्न चतुर्विधाहारा । धैर्यावृत्त्य परिचारकैः कियमाण पादमर्दना-
दिक । तेषु पञ्चसु शुद्धिः प्राणेन्द्रियसयमेन प्रवृत्तिरेषा वाद्या । इय स्वन्तरङ्गा
पञ्चधा शुद्धिः स्यात् । याऽसौ दृष्ट्यादिषु पञ्चसु । दृष्टौ दशने धिया ज्ञाने,
वृत्ते चरित्रे, विनये प्रश्रये, आवश्यकैः सामयिकादिषु च निरतिचार-
तया प्रवृत्तिः ॥ ४२ ॥

शुद्धिबन्धतद्वयेन पञ्चधा विवेकमाह—

विवेकोऽक्षकपायाङ्गभक्तोपधिषु पञ्चधा ।

स्याच्छयोपधिकायान्नवैयावृत्यकरेषु वा ॥ ४३ ॥

टीका—विवेक आत्मनः पृथग्भाव साध्यवसायः पञ्चधा स्यात् । केषु,
अक्षादिषु विषयेषु । तत्रेन्द्रियेभ्यः कपायेभ्यश्चात्मनः पृथक्चिन्तन द्विविधो
भावविवेकः । द्रव्यविवेकस्तु शरीराहारसयमोपकरणेभ्यः स्वस्य पृथक्चिन्त-
नेन त्रिविधः । तमेव मतान्तरेणाह—शय्येत्यादि शय्यादयः प्राग्बाल्याता-
तेभ्यः पृथक्चिन्तनेन कैश्चिद्विवेकः पञ्चधोक्तः ॥ ४३ ॥

निश्चलसंचलयोर्महाप्रतभावनाविशेषमाह—

निर्यापके समर्प्य स्वं भक्त्यारोप्य महाव्रतम् ।

निश्चलो भावयेदन्यस्त्वनारोपितमेव तत् ॥ ४४ ॥

निदानमस्मात्तपस सुदुश्चराजन्मान्तरे इन्द्रश्चक्रवर्ती धरणेन्द्रो वा स्यामह-
मित्येवमाद्यनागताभ्युदयाकांक्षा ॥ ४५ ॥

एव सस्तरारूढस्य क्षपकस्य निर्यापकाचार्यं गृत्तकृत्वेदं कुर्यादित्याह—

यतीन्नियुज्य तत्कृत्ये यथाई गुणवत्तमान् ।

सूरिस्तं भूरि संस्कुर्यात् स ह्यार्याणां महाक्रतुः ॥ ४६ ॥

टीका—संस्कुर्यात् रत्नत्रयसंस्कारयुतं कुर्यात् । कोऽसौ, सूरि । क, त
क्षपक । कथं, भूरि बहु । किं कृत्वा, नियुज्य अधिकृत्य । कान्, यतीन्
साधून् । क, तत्कृत्ये आराधकस्यामर्शनादिशरीरकार्ये विग्रथानिवारणे धर्म-
कथाया भक्तपानतल्पशोधनमलोत्सजनादीं च । कथं, यथाई यथायोग्य ।
किंविशिष्टान्, गुणवत्तमान् मोक्षकारणगुणातिशयशालिन । हि यस्मात् क्षप
कसमाधिसाधनविधिरार्याणां यतीनां महाक्रतु परमयज्ञ स्यात् ॥ ४६ ॥

क्षपकस्याहारविशेषप्रकाशनान् भोजनामन्तिनिषेधार्थमाह—

योग्यं विचित्रमाहारं प्रकाशयेष्टं तमाशयेत् ।

तत्रासजन्तमज्ञानाज्ज्ञानाख्यानैर्निर्वर्तयेत् ॥ ४७ ॥

टीका—आशयेद्भोजयेत्सूरि । क, क्षपक । क, इष्ट किञ्चित्सर्वं वा क्षपके
णाकाशयमाणमाहार । किं कृत्वा, प्रकाश्य दर्शयित्वा कमाहार । किंविशिष्टं,
योग्यं कल्प्य । पुनः किंविशिष्टं, विचित्रं नानाप्रकारं कश्चिद्धि भाग्यविशेषान्
दृष्ट्वा तीरं प्राप्तस्य किं मर्मैभिरिति प्राप्तवैराग्यं सवेगपरो भवति । कश्चिद्धि
किमपि भुक्त्वा अपरश्च सर्वं भुक्त्वा तथा भवति । कश्चित्तु तानास्वाद्य तद-
सासक्तिपरो भवति चित्रवान्मोहनीयकर्मशिलामाना । तत्र चेष्टतया भोज्य
माने भोजने अज्ञानात्तत्त्वानवबोधादासजन्तमामन्ति कुर्वन्त । क्षपकं निर्वर्त-
येत् ततो विरमयेत्सूरि । कैर्ज्ञानाख्यानैर्बोधप्रचोदकप्रसिद्धोपाख्यानैः ॥ ४७ ॥

नवभिः श्लोकराहाराविशेषगृद्धिप्रतिषेधपुरःसरं तत्परिहारक्रममाह—

भो निर्जिताक्ष विज्ञातपरमार्थं महायशः ।

किमद्य प्रतिभान्तीमे पुद्गलाः स्वहितास्तव ॥ ४८ ॥

टीका—भो अहो । निर्विनाश नि शेषवन्तीकृतहर्षाक । भो विज्ञातपर-
मार्थ अनन्यसाधारणतया निश्चितनिश्चेतव्यवस्तुतत्त्व । भो महायशः सकल-
द्विवचनविश्ववरकीर्त आराधकरात् । अद्य सम्प्रति । इमे भाजतशयनाद्युप-
कल्पिता पुट्टला मूर्तेषुपदार्था । किं तव प्रतिभान्ति प्रतिभासन्ते । किवि-
शिष्टा, स्पष्टिता आत्मन उपकारका । किंशब्द प्रश्ने वितर्के भाष्ये वा
॥ ४८ ॥

किं कोऽपि पुट्टलः सोऽस्ति यो भुक्त्वा नोज्झितस्त्वया ।
न चैष मूर्तोऽमूर्तस्ते कथमप्युपयुज्यते ॥ ४९ ॥

टीका—किमस्ति । कोऽस्ती, स कोऽपि कश्चिपुट्टलो यो नोज्झितो न
त्यक्तस्त्वया । किं कृत्वा, भुक्त्वा अनादिकाले इन्द्रियप्रणालिकाभिरुपभुज्य
न च नैव । अप्य पुट्टलो मूर्तो रूपादिमानमूर्त रूपादिरहितस्य ते तव कथ-
मपि केनापि प्रकारेणोपयुज्यते उपकराति । गगनस्येव तत्रैतन्मृतोपकारागोच-
रत्वान् ॥ ४९ ॥

केवलं करणरेनमलं ह्यनुभवन्भवान् ।

स्वभावमेवेष्टमिदं भुञ्जेऽहमिति मन्यते ॥ ५० ॥

टीका—केवल पर मन्यते प्रतिपद्यते । कोऽस्मी, भवान् । किं इष्टमभिरु-
चिन्मिदं पुरोवर्ति वसवह भुञ्जे अनुभवामीत्यतन् । किं कुरुष्वनुभवन्
भुजान् । क, स्वभावमेव आत्मपरिणाममेव वस्तुतस्तत्सर्ववामना भोग्यत्वान् ।
किं कृत्वा, अल विषयीकृत्य । कमेन पुट्टल । के, करणे चक्षुरादीन्द्रिय ॥ ५० ॥

तदिदानीमिमां भ्रान्तिमभ्याजोन्मिषतीं हृदि ।

स एष समयो यत्र जाग्रति स्वहिते बुधाः ॥ ५१ ॥

टीका—तत्तस्मात्कारणात् । अभ्याज निवारय त्व । कामिमा प्रतीयमानां
भ्रान्ति अभोष्ये पुट्टले भोग्यबुद्धि । किं कुर्वतीमुन्मिषतीमुदयोन्मुखीभवन्ती ।
क, हृदि हृदये अन्तश्चेतसि । वदा, इदानीमिद्य । यतो वर्तेत । कोऽप्यवेपोऽ-
य । स समय काल । यत्र किं, यत्र यस्मिन्जाग्रति सावधाना भवन्ति ।
के, बुधा दृष्टत्वा । क, स्वहिते ॥ ५१ ॥

अन्योऽहं पुद्गलश्चान्य इत्येकान्तेन चिन्तय ।

येनापास्य परद्रव्यग्रहवेशं स्वमाविशेः ॥ ५२ ॥

टीका—अहमस्मि । किंविशिष्टोऽन्यः पुद्गलाद्भिन्नः । पुद्गलश्चास्ति । किंविशिष्टोऽन्यो मत्तो भिन्न इत्येतदेकान्तेन सर्वथा चिन्तय भावय त्वं । येनात्मपुद्गलयोः प्रत्यक्षचिन्तनेन परद्रव्यग्रहवेशमनात्मद्रव्यनिर्वन्धोपयोगमपास्य त्यक्त्वा । स्वमात्मद्रव्यं त्वमाविशेरुपयुजीथा ॥ ५२ ॥

काऽपि चेत्पुद्गले सक्तो त्रियेथास्तद्ध्रुवं चरेः ।

तं क्रमीभूय सुस्वादुचिर्भटासक्तभिक्षुवत् ॥ ५३ ॥

टीका—कापि क्वचिन्नोजनाद्युपयोगिनि पुद्गले । सक्त आसक्तः सन् त्रियेथा प्राणोत्स्यजेस्त्वं चेत्तत्ततो ध्रुव निश्चितं चरेर्भक्षयेर्भक्षयिष्यसि थ । क, त पुद्गलं । किं कृत्वा, क्रमीभूय तत्रैव ध्रुवजन्तुर्भूत्वा स्वमासाद्य । किञ्च, सुस्वादित्यादि । सुस्वादुनि रसनेन्द्रियातिगृद्धिकारिणि चिर्भटे फलविशेषे आसक्तो भिक्षु सन्यासोन्मुख संयतो यथा ॥ ५३ ॥

किं चाङ्गस्योपकार्यं न न चैतत्तत्प्रतीच्छति ।

तच्छिन्धि तृष्णां भिन्धि स्रं देहाद्दुन्धि दुराश्रवम् ॥ ५४ ॥

टीका—किं च अत्यधिकं चोच्यते एता प्रति । भवति । किं तद्वत् भोज्य-द्रव्यं । किंविशिष्टमुपरारि उपकारकं । कस्याङ्गस्य शरीरस्य । मूर्तेन मूर्तं स्वोपकार्यत्वदर्शनात् । न च नैव । एतद्वत् । तद्वत् प्रतीच्छति उपकारकत्वेन गृह्णाति । तत्तत्समाच्छिन्धि नाशय त्वं । का, तृष्णां अक्षे वाञ्छानुबन्धं । तथा भिन्धि भेदेन भावय त्व । क, स्वमात्मान । करमादेहान् । तथा दुन्धि प्रतिबन्धान त्वं । कं, दुराश्रवं पापकर्माश्रयणकारणम् ॥ ५४ ॥

इत्थं पथ्यप्रथासारैर्वितृष्णीकृत्य तं क्रमात् ।

स्याजयित्वाऽशनं सूरिः स्निग्धपानं विवर्धयेत् ॥ ५५ ॥

टीका—विवर्धयेत्परिपूर्णं दद्यात् सूरि । किं तत्, स्निग्धपानं दुग्धादि । किं कृत्वा, स्याजयित्वा परिहार्यं । किं तदशनं क्वलाहार । कस्मात्स्वमात्मान्

क्रमेण शनैः शनैः । किं कृत्वा, वितृष्णीकृत्य अस्ते निवृत्तेच्छ कृत्वा । क, त
क्षपक । एष्यप्रथमार्तिरहितप्रकाशधारासम्पाति । कथमित्थमनेन प्रकारेण ॥५५॥

पानं पौढा घनं लेपि ससिक्थं सविपर्ययम् ।

प्रयोज्य हापयित्वा तत् स्वरपानं च पूरयेत् ॥ ५६ ॥

टीका—पूरयेद्विषयसूरि । किं तत्स्वरपान प्रथम शुद्धकाजिकादिरूपं
पश्चाच्च शुद्धपानीयरूप । किं कृत्वा, प्रयोज्य परिचारकैर्हापयित्वा । हापयित्वा च
त्याजयित्वा क्षपकेण । किं न पान पेयद्रव्य । कनिधा, पौढा पद्मकार । तदेवाह-
घनमित्यादिना । घन बहुल द्रव्यादि । सविपर्ययमिति वचनादञ्ज तद्विकादि-
फलरससौवीरकोणजलादि । लेपि यद्वस्तुतल लिम्पति तद्विपरीतमलेपि ।
ससिक्थ सिक्थसहित पयादि तद्विपरीतमसिक्थ मणकादि ॥ ५६ ॥

इत्थ च निर्यापकाचार्य क्षपक शिक्षयेदिति पञ्चमि श्लोकेराह—

शिक्षयेचेति तं सेयमन्त्या सल्लेखनेर्यते ।

अतीचारपिशाचेभ्यो रक्षैनामतिदुर्लभाम् ॥ ५७ ॥

टीका—शिक्षयेच्च सूरिरनुशिष्यात् क्षपक । इति वक्ष्यमाणेन प्रकारेण
अय पूर्वोक्तश्च । इति चशब्दो तुल्यकक्षता द्योतयत । स्वरपान पूरयेच्च तमिति
शिक्षयेचेति सम्बन्ध । तदेव शिक्षणमाह-सेयमित्यादि । हे आर्यं शुणैर्गुण-
वद्विद्याधीयमाणा मा परमागमे प्रसिद्धा इय वर्तत । काऽर्सा, सल्लेखना ।
विविशिष्टा, अन्त्या मरणान्तिकी । कस्य, ते तत्र । तद्वदक्ष पालय त्वमेता ।
केभ्य, अतीचारपिशाचेभ्य अतीचारा जीविताशमादय प्रागुक्तास्त एव
पिशाचादिद्व प्राप्य प्रभविणुष्वान् । किंविशिष्टामेनामतिदुर्लभा आसम्पा-
दमप्राप्तपूर्वत्वादित्यन्त प्राप्नुमशक्या ॥ ५७ ॥

क्रमेणातिचारपञ्चकपतिहार शिक्षयन्नाह—

प्रतिपत्तौ सजन्नस्यां मा शंस स्यास्तु जीवितम् ।

भ्रान्त्या रम्यं बहिर्वस्तु दास्यः को नाऽऽयुराशिषा ॥ ५८ ॥

टीका—मा शंस मा वाञ्छस्व त्व । किं तच्जीवित । किंविशिष्ट, स्यास्तु
स्थिरतर । किं कुर्वन्, सजन् आसक्तो भवन् । कस्यामस्या दृश्यमानार्था

प्रतिपत्तौ आचार्यादिभिः क्रियमाणे परिचर्यादिविधौ, महर्दिके पुरुषश्च
गीरवादरादिरु । अत्रोपपत्तिमाह—यत्ता भवति । किं तद्गर्ह्यस्तु बाह्यविषयजात ।
किंविशिष्ट, रम्यमात्मनः प्रीणन । कया भ्रान्त्या भ्रमेण । कथं हास्यो हस
नीयो लौकिकपरीक्षकाणां न भवति । कया, आयुराशिषा जीवित मे भूया-
दित्याशंसया । स एष जीविताशंसात्पोऽतीचारः पुनरनूद्योपपत्तिविशेषेण
स्याज्यतयोपदिष्ट । एवमुत्तरेऽपि ॥ ५८ ॥

परिहासभयादाशु मरणे मा मतिं कृधाः ।

दुःखं सोढा निहन्त्यहो ब्रह्म हन्ति मुमुर्षुकः ॥ ५९ ॥

टीका—मा कृधा मा कुह स्व । का मतिं इच्छा । क, आशु मरणे शीघ्र
जीवितच्छेदे । कस्मान्परीयहभयात् दुःसहक्षुधादिवदनाभीत्या । यतो निह-
न्ति निरुदास्य क्षययानि, विपाकात्तवात्मरोगा । कोऽसौ दुःख बाधा सोढा
साधुत्वेन सक्लेशपरिणामलक्षणेन सहमान । किं तद्ब्रह्म पुरार्णितपाप । तथा
हतिं हिनस्ति । कोऽसौ, मुमुर्षुकः कुस्मितविधिना मनुमिच्छन् । किं तद्ब्रह्म
ज्ञान माक्ष वा । आत्मघातनो दीधिससारो भवतीत्यर्थः ॥ ५९ ॥

सहपासुक्लीडितेन स्वं सखया माऽनुरज्जय ।

ईदृशैर्बहुशो भुक्तैर्मोहदुर्बलितैरलम् ॥ ६० ॥

टीका—माऽनुरज्जय मा स्नेहय मा प्रीणय वा त्व । क, स्वमात्मान ।
केन, सखया मित्रेण । किंविशिष्टेन सहपासुक्लीडितेन बालावस्थायां सह
मिलित्वा पासुना रजसा ग्रीडित ग्रीडित येन स तथोक्त । अता व्यावर्तना
र्थमाह—अल पर्याप्त । तव परलोकाद्यतस्य । कर्त्तरश्चैवविधिमित्रानुरागस्मर
णप्रार्थ्य परिणामः । किंविशिष्टबहुशाऽनेकशो भुक्तरनुभूतपूर्व । पुन किंवि-
शिष्टैर्मोहदुर्बलितैर्माहनायकमधिपारज्जयदुरध्यवसायैः ॥ ६० ॥

मा समन्वाह्य प्रीतिविशिष्टे कुत्रचित्स्मृतिम् ।

वासितोऽक्षमुखैरेव वम्भ्रमीति भवे भवी ॥ ६१ ॥

टीका—मा समन्वाह्य माऽनुबन्धिनीं कुह त्वमुत्पद्यमानामेव निवारये
त्यर्थः । कां, स्मृतिं चेतोवृत्तिं । क, कुत्रचित् चक्षुरादीनामन्यतमेनानुभूय-

माने विषये पूर्वं प्रवृत्ते प्रीतिविशिष्टे प्रमोदातिशये, इत्थं मया रम्यकामिण्या-
दिकभीक्षितमित्यभालिंगितमित्यादिरूपेण मा स्मृतिसमन्वाहारं कुर्यात्त्वर्थः ।
यतो यमभ्रमीति कुटिलं पर्यटति कष्टं परिवर्तते । कोऽसौ, भवी जीवः । क,
भवे आजीवजीविभावे । किंविशिष्ट. मन्, वासितो दृढाहितसंस्कारः । कैर-
क्षसुखैरिन्द्रियसुखैरेव नात्मज्ञानसंस्कारै ॥ ६१ ॥

मा कांक्षीर्भाविभोगादीन् रोगादीनिव दुःखदान् ।
वृणीते कालकूटं हि कः प्रसाद्येष्टदेवताम् ॥ ६२ ॥

टीका—मा कांक्षास्तपोमाहात्म्यादिना ममैते भूयासुरिति नाऽभिलष त्वं ।
कान्, भाविभोगादीन् भाविनो भोगानिष्टविषयान् । आदिशब्देन चार्जुन-
यादीन् । किंविशिष्टान्, दुःखदान् दुरन्तदुःखदायकान् । कानिव, रोगादीनिव
ज्वरादिभ्याधीष्टवियोगप्रभृतीन् यथा । हि यस्मात् क कश्चित् वृणीते प्रार्थयते ।
किं तत्कालकूटं मद्यप्राणहरं विषं । किं कृत्वा, प्रसाद्य चरदानोन्मुखी
कृत्वा । कामिष्टदेवतामभिमतायेप्रसादनसमर्थां देवीं देवं वा ॥ ६२ ॥

क्षपकस्य चतुर्विधाहारसन्न्यासमिधि श्लोकद्वयेनाह—

इति व्रतशिरोरत्नं कृतसंस्कारमुद्धहन् ।

खरपानकमत्यागात् प्रायेऽयमुपवेक्षयति ॥ ६३ ॥

एवं निवेद्य संघाय सूरिणा निपुणेक्षिणा ।

सोऽनुज्ञातोऽखिलाहारं यावज्जीवं त्यजेत् त्रिधा ॥ ६४ ॥ युग्म ।

टीका—त्यजेत् कोऽसौ, क्षपकः । कमखिलाहारं चतुर्विधमपि भोजनं ।
इत्थं, त्रिधा मनोवाक्यैः । कियत्कालं, यावज्जीवं । किं कुर्वन्, उद्धहन्
उद्धृष्टं धारयन् । किं तद्, व्रतशिरोरत्नं सहेसना । तस्या एव सर्वव्रतानां साक-
त्यसंपादकत्वेनोपरि आजमानत्वाच्छूडामणिरिवाभरणानां । किंविशिष्ट, कृतस-
कारं आहितातिशयं । क्यमित्यनेन प्रतिपत्तौ सत्रज्ञस्यामित्यादिप्रम्योक्तप्रसा-
धेन । किंविशिष्ट सखिखिलाहारं स त्यजेत्, अनुज्ञातोऽनुमत । केन, सूरिणा
निर्यापकाचार्येण । किंविशिष्टेन, निपुणेक्षिणा निपुण सूत्रं व्याधिदेशादित-
त्त्वमाक्षते पञ्चसर्माक्षमिति निपुणेशी तेन, व्याधिदेशकालसुखसाध्यबलप-

रीपहक्षमवसंवेगवैराग्यादीनां सूक्ष्मेक्षिकया विचारकेनेत्यर्थः । किं कृत्वा, निवेद्य ज्ञापयित्वा । कस्मै, संघाय चातुर्वर्ण्यधमनगणाय । कथमेवे । अयं क्षपक उपवेक्ष्यति निश्चलं स्थास्यति दृढप्रतिज्ञो भविष्यतीत्यर्थः । क, प्राये चतुर्विधाहरमन्यासे । कस्मात्स्वरपानक्रमत्यागात् स्वरपानस्य शुद्धोक्तमात्रोपयोगस्य क्रमेण शनैः शनैस्त्यागः प्रत्याख्यानं तस्मान् ॥ अत्रायं विधिरार्याद्वयेन—“त्यक्षयति सर्वाहारं । यावज्जीवं निरम्बरास्त्रिविधम् । निर्योपकसूरिपर सङ्घाय निवेदयेदेवम् ॥ १ ॥ क्षपयति य क्षपकोऽसौ पिण्ड तस्येति सैयमधनस्य । दर्शयितव्यं जीत्वा सङ्घावमधेषु सर्वेषु” ॥ ६३।६४ ॥

एवमतिशयेन परिपहबाधाक्षमं प्रति चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानमुपदिश्येदानीमतथाभूतस्य क्षपकस्य पानीयमात्रविकल्पनपूर्वकं त्रिविधप्रत्याख्यानमुपदिशैश्चतुर्विधप्रत्याख्यानावमरनिरूपणार्थमाह—

व्याध्याद्यपेक्षयाऽम्भो वा समाध्यर्थं विकल्पयेत् ।

भृशं शक्तिक्षये जह्यात्तदप्यासन्नमृत्युकः ॥ ६५ ॥

टीका—अप्यास, निरुत्पत्तेरुल्लसितेन ज्ञेयतया प्रतिजानीत क्षपक । किं तदम्भ पानीयं । किमर्थं, समाध्यर्थं । कया, व्याध्याद्यपेक्षया यदि पैत्तिको व्याधिर्वा ग्रीष्मादि कालो वा मरुत्स्यलादिदेशो वा पैत्तिकी प्रकृतिर्वा अन्यदप्येवविधं तृष्णापरिपहेद्रेकासहनकारणं वा भवेत् तदा गुर्वनुज्ञया पानीयमुपयोक्ष्येऽहमिति प्रत्याख्यानं प्रतिपद्येतेत्यर्थः । भृशमत्यर्थं शक्तिक्षये बलनाशे पुनरामन्नमृत्युक प्रत्यासन्नमरण क्षपकस्तदप्यम्भोऽपि जह्यात् प्रत्याख्यायात् ॥ ६५ ॥

तत्कालोचिनं क्षपकोपकारि मध्यस्यावश्यकरणीयमाह—

तदाऽखिलो वर्णिमुखग्राहितक्षमणो गणः ।

तस्याचिन्नसमाधानसिद्ध्यै तद्यात्तनूत्सृतिम् ॥ ६६ ॥

टीका—तदा तस्मिन्काले तद्यात्कुर्यान् । कोऽसावखिलः सर्वो गणः सङ्घः । का, तनूत्सृतिं कायोन्मार्गं । कस्यै, अविग्रससमाधानसिद्ध्यै । कस्य, तस्य प्रत्याख्यातचतुर्विधभक्तस्य क्षपकस्य, क्षपकम्योपसर्गा मा भूवन् सिध्यतु चाराधनेत्येवमर्थः । किंविशिष्टः सन्, वर्णिमुखग्राहितक्षमणः वर्णिनो

प्रक्षारिणो मुखेन प्राहितो छादितो यथाकथञ्चित्कृतानपराधान् मम ।
 क्षमस्वमह च भवत्कृतांस्तान् क्षम्ये इति क्षमण य स तथोक्त । एतच्च ।
 निवेद्य सधायेति प्रागुक्तमेव विशेष्य पुनरुक्तम् ॥ ६६ ॥

एवमारधनापताकामहणोद्यतस्य क्षपकस्य निर्यापकाः किं कुर्युर्गत्याह—

ततो निर्यापकः कर्णे जपं प्रायोपवेशिनः ।

दद्युः संसारभयदं प्रीणयन्तो वचोऽमृतैः ॥ ६७ ॥

टीका—ततो यथोक्तकरणीयकारणानन्तर । दद्युः सम्पादयेयुः ।
 निर्यापका समाधिविधायिनो मुनयः । क, जप । किंविशिष्ट, संसारभय
 संसारभय सवेगमुपलक्षणाज्जिर्वेद च दद्यान् । इ, कर्णे धृतिमार्गे । कस्य
 प्रायोपवेशिनः सन्यासिनः । किं कुर्वन्त, प्रीणयन्तः सन्तर्पयन्तः । केवचोऽ
 मृतैः पीयूषसमैर्वाक्यैः ॥ ६७ ॥

अथातो निर्यापकाचार्यकार्या क्षपकस्य महतीमनुशिष्टिमुत्तरत्र प्रवन्द्ये
 नोपदिशति—

मिथ्यात्वं वम सम्यक्त्वं भजोर्जय जिनादिषु ।

भक्तिं भावनमस्कारे रमस्व ज्ञानमाविश ॥ ६८ ॥

टीका—भो आराधकराज वम नि शेषय त्व । किं तन्मिथ्यात्वं विपरी
 तामिनिवेश । तथा भज भावय त्व । किं तत्सम्यक्त्वं तत्त्वार्थध्यान ।
 तथा ऊर्जय बलवतीं जीवन्तीं वा कुरु त्व । कौ, भक्ति । वेपु जिनादिषु
 अर्हदादिषु परमेष्ठिषु तर्ज्येषु इत्यहंकारनिश्चयरत्नप्रये च । तथा रमस्व रतिं
 कुरु त्व भावनमस्कारे अर्हदादिगुणानां सानुरागानुध्याने । तथा आविश उप
 युज्य त्व । किं तत्, ज्ञान बाह्यमाध्यात्मिक च तत्त्वबोधम् ॥ ६८ ॥

महाव्रतानि रक्षोर्चः कपायान् जय यन्त्रय ।

अक्षाणि पश्य चात्मानमात्मनाऽऽत्मनि मुक्तये ॥ ६९ ॥

टीका—तथा रक्ष पालय त्व । कानि, महाव्रतानि । तथा जय निगृहण
 त्व । कान्, कपायान् श्लोधादीन् । कथमुच्चैरत्यर्थं, तज्जये सुतरां दानं कुरु-
 ष्वेत्यर्थं । तथा यन्त्रय निजनिजविषयेषु प्रवर्तमानानि त्व निहन्ति । कानि,

अभाणि स्पर्शनादीनि । तथा पश्य अवलोकय त्वं । कमात्मानं । केन,
आत्मना स्वयं । कं, आत्मनि स्वस्मिन् । कस्यै, मुनये मोक्षाय न संसार-
मुखाय ॥ १९ ॥

मिथ्यात्वस्यापायहेतुत्वं श्लोकद्वयेन स्पष्टयति—

अधोमध्योर्ध्वलोकेषु नाभून्नास्ति न भावि वा ।

तदुःखं यन्न दीयेत मिथ्यात्वेन महारिणा ॥ ७० ॥

टीका—तत् दुःखमधोलोके मेरोरथ सप्तसु भूमिषु, मध्यलोके जम्बूद्वी-
पादिस्वयम्भूरमण्यमुद्रान्ते त्रिपङ्क्त्यलोके, ऊर्ध्वलोके मेरुशूलिकान्ततः प्रभृति
तनुवातवलयपर्यन्ते । नाभूत् न भूतं । नास्ति न भवति । न भावि वा न
वा भविष्यति । यन्न दीयेत न सम्पाद्येन जीवस्य । केन, मिथ्यात्वेन ।
किञ्चिन्निष्ठेन, महारिणा परमशत्रुणा, तस्मिन् सत्येव बाह्याभ्यन्तरक्षेत्राणां-
प्रकारकबोधपत्ते ॥ ७० ॥

सह्यथीर्धायनभूयो मिथ्यात्वं वन्दकाहितम् ।

धनदत्तसभायां द्राक्स्फुटितासोऽभ्रमद्भवम् ॥ ७१ ॥

टीका—अभ्रमत् पर्यटति स्म । कोऽर्धा, सह्यथीर्धनदत्तनुरनिमग्न्या । कं,
अथ संसारं । धीर्धनसारोऽभूदित्यर्थः । कथम्भूतो भूत्वा, द्राक् स्फुटितासः
झटिति स्फुटितेषु । कस्यां, धनदत्तसभायां धनदत्तस्य स्वस्वामिनः परि-
षदि । किं कुर्वन्, भावयन् अप्यात्ममग्नस्यन् । किं तन्मिथ्यात्वं । किञ्चि-
न्निष्ठं, भूयो वन्दकेन पुनरारोपित । इयमप्याश्रयत्वां कथा कथाकोशादि-
शास्त्रेषु द्रष्टव्या मर्यादावमयादिह नोपा ॥ ७१ ॥

सम्यक्त्वस्योपकारकार्यं श्लोकद्वयेनाह—

अधोमध्योर्ध्वलोकेषु नाभून्नास्ति न भावि वा ।

तत्सुखं यन्न दीयेत सम्यक्त्वेन सुवन्धुना ॥ ७२ ॥

टीका—अस्वापि पूर्ववद्वाक्या सुवन्धुत्वं पुनः सम्यक्त्वस्य सर्वत्र सर्वदा
सर्वेषामुपकारकवात्म्यमनविनिर्गतनिवन्धकत्वाच्च त्रियेषम् ॥ ७२ ॥

मन्हासितकुटम्बद्वभ्रायुःस्थितिरेकया ।

दृग्विशुद्ध्याऽपि भविता श्रेणिकः किल तीर्थकृत् ॥७३॥

टीका—किल एव द्वागमे ध्रुयते श्रेणिको नाम मगधमहामण्डलेधरो भविता भविष्यति । किंविशिष्ट, तीर्थकृत् धर्मतीर्थकर । कया, दृग्विशुद्ध्या । किंविशिष्टया, एकया अमहायया विनयसम्पन्नतादितीर्थकरत्वकारणान्तररहितया । अपिर्विस्मये । किंविशिष्ट सन्, प्रेत्यादि शब्दे सप्तमनरकभूमावायुषो भवधारणकारणकर्मण स्थिति कालावधारणेन बन्ध शब्दायु स्थिति कुटम्बा तीव्रमिध्यात्वपरिणामेन बद्धा आत्मसानुकृता श्वभ्रायु स्थिति कुटम्बद्वभ्रायु स्थिति ग्रन्हासिता त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमपरिमाणादपकृष्य इत्यप्रभाया चतुरशीतिवर्षसहस्रपरिमाणा कृता कुटम्बद्वभ्रायु स्थितियस्य । एकयाऽपि दृग्विशुद्ध्या स तथोक्त ॥ ७३ ॥

अर्हन्नर्त्तेर्माहात्म्य द्वाभ्यामाह—

एकैवास्तु जिने भक्तिः किमन्यैः स्वष्टसाधनैः ।

या दोग्धि कामानुच्छिद्य सद्योऽपायानशेषतः ॥ ७४ ॥

टीका—भो मुनिहित साधो । अस्तु भवतु । काऽसौ, भक्तिर्भावविशुद्ध आन्तरोऽनुताग । क, जिने भगवद्गृहेव । किंविशिष्टा, एकैव अमहायैव । किं कार्यं । किं, स्वष्टसाधनैः स्वाभिमतार्थसिद्ध्युपायैः । किंविशिष्टैर्मन्यैर्जिन भक्तिभ्यतिरिक्तैः । सर्वंपुरणार्थसाधनानां तदा विना तदाभावात्त्वनिश्चयान् । या किं, या दोग्धि प्रपूरयति । कान्, कामान् मनोरथान् । किं कृत्वा, उच्छिद्य निरस्य । कानपायान्, अभ्युदयनि श्रेयसप्रशिनोऽपायान् । कथमशेषतः सर्वतः सर्वान्वा । कथ, मद्य स्वाविर्भावानन्तरमेव ॥ ७४ ॥

वासुपूज्याय नम इत्युक्त्वा तत्संसदं गतः ।

द्विदेवारब्धविज्ञोऽभूत् पद्मः शक्रार्चितो गणी ॥ ७५ ॥

टीका—अभूत्सम्पन्न । कोऽसौ, पद्म पद्मरथो नाम मिथिलाधिपति । किंविशिष्टो, गणा गणधरदेव । किंविशिष्ट सन्, शक्रार्चित इन्द्रहन्त्राति श्रेयं । पुन किंविशिष्ट सन्, द्विदेवारब्धविज्ञो द्वाभ्यां देवाभ्यां शन्वन्तरी । आनुलोमचराभ्यामास्तथा वतुमुपक्रान्ता विज्ञा वाक्केकारककृष्णार्पमा

शंखण्डप्रभृतयोऽपशकुना ममवसरणगमनान्तराया यस्य स तथोक्त । कथ-
म्भूतो भूत्वा, गत प्राप्त । कां, तत्संसद वासुपूज्यसमवसरण । किं कृत्वा,
इकरा उच्चार्य ॥ ७५ ॥

एकोऽप्यर्हन्मस्कारधेद्विशेन्मरणे मनः ।

सम्पाद्याभ्युदयं मुक्तिश्रियमुत्कथयति द्रुतम् ॥ ७६ ॥

टीका—येद्यदि । विशेषत् भावरूपतया व्याप्नुयान् । कोऽसावेकोऽपि
केवलोऽपि अर्हतो भगवतो नमस्कार प्रणाम । कितम्भनश्चित्त । क, मरणे
प्राणत्यागलक्षणे । तदा द्रुत शीघ्रमुत्कथयत्युत्कथयति । का, मुक्तिश्रिय मोक्ष-
लक्ष्मी । अनन्तरभवेपु द्वित्रिभवेपु वा परमपद सम्पादयतीत्यर्थ । किं कृत्वा,
सम्पाद्य सम्पूर्णं प्रापत्य । कमभ्युदय महर्द्धिम् ॥ ७६ ॥

स णमो अरहंताणमित्युच्चारणतत्परः ।

गोपः सुदर्शनीभूय सुभगाहः शिवं गतः ॥ ७७ ॥

टीका—गत । कोऽसौ, आगमे प्रसिद्ध सुभगाहः सुभगो नाम गोपो
गोपाल । किं तच्छिव परममुक्ति । किं कृत्वा, सुदर्शनीभूय वृषभदासधे
ष्टिपुत्र सुदर्शनाख्य सुरूप सुसम्बन्धश्च भूत्वा । किंविशिष्ट सन्, णमो
अरहंताणमित्येतस्यार्हन्मस्कारस्योच्चारणे सशब्दे तत्परस्तन्निष्ठस्तदेकाग्रमना
इत्यर्थ ॥ ७७ ॥

ज्ञानोपयोगमाहात्म्यं त्रिभिः श्लोकेराह—

स्वाध्यायादि यथाशक्ति भक्तिपीतमनाश्वरन् ।

तत्कालिकाद्भुतफलाद्दुर्के तर्कमस्यति ॥ ७८ ॥

टीका—अस्यति क्षिपति निवारयतीत्यर्थ । कोऽसौ, पुरुष । क, तर्क
विकल्प सन्नयरूप विमर्शमित्यर्थ । कस्मिन्विषये, उदकं उत्तरफले स्वाध्या-
याद्यनुष्ठानसाध्यमागमे यद्भुत फलमुक्त तन्मे भविष्यति न वेति मन्देह ।
कस्मात्तत्कालिकाद्भुतफलान्, क्रियमाणस्वाध्यायाद्याचरणसमयभवासम्भा-
म्येष्टसाध्यान् दृष्टेनादृष्टस्यासम्भाष्यस्यापि निश्चेत् शक्यत्वात् । किं कुर्वन्, चरन्
अनुतिष्ठन् । किं तत्स्वाध्यायादि स्वाध्याय चन्दना प्रतिक्रमणादिकमपि

सुनीनां नित्यमाचरण । कथं, यथाशक्ति अनिगूहितबलवीर्यं यथा भवति ।
किंविशिष्टं सन्, भक्तिपीतमना भक्त्या पीत स्वाम्ना पीतममुरजित चा मन
श्चित्त यस्य स तथोक्त ॥ ७८ ॥

शूले प्रोतो महामन्त्रं धनदत्तार्पितं स्मरन् ।

दृढशूर्पो मृतोऽभ्येत्य सौधर्मात्तमुपाकरोत् ॥ ७९ ॥

टीका—अतिनिर्भयमुपाकरोत् स्वस्वामिनृपतिकार्यमाणोपसग्निराकरण
पूर्वकसत्कारकरणेनोपाकृतवान् । कोऽसौ, दृढशूर्पो नाम चोर । क, स धन
दत्तधृष्टिन । किं कृत्वा, अभ्येत्य आगत्य । कस्मात्सौधर्मात् सौधर्मकल्पवि
मानात् । सौधर्मे महर्द्धिकदेवाव प्राप्त इत्यर्थादापञ्चमत्र बोध्य । कथम्भूत
सन्, मृत । किं कुर्वन्, स्मरन् चिन्तयन् । क, महामन्त्र पञ्चममस्कार तद्
नुचितनस्योक्तृष्टस्वाध्यायत्वात् । किंविशिष्टं धनदत्तार्पितं धनदत्ताख्येन
भेष्टिना दौकित । किंविशिष्टं स्थित, शूले प्रोतं शूलिकायामारोपित ॥ ७९ ॥

खण्डश्लोकैस्त्रिभिः कुर्वन् स्वाध्यायादि स्वयंकृतैः ।

मुनिनिन्दासमौघ्योऽपि यमः सप्तार्द्धिभूरभूत् ॥ ८० ॥

टीका—अभूत् । कोऽस्मां यम यमो नाम राजा, राज्य त्यक्त्वा प्रमजित ।
किंविशिष्ट, सप्तर्द्धिभू । बुद्धित्वो वि य रिद्धी विद्वज्जगतिर्द्धि तदेव ओमहिया ।
रसबलभक्तीणां वि य रिद्धीओ सत्त पण्णत्ता ॥ इत्यासा सप्तानामृद्धीनां भू
स्थान सप्तर्धिप्राप्तोऽभूदित्यर्थः । किंविशिष्टोऽपि, मुनिनिन्दासमौघ्योऽपि
मुनिनिन्दया प्राप्तमूढभावोऽपि । किं कुर्वन् स तथा अभूत् कुर्वन् । किं गत्
स्वाध्यायादि । कै खण्डश्लोकैः । किंविशिष्ट, स्वयंकृत स्वयमाभना
निर्मितैः । कतिभिस्त्रिभिः । तद्यथा “कडमि पुणुण स्वेवसि रगदहा । जव
पण्णसि स्वादिदु ॥ १ ॥ अणत्थ किं पलो वहा तुल्ली इत्थं तुधिया छिदे । अक
छेद हका णिया ॥ २ ॥ अग्गा दोण दि भय दिहादोदिमराभय तुल्ल” ॥ ८० ॥

अहिंसाहितयोर्माहात्म्यं द्वाभ्यामाह—

अहिंसाप्रत्यपि दृढ भजन्नो जायते रुजि ।

यस्त्वध्यहिंसासर्वस्वे स सर्वाः क्षिपते रुजः ॥ ८१ ॥

टीका—ओजायते ओजस्वीयाश्चरति दुःखेन नाभिभूयत इत्यर्थः । कोऽसौ, पुरुष । कस्या, रजि उपसर्गादिपीडयामुपस्थितायां । किं कुर्वन्, दृष्टं भजन् गाढं सेवमानः । किं तत्, अहिंसाप्रत्यपि अहिंसायाः स्तोकमहिंसाप्रति । स्तोके प्रतिनेत्यनेनाभ्यधीभावः ॥ स्तोकामभ्यहिंसामित्यर्थः । यस्तु भवति । कथमधि अधीश्वरः । क, अहिंसासर्वस्वे अहिंसायाः सर्वस्व साकल्यमहिंसासर्वस्व तस्मिन् । ईश्वरेऽधीत्यनेन सप्तमी । मकलाऽहिंसायाः अधीश्वरो भवतीत्यर्थः । स क्षिपते निराकरोति । का, सर्वा समस्ता रजो दुःखानि ॥ ८१ ॥

यमपालो हृदेऽहिंसन्नेकाहं पूजिनोऽप्सुरैः ।

धर्मस्तत्रैव मेण्डग्नः शिशुमारस्तु भक्षितः ॥ ८२ ॥

टीका—पूजितः । कोऽसौ, यमपालः वाराणस्यामातङ्गः । कै, अप्सुरैः जलदेवताभिः । क, हृदे शिशुमारहृदे । किं कुर्वन्, एकाहमेकदिनमहिमन् चतुर्दशीदिने हिंसामकुर्वन्नित्यर्थः । धर्मस्तु भेष्टिपुत्रो भक्षितः । कै, शिशुमारः । क, तत्रैव तस्मिन्नेव हृदे । किंविशिष्टं सन् ? मेण्डग्नं कृतराजमेण्डक-
वधः ॥ ८२ ॥

असत्यकृतापायं द्वाभ्यामाह—

मा गां कामदुषां मिथ्यावादव्याघ्रोन्मुखीं कृयाः ।

अल्पोऽपि हि मृषावादः श्वभ्रदुःखाय कल्पते ॥ ८३ ॥

टीका—हे क्षपक मा कृया मा कुरु त्व । गां, गां वाचः । पक्षे अनङ्गा ह्यी । किंविशिष्टां, कामदुषां कामप्रार्थ्यमानमर्थं दोषि क्षरत्वाविर्भावयतीत्येवम्भूतां सत्यवाचं कामधेनुं चेत्पर्यः । किंविशिष्टां मा कृया, मिथ्यावादव्याघ्रोन्मुखीं मिथ्यावादोऽसत्यजल्पः स एव व्याघ्रः कामधेनोरिव सत्यवाचं स्महरणशीलत्वात्, मिथ्यावादव्याघ्रस्य उन्मुखीं समुखीं मिथ्यावादं कर्तुमुत्तुङ्गा व्याघ्रश्च प्रतिवर्तमानाः । हि यस्मादल्पोऽपि स्तोकोऽपि किं पुनर्भूयान् । मृषावादो वितथव्याहारः श्वभ्रदुःखाय कल्पते नरकदुःखसम्पादयतीत्यर्थः ॥ ८३ ॥

अजैर्यष्टव्यमित्यत्र धान्यैस्त्रैवापिकैरिति ।

व्याख्यां छागैरिति परावर्त्यागान्नरकं वसुः ॥ ८४ ॥

टीका—अगात् गत । कोऽसौ, वसुनां राजा । किं तन्नरक । किं कृत्वा, परावर्ये अन्यथा कृत्वा । का, धान्यैस्त्रैवापिकैरिति व्याख्या । कथं, परावर्ये छागैरिति । क, अजैर्यष्टव्यमित्यत्र परमागमे वाक्ये । अयमर्थः । न जायत इत्यजा वर्षत्रयवृत्तयो धीह्यस्तैर्यष्टव्य शान्तिकर्षाष्टिरार्थां क्रिया वायति क्षीरकृद्वाचायैरिदं ध्यायमान परावर्यं अपरजागमनैर्यष्टव्य ह्यष्टव्याथो विधिर्विधातव्य इत्यन्यथा कृत्वा पर्वतनारदविसवादे वसुराज श्रद्धमगमदित्यर्थः ॥ अजैर्होतव्यमिति वाचित्पाठः ॥ ८४ ॥

स्तेयानुभाव द्वाभ्यामाह—

आस्तां स्तेयमभिध्याऽपि विध्याप्याऽग्निरिव त्वया ।

हरन् परस्वं तदसून् जिहीर्षन् स्वं हिनस्ति हि ॥ ८५ ॥

टीका—भो समाधिभरणार्थिन् । आस्तां तिष्ठतु । किं तत्त्वधनेनेभ्यः । किं तत्, स्तय परधनापहरण । विध्याप्या रामयितव्या त्वया । काऽमावभिध्याऽपि परधनेच्छाऽपि । क इवाग्निरिव वह्निर्यथा तापहेतुत्वात् । हि यस्मान् हिनस्ति हन्ति । कोऽसौ, पुरः । क, स्वमात्मान । किं जिहीर्षन्, जिहीर्षन् हर्तुमिच्छन् । कान्, तदसून् परमाणान् । किं कुर्वन्, हरन् अक्षतं गृह्णन् । किं तन्, परस्व परद्रव्य । अयमग्राभिप्रायः—परधनं मुष्णत परमाणोपघातच्छा अवश्य भाविनी, परजिघासा च आत्मनो हिमा परमार्थतस्तस्या एव हिंसात्वात् । भावहिंसायामेव हि मया द्रव्यहिंसा दुरन्तममां रदु ललक्षणं स्वकलं प्रपच्छतीति ॥ ८५ ॥

रात्रौ मुपित्वा कौशार्म्यां दिवा पञ्चतपश्चरन् ।

शिव्यस्थस्तापसोऽधोऽगात् तलारकृतदुर्मृतिः ॥ ८६ ॥

टीका—अधोऽगात्तरकं गत । कोऽसौ, तापसो भौतिकः । किंचित्तिष्ठ सन्, तलारकृतदुर्मृतिः तलवरेण प्रवर्तितप्रकृष्टरीद्रव्यानाविष्टमरण । किं कुर्वन्, शिव्यस्थं परमूर्तिं न स्पृशामीति लम्बमाने शिष्ये स्थित । पञ्चत-

पश्चरन् पश्चात्प्रिमाधनं कुर्वन् । क, दिवा दिने । किं कृत्वा, मुपित्वा मुपित-
धनो कृत्वा । का, कौशाम्यां कौशाम्यास्तम्भनगरीं तन्नगरीवास्तत्पल्लोकं ।
क, रात्रौ ॥ ८६ ॥

ब्रह्मचर्यदानं विधापनार्थमाह—

पूर्वेऽपि बहवो यत्र स्खलित्वा नोद्धताः पुनः ।

तत्परं ब्रह्म चरितुं ब्रह्मचर्यं परं चरेत् ॥ ८७ ॥

टीका—बहवः प्रभूताः पूर्वं रदादयः किं पुनरप्यतना मुनय इत्यपिश-
ब्दार्थः । यत्र यस्मिन् ब्रह्मचर्यालये गते, स्खलित्वा भतिचारं प्राप्य, न
पुनरुद्धता न तत्रात्मानमुपस्थापितवन्तोऽनाचारं चरितवन्त इत्यर्थः । तद्ब्रह्म-
चर्यं चतुर्थमर्तं परमुत्कृष्टं मनागप्यनीचारादितं कृत्वा चर धारय स्वं । किं
कर्तुं, चरितुमनुभवितुं । किं तत्परमुत्कृष्टं निर्विकल्पं प्राप्यऽप्योत्तरालयं, ब्रह्म
ज्ञानं, शुद्धस्वात्मानं स्वात्मना संवेदयितुमिच्छयं ॥ ८७ ॥

नैर्मध्यमतं ब्रवयितुमाह—

मिथ्येष्टस्य स्मरन् इमं श्रुनवनीतस्य दुर्मतेः ।

मोपेक्षिष्ठाः क्वचिद् ग्रन्थे मनो मूर्च्छन्मनागपि ॥ ८८ ॥

टीका—भोः सुविहिततापो मा उपेक्षिष्ठाः मा उपधीरय स्वं । किं तन्मनः ।
किं कुर्वन्, मूर्च्छन् मुह्यन् मनेदमिति सकलं गच्छन् । क, क्वचिन् क्वापि
ग्रन्थे परिग्रहे । कथं, मनागपि सर्वस्मिन् संगे चित्तं व्यासन्नद्विपाजस्वमित्यर्थः ।
किं कुर्वन्, स्मरन् । कथं, इमं श्रुनवनीतस्य कथं क्वचिद्वेष्टिपुत्रस्य । किं विदि-
ष्टस्य, मिथ्येष्टस्य वितथमनोरथस्य । पुनः, किं विनिष्टस्य, दुर्मतेः रौद्र-
भुतस्य ॥ ८८ ॥

निश्चयनयेन नैर्मध्यप्रतिपत्त्यर्थमाह—

चायो ग्रन्थोऽहं गमन्नाणामन्तरो विपर्ययिता ।

निर्मोहस्तत्र निर्ग्रन्थः पान्थः शिवपुरेऽर्धतः ॥ ८९ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, चायो बहिरङ्गो, ग्रन्थः परिग्रहः । किमहं
शरीरं । तथा आतरोऽन्तरह सहो भवति । किं, भगवन् रसनादीनां

विपर्ययिता स्वर्गादिविपर्ययभिलाष । तत्र द्वयोरपि ग्रन्थयोर्निर्मोहो
निर्मूर्च्छः साधुर्यतः परमार्थेन निर्मग्नो निष्परिमहो भवति । तथा शिवपुरे
निर्वाणनगरे पान्थो नित्यं प्रस्थाप्यैव स्वान् निर्मग्नस्यैव मोक्षमार्गोऽविच्छिन्नं
प्रस्थातुं समर्थत्वान् ॥ ८९ ॥

कपायेन्द्रियतृप्तापायाननुरमारयन्नाह--

कपायेन्द्रियतन्त्राणां तत्तादृग्दुःखभागिताम् ।

परामृशन्मास्म भवः संसितव्रत तद्दृशः ॥ ९० ॥

टीका--भोः संसितानि महद्भिरपि स्तुतानि व्रतानि यस्य स संसितव्रत
मा स्म भवः मा मूर्ख । किं विदिहस्तदृशः कपायेन्द्रियपरतन्त्राः । किं
कुर्वन्, परामृशन् चिन्तयन् । को, तत्तादृग्दुःखभागिता सा यदाकपाये निर्दिष्टा
तारगन्धसाधारणी दुःखभागिता त्रेष्टानुभूतिरता । केनां, कपायेन्द्रियेषु
आयत्तानां तदभिभूतानामित्यर्थः ॥ ९० ॥

एवं व्यवहारापनानिष्ठतां विधाप्य निश्चारापनामुपदिशति--

श्रुतस्कन्धस्य वाक्यं वा पदं वाऽक्षरमेव वा ।

यत्किञ्चिद्रोचते तत्रालम्ब्य चित्तलयं नय ॥ ९१ ॥

टीका--अहो व्यवहारापनानिष्ठतां आराधयन्नाह । यत्किञ्चिदकिमपि
रोचते तुभ्यं श्रुतिमुत्पादयति च । किं तद्वाक्यं वा वाक्यमात्राधिकं वा,
जमो अर्हन्ताणमित्यादिकं पदं वा, अर्हन्त्यादिकमध्यामेव वा अ गि भा उ
ता इत्यादीनामेकतमं । कस्य सम्बन्धि, धृतस्कन्धस्य धृतरवाङ्मनविदस्य
आचाराङ्गादिद्वादशविकल्पस्य अहवाङ्मन्य च सामायिकादिभेदस्य प्रकीर्तिका-
व्यस्य स्कन्धः सहस्रान्तस्य मध्ये यत्किञ्चिद्व्याप्यादिकमिदानीं क्षीणशक्तं
स्तवानुरागं जनयति । तत्र इष्टे वाक्यादीनामन्वतमे आलम्ब्य आश्रय
विरत्र भवतः प्रमाणं धृतस्कन्धवाक्यादीनां द्रव्याणामपि भवत्या भाव्यमा
नानां परमार्थाराधनासाधनगामर्भ्यनिर्गन्ता । अक्षरमेवेत्यत्र एव तद्व्य-
वस्योप्यवधारणक ॥ ९१ ॥

शुद्धं श्रुतेन स्वात्मानं गृहीन्वायं स्वमंविदा ।

भावयंस्तद्व्यापास्तचिन्तो मृत्वंहि निर्दृतिम् ॥ ९२ ॥

टीका—हे आर्य आराधनात्तर । एहि गच्छ त्वं । कां, निर्वृति मुक्ति । किं कृत्वा, कृत्वा प्राणान् विसृज्य । कथम्भूतो भूत्वा, तदुपापास्तचिन्त तत्र शुद्धस्वात्मानि ह्यं श्लेषस्तद्व्यस्तन्मयीभावस्तेन अपास्ता निराकृता चिन्ता संकल्पश्चित्तं वा मनो यस्य स तथोक्तः । किं कुर्वन्, भावयन् । कं, शुद्धं राग-द्वेषमोहरहितं स्वात्मानं निजचिद्रूपं । कया, स्वसंविदा स्वसंवेदनेन । किं कृत्वा, गृहीत्वा निश्चित्य । केन, धृतेन ' एगो मे संसदो आदा ' इत्यादिश्रुतज्ञानेन । भूत्वेहीत्यत्र ओमाहोरित्यनेन परस्वरूपं । उक्तं च क्षेत्रप्राप्ते द्वे शातव्ये । "आराधनोपयुक्तः सन् सम्यक्कार्यं विधाय च । उत्कर्षाग्निभवान् गत्वा प्रयाति परिनिर्वृतिम् " ॥ ९२ ॥

उक्तमेवार्थं परमार्थसंन्यासोपदेशद्वारेण समर्थयते—

संन्यासो निश्चयेनोक्तः स हि निश्चयवादिभिः ।

यः स्वस्वभावे विन्यासो निर्विकल्पस्य योगिनः ॥ ९३ ॥

टीका—हि यस्माद्विश्वयवादिभिर्व्यवहारनयसापेक्षनिश्चयनयप्रयोगचतुरं सूरिभिर्निश्चयेन परमार्थेन स संन्यास उक्तः । सुसुक्ष्णामये प्ररूपित । यः किं, यो विन्यासः विधिपूर्वकमात्मन स्थापन । कः, स्वस्वभावे शुद्धचिदानन्द-मये स्वात्मनि । कस्य, योगिन समाधिमत । किंविशिष्टस्य, निर्विकल्पस्य अन्तर्जल्पसंपृक्तोत्प्रेक्षाजालनिष्क्रान्तस्य ॥ ९३ ॥

परीपहादिना विक्षिप्यमाणचित्तस्य क्षपकस्य निर्व्यापकाचार्यः किं कुर्यादित्याह—

परीपहोऽथवा कश्चिदुपसर्गो यदा मनः ।

क्षपकस्य क्षिपेज्ज्ञानसारैः प्रत्याहरेत्तदा ॥ ९४ ॥

टीका—यदा वरिमन्काले क्षिपेद्यत्र तत्र भ्रमयेत् । कोऽमी, कश्चिन् कोऽपि शुधादीनामन्यतमः परीपहोऽथवा कश्चिद्व्येत्तनृतादीनामन्यतम उपसर्गो वा । किं तन्मनः । कस्य, आराधकस्य । तदा प्रत्याहरेत् व्यावर्तयेत् शुद्ध-स्वात्मानमुन्ने तत्कुर्यादित्याह । कैः, ज्ञानसारैः श्रुतज्ञानरहस्योपदेशैः ॥ ९४ ॥

ज्ञानसारैरित्येतन् प्रपञ्चयितुमुत्तरप्रबन्धमाह—

दुःखाग्निकीलैराभीलैर्नरकादिगतिष्वहो ।

तप्तस्त्वपह्नसंयोगात् ज्ञानामृतसरोऽविशन् ॥ ९५ ॥

टीका—अहो भावकप्रवेक तप्त सन्तप्तस्त्व । कैटुं याग्निकीलै शारीरमा-
नसाशान्तदहनज्वालाभिः । किंविशिष्ट , आभीलै कष्टं प्रतिकर्तुमशक्य-
रित्यर्थ । कासु, नरकादिगतिषु नारकतियन्मनुष्यदेवभवप्रदणेषु । कस्मा-
द्गमयोगात् शारीरमक्षेपात्, शारीरमात्मनुष्णाप्यवशमित्यर्थ । किं कुर्वन्,
अविशन् अप्रविशन् अनवगाहमान । किं तन्, ज्ञानामृतमर अन्यच्छरीर-
मन्योऽहमित्यादिभेदोपलम्भपीयूषतडागम् ॥ ९५ ॥

इदानीमुपलब्धात्मदेहभेदाय साधुभिः ।

सदाऽनुगृह्यमाणाय दुःखं ते प्रभवेत्कथम् ॥ ९६ ॥

टीका—इदानीं सम्प्रति । कथं प्रभवेत् । किं तन्, दुःखं । कस्मै, ते
मुष्य । केनऽपि प्रकारेण स्वामभिभवितु परिपहादिदुःखं न शक्नुयादित्यर्थ ।
किंविशिष्टाय ते, उपलब्धात्मदेहभेदाय निश्चितस्वात्मशरीररूपनिर्देशाय ।
पुनः किंविशिष्टाय, अनुगृह्यमाणाय उपक्रियमाणाय । के, साधुभिः मयैतै ।
कथं, मदा नित्यम् ॥ ९६ ॥

दुःखं सद्गुल्लयन्ते ते समारोप्य वपुर्जटाः ।

स्वतो वपु पृथक्कृत्य भेदज्ञाः सुखमासने ॥ ९७ ॥

टीका—सकलयन्ति ममेदमिति व्यवस्यन्ति । के, ते जटा बहिरात्मान ।
किं तन्, दुःखं अहं दुःखवानस्मीति प्रतिपद्यन्त इत्यर्थ । किं कृत्वा, समा-
रोप्य सन्मुखं योक्तव्यंवा । किं तद्वपुः शरीरं । त, स्व आत्मनि स्वदेह
स्वात्मतया निश्चितेत्यर्थ । भेदज्ञा आत्मशरीरत्रिवेकविद् । पुनरात्मने
तिष्ठति । कथं, सुखं स्वात्मदर्शनोत्पद्यमानन्दमनुभवन्तीत्यर्थ । किं कृत्वा,
पृथक्कृत्य भेदेनाप्यवसाय्य । किं तद्वपुः । कस्मात्स्वतः शरीरमात्मनो निश्च
निश्चिन्त्य । तद्भेदभावना यथा—न मे मृष्यु पुता भीतिर्न मे व्याधि कुतो
व्यथा । नाहं बालो न वृद्धोऽहं न पुर्वतानि पुत्रं ॥ जीवोऽन्यं पुत्र-
श्चान्य इत्यादि ॥ ९७ ॥

परायत्तेन दुःखानि वाढं सोढानि संसृता ।

त्वयाऽथ स्ववशः किञ्चित् सहेच्छन्निर्जरां पराम् ॥९८॥

टीका—त्वया समाधिमाध्यायनेन भवता वाढमर्त्यं सोढानि अनुभूतानि ।
कानि, दुःखानि । क, संसृता अनादिमंसारे । किञ्चित्किञ्चित् सता, परायत्तेन
परवशेन । अथ सम्प्रति प्रत्यासन्नमृत्युममये सह साम्यभावनयाऽनुभव ।
कानि, दुःखानि । कथं, किञ्चित् स्तोत्रं अल्पकालं । किञ्चित्किञ्चित् सन्, स्ववशः
स्वार्थीनः । किं कुर्वन्निच्छन् वाञ्छन् निर्जरामनुभवंमक्षयं । किञ्चित्किञ्चित्, परा
वत्कृष्टांमभ्यां वा अल्पपूर्वां संवरसहभाविनीम् ॥ ९८ ॥

यावद् गृहीतसंन्यासःस्वं ध्यायन् संस्तरे वसेः ।

तावन्निह्न्याःकर्माणि प्रचुराणि क्षणे क्षणे ॥ ९९ ॥

टीका—यावन् यावन्तं कालं, गृहीतसंन्यासः प्रणिपन्नभक्तप्रत्याख्या-
नस्वं स्वमात्मानं ध्यायन्नेकाग्रतया चिन्तयन् सस्तरे प्रस्तरे वसेतिष्टेस्तावन्
तावन्तं कालं क्षणे क्षणे प्रचुराणि कर्माणि निह्न्या नियतमवश्यं क्षण्ये ॥९९॥

पुरुषायान् बुभुक्षादिपरीपहजये स्मर ।

घोरोपसर्गसहने शिवभूतिपुरःसरान् ॥ १०० ॥

टीका—किं च बुभुक्षादिपरीपहजये कर्तव्ये स्मर चिन्तय त्वं । वान्,
पुरुषायान् वृषभदेवादीन् । तथा घोरोपसर्गसहने कर्तव्ये शिवभूतिप्रभृतीन्
स्मर ॥ १०० ॥

अचेतनकृतोपसर्गसहने दृष्टान्त —

तृणपूलवृहत्पुञ्जे संशोभ्योपरि पातिते ।

वायुभिः शिवभूतिः स्वं ध्यात्वाऽभूदाशु केवली ॥ १०१ ॥

टीका—अभूत्सम्पन्न । कोऽमौ, शिवभूति शिवभूतिसंज्ञो मुनि । किञ्चि-
त्किञ्चित्, केवली केवलज्ञानी । कथमाशु सद्यः । किं कृत्वा, ध्यात्वा प्रणिधाय ।
कं, स्वमात्मानं । क सति, तृणपूलवृहत्पुञ्जे लोके गजी इति प्रासिद्धे । किञ्चि-

शिष्टे, पातिते । कैर्वायुभिः । क, उपरि उपरिष्ठात् । किं कृत्वा, मक्षोभ्य सम-
न्तादितस्ततः क्षोभयित्वा संचाल्य ॥१०१॥

मनुष्यकृतोपसर्गसहनोपाख्यानमिदम्—

न्यस्य भूपाधियाऽङ्गेषु सन्तप्ता लोहशृङ्खलाः ।

द्विदृश्यैः कीलितपदाः सिद्धा ध्यानेन पाण्डवाः ॥१०२॥

टीका—सिद्धा परममुक्ति गता । के, ते पाण्डवाः साक्षाद्युधिष्ठिरभीम-
सेनार्जुनाश्वयः सिद्धा । मकुलसहदेवौ त्वसाक्षात् सर्वार्थसिद्धादिजन्मत-
व्यवधानात् । केन, ध्यानेन शुद्धस्वात्मप्रसव्यानेन । किंविशिष्टा सत,
कीलितपदा लोहकीलकर्मभूम्या सह यन्त्रितपादा । के, द्विदृश्यै द्विषो
कौरवाणां पक्षे भवे तद्भागिनेयादिभिः । किं कृत्वा, न्यस्य निक्षिप्य । का,
लोहशृङ्खला । किंविशिष्टा, सप्ता ज्वलग्ज्वालीकृता । केषु अङ्गेषु पाण्डवानां
कण्ठादिप्रदेशेषु । कया, भूपाधिया भूषणकल्पनया । युष्मान् हेमाभरणानी-
मानि परिदापयाम इति कथयित्वेत्यर्थः ॥ १०२ ॥

तिर्यक्कृतोपसर्गसहनोपाख्यानमिदम्—

शिरिपसुकुमाराङ्गः स्वाद्यमानोऽतिनिर्दयम् ।

सृगाल्या सुकुमारोऽमून् विससर्ज न सत्पथम् ॥१०३॥

टीका—वियत्यजं त्यजवान् । काऽसौ, सुकुमार सुकुमारस्वामी । कान्,
अमून् प्राणान् न पुन सत्पथं शुद्धस्वात्मध्यानरूपं निष्पृषाय विससर्ज ।
किं क्रियमाण, स्वाद्यमानं भक्ष्यमाणं । कया, सृगाल्या जम्बुकक्षिया ।
कथमतिनिर्दयं प्रकामनिष्ठम् । किंविशिष्टं सन्, शिरिपसुकुमाराङ्गं शिरि-
पसुकुसुमसमानकोमलकायं ॥ १०३ ॥

सुरकृतोपसर्गसहने निदर्शनमिदम्—

तीत्रदुःखरतिकृद्धभूतारन्ध्ररितस्ततः ।

भक्षेण मुनिषु प्राणानोऽग्नद्विधुचरः स्वयुक् ॥ १०४ ॥

टीका—भोजनार्थयति स्म । कोऽसौ, विधुचर । कान्, प्राणान् । किंवि-
शिष्टं सन्, स्वयुक् आत्मानं समादधानं । केषु सन्तु, मुनिषु तपोधनेषु ।

किंविशिष्टेषु, भोगेषु प्रपलायितेषु । कः, इतस्ततः यत्र तत्र । कैः, तीव्रदुःखे
नितान्तासह्यवाधाभिः । किंविशिष्टैरतिक्रुद्धभूतारब्धैः अत्यन्तकुपिताधमव्य-
न्तरोपमानैः ॥ १०४ ॥

अचेन्नृतिर्यगदेवोपसृष्टसंक्लिष्टमानसा ।

सुसत्त्वा बहवोऽप्येऽपि किल स्वार्थमसाधयन् ॥ १०५ ॥

टीका—किल आगम एव ध्रूयते । सुसत्त्वा महासात्त्विका अन्येऽपि शिव
भूत्यादिभ्योऽपरेऽपि, बहवो भूयासः, स्वार्थं पुरपार्थं प्रकरणान्मोक्षलक्षणम-
साधयन् निष्पादितवन्तः । कथम्भूता भूत्वा, अचक्षित्यादि । अचेतोऽचेतना
पृथिव्यादयः, नरो मनुष्याः तिर्यञ्चो तैर्यग्योना देवा सुरा अचेतश्च नरश्च
तिर्यञ्चश्च देवाश्च अचेन्नृतिर्यगदेवास्तैरपसृष्टा कृतोपमर्गास्ते च ते असंक्लिष्टमा-
नसाश्च रागद्वेषमोहानाविष्टचेतसः शुद्धस्वार्थमभ्यासपरिणता अचेन्नृतिर्यगदे-
वोपसृष्टसंक्लिष्टमानसा ॥ १०५ ॥

तत्त्वमप्यहं सङ्गत्य नि सङ्गेन निजात्मना ।

त्यजाहमन्यथा भूरिभवत्केशैर्ग्लपिष्यसे ॥ १०६ ॥

टीका—अहं अहो महारमन् । यत एव महानुभविर्मुमुक्षुभिर्भगवच्छिव-
भूतिप्रभृतिभिः अत्यन्तविनिरातोपनिपातेऽपि स्वार्थं साधितस्तत्तत्स्वमात्ममपि
भवानपि त्यज मुञ्च । किं तदहं देह । किं कृत्वा, सङ्गत्य सयुज्य । केन
सह निजामना अस्मीयेन तेन वा चिद्रूपेण । किंविशिष्टेन, नि सङ्गेन
कर्मविधिनेन । अन्यथा अन्येन सकलेशावेशप्रकारेण अह्नत्यागे ग्लपिष्यसे
विह्वलीकरिष्यसे ख । कैः कर्तृभिर्भूरिभवत्केशैः प्रचुरससारदुःखैः । उक्तं च—
“ विरादे मरणे देव दुर्गतिर्दूरचोदिता । अनन्तश्चापि संसार पुनरप्याग-
मिष्यति ॥ १०६ ॥

श्रद्धा स्वात्मैव शुद्ध प्रमदवपुरुषादेय इत्याञ्जसीदृक्

तस्यैव स्वानुभूत्या पृथगनुभवनं विग्रहादेश्च संवित् ।

तत्रवैत्यन्ततृप्त्या मनसि लयमितेऽवस्थितिः स्वस्य चर्या

स्वात्मानं भेदरत्नत्रयपरपरं तन्नयं विद्धि शुद्धम् ॥ १०७ ॥

टीका—किं च उपदिश्यते सद्गुरभिरमौ । इक् दृष्टिः । किंविशिष्टा, आत्म्या पारमार्थिकी । किं, अद्वा अभिनिवेश । कथं, भवति । कौश्ल्य, स्वात्मैव न परात्मा । किंविशिष्टः, शुद्धो द्रव्यभावकर्मरहित । पुनः किंविशिष्ट, प्रमदवपुरानन्दरूप । किंविशिष्टो भवत्युपादयो मुमुक्षुणामुपेय । इत्येवंरूपा अद्वैत निश्चयसम्यक्त्वमाख्यायते । तथा संविदात्म्या निश्चयज्ञानं सद्गुरभिरपदिश्यते । किमनुभवनमनुभूतिः । कस्य, तस्यैव शुद्धप्रमदवपुरस्वेनोपादीयमानस्य स्वात्मन एव । कथं, पूयक् भेदेन । कस्माद्विग्रहादे कायवाच्यनखयान् । कया, स्वानुभूत्या स्वस्यिरया । तथा सद्गुरभिरात्मसी चर्या निश्चयचारित्र्यं उपदिश्यते । किमपरिचितिरवस्थानं । कस्य, स्वस्वात्मन । अ, तत्रैव तथाप्रतीयमानेऽनुभूयमाने स्वात्ममध्ये । अ सति, मनस्यन्त करणे । किंविशिष्टे, इते गते प्राप्ते । अ, कथं तन्मयीभावं । अ, तत्रैव । कया, अत्यन्तगृह्यया अतिमागैवतृण्येन । अन्तः च—दर्शनमात्मविनिश्चिन्ति रात्मपरिज्ञानमिष्यते बोध । रिधितिरामनि चारित्र्यं पुन एतेभ्यो भवति बन्ध ॥ १ ॥ तन्मयं तेन निश्चयरत्नप्रयेण निर्धृतं तदात्मकं स्थायमानं, परमं शुद्धं पामप्रकर्षंनुद्धिप्राप्तं । हे भेदरत्नप्रयपर व्यषहाररत्नप्रयमधान आराधकोत्तम विद्धि जानाहि सवेदय त्वं ॥ १०७ ॥

मुद्गुरिच्छामणुगोऽपि मणिदृत्य श्रुतपरां श्रुतद्रव्ये ।

स्वात्मनि यदि निर्विघ्नं मतपसि तदासि ध्रुवं तपसि ॥१०८॥

टीका—तथा यदि चेत् प्रगपमि दीप्यमे त्वं । अ, स्वात्मनि । कथं, निर्विघ्न निःप्रत्यूहं । कि कृषा, मणिदृत्य प्रकर्षेण नियतं दत्त्वा । का, इच्छा कौश्ल्य । अ, परद्रव्ये पुद्गलादौ । किंविशिष्टामणुगोऽपि स्वस्वामपि । किंविशिष्ट, सद्, मुद्गुरमदृत् धुनरः धुतज्ञानभावनापरिणतो भवतिद्वयं । तदा ध्रुवं निश्चितं तपमि अग्राहत् स्फुरमि त्वं । अ, तपमि तप मन्त्रे नाशान्मोक्षोपादे । आत्म्या निश्चयसाधनाचतुर्किञ्चमुपदिष्टं प्रतिपत्ताम् ॥ १०८ ॥

इदानीं व्यषहारतराधनामाध्यमानपरमानन्दलाभाविष्करणश्रुतेनाशीर्वाद्दानेन एवकं निर्वापकाचार्यं प्रोक्षामयन्नाह—

नैराश्याख्येन संन्यासिद्रमाम्यपरिग्रहः ।

निरुपाधिसमापिस्यः विद्वानन्दमुधारसम् ॥ १०९ ॥

टीका—भो सुविहित शिरोरग्न । विव उपयुक्तं त्वं । वमानन्दसुधारस्य प्रमोदपीयूषनिर्यामं । निविशिष्टं सन्, निरुपाधिसमाधिस्यः निरुपावि-
निर्विशेषो ध्यातृध्यानध्येयविकल्पशून्य समाधिर्योगो निरुपाधिसमाधिस्तत्र
स्थितः । कथंभूतो भूत्वा, नैराशयेत्यादि । नैराशयेन जीवितधमाद्याकाक्षानि-
ग्रहेणारब्धमुपक्रान्तं नैस्संगं बहिरङ्गान्तरङ्गपरिमहानिष्कान्तत्वे तेन सिद्धो
निष्पन्न साम्यपरिमहः परमसामायिकस्वीकारो यस्य स तथोक्तः ॥ १०९ ॥

साम्प्रतमध्यायार्थमन्तेषुपसंगृह्यकाराधकस्यारधनासहितमरणफलवि-
शेषमुपदिशति—

संलिख्येति वपुःकपायवदलङ्कर्मणिर्निर्यापक-
न्यस्तात्मा श्रमणस्तदेव कलयंल्लिंगं तदीयं परः ।

सद्रत्नत्रयभावनापरिणतः प्राणान् शिवाशाधर-

स्त्यक्त्वापञ्चनमस्क्रियास्मृति शिवी स्यादष्टजन्मान्तरे ॥ ११० ॥

टीका—शिवी स्यादशिव शिवः सम्पद्यते परममुक्तो भवेदित्यर्थः । कोऽ-
सी, शिवाशाधरः । मोक्षायाभिलाषभृन्मुमुक्षुरित्यर्थः । किं कृत्वा, त्यक्त्वा ।
फान्, प्राणान् । किंविशिष्टं सन्, सदित्यादि । सत्या यथागुणस्थानं सम्भव-
न्या रत्नत्रयभावनाया निश्चयस्त्वन्रयाभ्यामेव परिणतो योगी चरमसमयवर्ती
समुच्छिन्नप्रियाप्रतिपानिशुल्लभ्यात्मारुहः । किं कुर्वन्, कलयन् धारयन् ।
किं तल्लिङ्गं जिनरूपता । किं, तदेव पूर्वगृहीतमौत्सर्गिकमेव । किमाख्योऽ-
सी, धमण श्रवण इति व्यपदेशभाक् । कथंभूतो भूत्वा, अलङ्कर्मणिर्निर्या-
पकन्यस्तात्मा कर्मणे प्रकृतत्वात्मसारणवनिस्तारणलक्षणाय अलं समर्थोऽ-
लङ्कर्मणि निर्यापको व्यवहारेण सुस्थिताचार्यो निश्चयेन तु शुद्धस्वात्मानुभू-
तिपरिणामोन्मुख आत्मैव तस्यैव दुःखहृत्तार्वा आत्मनो निष्कासकत्वोपपत्तेः ।
यदाह—स्वस्मिन्मदभिलाषित्वादभीष्टज्ञापकत्वतः । स्वयं हितप्रयोक्तृत्वा-
दात्मैव गुरुरात्मनः ॥ १ ॥ अलङ्कर्मणिश्चासौ निर्यापकश्च अलङ्कर्मणिर्निर्या-
पकस्तत्र न्यस्तो निक्षिपः समर्पित आत्मा येन स तथोक्तः । किं कृत्वा,
संलिख्य सम्पक् कृशकृत्य । किं तद्रूपं, शरीरं । किं वत्, कपायवत् कपायान् शरीरं
च बाह्याभ्यन्तरतपोनिस्तनूकृत्य कथमिभ्येवमुक्तप्रकारेण । तदुत्कृष्टाराधनापक्षे
व्याख्यातं ॥ मध्यमाराधनापक्षे संप्रति व्याख्यायते—धमणोऽनगार शिवा-

शाधरो मुमुक्षु सन् तदेव लिङ्गमाचेलक्ष्यादिचतुर्विकल्प कल्पयन् सयां समी
चीनाया सवरसहभाविषादकर्मनिर्हराममर्थाया रत्नत्रयभावनायां सम्पददर्श
नादिरत्नत्रयाभ्यासे परिणत उपयुक्तं सन् प्राणौस्त्वक्वा शिवी स्यात् शिव
मर्त्रादिपदभासिलक्षणोऽभ्युदयः । शिवमस्यास्तीति शिवो अर्श आदेरित्यनेन
मत्त्वर्थीयो अ प्रत्ययः । शेष पूर्ववत्प्राप्त्येव ॥ मेदयुगीनापेक्षया जघन्याराध-
नापक्षे तदेवेत्येव—ध्रमण प्राप्त्याप्यानाथविशेषणविशिष्ट पचनम
स्त्रियायां पचनमस्कारे स्मृति चिता उच्चारण यत्र तपचनमस्त्रियास्मृति
यथा भवत्येव प्राणौस्त्वक्वा शिवी स्यात् । क, अष्टजग्मातरे अष्टानां भवाना
मध्ये उत्कृष्टमध्यमजघन्याराधनानुभवादत्र विभाग कर्तव्यः । तथा ह्यागमः ।
कालाह् अहिज्जणं स्थित्तूणं अट्टकम्मसम्बलं । केवलगाणपहाणा केहं
सिञ्जति तमि भवे ॥ १ ॥ आराहिज्जणं केहं चउत्विहाराहणापि ज सारं ।
उव्वरियसेसपुणो सव्वट्ठणिवामिणो होति ॥ २ ॥ जेमि होज्ज जहणा चउ
विहाराहणा हु भवियाण । मत्तट्ठभवे गतु ते चिय पावति निग्घाण ॥ ३ ॥
अपि च—येऽपि जघन्या तेजोलेश्यामाराधनामुपनयति । तेऽपि च सौधर्मा
दिषु भवति देवा मुकल्पस्था ॥ १ ॥ अथवा—ध्यानाभ्यासप्रकर्षेण श्रुत्य
न्माहस्य योगिनः । चरमागस्य मुक्ति स्यात्तदेवान्यस्य च प्रमाणं ॥ १ ॥
तथा ह्यचरमागस्य ध्यानमभ्यस्यत सदा । निजरा सदाश्च स्वात्मकलाशुभ
कर्मणां ॥ २ ॥ आस्रवति च पुण्यानि प्रचुराणि प्रतिक्षणं । यमहन्निर्भयत्यप
त्रिदश कल्पवासिषु ॥ ३ ॥ तत्र मर्त्रेन्द्रियाह्वादि मनस्य प्रमाणं परं ।
मुक्तामृत पिवन्नास्ति मुषिर मुरमवित ॥ ४ ॥ ततोऽवतीर्य मर्त्येऽपि शत्रय
स्यादिसपदः । विर भुक्त्वा स्वयं भुक्त्वा दीक्षां दैवधरौ धित ॥ ५ ॥ यज्ञ-
कायं न हि ध्यात्वा शुक्राभ्यां चतुर्विधं । विभूपाष्टं च कर्माणि ध्रुवत मोक्ष
सपदम् ॥ ६ ॥ तदेतज्जगन्धर्मधारिणं प्रति कल्पमुपदिष्टं तदितरान् प्रति
गुनरिदमुपदिश्यते । तदीयं परं इत्यस्य ध्यान्यानेन परं ध्यायकोऽन्यो वा
सद्दर्ष्टिस्तदीयं ध्रमणमपि लिङ्गं कल्पयन् पचनमस्त्रियास्मृति प्राणौस्त्वक्वा
शिवी स्यादिति संबन्धः । शेष पूर्ववत् यथास्व प्रिकल्प्ये ध्यान्येव । यन्
स्वामा-स्वरपानहापनामपि कृत्वा कृत्वोपवासमपि शक्त्या । पचनमस्कारम
नाननु स्रजेमर्षयनेन ॥ इति भद्रम् ॥ ११० ॥

इत्याशाधर विरचिताया स्वातन्त्र्यधर्माशुभगाणाधर्मगीकाया

भव्यमुमुक्षुचिद्विस्मयकायामादित गणेश

प्रवमाणाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

ग्रन्थकर्तुं प्रशस्ति ।

श्रीमानस्ति सपादलक्षविषयः शाकंभरीभूषण-
स्तत्र श्रीरतिधाम मण्डलकरं नामास्ति दुर्गं महत् ।
श्रीरत्न्यामुदपादि तत्र विमलव्याघ्रेरवालान्वया-
च्छ्रीसल्लक्षणतो जिनेन्द्रसमयश्रद्धालुराशाधरः ॥ १ ॥

श्रीमान् शिवार्गसपत्तिपुत्र । शाकंभरी लक्षणाकरविशेष । श्रीरतिधाम
लक्ष्मीव्रीडागृह श्रीरत्न्या रत्नीति कविमातु सज्ञा उदपादि उत्पन्न ॥ १ ॥

सरस्वत्यामिवात्मानं सरस्वत्यामजीजनत् ।

यः पुत्रं छाहदं गुण्यं रञ्जितार्जुनभूषतिम् ॥ २ ॥

व्याघ्रेरवालवरवंशमरोजहंसः

काव्यामृताघरसपानसुवृत्तगात्र ।

सल्लक्षणस्य तनयो नयविश्वचक्षु-

राशाधरो विजयतां कलिकालिदासः ॥ ३ ॥

इत्युदयसेनमुनिना कविसुहृद् योऽभिनन्दितः प्रीत्या ।

प्रज्ञापुञ्जोऽसीति च योऽभिमतो मदनकीर्तियति-

पतिना ॥ ४ ॥ (युग्मम्)

म्लेच्छेशेन सपादलक्षविषये व्याप्ते सुवृत्तक्षति-

त्रासाद्विन्ध्यनरेन्द्रदोःपरिमलस्फूर्जप्रिवर्गोऽञ्जसि ।

प्राप्तो मालवमण्डले बहुपरीवारः पुरीमावसन्

यो धारामपठज्जितप्रभितिवाक्शास्त्रे महावीरतः ॥ ५ ॥

म्लेच्छेशेन साहिवुर्दानतुल्यकराजेन । सुवृत्तक्षति सदाचारनाश । दो
परिमल परिमलो लक्षणावृत्त्या बल बाहुबलातिशय इत्यर्थ । भोज उम्पाहो
ऽन्त सारो वा । चित्रप्रभितिवाक्शास्त्रे जैनेन्द्रप्रमाणशास्त्र जैनेन्द्रव्याकरण च ।
महावीरत चादिराजपण्डितधीमद्भरसेनशिष्यापण्डितमहार्चिरान् ॥ ५ ॥

आशाधरत्वं मयि विद्धि सिद्धं निसर्गसौन्दर्यमजर्यमार्य ।

सरस्वतीपुत्रतया यदेतदर्थे परं वाच्यमयः प्रपञ्चः ॥ ६ ॥

अजर्यं मैत्रीं सरस्वतीपुत्रतया निसर्गसौन्दर्यं प्रकृत्या सहोदरत्वं ॥ ६ ॥

इत्युपश्लोकितो विद्वद्भिलहणेन कवीशिना ।

श्रीविन्ध्यभूपतिमहासन्धिविग्रहिकेण यः ॥ ७ ॥

इति उपश्लोकित श्लोकेनोपस्तुत । श्रीविन्ध्यभूपति विजयवर्मा नाम
मालवाधिपतिः ॥ ७ ॥

श्रीमदर्जुनभूपालराज्ये श्रावकसंकुले ।

जिनधर्मोदयार्थं यो नलकच्छपुरेष्वमत् ॥ ८ ॥

यो द्राग्व्याकरणाब्धिपारमनयच्छुश्रूषमाणान्न कान्

सत्तर्के परमास्त्रमाप्य न यतः प्रत्यर्थिनः केऽक्षिपन् ।

चेरुः केऽम्बलितं न येन जिनवाग्दीपं पथि ग्राहिताः

पीत्वा काव्यसुधां यतश्च रसिकेष्व्वापुः प्रतिष्ठां न के ॥ ९ ॥

कान्, पण्डितदेवचन्द्रादीन् प्रत्यर्थिन प्रतिष्ठादिन । के, बादोदिविशाल-
की-यादयः अक्षिपन् जयंति स्म । चेर, प्रवृत्ता । के, भट्टारकदेवविनयभट्टादयः ।
अम्बलितं निरनिचारं । जिनवाक् अर्हत्प्रवचनं । पथि मोक्षमार्गं ग्राहिताः
स्वीकारिताः । रसिकेषु सहृदयविदग्धेषु मध्ये । आपुः प्राप्ता । के, बालसर-
स्वतीमहाकविमदनादयः ॥ ९ ॥

स्याद्वादविद्याविशदप्रसादः प्रमेयरत्नाकरनामधेयः ।

तर्कप्रबन्धो निरवद्यविद्यापीयूषपूरो वहति स्म यस्मात् ॥ १० ॥

सिध्यह्यकं भरतेश्वराभ्युदयसत्काव्यं निबन्धोज्ज्वलं

यत्तैविद्यकबन्दिमोहनमयं स्वश्रेयसेऽरीरचत् ।

योऽर्हद्वाक्यरसं निबन्धरुचिरं शास्त्रं च धर्मावृतं

निर्माय न्यदधान्मुमुक्षुविदुषामानन्दसान्नेह्यदि ॥ ११ ॥

सिध्यकं सिद्धिं सिद्धिशब्दोऽवशिष्टं सर्वाप्राप्तवृत्तेषु यस्य तत् । निबन्धो-
ज्ज्वलं स्वयंकृतनिबन्धनेन स्फुटप्रतिभासं । अरीरचत् रचयति स्म । अर्हद्वाक्य-

रसं जिनागमनिर्यासभूतं निबन्धरचिरं । स्वयंकृतज्ञानदीपिकात्यपेक्षिकया
रमणीयं धर्माभूतं धर्माभूताख्यं न्यदधान् स्थापयति स्म ॥ ११ ॥

आयुर्वेदविदामिष्टां व्यक्तं वाग्भटसंहिताम् ।

अष्टाङ्गहृदयोद्योतं निबन्धमस्तज्ज यः ॥ १२ ॥

व्यक्तुं प्रकटीकृतुं । वाग्भटसंहिता अष्टाङ्गहृदयनाम्नी ॥ १२ ॥

यो मूलाराधनेष्टोपदेशादिषु निबन्धनम् ।

व्यधत्तामरकोशे च क्रियाकलापमुज्जगौ ॥ १३ ॥

आदि आराधनासारभूपालचतुर्विंशतिस्तवनार्थं । उज्जगौ उत्कृष्टं
कृतवान् ॥ १३ ॥

रौद्रटस्य व्यधात्काव्यालङ्कारस्य निबन्धनम् ।

सहस्रनामस्तवनं सनिबन्धं च योऽर्हताम् ॥ १४ ॥

रौद्रटस्य रुद्रटाचार्यकृतस्य । अर्हता अनन्तजिनानां ॥ १४ ॥

सनिबन्धं यश्च जिनयज्ञकल्पमरीरचत् ।

त्रिषष्टिस्मृतिशास्त्रं यो निबन्धालंकृतं व्यधात् ॥ १५ ॥

सनिबन्धं स्वयंकृतेन जिनयज्ञकल्पदीपकारटोन्ननिबन्धेन सहितं जिनयज्ञकल्पं
जिनयज्ञकल्पाख्यं जिनप्रतिष्ठाशास्त्रं अरीरचत् निर्मितवान् । त्रिषष्टिस्मृतिशास्त्रं
आर्षमहापुराणशास्त्रोद्धृतत्रिषष्टिशालाकापुरपटुत्तगोचरं त्रिषष्टिस्मृतिसंज्ञं संक्षिप्तं
संज्ञं । निबन्धालङ्कृतं स्वयंकृतनिबन्धेन भूषितं ॥ १५ ॥

अर्हन्महाभिषेकार्चाविधिं मोहतमोरविम् ।

चक्रे नित्यमहोद्योतं स्नानशास्त्रं जिनेशनाम् ॥ १६ ॥

नित्यमहोद्योतं नित्यमहोद्योतार्थं ॥ १६ ॥

रत्नत्रयविधानस्य पूजामाहात्म्यवर्णनम् ।

रत्नत्रयविधानाख्यं शास्त्रं वितनुते स्म यः ॥ १७ ॥

सोऽहमाशाधरो रम्यामेतां टीकां व्यरीरचम् ।

धर्माभूतोक्तसागारधर्माष्टाध्यायगोचराम् ॥ १८ ॥

धर्माभूतोक्तं । स्वकृतधर्माभूताख्यशास्त्रे निगदिता ॥ १८ ॥

प्रमारवंशवार्धीन्दुदेवपालनृपात्मने ।

श्रीमज्जैतुगिदेवऽसिस्थेभ्नाऽवन्तीमयत्यलम् ॥ १९ ॥

अमिस्तेषां ररद्गजलेन भवति रक्षति सति ॥ १९ ॥

नलरुच्छपुरं श्रीमन्नेमिचत्त्यालयेऽसिधत् ।

टीकेयं भव्यकुमुदचन्द्रिरुत्पुदिता पुष्पः ॥ २० ॥

असिधत् सिद्धा ॥ २० ॥

पण्णवद्वेकसंख्यानविक्रमाह समात्पये ।

सप्तम्यामसिते पौपे सिद्धये नन्दतागिरम् ॥ २१ ॥

समा सप्तमरा १२९९ वर्षे पौपे सप्तमादिने शुक्रदिने इत्यर्थः ॥ २१ ॥

श्रीमान् श्रेष्ठिसमुद्धरस्य तनयः श्रीपौरपाटान्यय-

व्योमेन्दुः सुष्ठतेन नन्दतु महीचन्द्रोपदभ्यर्धनात् ।

चक्रे आरुरुधर्मद्वीपकमिमं ग्रन्थं युधाशाधरो

ग्रन्थस्यास्य च लेखतोऽपि विद्वधे येनादिम पुस्तकः ॥ २२ ॥

अलमतिशयहेन ॥ २२ ॥

यावत्तिष्ठति शासनं जिनपत्रेऽग्निद्वन्द्वानमन्तस्तपो

यावत्तार्कनिशाकरा मरुग्नः पुतां दशासुत्तरम् ।

तावत्तिष्ठतु धर्मगुरिभिरियं व्याख्यायमानाग्निर्न

भव्यानां पुरतोऽथ देशविरताचारमचारान्दुरा ॥ २३ ॥

प्रपगमः ।

अनुष्ठप्सुच्छन्दसां पञ्चशताग्राणि सदा मता ।

सहस्राण्यस्य चत्वारि ग्रन्थस्य ममितिः किल ॥ २४ ॥

अष्टादशो ग्रन्थग्रामान् ४,५०० शुभं भवतु मेनकादरकवी ॥ २४ ॥

गमामोऽथ मयः

स्वर्गीय सेठ माणिकचन्द हीराचन्दजी जे. पी. के
स्मारक फंडमें ।

चन्दा देनेवालोंकी सूची ।

[जिन नामोंके साथ ५ चिन्ह लगा है, उनका चन्दा
घमूल नहीं हुआ है ।]

- १००१) श्रीमान् सेठ हुकमचन्दजी दानवीर
- ५०१) गुरुमुखराय मुगानन्दजी
- २५१) गुरुमुखराय निहालचन्दजी
- २५१) नाथारामजी गार्धी
- २०१) अनूपचन्द माणिकचन्दजी
- १०१) प्रेमचन्द मोतीचन्दजी
- १०१) हीराचन्द नेमचन्दजी, शोलापुर
- १०१) रेशचन्द धनजी, गुंजोटीवाला, शोलापुर
- १०१) *पीकाभाई किशनदास
- १०१) सूरजमल छल्लभाई जवेरी
- ५१) तुनीलाल प्रेमचन्द जरीवाला
- ५१) प्रेमचन्ददाम नारायणदास, बोरसदवाला
- ५१) ठाकुरदास भगवानदाम जीहरी
- ५१) रेवाशकर जगजीवनदास जीहरी
- ५१) छल्लभाई छलमीचन्द चौकनी
- ५१) *भागमउजी प्रभुदयालजी
- ५१) पदमचन्दजी भूगमल
- ५१) डाटाभाई प्रेमचन्द जवेरी
- ५१) देवजी रायसी
- ५१) दोसी जयचन्द भानचन्द पुनावाला
- २५) छगनलाल धनजी, भावनगरवाला

- २५) *माणिकचन्द लाभचन्द चौकसी
 २५) ताराचन्द दामोदरदास
 २५) गुक्तागिरि नारायण पेन्टर
 २५) अमथालाल खीमचन्द , पाटनाकुवा
 २१) छगनलाल बेचरदास, मालागटा
 २१) चुनीलाल कार्लदास, उजेडिया
 २१) मिस्त्री लल्हू खुशाल, बीमनगर
 १५) माणिकलाल जक्सी जवेरी
 १५) जसकरन मयाचन्द मेहता
 १५) वैद्य भरमन्ना बमन्ना उपाध्याय
 १५) हीरालाल निहालचन्द मोदी
 १५) जैसिहमर्द हरजीवनदास, अहमदाबाद
 १५) *उगरचन्द रेवाचन्द शीवगटा
 १५) नगीनदास माणिकलाल
 १५) हीराचन्द उगरचन्द, फतेपुर
 १५) रिखवदास मन्नालाल,
 १५) उगरचन्द रायचन्द, पाटनाकुवा
 १५) मास्टर मगनलाल दामोदरदास ही. गु. जैन. बां. मुपरिन्टेन्ट
 ११) *दत्तमचन्द रिखवचन्द, अकलेश्वरवाग
 ११) त्रिभुवनदास रणछोडदास
 ११) चिरजीलाल मधुरागला
 ११) अर्माचन्द दलीचन्द शीवगटा
 ११) अमृतलाल गूलाचन्द परतानगदवाग
 ११) *कस्तूरचन्द छारटा इन्दोरवाला
 ११) घासीराम लखमीचन्द, सनावद
 ११) कार्लदास अमरसी, सेरदलाल

- ११) केशवलाल वच्छराज जवेरी
 ११) कस्तूरचन्द अमूलक नरोडावाला
 ११) रामचन्द मोतीचन्द, कडेगाव
 ११) जीवनलाल जेठालाल, सोनासणवाला
 ११) नारायणदास रणछोटेदास, मालवाडावाला
 ११) जैसिंगभाई मठाचन्द जवेरी
 १०) जसकरण गोदर
 ११) पंडित लालन
 ११) तलकचन्द सखाराम जवेरी
 ५) भाऊ रामचन्द कवाल
 ५) दुर्गाचन्दजी सिंघई, कर्क तीर्थक्षेत्रकमेटी
 ५) अमृतलाल त्रिहलदास धामी
 ५) माणिकचन्द रायचंद ओराणवाला
 ५) चुन्नीलाल जयचन्द बदराडवाला
 ५) चुन्नीलाल माणिकचन्द, पतेपुरवाला
 ५) जगमोहन चुन्नीलाल
 ५) हेमचन्द हरखचन्द ईडरवाला
 ३) *नारायणराव इन्स्पेक्टर, तीर्थक्षेत्रकमेटी
 २) कस्तूरचन्द बेचरदास
 १) सेठ बापू पूनाजी
 ५) घेलाभाई नरपत दानावाला, हीराबाग
 १५) कालीदास जैसिंगभाई
 ५१) चुन्नीलाल जवेरचन्द जवेरी
 ६) शा जीवराज वनमालीदास, नरोडा
 ५) शिवलाल धर्मचन्द, नरोडावाला
 ५) छगनलाल गगाद

२५) दूद हरीचन्द रेवाजी, फलटन

१) कचरादास कालीदास, देल्वाडवाला

१५) बाई जीरकार, स्वर्गीय प्राणलाल हल्लोचन्दकी विधवा।

११) रामचंद्र त्रिभुवन, घोघा

२) बखरिया जमुनादास कुभेरदास

४) हीरालाल किशनदास, बरोडावाला

१) भाई घासीरामजी, मैनेजर राजगिरिक्षेत्र

१५) सुदासनके समस्त ह्रमड जैनपच

१५) जोधपुरक समस्त जैनपंच

५) मोतीलाल दशरथसा, बडनाहा

੫) ਸੇਠ ਮੂਲਚੰਦਜੀ ਸਰਾਫ, ਬਰਵਾਸਾਗਰ

१०) धनकुमारसिंह थकसर

२२॥) गारसीके समस्त पच

२) हीराचन्द गीगा भावनगर

५१) वीलाचंद ठगनलाल, इन्दौरवाला

५८।=) बड़वानीके समस्त दिगम्बर जैन पंच

૧૨) અમથાલાલ નારાયણજી, નરસીપુર

૧૧) નથૂભાઈ અમથાલાલ નારાણજી, નરસીપુર

१०) लक्ष्मणभाई नारायणजी

८) हरगोविंददास न रायणजी ,,

૪) અણુલેખ નારાયણજી

५) बाबचन्द गुलाबचन्द

२-) पीताम्बरदास देवचन्द, ,

॥) मल्लकचन्द रघुनाथ ”

५०१) I बालचंद उगरचंद बम्बई ।

I ५०१) सेटजीकी मूर्ति बनवानेके लिए और १००) माणिकचन्दप्रन्थ-मालाके लिए ।

माणिकचन्ददिगम्बर-जैनग्रन्थमालाकी

नियमावली ।

१. इस ग्रन्थमालामें केरल दिगम्बर जैन सम्प्रदायके सस्कृत और प्राकृत भाषाके प्राचीन ग्रन्थ प्रकाशित होंगे । यदि कमेटी उचित समझेगी तो कभी कोई देशभाषाका महत्वपूर्ण ग्रन्थ भी प्रकाशित कर सकेगी ।
२. इसमें जितने ग्रन्थ प्रकाशित होंगे उनका मूल्य लगत मात्र रक्खा जायगा । लगतमें ग्रन्थ सम्पादन कराई, सशोधन कराई, छपाई, बँधवाई आदिके सिवाय आफिस खर्च, व्याज और कमीशन भी शामिल समझा जायगा ।
३. यदि कोई धर्मात्मा किसी ग्रन्थकी तैयार कराईमें जो खर्च पडा है वह, अथवा उसका तीन चतुर्थांश, सहायतामें देंगे तो उनके नामका स्मरणपत्र और यदि वे चाहेंगे तो उनका फोटू भी उस ग्रन्थकी तमाम प्रतियोंमें लगा दिया जायगा । जो महाशय इससे कम सहायता करेंगे उनका भी नाम आदि यथायोग्य छपना दिया जायगा ।
४. यदि सहायता करनेवाले महाशय चाहेंगे तो उनकी इच्छा नुसार कुछ प्रतियों जिनकी सख्या सहायताके मूल्यसे अधिक न होगी मुफ्तमें वितरण करनेके लिए दे दी जायगी ।
५. इसमें ग्रन्थमालाकी कमेटीद्वारा चुने हुए ग्रन्थ ही प्रकाशित होंगे । पत्रव्यवहार करनेका पता—

:   नाथूराम मेरी,
*   हीराजाग, पो० गिरगाव, बम्बई ।

माणिकचन्द-दिगम्बर-जैनग्रन्थ- माला समिति ।

(प्रबन्धकारिणी सभाके सभ्य)

१. रायवहादुर सेठ स्वरूपचन्द हुकुमचन्द ।
२. " " " तिलोकचन्द कल्याणमल ।
३. " " " ओंकारजी कस्तूरचन्द ।
४. सेठ गुरुमुखरायजी सुखानन्द ।
५. हीराचन्द नेमीचन्द आ० मजिस्ट्रेट ।
६. मि. लल्लूभाई प्रेमानन्द परीख एल.सी.ई. ।
७. सेठ ठाकुरदास भगवानदास जौहरी ।
८. ब्रह्मचारी शीतलप्रसादजी ।
९. पं० धनलालजी काशलीवाल ।
१०. पं० गवूबचन्दजी शास्त्री ।
११. नाथूराम प्रेमी (मंत्री) ।